

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ
ВИДАЄТЬСЯ З 1947 р.

№ 5 (270) 2010

ЖОВТЕНЬ – ЛИСТОПАД

Зміст

Подія

Прилепішева Ю. А. Тристороння зустріч керівників державних архівних служб та директорів державних архівних установ України, Росії та Білорусі 5

Статті та повідомлення

Матяш І. Б. Специфічні принципи і методи архівознавства..... 19

Кочеркевич Я. О. Побожні формули у заповітах міщан м. Львова другої половини XVI–XVII століть: дипломатичний аналіз 45

Овчар І. В. Форми і методи забезпечення антикорупційної політики України (на прикладі діяльності Державного комітету архівів України)..... 62

Клименко Т. А. Виконання соціально-правових запитів Державним архівом Черкаської області: аналіз сучасних підходів..... 72

З історії архівів та архівних зібрань

Доліновський В. І. Формування особового складу працівників Земського архіву у Львові (1919–1933 рр.) 77

Трибуцька О. А. Державному архіву Кіровоградської області – 85 років..... 91

Архіви очима відомих сучасників

Геннадій Удовенко..... 104

Володимир Яворівський..... 106

Сергій Тримбач..... 107

Огляди джерел та документальні нариси

Бондар В. О., Козлова І. В. Архівні фонди православних церков міста Олександрівська Катеринославської губернії як історичне джерело 109

Смірнова В. І. Колекція підпільної партизанської преси України 1941–1944 рр.... 118

Сахневич Ю. А. Особовий фонд М. Зерова у ЦДАМЛІМ України..... 134

Унікальний документ

Батрак Л. В. Автобіографія Івана Багряного (з фондів ЦДАГО України) 143

Бсая О. М. Метричний запис про народження та хрещення Катерини Білокур.... 150

Фотодобірка. До 110-річчя від дня народження Катерини Білокур.
Упорядник *Матющенко С. П.* 157

Архівна справа за кордоном

Надольська В. В. Формування законодавчої і нормативної бази архівної справи в Республіці Казахстан..... 163

Маковська Н. В. Нова епоха – нові архіви? СІТРА-2010: післямова..... 171

Особистості

Аксьом А. А. Батько українського театру (до 170-річчя від дня народження видатного драматурга, актора і режисера Марка Кропивницького) 181

Якобчук Н. О. Іван Каманін – подвижник української історичної науки 188

Смчук О. І. Сергій Маслов – учений і педагог 200

Фотодобірка. Людина і митець Опанас Заливаха. Упорядник *Любарська Л. В.* . 209

Інформація і рецензії

<i>Топішко Н. О.</i> Міжвідомча розширена нарада з питань дотримання чинного законодавства щодо поповнення Національного архівного фонду України аудіовізуальними документами та забезпечення їх збереження.....	213
<i>Берковський В. Г.</i> Зустріч українських і чеських архівістів (8–12 вересня 2010 р.)..	219
<i>Косенко О. В., Бойко В. Ф., Андрієвська Л. В.</i> Науково-практичний семінар “Архівна україніка: пошук, реєстрація та комплектування архівів”	229
<i>Климович Н. М.</i> Нове надходження до архівної скарбниці.....	236
<i>Юдіна Л. М.</i> Участь Державного архіву Харківської області у відзначенні пам’ятних дат, присвячених Великій Вітчизняній війні (1941–1945 рр.)	241
<i>Смольський І. Р.</i> Документально-книжкова виставка до 145-річчя від дня народження митрополита Андрея Шептицького	249
<i>Мельник Р. І.</i> Перша конференція архівів слов’янських країн	254
<i>Железняк М. Г.</i> Від ЕУ – до ЕСУ	259
<i>Палієнко М. Г.</i> Нове видання з історії української еміграції.....	265
<i>Корольов Г. О.</i> Наукове дослідження революційних процесів у Західній Україні в 1918–1923 рр.	269
<i>Прилепішева Ю. А.</i> Спільне українсько-польське видання “Архівна спадщина у співпраці Польщі і України”	274
<i>Патриляк І. К.</i> Війна в тилу ворога очима партизанських командирів	278
На допомогу молодим науковцям	
<i>Христова Н. М.</i> Архівна евристика: практичні аспекти	281
Вимоги до підготовки довідкових архівно-археографічних видань. Методичні рекомендації. <i>Укладачі Романовський Р. В., Зворський С. Л., Одинока Л. П.</i> ..	287
Ювілеї	
<i>Мельник Г. О.</i> Зимовий бал Тетяни Клименко.....	313
<i>Вовк О. Б.</i> Покликання і пристрасть Віктора Страшка	319

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Ірина МАТЯШ (головний редактор), Ольга ГІНЗБУРГ, Володимир ЛОЗИЦЬКИЙ,
Наталія МАКОВСЬКА, Ольга МУЗИЧУК, Костянтин НОВОХАТСЬКИЙ,
Георгій ПАПАКІН, Руслан ПИРИГ, Юлія ПРИЛЕПШЕВА,
Світлана СЕЛЬЧЕНКОВА, Леонід СКРИПКА, Валерій СМОЛІЙ,
Павло СОХАНЬ, Ніна ТОПШКО, Олександр УДОД

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державний комітет архівів України
Інститут історії України Національної академії наук України
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України
Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства
Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій та не несе відповідальності
за достовірність наведених ними даних.

“Архіви України” on-line: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/>
http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Au/index.html

- © Державний комітет архівів України, 2010
- © Інститут історії України НАН України, 2010
- © Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2010
- © Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 2010

CONTENT

Event

- Prylepisheva Y. A.* Trilateral Meeting of Heads of State Archival Services
and Institutions of Ukraine, Belarus and Russia 5

Articles and Notices

- Matiash I. B.* Specific Principles and Methods of Archival Science 19
Kocherkevych Y. O. Pious Formulas in Wills of Lviv Commoners in the Second Half
of XVI–XVII Centuries: a Diplomatic Analysis 45
Ovchar I. B. Forms and Methods of Implementing of Anti-Corruption Policy
of Ukraine (by the Example of the State Committee on Archives of Ukraine) ... 62
Klymenko T. A. Fulfillment of Socio-Legal Requests by State Archives of Cherkasy
Region: an Analysis of Modern Approaches 72

From the History of Archives and Archival Collections

- Dolinovs'kyi V. I.* The Formation of Personal Staff of Provincial Archives in Lviv
(1919–1933) 77
Trybut's'ka O. A. State Archives of Kirovohrad Region is 85 91

Archives Through the Eyes Of Eminent Contemporaries

- Hennadiy Udovenko 104
Volodymyr Yavoriv's'kyi 106
Serhiy Trymbach 107

Sources Reviews and Documentary Essays

- Bondar V. O., Kozlova I. V.* Archival Fonds of Orthodox Churches of Olexandriivs'k
City of Katerinoslav Province as a Historical Source 109
Smirnova V. I. Collection of Partisan Press of Ukraine in 1941–1944 118
Sakhnevych Y. A. Personal Fond of Mykola Zerov in the Central State Archives
Museum of Literature and Arts of Ukraine 134

A Unique Document

- Batrak L. V.* Autobiography of Ivan Bagryanyi (on the Fonds of Central
State Archives of Public Organizations of Ukraine) 143
Belaya O. M. Metrical Records on Birth and Baptism of Kateryna Bilokur 150
Photocollection. To the 110th Anniversary of Kateryna Bilokur.
Compiler Matyuschenko S. P. 157

Archival Affairs Abroad

- Nadols'ka V. V.* The Forming of Legal and Regulatory Framework of Archival
Affairs in the Republic of Kazakhstan 163
Makovs'ka N. V. Is the New Epoch Mean New Archives? CITRA-2010: an Epilogue 171

Personalities

- Aksyom A. A.* A Father of the Ukrainian Theatre (to the 170th Birth Anniversary
of Mark Kropyvnyts'kyi, Prominent Playwright, Actor and Producer) 181
Yakobchuk N. O. Ivan Kamanin – an Ascetic of Ukrainian Historical Science 188
Emchuk O. I. Serhiy Maslov – a Scientist and a Pedagogue 200

<i>Photo Collection. Opanas Zalyvakha – a Person and an Artist. Compiler Lubars'ka L.V.</i>	209
---	-----

Information and Reviews

<i>Topishko N. O.</i> Expanded Interagency Meeting on Implementation of Existing Legislation on Replenishment of National Archival Fond by Audio and Visual Documents and Their Preservation	213
<i>Berkovs'kyi V. H.</i> The Meeting of Ukrainian and Czech Archivists (September 8–12, 2010)	219
<i>Kosenko O. V., Boyko V. F., Andrievs'ka L. F.</i> Scientific Practical Seminar “Archival Ucrainica: Search, Registration and Completion of Archives”	229
<i>Klymovych N. M.</i> New Infusions Into the Archival Treasury	236
<i>Yudina L. M.</i> The Participation of State Archives of Kharkiv Region in Celebration of Memorable Dates of Great Patriotic War (1941–1945)	241
<i>Smols'kyi I. R.</i> Documentary Book Exhibition Held on the Occasion of 145 th Birth Anniversary of Metropolitan Andrey Sheptytskyi	249
<i>Mel'nyk R. I.</i> First Conference on Archives of Slavic Countries	254
<i>Zheleznyak M. G.</i> From the Encyclopedia of Ukraine to the Encyclopedia of Contemporary Ukraine	259
<i>Palienko M. H.</i> New Edition on History of Ukrainian Emigration	265
<i>Korolyov H. O.</i> Scientific Research of Revolution Processes Taken Place in West Ukraine in 1918–1923	269
<i>Prylepisheva Y. A.</i> The Ukrainian-Poland Edition “Archival Heritage in Poland and Ukraine Cooperation”	274
<i>Patrylyak I. K.</i> The War in the Enemy Rear Through the Eyes of Partisans' Commanders	278

For Young Scholars

<i>Khrystova N. M.</i> Archival Heuristics: Practical Aspects	281
Rules for Preparation of Archival Archaeological Reference Editions. Methodical Recommendations. <i>Compilers Romanovs'kyi R.V., Zvors'kyi S.L., Odynoka L.P.</i>	287

Anniversaries

<i>Melnyk H. O.</i> The Winter Ball of Tetyana Klymenko	313
<i>Vovk O. B.</i> Mission and Passion of Viktor Strashko	319

Ю. А. ПРИЛЕПШЕВА*

**ТРИСТОРОННЯ ЗУСТРІЧ КЕРІВНИКІВ ДЕРЖАВНИХ
АРХІВНИХ СЛУЖБ ТА ДИРЕКТОРІВ ДЕРЖАВНИХ
АРХІВНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ, РОСІЇ ТА БІЛОРУСІ**

Поглибленню та подальшому розвитку конструктивної співпраці українських, російських та білоруських архівістів сприяють щорічні тристоронні зустрічі керівників державних архівних служб та директорів державних архівів України, Росії та Білорусі.

Традиційно ці зустрічі присвячуються найактуальнішим проблемам розвитку архівної справи, їхньою програмою передбачається проведення тематичних пленарних секцій, відкриття спільних документальних виставок, проведення консультацій керівників державних архівних служб, підписання двосторонніх або тристоронніх міжнародних договірних документів про спільні плани та проекти.

Третя така зустріч, що відбулася 28–30 вересня 2010 р. у м. Гомель (Республіка Білорусь), була присвячена проблемам комплектування державних архівів, створенню страхового фонду та фонду користування на архівні документи. З головними доповідями на пленарних засіданнях виступили представники України та Республіки Білорусь.

Пленарне засідання “Комплектування державних архівів: проблеми, перспективи” відкрилося 28 вересня доповіддю Голови Державного комітету архівів України О. П. Гінзбург. У своєму виступі О. П. Гінзбург акцентувала увагу на основних напрямках комплектування українських держархівів: перегляді джерел формування Національного архівного фонду, створенні вітчизняної системи переліків документів зі строками їх зберігання та нормативно-методичному забезпеченні експертизи цінності документів при їх відборі на постійне зберігання, а також на нових формах роботи у цьому напрямку, а саме: ініціативному документуванні (фотографуванні, відеозйомці, фонозаписі) найбільш важливих подій новітньої історії Української незалежної держави.

---

* *Прилепішева Юлія Анатоліївна* – кандидат історичних наук, начальник управління інформації та міжнародного співробітництва Державного комітету архівів України.

Аматори самодіяльних колективів м. Гомеля вітають учасників тристоронньої зустрічі. 28 вересня 2010 р.

Вирішенню проблеми комплектування українських держархівів електронними документами має сприяти законодавче врегулювання питання збереження електронних документів в єдиному технічному форматі, забезпечення довготривалого збереження сертифікатів ключів та автентичності електронного цифрового підпису.

Останні роки характеризуються зменшення джерел формування НАФ, наголосила О. П. Гінзбург. Їх кількість у порівнянні з 2000 роком зменшилася на 13 %. Зазнав змін і склад НАФ, що здебільшого комплектується документами органів управління та державних установ. Водночас, значні за обсягом бізнес-архіви, архіви партій, громадських об'єднань не поспішають передавати свої документи на державне зберігання.

Під постійним контролем керівництва Держкомархіву перебуває також питання діяльності трудових архівів, яких нині створено понад 200. Нагальним, зауважила О. П. Гінзбург, є вирішення питання встановлення юридичного статусу трудових архівів та забезпечення фінансування їх діяльності. Це можливо вирішити тільки шляхом внесення змін у чинне законодавство. З цією метою Державним комітетом було розроблено відповідний законопроект.

Вимагає найшвидшого врегулювання проблема комплектування архівів аудіовізуальними документами. Як зазначила О. П. Гінзбург,

Директор Департаменту з архівів та діловодства Міністерства юстиції Республіки Білорусь В. І. Адамушко відкриває тристоронню зустріч керівників державних архівних служб України, Росії та Білорусі.
Ліворуч – А. М. Артїзов, праворуч – О. П. Гінзбург.

основні джерела комплектування цими видами документів (газети, телерадіокомпанії та кіностудії) не зацікавлені у співробітництві з архівістами. Через це нині забезпечення збереженості кіно- та відео-документів, що утворюються в діяльності громадських та приватних телекомпаній, практично є безконтрольним.

Підсумовуючи Голова Держкомархіву зазначила, що проблеми комплектування державних архівів, про які йшлося у її виступі, скоріш за все, є спільними для архівістів як України, так і Росії та Білорусі. І це дійсно так. У своїх виступах доповідачі відзначали актуальність проблеми комплектування державних архівів електронними документами, зупинялися на необхідності розроблення відповідної нормативно-правової бази, внесенні змін до національних законодавств щодо архівної справи.

Директор Національного архіву Республіки Білорусь В. Д. Селеменєв та директор Державного архіву Гомельської області П. М. Чорний акцентували увагу на своєму досвіді з організації роботи з джерелами формування Національного архівного фонду Республіки Білорусь.

В. Д. Селеменєв зазначив, що НАРБ комплектується 320 установами республіканського підпорядкування. До 2008 р. через відсутність

Делегація білоруських архівістів. Зліва направо: В. Д. Селемєнєв, П. О. Левчик, О. О. Ледовська, В. В. Баландін, І. В. Сілін, П. М. Чорний.

вільних стелажних площ комплектування архіву здійснювалося не систематично. Тільки після переїзду Національної бібліотеки Білорусі до нової будівлі було відновлено планове приймання документів на державне зберігання.

Оптимізації роботи з комплектування НАРБ сприяло регулярне відвідання працівниками відділу забезпечення збереженості документів відомчих архівів установ та організацій з метою оцінки ступеня готовності справ для передавання на державне зберігання. Це пов'язано з необхідністю звіряння описів справ зі справами, що передаються на державне зберігання відомчими архівами, відсутністю перевірок наявності цих справ, численними помилками в підготовлених описах, незадовільним фізичним станом документів, які в окремих випадках вимагають негайної просушки та дезінфекції. Така робота здійснюється планово – у першому півріччі кожного року, що дає можливість підготувати розрахунки витрат на ліквідацію виявлених недоліків та картонування справ.

З вересня 2009 р., зазначив В. Д. Селемєнєв, у НАРБ запроваджено складання акту фізичного стану справ, що передаються на державне зберігання, з метою подання відомостей про фізичний стан справ та рекомендації з його поліпшення та картонування документів.

На веб-сайті НАРБ опубліковано пам'ятку з прийому та передачі справ на державне зберігання, рекомендації з поліпшення фізичного

На пленарному засіданні “Комплектування державних архівів: проблеми, перспективи” виступає директор Російського державного архіву економіки О. О. Тюріна (у центрі), ліворуч – директор Російського державного архіву літератури і мистецтва Т. М. Горяєва, праворуч – директор Російського державного військово-історичного архіву І. О. Гаркуша.

стану справ, інформацію про платні послуги, що надаються архівом з підготовки справ для передавання на державне зберігання.

Співпраця білоруських архівістів з установами та організаціями на договірних засадах, яка передбачає перевірку наявності справ, науково-довідкового апарату до них, інше, сприяє надходженню до архівів позабюджетних коштів, дає можливість своєчасно виявити та усунути допущені недоліки.

П. М. Чорний відзначив, що Державний архів Гомельської області комплектується 500 організаціями 41 галузевої системи. Реорганізація підприємств та зміни в адміністративно-територіальному устрої районів, що відбулися за останні роки, призвели до зменшення джерел комплектування архіву. В організації роботи з джерелами комплектування архів має ті ж самі проблеми, що й НАРБ. Для поліпшення цієї роботи Державним архівом Гомельської області організовано систематичне проведення консультацій, семінарських занять, лекцій для працівників відомчих архівів, активізовано роботу зі створення в них експертних комісій.

Певні труднощі виникають з джерелами комплектування, які зазнали зміни форми власності; більшість власників вважають докумен-

тацію, що утворилася за їх діяльності, своєю власністю і не бажають передавати в державні архіви документи, віднесені до Національного архівного фонду Республіки Білорусь.

Значної уваги з боку архівістів вимагають також документи особового походження.

У ході обговорення цих виступів учасники пленарного засідання відзначили, що позитивний досвід білоруських архівістів в організації роботи з фондоутворювачами може бути використаний у роботі державних архівів України та Росії.

На відміну від української та білоруської архівної систем для російської архівної системи нині є характерним завершення періоду комплектування федеральних державних архівів документами, що утворилися за радянських часів. Реорганізація союзних міністерств в міністерства Російської Федерації, скорочення профільних міністерств та відомств поставило перед російськими архівістами завдання прийняття на державне зберігання чималого масиву документів, здебільшого не впорядкованих, не описаних; особливо велика кількість документів накопичилася у раніше закритих міністерствах. Наповнення вільних площ архівосховищ було досить стрімким. Так, наприклад, у Російському державному архіві економіки (РДАЕ), як зазначила його директор Е. А. Тюріна, вільні площі архівосховищ були заповнені вже наприкінці 1991 р.

Нині федеральні державні архіви приймають на зберігання документи у разі ліквідації окремих міністерств та відомств, а також у разі зміни їх форм власності. У своїй роботі з комплектування федеральні державні архіви спираються на методичні розробки радянського періоду.

У плановому порядку приймання документів на державне зберігання відновився наприкінці 1990-х років після виділення цільових коштів з державного бюджету на впорядкування документів. РДАЕ у період з 2000 по 2009 р. прийнято на державне зберігання понад 2 млн. 684 тис. справ.

Проблемним для російських архівістів, за відсутності вільних площ архівосховищ, лишається питання збереження документів з особового складу, які нині зберігаються в архівних підрозділах галузевих міністерств та відомств і потребують проведення їх експертизи цінності та передавання на державне зберігання, оскільки терміни відомчого зберігання цих документів вже минули.

Е. А. Тюріна розповіла про досвід співпраці РДАЕ з приватними підприємствами та установами, насамперед з тими, що створені на базі колишніх союзних міністерств та відомств, а також новоствореними. РДАЕ оновлено список джерел комплектування, розроблено зразки договорів, однак приватні підприємства та установи не поспішають їх

Учасники форуму – керівники архівних установ України:
В. С. Лозицький, Л. В. Скрипка, Н. О. Топішко, І. І. Гриник, Р. Б. Воробей
(зліва направо).

укладати. Підсумовуючи, вона зазначила, що для російських архівістів у сфері комплектування є багато перспектив та широке поле діяльності.

Директор Центрального державного архіву громадських об'єднань України В. С. Лозицький зупинився на комплектуванні державних архівів документами політичних партій, зазначивши, що ця робота є спільною для українських, російських та білоруських архівістів і вирішується ними відповідно до вимог національного законодавства.

ЦДАГО України намагається вирішити це питання за допомогою встановлення постійних партнерських контактів з парламентськими партіями, а також політичними партіями та рухами, що стояли біля початків виникнення та становлення незалежної України.

У полі зору працівників ЦДАГО України постійно перебувають молоді політичні партії, документообіг яких має початковий характер. Вони розглядаються архівом як можливі майбутні джерела комплектування.

Працівники ЦДАГО України значну увагу приділяють пропагуванню переваг державного зберігання документів, використовують у своїй діяльності різні форми контактів та співробітництва з політичними партіями та рухами. Найбільшим попитом серед можливих фондоутворювачів архіву користуються методичні та практичні семінари, що проводяться його працівниками.

Головна проблема забезпечення комплектування ЦДАГО України документами політичних партій, зазначив В. С. Лозицький, полягає

у відсутності узгодження законодавчих актів, що регламентують діяльність цих партій та державних архівних установ, у яких, зокрема, не зафіксовано будь-який контроль з боку Держкомархіву України та установ його системи в сфері збереження, експертизи цінності та подальшої долі архівних документів політичних партій у випадку припинення їхньої діяльності.

Жвава дискусія розгорнулася у ході пленарного засідання “Створення страхового фонду та фонду користування документів: проблеми та шляхи їх вирішення”.

Перший заступник Голови Державного комітету архівів України І. Б. Матяш та заступник директора Департаменту з архівів і діловодства Міністерства юстиції Республіка Білорусь О. О. Ледовська у своїх виступах окреслили характерні для кожної з цих держав проблеми створення страхового фонду та фонду користування документів.

О. О. Ледовська зазначила, що для створення копій страхового фонду та фонду користування архівних документів використовуються технології мікрофільмування та оцифрування.

Страхове копіювання архівних документів на паперовій основі шляхом мікрофільмування в Республіці Білорусь здійснює Центральна лабораторія мікрофільмування та реставрації документів. Страхове копіювання аудіовізуальних документів та ізольоване збереження страхового фонду забезпечує Білоруський державний архів кінофотофонодокументів. Створенням копій фонду користування архівних документів шляхом оцифрування займається Республіканська технічна лабораторія мікрофільмування страхового фонду документації, а також низка державних архівів. Збереження цифрових копій забезпечує Білоруський науково-дослідний центр електронної документації.

Загальна кількість особливо цінних справ на паперовій основі в державних архівах Республіки Білорусь становить 324 тис. справ (2,7 % від загальної кількості). Страхові копії є на 238 тис. особливо цінних справ (73,3 %).

Актуальною проблемою в сфері страхового копіювання архівних документів є проблема росту темпу мікрофільмування. При збереженні існуючих темпів мікрофільмування (260 тис. кадрів на рік – близько 750 справ) на створення страхових копій особливо цінних документів, що є в фондах державних архівів Республіки Білорусь, необхідно 115 років.

Рівень та темпи роботи зі створення страхових копій та фонду користування на архівні документи залежить від стану матеріально-технічної бази архівної галузі. В цьому напрямку Департаментом з архівів та діловодства Міністерства юстиції Республіка Білорусь зроблено чимало: придбано нове мікрофільмувальне обладнання, процес мікрофотокопіювання переведено на плівку Kodak, планові показники з мікрофільму-

вання збільшено в 2 рази. Наступні кроки в цьому напрямку передбачені Державною програмою “Архіви Білорусі” на 2011–2015 рр., в рамках якої має бути виділено понад 2 млрд. рублів (670 тисяч доларів США) на подальше переоснащення лабораторій.

Поряд з проблемою створення страхових копій стоять інші, а саме: забезпечення збереження страхового фонду, відсутність копій фонду користування на 20,5 % змікрофільмованих справ.

Пріоритетним напрямком діяльності державних архівів Республіки Білорусь є оцифрування архівних документів. З 2002 по 2009 рр. створено 1,3 млн. цифрових копій документів (оцифровано 5,5 тис. справ). Обсяг оцифрування архівних документів у порівнянні з 2002 р. збільшився в 9 разів. Послугами лабораторій користується 21 державний архів, самостійно оцифровують документи лише шість державних архівів. За даними державних архівів, цифрові копії слід створити на 246 тис. справ на паперовій основі, 210 тис. одиниць зберігання аудіовізуальних документів, оцифруванню підлягають також страхові мікрофотокопії тих архівних документів, на які не було створено копій фонду користування на плівковому носії.

Для цього як зазначила О. О. Ледовська, необхідно забезпечити ефективне використання існуючого сканувального обладнання, створити регіональні центри оцифрування документів обласних та зональних державних архівів, визначити документи, що підлягають першочерговому оцифруванню, забезпечити довготривале зберігання цифрових копій архівних документів, вирішити питання методичного забезпечення робіт зі створення страхового фонду та фонду користування.

Перший заступник Голови Державного комітету архівів України І. Б. Матяш зазначила, що проблемні питання, порушені у виступі О. О. Ледовської, є характерними і для українських державних архівів. За станом на січень 2010 р. у державних архівах України створено страховий фонд на 1 051 280 одиниць зберігання управлінської документації, на 75 854 одиниці зберігання документів особового походження. Страховий фонд науково-технічної документації становить 83 674 од. зб., кінодокументів – 4 086 одиниць зберігання, фонодокументів – 936 одиниць зберігання, відеодокументів – 74 одиниць зберігання.

Практично всі державні архіви забезпечені лабораторіями мікрофільмування та реставрації, однак вони мають застаріле мікрофільмувальне обладнання. Це призвело до значного зменшення темпів створення страхового фонду.

Відповідно до переліку унікальних та особливо цінних документів в Україні має бути створений страховий фонд більш ніж на 2,5 млн. документів.

Нині фонд користування складає 925 917 одиниць зберігання і створюється переважно у вигляді мікрофільмів/мікрофіш. У 13-ти державних архівах (1/3 від загальної кількості) цей фонд створюється у вигляді цифрових копій.

Для вирішення комплексу проблем зі створення страхового фонду та фонду користування на архівні документи слід розробити та реалізувати окрему Державну програму.

Говорячи про створення страхового фонду та фонду користування на архівні документи, зазначили учасники пленарного засідання, не можна лишити поза увагою документи на нетрадиційних носіях.

Директори Російського державного архіву кінофотодокументів Н. О. Калантарова, Центрального державного кінофотофоноархіву України Н. О. Топішко та Білоруського державного архіву кінофотофонодокументів В. В. Баландін у своїх виступах зупинилися на проблемах створення страхового фонду на аудіовізуальні та відеодокументи. Вирішення зазначеного питання вимагає переходу цих архівів на нові носії – електронні (цифрові), у той же час усі згадані директори вважають, що найбільш тривале зберігання страхового фонду забезпечують лише плівкові носії. На їх думку, вирішення проблеми можливе за умови належного матеріально-технічного забезпечення кінофотофоноархівів.

Н. О. Калантарова зауважила, що паралельно зі створенням страхового фонду РДАКФД ведеться створення фонду користування. Страховий фонд створено на 6 997 одиниць зберігання кінодокументів та 27 600 одиниць зберігання фотодокументів.

Існуючі методичні рекомендації охоплюють весь комплекс робіт у цьому напрямку, водночас висока вартість сріблоутримувальної кіноплівки практично зупинила процес створення страхового фонду на особливо цінні кінодокументи. За останні п'ять років архіву двічі виділялися кошти державного з бюджету за ФЦА “Культура Росії” (2006, 2008) на загальну суму 4 млн. 300 тис. рублів, що дало змогу скопіювати 145 одиниць зберігання страхового фонду і стільки ж фонду користування. Однак це дуже мало.

РДАКФД продовжує роботу над створенням страхового фонду на фотодокументи. Вартість цих робіт значно нижча, що дозволяє здійснювати її за позабюджетні кошти.

Проблемою є створення страхового фонду на відеодокументи, оскільки вони надходять в архів у різних форматах, кожен з яких вимагає свого типу обладнання для відтворення, контролю та перезапису. Аналоговий сигнал зберігається приблизно 6–7 років. Формати відеодокументів швидко змінюються, тому архів має займатися перезаписом інформації на нові носії. Це буде продовжуватися доти, поки для створення страхового фонду на відео документи не буде обрано дійсно

Голова Державного комітету архівів України О. П. Гінзбург приймає хліб-сіль під час зустрічі учасників міжнародних заходів (автомагістраль “Гомель-Кобрин”).
29 вересня 2010 року.

довготривалий носій. А поки що це все ж таки плівка, констатувала Н. О. Калантарова.

Директор ЦДКФФА України Н. О. Топішко підтвердила, що проблеми кінофотофоноархівів України, Росії та Білорусі є спільними. Найбільш гострою проблемою, що нині існує в архіві, є збереження аудіовізуальних документів, записаних на різні носії – кіно-, фото-, магнітну плівку, грамплатівку, інші.

У 1990-х рр. роботи зі страхового копіювання були призупинені через об’єктивні та матеріально-технічні причини; упродовж останніх років архівом відновлено роботу зі створення страхових копій на фотодокументи.

Страхове копіювання на плівкових носіях є досить коштовним, водночас вартість робіт зі створення цифрових копій нині можна порівняти до вартості створення та збереження страхових копій на плівкових носіях. Вирішення комплексу проблем зі створення страхового фонду та фонду користування на кінофотофонодокументи можливе тільки за наявності відповідного матеріально-технічного оснащення та фінансування ЦДКФФА.

За словами В. В. Баландіна, найбільш вразливими в БДАКФФД є магнітні фонограми на 35 мм плівці, оскільки втрата інформації з

Від імені делегації українських архівістів Голова Державного комітету архівів України О. П. Гінзбург покладає квіти до стели загиблим у роки Великої Вітчизняної війни жителям Речицького району Білорусі.

магнітофонограми відбувається значно раніше. Враховуючи той факт, що копіювання традиційним методом є досить коштовним, архів використовує нетрадиційний метод – створює цифрові копії. Передачу та збереження даних в комп'ютерах, оперуючи виключно цифровими даними, можна здійснювати без будь-яких втрат. Питання полягає тільки в тому, як перевести аналоговий звук у цифровий та у зворотному напрямку. БДАКФФД було придбано відповідне обладнання, яке дозволило з фонограми оригіналу, переведеного в цифру, проводити дублетний запис на CD-диски в двох примірниках, що дає можливість створити документ, як для користування, так і його збереження (страхової копії). Методика цієї роботи відображена в розробленій архівом Інструкції з оцифрування фотодокументів БДАКФФД.

Продовженням дискусії з цих питань стали доповіді директора Державного архіву Чернігівської області Р. Б. Воробей “Страхова копія – забезпечення збереження документної інформації”, начальника відділу Державного архіву Російської Федерації О. В. Аніскіної “Створення страхового фонду документів”, директора республіканської технічної лабораторії мікрофільмування страхового фонду документації (Республіка Білорусь) О. А. Звєгінцевої “Проблеми підготовки архівних документів до оцифрування”.

Офіційна зустріч у Речицькому районному виконавчому комітеті.
Зліва направо: А. М. Артїзов, В. І. Адамушко, О. П. Гінзбург.

У підсумку пленарних засідань було зазначено, що у кожного з учасників є свій досвід з комплектування державних архівів та створення страхового фонду та фонду користування на архівні документи. Чергова зустріч українських, російських та білоруських архівістів дозволила побачити різні точки зору на ці проблеми та ознайомитися зі шляхами їх вирішення, обмінятися практичним досвідом роботи.

Беручи до уваги вагомість та змістовне наповнення доповідей, виголошених на пленарних засіданнях, що відбулися в м. Гомелі, учасники тристоронньої зустрічі вирішили доручити організаторам підготувати електронний варіант збірника цих виступів.

29 вересня учасники міжнародних заходів мали робочу зустріч з керівництвом Речицького райвиконкому та відвідали Зональний державний архів у м. Речиця.

Цього ж дня Федеральним архівним агентством (Російська Федерація) та Департаментом з архівів та діловодства Міністерства юстиції Республіки Білорусь було підписано План спільних заходів на 2011–2013 роки.

30 вересня в м. Гомелі відбулися консультації керівників державних архівних служб України та Російської Федерації за участі відповідальних працівників цих служб. У ході консультацій обидві сторони

налаштувалися на продовження спільної роботи з підготовки документальних виставок, присвячених окремим подіям Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр., іншим ювілейним та пам'ятним датам.

Узгоджено питання перенесення термінів підготовки та видання серії збірників документів, що стосуються життя та діяльності кінорежисера і письменника О. П. Довженка. Спочатку вирішено опублікувати нещодавно відкриті Російським державним архівом літератури і мистецтва щоденники відомого кінорежисера, потім продовжити роботу над збірником “Повість полум'яних років Олександра Довженка”.

Обидві сторони домовилися до середини грудня поточного року опрацювати проект чергового Плану спільних заходів на 2011–2013 рр. та підписати його у першому кварталі 2011 року.

За результатами пленарних засідань прийнято рішення приділити особливу увагу проблемі створення страхового фонду та фонду користування на документи, зокрема підготувати і провести спеціальний тристоронній науково-практичний семінар у 2011 р., а чергову щорічну тристоронню зустріч керівників державних архівних служб та директорів державних архівів України, Росії та Білорусі провести в Новгороді (Російська Федерація).

УДК 930.25:001.8

І. Б. МАТЯШ*

СПЕЦИФІЧНІ ПРИНЦИПИ І МЕТОДИ АРХІВОЗНАВСТВА

У статті розглянуто конкретна наукові принципи та методи архівознавства, особливості їх трактування науковцями різних країн світу.

Ключові слова: предметний принцип (принцип пертиненції); принцип походження (провенієнціпринцип); принцип територіального походження; метод реконструкції архівного фонду; метод функціонального аналізу.

Розроблення й тлумачення принципів та методів пізнання в архівознавстві, як і категорійного апарату цієї науки, належить до “компетенції” методології архівознавства. Як відомо, слово методологія походить від грец. μέθοδος / methodos (“шлях через”, “шлях дослідження”, “спосіб пізнання”) та “λόγος” / logos (“вчення”) і означає систему принципів і засобів організації й побудови теоретичної та практичної діяльності, вчення про науковий метод пізнання (систему знань про теорію науки) або систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів дослідження. Розвитку методології архівної науки упродовж ХІХ – початку ХХІ ст. сприяли праці вчених різних країн, зокрема: В. Автократова, К. Гельмана-Виноградова, Є. Старостіна, Е. Хан-Піри, Т. Хорхордіної (Російська Федерація), Г. Боряка, В. Веретенникова, Л. Дубровіної, В. Романовського (Україна), Е. Казанови, Е. Лодоліні, І. Мацеліні (Італія), Р. Ботье, М. Дюшена, Ш. Ланглуа, І. Перотена Ж. Фав’є (Франція), С. Навроцького, Б. Ришевського, Г. Робутки (Республіка Польща), Т. Шеленберга, Т. Іствуда (США), Х. Дженкінсона, Л. Редстоуна і Ф. Стіра (Велика Британія), А. Бреннеке, Г. Ендерса (Німеччина), Т. Кука, Х. Тейлора, Л. Дюранті (Канада), С. Мюллера, Й. Фейта, Р. Фруїна (Нідерланди) та ін. Слід зазначити, що більшість цих знаних у світі науковців зосереджували увагу радше на змістовій методології архівної науки, що досліджує структуру наукового знання,

---

* *Матяш Ірина Борисівна* – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, перший заступник Голови Державного комітету архівів України.

закони виникнення, функціонування й розвитку наукових теорій, понятійний апарат тощо. Формальні аспекти методології архівознавства, пов'язані з аналізом мови науки, описом і аналізом методів дослідження, розробляли, зокрема В. Автократов, К. Гельман-Виноградов, С. Навроцький, І. Перотен, Б. Ришевський, Е. Хан-Піра. Водночас є підстави вважати, що формальні аспекти методології архівознавства досі розроблені недостатньо, а стан сучасної архівознавчої думки засвідчує, що методологія архівознавства перебуває в розвитку. Проте, в архівній науці вже склалася певна система принципів та методів, за допомогою яких у ній набувається нове знання.

Методологічну основу архівознавства складають фундаментальні загальнонаукові принципи (об'єктивності, всебічності, комплексності, історизму, детермінізму тощо), що є світоглядним підґрунтям архівознавчої теорії, та конкретнонаукові (пертиненцтпринцип, провенієнцтпринцип, принцип аполітичності архівів, принцип територіальності архівів та ін.), які визначають засади дисциплінарного накопичення знань та практичної діяльності архівів. Для вирішення дослідницьких завдань архівна наука послуговується також системою методів, серед яких: а) загальні методи або методи світоглядних наук (діалектичний, герменевтичний та ін.); б) загальнонаукові методи (аналіз і синтез, індукція та дедукція, аналогія, абстрагування, моделювання, системний аналіз тощо); в) міждисциплінарні методи як сукупність ряду синтетичних, інтегративних способів, які застосовуються на стиках наук (наукознавство та архівознавство, інформатика та архівознавство, бібліотекознавство та архівознавство, джерелознавство та архівознавства тощо); г) дисциплінарні (специфічні) методи як сукупність способів, принципів пізнання досліджуваних прийомів і процедур, що застосовуються в архівній науці. Слід визнати, що серед методів, якими оперують архівознавчих дослідженнях, переважають адаптовані з урахування наукових завдань методи, запозичені з інших наук (історії, бібліотекознавства, джерелознавства, наукознавства, наукової інформації, науки про організацію і управління та ін.). На цьому наголошував і американський архівіст Джон Робертс, зауваживши, що теоретичний аспект знань архівіста має бути отриманий з інших дисциплін¹.

До “найстарших” архівознавчих конкретнонаукових, специфічних принципів належить **принцип пертиненції** (предметний або предметно-тематичний принцип, пертиненцтпринцип; лат. *pertineo* – торкатися, мати відношення, належати, сприяти²), який передбачає об'єднання архівних документів у групи відповідно до предметних та інших ознак і є основою предметно-тематичної класифікації за формально-логічними, заздалегідь розробленими схемами. Сутність принципу полягає в тому, що всі документи архіву мисляться “як єдине ціле і розподіляються всередині даного цілого за загальною для всього архіву схемою”³, від-

так документи одного фондоутворювача в архіві можуть зберігатися в різних серіях, а документи різних фондоутворювачів – в одній тематичній групі. В російському архівознавстві відома й інша назва принципу – “логічний принцип”, у польському – “принцип предметної належності”. Ключовою характеристикою пертиненцпринципу є ознака “логічної належності”, “причетності”⁴, що найяскравіше реалізується в творенні колекцій та фондів особового походження. Він широко застосовувався в архівній практиці Європи в першій половині XIX ст. та Російської імперії до початку XX ст. і зберігає певну актуальність у практичній роботі архівів окремих країн донині.

Предметний принцип зародився у Франції наприкінці XVIII ст. й поширився на інші європейські країни. Його запропонував Арман-Гастон Камю (1740–1804)⁵ – головний архівіст постреволюційної Франції, правник і вчений, котрий першим “возимел мысль о необходимости сохранить архивы”⁶. Комісія архівістів за його керівництвом мала завдання сконцентрувати всі акти минулої монархії та документи ліквідованих установ в одному сховищі (для цього було виділено кілька кімнат у приміщенні Національних зборів, що отримали незабаром назву Національного архіву), та досягти відкритості архіву, доступності його документів дослідникам⁷. Вирішення цих завдань було можливим лише за умови класифікації документів, надходження яких упродовж 1789–1793 рр. було надмірним. 2 листопада 1793 р. уже Конвент визнав А.-Г. Камю національним архівістом і дав право верховного нагляду за документами. Створене 1796 р. Тимчасове бюро класифікації документів займалося збиранням документів і розподілом їх за виробленим принципом на три групи: а) практичної потреби і державного значення – приватновласницькі та судові документи (*domaniales et judiciaires*); б) документи наукового, історичного та культурного значення (*appartenans aux sciences, histoire, art*), історичні пам’ятки (*monuments historiques*); в) документи, призначені до знищення⁸ (*Inutiles ou dangereux*). Крім того, документи першої і другої груп розбивалися за штучними ознаками в різні класи і підгрупи за абетковим принципом, запроваджувалася предметна класифікація одиниць зберігання, тим самим кардинально порушувалася історично складена цілісність старих архівів.

Подальший розвиток предметно-тематичний принцип класифікації знайшов у законі 7 месидора 1794 р., який закріпив розподіл документів на 4 секції (категорії): 1) землевласницькі документи (*section domaniale*); 2) юридичні документи (*section judiciaire*); 3) документи наукової і культурної цінності (*section historique*); 4) документи “феодального характеру”, що підлягають знищенню (*documents purement feodaux*).

Після смерті Камю предметно-логічну класифікацію впроваджував новий директор Національного архіву (Архіву імперії), улюбленець

Наполеона – П'єр-Клод-Франсуа Дону (1761–1840)⁹, котрий запровадив секційно-серійне розташування документів у архіві, виокремивши адміністративну, історичну, домініальну, юридичну, законодавчу й топографічну секції та дві серії (позначалися буквами латинської абетки): “F” – документи центральної урядової адміністрації, “BB” – документи міністерства юстиції. Згодом кількість серій збільшилася. Вони формувалися іноді за тематичною ознакою (наприклад, “K” – історичні пам'ятки). Великі серії поділялися на підсерії з позначенням здвоєними літерами. Така класифікація не була раціональною. Як зазначав французький архівознавець М. Дюшен, “всі старі класифікації ... були засновані на предметному принципі, що означало порушення в інтересах використання порядку, за якого вони виникли”¹⁰. Вади такої системи розподілу документів німецький архівознавець І. Папрітц вбачав у тому, що “...досягти бажаного в цій справі можна було лише за умови, коли документацію залишали в тому структурному вигляді, в якому вона надходила”¹¹. У Франції раніше усвідомили необхідність змін щодо принципу класифікації документів. Водночас у Німеччині 1799 р. було засновано на пертиненц-принципі генеральний план діяльності державного архіву у Мюнхені, Кобурзі та ін. містах.

Як провідний архівознавчий принцип у другій половині XIX ст. у Європі предметний принцип поступився принципу походження. Однак це не означало повної відмови від його застосування. Предметно-тематичний принцип класифікації обстоював, зокрема, в Росії в цей час М. В. Калачов. Ідеї останнього німецького захисника пертиненц-принципу Г. Хольцингера були близькими і професору Московського археологічного інституту І. Ф. Колесникову, котрий наполягав на тому, що “каждый архив по своему происхождению и назначению индивидуален и должен иметь свою собственную систему”¹².

Чи не найдовше предметно-логічний принцип як основний затримався в “молодій” з точки зору розвитку архівної справи країні – США. Тут за основну одиницю систематизації архівних документів було прийнято запозичене з англійської практики поняття “архівна група” (англ. archives group), яке почасти збігалось з поняттям “фонду”¹³. Архівна група могла охоплювати як документи однієї установи, органа державного управління, так і кількох, пов'язаних спільністю або спадкоємністю функцій чи зв'язком підпорядкованості, а також документальну колекцію, документи особового походження. До 1960 р. в США преважувала традиція збирання “історичних рукописів”, орієнтована на відбір і зберігання розрізаних, вирваних зі свого природного середовища документів та систематизація їх за змістом на підставі штучних бібліотечних класифікаційних схем¹⁴. Відповідно до цих схем розроблявся тематичний довідковий апарат: каталоги, описи, покажчики, путівники, що розкривали зміст кожного документа. “Предметно-тематический

поиск представлялся им логическим следствием библиотечной классификации”, – зазначав російський науковець В. М. Виноградов¹⁵. На початку 1960-х років американські архівісти, визнавши очевидне протиріччя між предметною класифікацією та інтегральним характером документів, що утворюються в діяльності державних установ, прийняли за основу класифікації принцип походження.

Принцип походження, що спирається на кардинально протилежний пертиненції чинник – провенієнцію (з лат. “provenio” – народжуватися, виникати, відбуватися)¹⁶, є основним принципом архівознавства (передусім теорії організації архівних фондів та її прикладних аспектів). В архівознавчій літературі відома й інша його назва – провенієнц-принцип, невіддільно пов’язаний із принципом неподільності фонду, а почасти й ототожнюваний з ним. Історія принципу походження, що зародився в Європі у ХІХ ст. і не втратив свого значення донині, свідчить про універсальність і водночас відмінні нюанси в його інтерпретації, назві та особливостях застосування в різних країнах.

Сутність цього принципу полягає у вимозі відповідності структури і змісту архівного фонду структурі та змісту діяльності фондоутворювача, забороні розпорошення документів з його складу, чіткого відмежування одного фонду від інших. Тобто принцип походження визнає наявність генетичного зв’язку між сферою документотворення та архівним зберіганням документів і вимагає зберігати в архівах історично утворені комплекси документів у тому порядку, в якому вони утворилися в діловодстві установи-фондоутворювача¹⁷. Забезпечуючи систематизацію документів фонду згідно з об’єктивними генетично зумовленими взаємозв’язками його документів, він становить наукове підґрунтя класифікації документів за історично утвореними фондами – фондової класифікації. Як зазначав В. М. Автократов, “он был найден отдельными архивистами-практиками интуитивно [...] и обозначен уже в 1820-е годы: целесообразно распределять документы в архиве в порядке, при котором “все принадлежавшее отдельному учреждению” объединяется и содержится в виде единого целого”¹⁸.

Водночас слід згадати й про передумови такого “винаходу”. Так, Є. В. Старостін убачав несвідоме застосування принципу походження в роботі перших російських архівістів ХVІ ст.: “... в письмохранилищах приказов, приказных изб и т.п. дьяки и подьячие не ощущали ни малейшей потребности в нарушении естественной принадлежности документов к структурным подразделениям или лицам (ящик такого-то дьяка), их создавшим, интуитивно сохраняя, таким образом, принцип происхождения”¹⁹. А німецький архівіст Й. Г. фон Мейєрн, визначаючи правила впорядкування архіву, 1729 р. писав, що для успішного виконання цього виду роботи слід “согласовать с ним работу отдельных регистратур и сообщить последним рубрики, по которым в архиве рас-

полагаються їх матеріали”²⁰. Думку про відмінності між документами, утвореними в діяльності окремих установ, та потребу їх окремого дослідження висловлював у другій половині XVIII ст. француз Клемент Буассі, однак на той час ідея не була реалізована. 1826 року архівіст із Утрехту (Голландія) Геррит Дедел отримав інструкцію, яка забороняла під час упорядкування документів утрехтських капітулів змішувати їх, щоб не втратити “красиву цілісність, що існує в архівах капітулів”²¹. Отже, в різних країнах задовго до інституалізації цього принципу формувалася тенденція до збереження в архівах структури документальних комплексів, утворених у діяльності установ.

На практиці цей принцип (фр. *Principe de provenance*) був упоряджений у Франції в першій половині XIX ст., де здобув назву принципу “поваги до фонду” (фр. *Principe respect des fonds*). Його обґрунтування пов’язують з ім’ям автора поняття “фонд” (у розумінні всіх документів, що відклалися в діяльності адміністративної установи, корпорації, родини) Наталіса де Вайї (1805–1886). Принцип “поваги до фонду” як нову підставу класифікації був запроваджений на нормативному рівні в укладеній ним “Інструкції з упорядкування та систематизації документів у департаментських архівах” (24 квітня 1841 р.). Це було відповіддю на розісланий усім департаментам лист тодішнього міністра народної освіти Франції Ф. Гізо щодо необхідності запровадження певної класифікації архівів не за принципом вибірки, а за принципом непорушності і недоторканності архівного фонду. Фондова класифікація, що прийшла на зміну предметно-тематичній, предметній, хронологічній та змішаній, яких дотримувалися в різних архівах, була покликана забезпечити єдиний підхід до організації документів.

Сутність французького принципу “поваги до фонду” полягала у вимозі до збереження зовнішніх меж архівного фонду (в такому вигляді, як він склався в діяльності фондоутворювача) та неподільності на колекції (з фонду не можна нічого ні вилучати, ні додавати до нього; в разі розпорошеності – відновити попередній склад). “Классифицировать по фондам – значит соединить вместе те бумаги, которые были собственностью одного учреждения, одной корпорации, одной фамилии, одного лица, – пояснював близько до французької інструкції російським архівістам О. П. Воронов у своєму підручнику, – [...] для приведения в порядок архива надо прежде всего отыскать эти фонды и их восстановить в том случае, если они были разбиты”²². При цьому обов’язковою до виконання була вимога збереження цілісності фонду та його неподільності, його зовнішніх меж, а внутріфондову організацію, найзручнішу й найбільш придатну для архівної практики та наукових досліджень, мав забезпечити архівіст, належно вивчивши склад і зміст документів та діяльність установи. Тобто, внутрішня організація фонду залишалася на розсуд співробітників архіву, для яких обов’язковим було знання іс-

торії та особливостей організації діловодства установи, фонд якої він упорядковував. Французький підхід незабаром поширився в Європі.

Цікаво, що подібну вимогу зафіксовано в розділі про архіви Положення про заснування губернських правлінь (1845) в Росії: "... главнейшая обязанность архивариуса состоит в том, чтобы располагать и содержать дела постоянно в том порядке, в каком они были в Столе и в каком поступают к нему. Вновь заводимый архивный порядок должен быть строго соблюден со введением сего учреждения, а дела прежних лет приводятся в возможное устройство, как значатся в старых описях"²³. Однак ця ідея не отримала розвитку, натомість підтримувався пертиненцпринцип із поділом (за М. В. Калачовим) на "отделы или разряды по различию их содержания"²⁴.

Запровадження принципу походження (нім. Prinzip der Ordnung nach dem Provenienzen) в архівах Німеччини в другій половині XIX ст. пов'язано з ім'ям Генриха фон Зібеля²⁵ – знаного історика, секретаря історичної комісії Баварської Академії наук і директора Пруського державного архіву. Як представник школи Леопольда фон Ранке²⁶, прихильника ідеографічного, "архівно-дипломатичного" методу, відомого своїм ставленням до документів офіційного походження як до найцінніших і найнадійніших історичних джерел, Г. фон Зібель обстоював цінність діловодних документів і значення процесу документостворення для науки та організації майбутнього архівного зберігання. На противагу документам особового походження (мемуари, перекази, описи), які він вважав ненадійними²⁷, кожен діловодний документ учений називав частиною реальної історичної дії, а комплекс документів – здатним безпосередньо розкрити "становлення і зв'язок цієї дії"²⁸. Така позиція забезпечила надання нормативного значення в німецькій архівістиці принципу походження, де здобув назву "реєстратурпринципу" (нім. Registraturprinzip) і реалізовувався у однозначній вимозі обов'язкового збереження внутрішньої структури фонду в такому вигляді, як вона склалася в канцелярії (реєстратурі) установи. На відміну від французького тлумачення принципу, підтверджуючи ідею необхідності збереження утворених в установі фондів, німецький варіант не давав жодного шансу втручання в структуру фонду, ставив жорсткі вимоги щодо систематизації документів всередині фонду й передбачав організацію документів у суворій відповідності з їхнім походженням у діяльності певної установи. При цьому перевага надавалася групуванню в межах фонду за структурними підрозділами установи перед групуванням за темами. В історіографії архівознавства неодноразово вказувалося на консервативність німецького розуміння провенієнцпринципу і відсутність гнучкості порівняно з французькими підходами. "Правила впорядкування документів у Таємному державному архіві" (1881), видані Г. фон Зібелем, зафіксували вимогу розподіляти документи у відпо-

відності до їхнього походження та заборону порушувати цілісність документів установи, змінювати історично укладену структуру цієї цілісності. Реєстратурпринцип набув значення базового і виконувався неухильно. Як зазначала російська дослідниця зарубіжного архівознавства І. І. Любименко в статті про Потсдамський архів, “в класифікації справ суворо дотримуються реєстратурпринципу”²⁹.

Теоретичним обґрунтуванням принципу походження в Нідерландах стала відома праця Семюеля Мюллера, Йогана Адріана Фейта і Роберта Фруїна “Настанови до упорядкування і описування архівів” (1897)³⁰. Цікаво, що “класична” праця “класичних” авторів мала ще одного “співавтора”, вплив якого на задекларовану концепцію організації архівних документів переконливо довів Ерік Кетелаар³¹. Йдеться про “першого голландського архівного науковця”³² Теодора Ван Ріємсдейка – однокурсника і колегу Семюеля Мюллера. Отримавши в університеті фах істориків права, вони обидва стали міськими архівістами: Мюллер – в Утрехті (1874), Ріємсдейк – в Зволле (1873) і водночас зайнялися розробленням архівної методології. С. Мюллер добре пам’ятав слова одного з викладачів Паризької школи хартій, лекції якого він свого часу відвідував, про розуміння поваги до фонду як “абсолютного правила”. Сутність архіву він осягав у тісному спілкуванні з Теодором Ван Ріємсдейком, раніше за колегу перейшовши від наукових пошуків до практичної роботи. У 1877 р. Ріємсдейк дійшов висновку, що архівні документи слід зберігати в їхньому природному, оригінальному контексті, що дозволяє найкраще зрозуміти їх характер і зміст, а система розташування фондів має відповідати своєму первісному походженню, акцентує увагу на необхідності вивчення функцій і напрямів діяльності установ-утворювачів документів³³. “Взаємозв’язок документів показує їх характер і взаємозв’язки значно краще, ніж будь-який порядок, який може архівіст застосувати пізніше”, – стверджував він у своїй праці про архіви Республіки Об’єднаних Провінцій (Нідерланди) у XVI ст. (1885). Тим самим Ріємсдейк обґрунтовував “принцип структури” (“принцип поваги до архівних структур”), висуваючи як його вимогу цілісність фондів, чію історичну структуру не можна порушувати системою механізмів, які є чужими для фондів, а за необхідності відновлювати їх³⁴.

Сприйнятий і кодифікований голландськими архівістами у “Настановах...”, принцип був по своїй суті ближчим до німецького розуміння, ніж до французького, і передбачав іще суворіші вимоги – не лише повну відповідність структури фонду, а й повне відновлення (у разі розпорошеності) всередині фонду того порядку, який існував у реєстратурі установи задля уникнення плутанини в природно складеній систематизації документів, що її може зумовити будь-яке втручання в структуру фонду. “Кожен архів є органічним цілим; він утворюється

самим фактом діяльності управління або посадової особи, завжди є відображення їхніх функцій, а тому не може бути створений довільно, як складаються колекції історичних манускриптів. Архівний фонд є живим організмом, або, принаймні, організмом, який жив... Кожен архівний фонд має, так би мовити, свою особистість, свою індивідуальність, які архівіст повинен навчитися розуміти перед тим, як упорядковувати його... Кожен фонд повинен існувати окремо, за принципом поваги до фондів”, – зазначалося в “Настановах...”³⁵ Працю архівіста та обізнаність із історією цієї установи автори порівнювали з роботою палеонтолога, який збирає скелет первісної тварини з кісток. За справедливим зауваженням відомої російської вченої Н. В. Бржостовської, праця С. Мюллера, Й. Фейта і Р. Фруїна “способствовала установлению однообразия в постановке всех видов работ в архивах Голландии, сыграл здесь роль, подобную той, которую во Франции играло единство методических установок Школы хартий”³⁶.

Активне прийняття архівістами різних країн принципу поваги до фонду засвідчило обговорення його широким представницьким загалом на Міжнародному конгресі адміністративних знань і Міжнародному конгресі архівістів та бібліотекарів, що відбулися в Брюсселі (Бельгія) в 1910 р. Виголошена на першому зі згаданих конгресів перед непрофільною аудиторією (управлінцями, представниками адміністрацій установ) бельгійським архівістом Ж. Кювельє промова “Необхідність періодичного передавання адміністративних документів до архівних установ” (“De la nécessité des versements périodiques des documents administratives dans les dépôts d’archives”) містила думку про потребу запровадження в установах посад архівіста задля групування і каталогізації документів у реєстрах. Фахово підготовлені архівісти повинні, на його переконання, “...исходя из строго научных оснований, указать каждому документу принадлежащее ему место в классификации данной отрасли управления и сделать это так искусно, чтобы документ всегда легко было найти. Чтобы оценить эту роль, какую мог бы сыграть архивист в каждом действующем учреждении, достаточно только дать себе отчет в колоссальном сбережении времени, которое может подарить администраторам и людям науки рационально поставленная классификация документов”³⁷. За доповіддю Ж. Кювельє конгрес визнав за бажане опрацювання документів у реєстратурі таким чином, щоб під час передавання до архіву на його упорядкування та каталогізацію витрачалось якнайменше часу. Відтак визнавалося значення класифікації за походженням з точки зору використання інформації практиками та науковцями.

Професійний загал міжнародного рівня (архівна секція конгресу архівістів та бібліотекарів у складі 120 учасників) виніс свій вердикт щодо принципу походження за доповіддю голландського архівіста

М. Вірсума (однією із 13-ти, заслуханих на конгресі). Принцип походження було одногосно визнано найкращою системою класифікації та інвентаризації кожного архівного фонду “як із точки зору логічного розташування документів, так із точки зору правильно усвідомлених інтересів історичного дослідження”³⁸. Згідно з рішеннями конгресу, практична складова змісту принципу визначалася тим, що “при классификации и хранении архивных документов необходимо каждый документ помещать в ту группу и в ту часть этой группы, в состав которых архивный документ входил в то время, когда данная коллекция была еще “живым организмом”³⁹. Тим самим стверджувалася неприпустимість будь-яких довільних порушень цілісності історично складених документних комплексів. Відтоді питання, пов’язані з принципом походження, неодноразово розглядалися на міжнародних зібраннях архівістів та істориків⁴⁰. Як справедливо зазначала Н. В. Бржостовська, принцип походження склав “важнейшее теоретическое достижение и остался, как классическое наследие последующим поколениям архивистов”⁴¹.

1919 року принцип походження було унормовано в Польщі. Нові правила впорядкування архівних документів зобов’язували всі державні архіви дотримуватися принципу походження та дбати про неподільність фондів⁴². Відповідно до цього принципу, документи, утворені в діяльності установи, визнавалися неподільною цілісністю і в складі архівного фонду мали зберігати внутрішній порядок, який отримали в діловодстві установи⁴³. Широкому запровадженню принципу походження посприяло його теоретичне обґрунтування провідними істориками-архівознавцями на Четвертому загальному з’їзді польських істориків (Познань, 6–8 грудня 1925). У своєму виступі “Архівний принцип провенієнції”⁴⁴ відомий архівознавець Юзеф Пачковський запропонував власну версію назви принципу – принцип канцелярської належності (пол. *zasada przynależności kancelaryjnej*) як такої, що, на його думку, точніше відображає зміст поняття. Відтоді термін закріпився в польській архівістиці. Важливе значення для подальшого розвитку архівної практики мав і окреслений науковцем алгоритм упорядкування документів на засадах принципу канцелярської належності, який передбачав виявлення і виокремлення із загального масиву документів, що склали окремий фонд; вивчення структури, напрямів діяльності та принципів організації діловодства установи-фондоутворювача; упорядкування документів відповідно до порядку в діловодстві установи-фондоутворювача. Ідеї Ю. Пачковського підтримали інші науковці. Адам Калетка наголосив на необхідності застосування установами переліків та передавання їх архівам для полегшення відтворення ділового порядку документів, Алексій Бахульський вказав на позитивний вплив застосування принципу походження для прискорення доступу

до інформації, Юзеф Семенський окреслив важливість неподільності архівного фонду як одного з основних принципів організації архівних документів⁴⁵. Наукове обґрунтування принципу канцелярської належності на з'їзді дало старт широкому його застосуванню в практичній діяльності польських архівістів.

1922 року принцип походження було офіційно визнано в Росії інструкцією Центрархіву РСФРР “По выявлению и учету архивных фондов”. Звісно, до цього часу він не залишався для російських архівістів *terra incognita* і неодноразово згадувався в лекційних курсах, підручниках⁴⁶ як елемент зарубіжної практичної та наукової діяльності, а також визнавався за раціональний під час розроблення принципів фондування. Інструкція запроваджувала облік документів за фондами, при цьому наголошувалося на спільності походження та належності документів фонду до однієї установи чи особи⁴⁷, хоч конкретно принцип походження як такий не визнавався. Кілька років по тому в своєму виступі на VI Міжнародному конгресі історичної науки (Осло, 1928) заступник керівника Центрархіву РРФСР В. В. Адоратський виокремив два принципи організації архівної справи в радянській Росії: принцип централізації та принцип неподільності архівного фонду⁴⁸. Тим самим було запроваджено ще одну версію назви принципу походження – принцип неподільності архівного фонду (рос. принцип недробимости архивного фонда).

В українському архівознавстві другої половини 1920-х років принцип походження було прийнято у французькій версії. “В сучасній архівній науці твердо встановлено правило непорушності архівного фонду – принцип “поваги до фонду”, – В. О. Романовський. – ... зараз цей принцип один із непохитних каменів у фундаменті архівознавства, камінь, здобутий гірким та тяжким досвідом працівників над архівним матеріалом”⁴⁹. “З двох основних систем класифікації архівних матеріалів за головну править класифікація за походженням”, – наголошував В. І. Веретенников⁵⁰.

З проблемою застосування принципу походження радянські архівісти зіткнулися дещо пізніше в нових умовах. Із поглибленням тоталітаризму в другій половині 1930-х років, у протиріччя вступили розуміння справжніми вченими раціональності принципу, його універсального характеру і політичне неприйняття новими радянськими службовцями “ідеалістичного” принципу та сфабрикованих “буржуазних” ідей щодо “захисту власності” на архіви. Низка статей, що ґрунтувалися переважно на переказі І. О. Голубцовим основних положень праці С. Мюллера, Й. Фейта та Р. Фруїна⁵¹, засуджувала принцип як такий, що не відповідає потребам радянської архівістики⁵². Йому протиставлявся історичний принцип з ідеологічних засад. “... Совершенно ясно, что проведению принципа, являющийся продуктом буржуазной архивной науки,

построенный на идеалистической базе, не может быть механически перенесен в нашу практику”, – безапеляційно стверджували випускники 1936 року “провідного” архівного вишу країни – Московського історико-архівного інституту – І. Назин та З. Доброва⁵³. Попри висловлювання й більш поміркованої позиції (“провениенципринцип в части неделимости и самостоятельности архивных фондов, если состав их определяется правильно, исторически имел и имеет положительное значение, предохраняя архивные фонды от расчленения по произвольным схемам”⁵⁴), провенієнцпринцип у тоталітарній країні було відкинуто з точки зору теорії. Однак, як вірно зауважила Л. І. Солодовникова, “советские архивисты на практике придерживаются именно его”⁵⁵. Цю думку було висловлено на Всесоюзній нараді з питань фондування та обліку документів 1963 р., коли в Європі активно відбувався процес переосмислення теоретичних засад принципу походження, зумовлений стрімким збільшенням обсягів документів.

Так, серед німецьких архівістів розгорнулася дискусія щодо нового розуміння принципу походження, названого Г. О. Мейснером “вільним проенієнцпринципом”. Наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років у французькій спеціальній літературі обговорювалася проблема ігнорування принципу “поваги до фонду” щодо “відкритих” фондів⁵⁶. Відтак, не випадковим стало обговорення архівних принципів під час V Міжнародного конгресу архівів (Брюссель, 1–5 вересня 1964 р.). Зокрема, у доповіді німецького архівознавця І. Папритця “Сучасні методи систематизації архівних матеріалів до 1800 року” зазначалося, що принцип походження не є догмою і вимагає перегляду в нових умовах, зокрема уточнення розуміння поняття “фонд” та “архів”⁵⁷ прискорювало потребу перегляду засад принципу походження і збільшення документопотоків.

Зміни в розумінні цього принципу у Франції відбулися 1961 р. з огляду на запроваджену Івом Перотеном у французьку архівну практику англо-американську теорію “трьох віків” архівів⁵⁸. У статті “Адміністрація і три віки архівів” він звернув увагу на те, що застосування принципу поваги до фонду залежить від управління документами на різних етапах їхнього “життя”: поточний архів, “проміжна стадія”, остаточний архів (“archive archivee”). Цим етапам відповідав “вік” архівів: “поточні архіви”, “архіви в сховищі”, “історичні архіви”. Авторська ідея про існування “проміжного віку” в “життєвому циклі” архівів випливала з концепції відомого американського архівіста Теодора Р. Шелленберга про стадії “життя” документів⁵⁹ та заснованій на ній практиці архівів США розподілу документів за термінами зберігання відповідно до життєвого циклу та функціонування створених відповідно до державного “Акту про федеральні архіви” (1950, 5 вересня) центрів документації, звідки документи надалі надходили на постійне зберігання⁶⁰.

Варто зауважити, що ідеї, близькі до концепції життя архівів, автором якої в архівознавстві вважають Теодора Р. Шеленберга, значно раніше висловлював видатний бельгійський учений Поль Отле у праці “Manuel de la Documentacion Administrative: Principes Généraux” (1913)⁶¹. “Життя документа” він розглядав як цикл від “народження” до “загибелі на аутодафе” (втрати актуальності, знищення або подальшого передавання на архівне зберігання), причому питання виокремлення документу до знищення бачиться йому окремою фазою життя⁶². Близькою до концепції Теодора Р. Шеленберга і згодом І. Перотена була думка щодо “поточних архівів та архівів завершених діловодством справ” як окремого, “архівного”, періоду життя документа. Зв’язок із принципом походження, очевидно, простежується у вимозі до належної організації документів у поточних архівах, “щоб після передавання документів до кінцевих архівів, потребувалися мінімальні заходи для їх каталогізації та класифікації”⁶³. З огляду на таке розуміння Полем Отле документа в архіві, можна припустити вплив на формування його наукового світогляду відомих у архівному світі співітчизників: Т. Ван Рімсдейка, С. Мюллера, Й. Фейта, Р. Фруїна.

У праці “Життя документа у поточних архівах” І. Перотен називав. “Середній вік” або “проміжну стадію” віком “складування документів”, “прикрим переходом між адміністрацією та історією”⁶⁴. Цю стадію він вважав найбільш проблемною, оскільки для адміністрації установи, в діяльності якої вони утворилися, документи вже не були актуальними й “викидалися на горища”, а архівні служби не зважувалися забрати документи, вважаючи їх потрібними адміністраціям. Наслідком цього були очевидні втрати документів, що перебували в неупорядкованому стані, а забезпечити в чистому вигляді принцип поваги до фонду не видавалося з цих причин можливим. Вирішення проблеми І. Перотен вбачав у створенні проміжних сховищ, де б забезпечувалися всі вимоги до зберігання документів⁶⁵. Теорія трьох віків архівів⁶⁶ давала ключ до впровадження цього фундаментального принципу щодо нових архівів і розуміння поняття “архіважу” як сукупності всіх видів практичної діяльності архівів з організації фондів, зберігання документів та використання інформації, що міститься в них, на всіх етапах “життя” документа.

Спеціально розглядав цю проблему Карл Лярош у статті “Що означає повага до фонду? Ескіз структурального архівознавства” (1971)⁶⁷. Архіви він вважав результатом діяльності державних установ в усіх галузях та наголошував на необхідності детального вивчення структури установи та найдокладнішого її відображення в архівній класифікації. Важливе завдання архівіста, на його думку, полягає у збереженні цілісності фонду, що базується на природі об’єкта. До завдань практика не належить оцінка цінності документів, а лише відновлення принципів їх організації, що існували в установі. Пріоритет висловлення “приват-

них” думок на підставі вивчення документної інформації автор віддавав історіку.

Написана кількома роками пізніше праця ще одного відомого французького архівіста, головного зберігача Технічної служби Дирекції архівів Франції, Мішеля Дюшена “Принцип поваги до фонду в архівістиці. Теоретичні принципи та практичні проблеми” (1977)⁶⁸ підтверджувала провідну роль принципу як “бази” теоретичного і практичного архівознавства. У контексті всебічного аналізу питань науки і практики, пов’язаних із поняттям “архівний фонд”, М. Дюшен наголошував, що цей фундаментальний принцип архівознавства вирізняє працю архівіста з-поміж діяльності інших “зберігачів пам’яті” й відокремлює її зокрема від праці бібліотекаря, з одного боку, та документознавця – з другого. Вважаючи, що принцип поваги до фонду легше задекларувати, ніж визначити, і визначити легше, ніж застосувати, він проаналізував основні елементи використання цього принципу та труднощі його застосування. Автор сформулював п’ять правил, відповідно до яких слід організувати фонди зміни або передавання компетенції: фонди установи, що припинила діяльність, слід розглядати як окремі від фондів установ, які їх прийняли (крім випадків, коли фонди не можливо відокремити).

Проте усі архівознавчі праці засвідчували непорушність принципу поваги до фонду. Робер-Анрі Ботьє вважав навіть за бажане, щоб принцип поваги до фонду був регламентований законом як основа всіх робіт з класифікації задля збереження цілісності кожного фонду⁶⁹.

Об’єктивну оцінку принципу походження дав у своїх працях 1970-1980-х років російський теоретик архівознавства В. М. Автократов, наголосивши на його фундаментальності та теоретичній значущості⁷⁰. “Если современное архивоведение представляет собой систему развитого научного знания, то этим оно обязано в первую очередь понятию о происхождении, действующему через категории фонда и с помощью двух неоднократно называвшихся принципов [принципу походження та принципу неподільності фондів – *І. М.*]”, – вважав учений⁷¹. Причину тривалого ігнорування принципу походження радянською архівною наукою він вбачав у стійкому негативному ставленні до нього, сформованого ще в 1930-х роках. Роль принципу походження, за В. М. Автократовим, полягає, насамперед, в реалізації класифікаційної функції, в теоретичному забезпеченні питань фондування завдяки використанню історичного аналізу діяльності установ та генеалогічного – щодо фондів особового походження. Основними постулатами вчений вважав відкриття “історичну природу фондоутворювача” та визнання пріоритету історичної внутріфондової структури⁷², врахування генетичних зв’язків документів з фондоутворювачем.

На розвиток розуміння принципу В. М. Автократов запропонував поняття “інформаційної несуперечливості”, яке означало збереження

генетичних зв'язків та інформаційної взаємоорієнтованості між документами фонду навіть у стані зміни стану фонду⁷³, та “інформаційного потенціалу фонду” в значенні інформаційного різноманіття фонду, що прямо залежить від ролі фондоутворювача в системі суспільного управління та його місця в ієрархії управління⁷⁴.

Новаторськими підходами позначене розуміння принципу походження в ці роки й у Північній Америці, влучно назване канадським ученим Террі Куком “нео-походженням”. Переломним етапом у цьому питанні були 1970-і рр., коли під впливом праць Теодора Р. Шеленберга про застосування теорії походження в розумінні процесу документостворення, історичного змісту документів, північно-американці почали застосовувати її в експертизі цінності, описуванні та суспільній службі. Невдовзі канадський учений Том Несміт запропонував розглядати “історію документа” як основу “нової форми” соціально-історіографічного наукового підходу Хью Тейлора, а “дослідження документів” як метод розвитку “сучасної дипломатії”⁷⁵. Це був крок до оновлення теорії походження. Підтримуючи колегу, Террі Кук наголошував, що, зосередивши увагу на “походженні, повазі до фондів, контексті, еволюції, взаємозв'язках, порядку” документів, тобто, в серці професійної теоретичної дискусії, архівісти зможуть перейти від “інформаційної” до парадигми “знання” і, таким чином, “реанімують” її актуальність в епоху електронних записів і мережевих комунікацій⁷⁶. Тим самим почалося “перевідкриття” канадськими архівістами принципу походження, було проведено низку архівних досліджень з метою “вивчення інформації про походження стосовно авторів документації, створення документів, а також форми, функцій та фізичних характеристик різних архівних документів” у всіх засобах⁷⁷.

Розвитку “нео-походження” прислужилися й праці з дипломатики кінця 1980-х рр. Лучіани Дюранті, яка наголосила на важливості теорії походження для розуміння сучасних документів⁷⁸. Відтак актуалізувалися прийоми аналізу документів із акцентом на історії їх створення та фокусуванні уваги архівістів на доказовій силі документа, близькій до її розуміння Дженкінсоном. Цей напрям у канадському архівознавстві отримав назву “нео-Дженкінсонового відродження”⁷⁹ і полягав у застосуванні прийомів дипломатики в сучасному архівознавстві: проведенні ретельних досліджень форми, структури й авторства документів, особливо в електронному середовищі, тобто здійсненні дипломатичного аналізу висхідного потоку документів. Водночас розвивався інший напрям досліджень, який передбачав особливу увагу до дослідження історії фондоутворювачів і здійснення функціонального аналізу нисхідного потоку документів. Функціональний аналіз орієнтував на вивчення функцій, процесів і напрямів діяльності фондоутворювача; дипломатичний – забезпечував чітке зрозуміння доказових дій. Результатом “по-

вторного відкриття походження” стало запровадження в Національному архіві Канади “стратегії макрооціночного створення”, в основу якої було покладено функцієорієнтований, мультимедійний і орієнтований на походження підхід, що базувався не на використанні документів для планового дослідження, а радше на аналізі функцій фондоутворювача, програм та напрямів діяльності авторів документів і тих фізичних чи юридичних осіб, з якими автори взаємодіяли або чий інтереси обстоювали⁸⁰. Тісно пов’язана з перевідкриттям походження була й канадська ініціатива зі створення нової системи описових норм у зв’язку з запровадженням концепції архівних фондів, ґрунтованій на теорії походження, що замінила запроваджені Шелленбергом “групи документів”. Структурний багаторівневий опис дозволяв урахувувати історичні зв’язки документів⁸¹.

Остання чверть ХХ ст. позначена й іншими спробами поглиблення змісту принципу походження, зокрема включення до нього **принципу територіальності** архівів або принципу територіального походження (“provenance territorially”) чи “територіального відношення (“relevance territorially”), тісно пов’язаного з поняттями “реституція архівних фондів” і “спільна архівна спадщина” та принципом місцезнаходження фондоутворювача. Цей принцип іноді розглядають як окремих. Його сутність полягає в повазі до зв’язків архівних фондів із територією, на якій вони утворені⁸². Згідно з принципом територіальної належності, архіви установ, що відкриті в межах якоїсь географічної території, повинні зберігатися на місці компетентними службами. Відтак, переміщені архіви, захоплені під час війн або інших бойових дій як трофеї або заклад, чи архіви, що опинилися на території, що перейшла з якихось причин під суверенітет іншої держави, підлягають поверненню в країну походження. Така особливість принципу тягнє до положень Мюнстерської угоди (1648), яка передбачала знаходження викрадених під час війни архівів у місці їх останнього зберігання. Принцип не поширюється на дипломатичні архіви та окремі групи документів окупаційних влад⁸³. “Принцип походження, що включає одночасно і повагу до фонду, і принцип територіальності, є єдиним способом примирити поняття адміністративної спадкоємності і колективної ідентичності”, – наголошував французький архівознавець Ерве Бастьєн⁸⁴. Принципи походження і територіальної належності були рекомендовані в резолюції генеральної конференції ЮНЕСКО (Найробі, 1976) до обов’язкового врахування як основні принципи архівознавства під час укладання двосторонніх угод про передавання архівів⁸⁵.

* * *

Принцип походження лежить в основі дисциплінарних (специфічних, власне архівознавчих) методів, до яких належать зокрема метод реконструкції архівного фонду та метод функціонального аналізу.

Метод реконструкції архівного фонду для аналізу та реконструкції процесів створення документів (у тому числі у діловодстві установи та організації архівних фондів) на засадах принципу походження “винайшов” 1979 р. польський науковець Станіслав Навроцький⁸⁶. Подальшому опрацюванню методу прислужився Богдан Ришевський, виокремивши кілька варіантів його етапів⁸⁷. Згідно з першим варіантом польської моделі цього методу, дослідження процесу формування архівного фонду включає вивчення процесу створення документації та формування її внутрішніх зв'язків, виникнення діловодних блоків (канцелярських частин) і зв'язків між ними, створення реєстратури (системи документації, канцелярських книг), експертизи цінності, організації архівного фонду. При цьому рекомендовано на підставі інформації історичних джерел досліджувати архівотворчі процеси як класичну систему, в якій представлені об'єкти і зв'язки між ними, а також можуть виникати підсистеми як складові елементи систем вищого порядку⁸⁸. Інший варіант застосування методу передбачає відтворення структури і напрямів діяльності установи-фондоутворювача в їх історичному розвитку та вивчення первісного внутрішнього устрою (устроїв) фонду через реконструкцію процесу створення фонду, аналіз конкретних правил, що визначали цей процес, і виявлення всіх невідповідностей та суперечностей. Цей спосіб включає такі етапи: початкові дослідження, виокремлення чи злиття, експертиза цінності, вибір способу упорядкування, упорядкування, описування, підготовка вступу до опису, підготовка іншого довідкового апарату. З плином часу під впливом новітніх технологій до інструментарію методу увійшли нові способи створення архівного опису. Так, польські науковці рекомендують інші прикінцеві етапи: встановлення внутрішньої структури архівного фонду, вибір рівня і стандарту опису, створення архівного опису.

Для реконструкції сучасних фондів пропонується інший алгоритм дослідження. Вивчення процесів документостворення розпочинається з ознайомлення з документообігом (його внутрішні та зовнішні напрями) у структурних підрозділах установи-фондоутворювача та аналізу повноважень цих підрозділів. Після цього аналізують повноту відкладення інформації. Мета такого дослідження полягає у з'ясуванні цілісності збереженої інформації відповідно до виконуваних повноважень та встановлення всіх місць перебування документації, що не повторюється і становить найбільший інтерес для досліджень⁸⁹.

Класична схема дослідження процесу створення документів включає статичний опис структури канцелярії організаційного підрозділу, її функцій (динамічного образу канцелярії) з урахуванням типології канцелярії, канцелярської системи, обігу листів, створення допоміжного апарату. Ще один дослідницький підхід (за Б. Ришевським) орієнтований на дослідження реєстратури: організації, функціонування,

походження і напрямів розпорошення, змін і реорганізації. Така схема дослідження процесів архівотворення покликана спростити процес наукового опрацювання фондів. Відтворення обігу документації і процесу відкладення інформації полегшує проведення експертизи цінності документів. Статичний і динамічний образ канцелярії та оцінка її дій дає можливість вибору архівного опису.

Тісно пов'язаний із принципом походження і метод функціонального аналізу. Його сутність полягає у з'ясуванні зв'язків між функціями установи або її організаційного підрозділу та інформаційною цінністю створеної в її/його діяльності документації. Згідно з принципом походження, документи відтворюють усі функції та напрями діяльності фондоутворювача. Бастьєн Ерве справедливо наголошував, що “принцип функціональної належності може задовольнити поточні проблеми будь-якої адміністрації”⁹⁰. Принцип функціональної належності документа лежить в основі функціонального аналізу і дозволяє забезпечити адміністративну спадкоємність (від оперативного діловодства до архівного зберігання). Він пов'язаний з поняттям доказової та інформаційної цінності документів, запровадженим до наукового і практичного обігу американським архівістом Теодором Р. Шеленбергом, та поняттям функціональної належності, що в свою чергу походить від поняття “чинна адміністрація” й передбачає з'ясування функціональної характеристики документа, базованій на відповіді на два питання: хто створює документ і з якою метою. Критерії визначення цінності документів Теодор Р. Шеленберг виокремлював відповідно до існування двох груп документів: а) тих, що містять відомості про установу, в діяльності якої вони утворилися; б) тих, що містять відомості про осіб, організації, різні проблеми, – загалом про все, з чим стикаються у своїй діяльності державні установи. Відбір документів на зберігання відповідно до їхньої цінності передбачав детальне ознайомлення архівістів із історією установи та функціями кожного підрозділу і його місцем у загальній структурі, вивчення особливостей його організації та функціонування. Теодор Р. Шеленберг наголошував, що “у США характер критеріїв визначення доказової цінності документів залежить переважно від класифікації документів в установах, які їх створили”⁹¹.

Значний розвиток метод функціонального аналізу отримав у працях російського архівознавця В. М. Автократова, особливо в питаннях його застосування під час експертизи цінності документів. Важливість методу для експертизи цінності документів він вбачав у тому, що функціональний аналіз дозволяє оцінити цінність документів через вивчення функцій установ-фондоутворювачів та їх місця в системі управління, вивчення процесів документування та фондоутворення, з'ясуванні функціональних властивостей документа, тобто тих функцій, які він виконує в управлінні. “Применение функционального ана-

лиза, – зазначав учений, – дозволило архівоведенню об'єднати рішення основних вопросов комплектования государственных архивов с задачами экспертизы ценности документов”⁹².

“Найбільш важливим мислителем у філософській основі архівної оцінки” канадський учений-архівіст Террі Кук назвав німецького архівознавця Ганса Бумса, який стверджував, що суспільство повинно мати можливість визначити свої власні основні цінності, і що саме ці цінності повинні бути відзеркалені в архівних документах. В його розумінні саме суспільство, а не “спеціалізовані користувачі” Шелленберга, і не “адміністратори” Дженкінсона, повинні створювати цінності, які визначають “важливість архівів”, а також архівні значення та архівне зберігання. Це призвело до того, що “архівістам необхідно орієнтуватися самим у визначенні цінності документів для сучасників, заради яких і були вони створені”. У 1991 р. Бумс стверджував, що цінності суспільства краще за все визначити не безпосередньо через дослідження соціальних змін та громадської думки, як він зазначав раніше, а непрямим шляхом через проведення наукових досліджень функцій тих ключових фондоутворювачів, які призначені суспільством для реалізації своїх потреб і побажань. При цьому, за словами Г. Бумса, “походження повинне залишатися незмінною основою для оціночного процесу”⁹³.

Метод функціонального аналізу ефективний і у вирішенні інших питань архівознавства: фондування, описування та пошуку документів. Як зазначала польська дослідниця Галина Робутка, його застосовують при дослідженні проблематики т. зв. “архівного тла”, зокрема при опрацюванні переліків документів. З’ясування всіх повноважень організаційного підрозділу, від найзагальніших до детальних, уможлиблює вибір типологічної схеми класифікації у предметних покажчиках. Для упорядкування документів Галина Робутка запропонувала такі етапи дослідження: визначення мети і об’єкта досліджень; дослідження організаційного підрозділу (організації, компетенції і повноважень у історичному вимірі); дослідження діловодства на підставі вивчення і аналізу канцелярського апарату; дослідження документації з урахуванням процесу відкладення інформації (змісту); виділення документації оригінальної і повторюваної; побудова списку документів з архівними даними⁹⁴. Функціональний аналіз передбачає використання нормативних документів: списків установ-фондоутворювачів та переліків документів зі строками зберігання.

Новий підхід до функціонального аналізу запропонувала американська дослідниця Хелен Семюельс у своїй концепції “інституційного функціонального аналізу”. На її думку, архівістам, передусім слід досліджувати і розуміти функції та діяльність своїх власних установ, і розробити чітку методіку функціонального аналізу, яка веде до стратегічного плану оцінки документів кожної установи. Террі Кук розглядав праці Семюельс як важливі для розвитку архівної теорії, наголошуючи:

“Скорочуючи світ архівістів корпоративних документів, як і зберігачів особистих рукописів, зосередившись на цілому світові взаємопов’язаній інформації (документи у всіх засобах масової інформації, а також публікації та інші культурні артефакти) всіх відповідних авторів, а не їх частини, захищаючи науково обгрунтований, функціональний підхід до інституціональної оцінки, а не старий пошук “цінності” у змісті документів, Семюельс пропонує важливий напрям для обробки об’ємних звітів структурних сучасних організацій і сучасних суспільств, і, таким чином, відроджує архівну теорію”.

* * *

Названі принципи і методи не вичерпують методологічну базу архівознавства. В процесі розвитку та інтеграції наук відбувається уточнення його методологічних засад, з’являються нові принципи, методи, підходи. Усі методи взаємно збагачуються та доповнюють один одного і застосовуються в залежності від характеру задач.

¹ *Roberts J.* Archival Theory: Much Ado about Shelving // *American Archivist*. – Winter 1987. – Vol. 50. – P. 70.

² *Литвинов В.* Латинсько-український словник. – К.: Укр. пропілеї, 1998. – С. 485.

³ *Biernat Cz.* Problemy archiwistyki współczesnej. – Warszawa: PWN, 1977. – S. 161.

⁴ *Автократов В. Н.* Понятие происхождения в архивоведении // *Археогр. ежегодник за 1978 год*. – М., 1979. – С. 145.

⁵ Камю (Самус) Арман-Гастон (2.04.1740, Париж – 2.11.1804, Монморенсі) – правник, державний діяч, депутат Установчих зборів і член Конвенту. Організатор і перший директор Національного архіву (призначений 14 серпня 1789), перший національний архівіст Франції (1793-1796). Після звільнення з в’язниці, куди був заточений після арешту генералом Дюмурьї, був членом Ради п’ятисот, відмовився присягнути наполеонівському режиму. В останні роки займався літературною працею.

⁶ *Тарле Е. В.* Национальный архив в Париже // *История архивного дела классической древности, в Западной Европе и на мусульманском Востоке*. – Пг., 1920. – С. 167.

⁷ *Добиаш-Рождественская О. А.* История архивов романской Европы при старом порядке // *История архивного дела классической древности...* – С. 135.

⁸ Слід зауважити, що до знищення призначалися “політично заангажовані” щодо нової влади Франції документи: феодальні привілеї, власницькі акти, генеалогічні грамоти, папські булли тощо. Історія зберегла свідчення масового спалення таких архівів.

⁹ Дону Пьер-Клод-Франсуа (1761–1840) – історик, член Конвенту. Арештовувався за протест проти вигнання жирондистів. Звільнений після 9 термидора. Згодом був членом Ради п’ятисот, членом палати перів (під час Липневої монархії). Директор Національного архіву (Архіву імперії).

¹⁰ *Duchein M.* Le respect des fonds en archivistique: principes théoriques et problèmes pratiques // *La Gazette des archives*. – 1977. – 2-e trimestre. – № 97. – P. 72.

¹¹ Папритуц І. Современные методы систематизации архивных материалов, документация до 1800 г. ... до 1800 г. / пер. с нем. В. Прибытков // Бюллетень зарубежной архивной информации. – 1964. – Вып. 18. – С. 36.

¹² Колесников И. Ф. Устройство и ведение архивов: пособие к лекциям по архивоведению. Курс специальностей. – М., 1910. – С. 46–49; Holtzinger G. Handbuch der Registratur- und Archivwissenschaft. – Leipzig, 1908. – XVIII, 3049

¹³ Бржостовская Н. В. Архивы и архивное дело в зарубежных странах (История и современная организация): учеб. пособие. – М., 1971. – С. 265; Гармаш В. Н. Архивное дело в Соединенных Штатах Америки (реферативный обзор). – М., 1976. – С. 37.

¹⁴ Berner R. C. Toward national archival priorities: a suggested basis for discussion // American Archivist. – 1982. – Vol. 45, № 2. – P. 164–165; Виноградов В. М. Некоторые тенденции развития архивоведения в США // Археогр. ежегодник за 1984 год. – М.: Наука, 1986. – С. 94–95.

¹⁵ Виноградов В. М. Некоторые тенденции развития архивоведения в США. – С. 94.

¹⁶ Литвинов В. Латинсько-український словник. – К.: Укр. пропілеї, 1998. – С. 527.

¹⁷ Див.: Автократов В. Н. Теоретические проблемы отечественного архивоведения. – М., 2001. – С. 109.

¹⁸ Автократов В. Н. Из истории формирования классификационных представлений в архивоведении XIX – начала XX века // Археогр. ежегодник за 1981 год. – М., 1982. – С. 7.

¹⁹ Старостин Е. В. Происхождение фондового принципа классификации документов // Старостин Е. В. Зарубежное архивоведение: проблемы истории, теории и методологии. – М.: Русский мир, 1997. – С. 53.

²⁰ Див.: Русинов Н. Регистратура и архив (По поводу современной делопроизводственной литературы) // Архив. дело. – 1926. – Вып. 7. – С. 10.

²¹ Див.: Старостин Е. В. Происхождение фондового принципа классификации документов... – С. 58.

²² Воронов А. П. Архивоведение. – СПб, 1901. – С. 18.

²³ Высочайше утвержденное учреждение губернских правлений // Полное собрание законов Российской империи. – Собр. второе. – СПб., 1846. – Т. 20. – Отд. 1: 1845. – № 18580. – С. 59–60.

²⁴ Калачев Н. В. Архивы // Труды I Археологического съезда в Москве, 1869. – М., 1871. – С. 211.

²⁵ Зібель, Генріх фон (1817–1895) – німецький історик, архівіст, член Ерфуртського парламенту, депутат рейхстагу, таємний імперський радник. Закінчив Берлінський університет. Учень Леопольда фон Ранке та Фрідріха Савіньї. Доктор історії (1838). Приват-доцент і професор в університетах Бонна (1840–1845, 1861–1874), Марбурга та Мюнхена (1856–1860). Член Баварської академії наук. Директор Пруського державного архіву в Берліні, призначений з ініціативи Бісмарка 1875 р.

²⁶ Див. зокрема: Смоленский Н. И. О некоторых теоретико-методологических принципах исторической концепции Леопольда фон Ранке // Методологические и историографические вопросы исторической науки: сб. ст. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1963. – С. 160. – (Труды Томского университета; т. 166).

²⁷ Гавриличев В. А. Теоретико-методологические основы исторических исследований Генриха фон Зибеля // Методологические и историографические

вопросы исторической науки: сб. ст. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1963. – С. 135. – (Труды Томского университета; т. 166).

²⁸ *Зибель Г.* О законах исторического развития. – СПб., 1866. – С. 10.

²⁹ *Любименко И.* Архив немецкого рейха в Потсдаме // Архив. дело. – 1926. – Вып. 5–6. – С. 186.

³⁰ *Muller S., Feith J. A., Fruin R.* Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven. – Groningen, 1898. – 158 p.

³¹ *Van Riemsdijk Th.* De Griffie van Hare Hoog Mogenden. Bijdrage tot de kennis van het archief van de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden. – 's-Gravenhage, 1885. – 230 p.

³² *Katelaar E.* Archival Theory and Dutch Manual // Archivaria. – 1996. – Vol. 41. – P. 31.

³³ *Ibid.* – P. 33.

³⁴ *Ibid.* – P. 34.

³⁵ *Голубцов И.* Архивисты Голландии о приведении в порядок и описании архивов // Архив. дело. – 1925. – Вып. 2. – С. 20–21.

³⁶ *Бржостовская Н. В.* Архивы и архивное дело в зарубежных странах... – С. 75.

³⁷ *Русинов Н.* Регистратура и архив... – С. 12.

³⁸ Там же. – С. 17.

³⁹ *Congres International des archivistes et des bibliothecaires / Actes publies par J. Cuvelier et L. Stainier.* – Bruxelles, 1912. – P. 663–670; *Русинов Н.* Регистратура и архив... – С. 17.

⁴⁰ Міжнародних конгресів історичної науки (VI – Осло, 1928; VIII – Цюрих, 1938), Міжнародних конгресів архівів (V – Брюссель, 1–5 вересня 1964 р.) Міжнародних конференцій круглого столу архівів (V – Ліссабон, 2–5 червня 1959 р., VII – Мадрид, 28–31 травня 1962 р., XX Осло, 3–7 вересня 1981 р.), союзних нарадах і конференціях з архівної справи (Москва, 1963, 1966 та ін.).

⁴¹ *Бржостовская Н. В.* Архивы и архивное дело в зарубежных странах... – С. 138–139.

⁴² *Piechota R., Jagiello B., Motas M.* Pierwsze protokoły Rady Archiwalnej. Cz. II: Regulaminy archiwalne // Teki Archiwalne. – Warszawa, 1971. – Т. 13. – S. 181–183.

⁴³ Детальніше див.: *Мельник Р. І.* Організація архівної справи у Польщі (1945–2005): дис. ... канд. іст. наук. – К., 2010. – С. 116.

⁴⁴ *Paczkowski J.* Zasada archiwalna proveniencji // Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925 r. – Lwów, 1925. – Cz. 1: Referaty, Sekcja VI. – S. 1–6.

⁴⁵ Детальніше див.: *Мельник Р. І.* Організація архівної справи у Польщі (1945–2005)... – С. 117–118.

⁴⁶ *Воронов А. П.* Архивоведение. – СПб., 1901. – С. 18; История архивного дела классической древности в Западной Европе и на мусульманском Востоке: Лекции, читанные слушателям Архивных Курсов при Петроградском Археологическом Институте в 1918 году. – СПб., 1918. – 387 с. та ін.

⁴⁷ Инструкция сотрудникам ЕГАФ по выявлению и учету архивных фондов // Архив. дело. – 1925. – Вып. 2. – С. 99–100.

⁴⁸ *Адоратский В.* Архивное дело на VI конгрессе историков // Историк-марксист. – 1928. – № 9. – С. 98.

⁴⁹ *Романовський В. О.* Нариси з архівознавства. Історія архівної справи та принципи порядкування в архівах. – Х., 1927. – С. 126.

⁵⁰ *Веретенников В. І.* Архівознавство. Лекція IV і V: Розгляд основних систем класифікації – упорядкування архівних матеріалів. – Х., 1931. – С. 1.

⁵¹ *Голубцов И. А.* Архивисты Голландии о приведении в порядок и описании архивов // Архив. дело. – 1925. – Вып. 2. – С. 17–40; Вып. 3/4. – С. 82–102.

⁵² *Назин И., Доброва З.* “Провениенцпринцип” в построении архивного фонда // Архив. дело. – 1937. – Вып. 1. – С. 56–68; *Фомин Н.* Систематизация архивных материалов // Архив. дело. – 1937. – Вып. 3. – С. 39–72.

⁵³ *Назин И., Доброва З.* “Провениенцпринцип” в построении архивного фонда... – С. 56.

⁵⁴ *Фомин Н.* Систематизация архивных материалов... – С. 80–81.

⁵⁵ *Солодовникова Л. И.* Фондирование документальных материалов в государственных архивах // Материалы Всесоюзного совещания по вопросам фондирования и учета документальных материалов. – М., 1963. – С. 13; *Солодовникова Л. И., Цаплин В. В.* Недробимость фонда и некоторые вопросы фондирования // Вопросы архивоведения: науч.-информ. бюл. – 1964. – № 4. – С. 76.

⁵⁶ Відкриті фонди – фонди, що комплектуються, тобто фондоутворювач продовжує свою діяльність і регулярно поповнює склад фонду новими надходженнями.

⁵⁷ *Панпутц И.* Современные методы... – С. 7.

⁵⁸ *Perotin Y.* L’administration et les trois âges des archives // Seine et Paris. – 1961, Octobre. – № 20. – P. 1–4.

⁵⁹ *Schellenberg Th. R.* The appraisal of modern public records // Bulletin of National Archives. – 1956. – № 8. – P. 1–46.

⁶⁰ Див.: *Кабочкина Т. С.* Федеральные центры документации США. История, современный опыт // Отеч. архивы. – 1992. – № 6. – С. 92–99.

⁶¹ *Otle P.* Manuel de la Documentation Administrative: Principes Généraux. – Bruxelles, 1923. – 95 p.; *Отле П.* Руководство к администрированию. – М.: Изд-во НК РКИ СРСР, 1924. – 85 с.

⁶² Отле Поль (1868–1944) – бельгійський соціолог, правник, бібліограф. Випускник Брюссельського університету (1890), доктор права, один із організаторів Міжнародного інституту бібліографії в Брюсселі (1895). Основоположник науки про документознавство. Спільно з А. Лафонтемом створив на початку ХХ ст. Універсальну десяткову класифікацію. Автор праць: “L’Organisation internationale de la bibliographie et de la documentation” (1920), “Manuel de la bibliothèque publique” (1923), “Manuel de la Documentation Administrative: Principes Généraux” (1923), “Classification Décimale Universelle, Etudes et Projets” (1932), “Traité de Documentation” (1934), “Monde. Essai d’Universalisme” (1935) та ін.; *Отле П.* Руководство к администрированию. – М.: Изд-во НК РКИ СРСР, 1924. – 85 с.; *Отле П.* Библиотека, библиография, документация: избранные труды пионера информатики / Рос. гос. б-ка; пер. с англ. и фр. Р. С. Гиляревского [и др.]; предисл., сост., коммент. Р. С. Гиляревского. – М.: ФАИР-ПРЕСС: Пашков дом, 2004. – С. 190–191.

⁶³ *Отле П.* Руководство к администрированию. – 2-е изд. – М., Л.: Техника управления, 1931. – С. 70.

⁶⁴ *Perotin Y.* L’administration et les trois âges des archives. – P. 1.

⁶⁵ На практиці вона була реалізована в створенні 1961 р. у Фонтенбло Центру сучасних архівів, де здійснювалося опрацювання і проміжне зберігання документів перед передаванням їх на зберігання до державних архівів.

⁶⁶ Три стадії “життя” архівів визнаються в різних країнах Північної Америки, Європи, Африки. Так, у США розрізняють документи “активні” (papers), “напівактивні (records)”, “неактивні” (archives); в Європі та деяких країнах Африки послуговуються поняттям поточних (“живих”) архівів, проміжних та остаточних (les archives courantes ou vivantes, les archives inter-mediaries, les archives definitives) тощо.

⁶⁷ *Laroche C.* Que signifie le respect des fonds? Esquisse d’une archivistique structurale // *La Gazette des Archives* supp. – 1971. – № 73. – P. 1–57.

⁶⁸ *Duchein M.* Le respect des fonds en archivistique: principes théoriques et problèmes pratiques // *La Gazette des archives.* – 1977. – 2-е trimestre. – № 97. – P. 71–96.

⁶⁹ *Bautier R.-H.* Principes de législation et de réglementation des archives // *Manuel d’archivistique tropicale.* – Paris, 1966. – P. 33–58.

⁷⁰ Зауважимо, що на практиці поняття про архівний фонд як єдину класифікаційну одиницю вже було закріплено “Основными правилами работы государственных архивов СССР” (М., 1962) та працею К. И. Рудельсон “Современные документные классификации” (М., 1973).

⁷¹ *Автократов В. М.* Теоретические проблемы отечественного архивоведения... – С. 122.

⁷² Там же. – С. 117.

⁷³ Там же.

⁷⁴ Там же. – С. 115.

⁷⁵ *Nesmith T.* Archives from the Bottom Up: Social History and Archival Scholarship // *Archivaria.* – 1982. – Vol. 14. – P. 5–26; *Nesmith T.* Archivaria After Ten Years // *Archivaria.* – Summer 1985. – Vol. 20. – P. 13–21.

⁷⁶ *Cook T.* From Information to Knowledge: An Intellectual Paradigm for Archives // *Archivaria.* – Winter 1984–1985. – Vol. 19. – P. 46, 49.

⁷⁷ *Nesmith T.* Archivaria After Ten Years. – P. 18.

⁷⁸ *Duranti L.* Diplomats: New Uses for an Old Science // *Archivaria.* – Summer 1989. – Vol. 28. – P. 7–27; Winter 1989–1990. – Vol. 29. – P. 4–17; Summer 1990. – Vol. 30. – P. 4–20; Winter 1990–1991. – Vol. 31. – P. 10–25; Summer 1991. – Vol. 32. – P. 6–24; Winter 1991–1992. – Vol. 33. – P. 6–24; *Duranti L.* Diplomats: New Uses for an Old Science. – Lanham, Md.; London: Society of American Archivists and Association of Canadian Archivists in association with Scarecrow Press, 1998. – 186 p.

⁷⁹ *MacNeil H.* Weaving Provenancial and Documentary Relations // *Archivaria.* – Summer 1992. – Vol. 34. – P. 192–198; *Turner J.* Experimenting with New Tools: Special Diplomats and the Study of Authority in the United Church of Canada // *Archivaria.* – Summer 1990. – Vol. 30. – P. 91–103; *Eastwood T.* How Goes It with Appraisal? // *Archivaria.* – Autumn 1993. – Vol. 36. – P. 111–121; *Duranti L.* The Concept of Appraisal and Archival Theory // *American Archivist.* – 1994. – Vol. 57. – P. 328–344; *Duranti L.* The Archival Body of Knowledge: Archival Theory, Method, and Practice, and Graduate and Continuing Education // *Journal of Education for Library and Information Science.* – Winter 1993. – Vol. 34. – P. 8–24; *Duranti L.* Reliability and Authenticity: The Concepts and Their Implications // *Archivaria.* – Spring 1995. – Vol. 39. – P. 5–10; *Craig B.* The Acts of the Appraisers: The Context, the Plan and the Record // *Archivaria.* – Summer 1992. – Vol. 34. – P. 175–180; *Brown R.* Records Acquisition Strategy and Its Theoretical Foundation: The Case for a Concept of Archival Hermeneutics // *Archivaria.* – Winter 1991–1992. – Vol. 33. – P. 34–56; *Cook T.* It’s Ten O’Clock:

Do You Know Where Your Data Are? // *Technology Review*. – January 1995. – Vol. 98. – P. 48–53 та ін.

⁸⁰ The archival appraisal of records containing personal information : A RAMP study with guidelines / prepared by Terry Cook [for the] General Information Programme and UNISIST. – Paris, UNESCO, 1991. – 99 p.; *Cook T.* Mind over Matter: Towards a New Theory of Archival Appraisal // *The Archival Imagination*. Essays in Honour of Hugh A. Taylor. – Ottawa: Association of Canadian Archivists, 1992. – P. 38–70; *Menne-Haritz A.* Appraisal or Selection: Can a Content Oriented Appraisal be Harmonized with the Principle of Provenance? // *The Principle of Provenance: Report from the First Stockholm Conference on Archival Theory and the Principle of Provenance, 2–3 September 1993*. – Sweden, 1994. – P. 103–131; *Menne-Haritz A.* Appraisal or Documentation: Can We Appraise Archives by Selecting Content? // *American Archivist*. – Summer 1994. – Vol. 57. – P. 528–542; *Eastwood T.* Nailing a Little Jelly to the Wall of Archival Studies // *Archivaria*. – Spring 1993. – Vol. 35. – P. 232–252; *Cook T.* Another Brick in the Wall': Terry Eastwood's Masonry and Archival Walls, History, and Archival Appraisal // *Archivaria*. – Summer 1994. – Vol. 37. – P. 96–103; *Cook T.* Government Wide Plan for the Disposition of Records, 1991–1996. Government Archives Division, National Archives of Canada, oct. 1990. – typescript; *Diamond E.* The Archivist as Forensic Scientist-Seeing Ourselves in a Different Way // *Archivaria*. – Fall 1994. – Vol. 38. – P. 139–154; *Brown R.* Records Acquisition Strategy and Its Theoretical Foundation: The Case for a Concept of Archival Hermeneutics // *Archivaria*. – Winter 1991–1992. – Vol. 33. – P. 34–56; *Brown R.* Macro-Appraisal Theory and the Context of the Public Records Creator // *Archivaria*. – Fall 1995. – Vol. 40. – P. 121–172.

⁸¹ Report and Recommendations of the Canadian Working Group on Archival Descriptive Standards. – Ottawa, 1985. – 201 p.; *Duff W. M., Haworth K. M.* The Reclamation of Archival Description: The Canadian Perspective // *Archivaria*. – Winter 1990–1991. – P. 26–35; The Archival fonds: from theory to practice = Le Fonds d'archives: de la theorie a la pratique / edited by Terry Eastwood. – Ottawa, 1992. – 225 p.; *Stibbe H.* Implementing the Concept of Fonds: Primary Access Point, Multilevel Description and Authority Control // *Archivaria*. – Summer 1992. – Vol. 34. – P. 109–137 та ін.

⁸² *Tomczak A.* Archiwalna zasada pertynencji terytorialnej a rozmieszczenie zasobu w polskich archiwach // *Archeion*. – 1979. – T. 67. – S. 7–23.

⁸³ *Бастьен Э.* Спорные вопросы архивистики // *Труды Историко-архивного института*. – М., 1996. – Т. 33. – С. 298.

⁸⁴ Там же.

⁸⁵ Див.: *Кляфковски А.* Международная правовая охрана архивных материалов // *Достижения и развитие польского архивоведения*. – Варшава; Лодзь, 1980. – С. 81.

⁸⁶ *Nawrocki S.* Zagadnienie metod badawczych w archiwistyce // *Archeion*. – 1979. – T. 69. – S. 21–38.

⁸⁷ *Ryszewski B.* Problemy i metody badawcze archiwistyki. – Torun, 1985. – S. 89.

⁸⁸ *Robótka H.* Wprowadzenie do archiwistyki. – Toruń, 2003. – S. 53.

⁸⁹ Ibid. – S. 55.

⁹⁰ *Бастьен Э.* Спорные вопросы архивистики. – С. 298.

⁹¹ *Шеленберг Т.* Современные архивы. Принципы и методы: пер. с англ. – М., 1962. – С. 195.

⁹² *Автократов В. Н.* Теоретические проблемы отечественного архивоведения. – С. 89.

⁹³ *Booms H.* Überlieferungsbildung: Keeping Archives as a Social and Political Activity // *Archivaria*. – Winter 1991–1992. – Vol. 33. – P. 31–33.

⁹⁴ *Robótka H.* Wprowadzenie do archiwistyki... – S. 56–57.

В статье рассматриваются конкретные научные принципы и методы архивоведения, особенности их трактования учеными разных стран мира.

Ключевые слова: предметный принцип (принцип pertinence); принцип происхождения (провениенс-принцип); принцип территориального происхождения; метод реконструкции архивного фонда; метод функционального анализа.

The article deals with the concrete-scientific principles and methods of archival science, features of their interpretation by scientists around the world.

Keywords: pertinence principle, provenance principle, principle of territorial origin, method of reconstruction of archival fund, method of functional analysis.

УДК [930.1:347.65/68](477.64)"15/16"

Я. О. КОЧЕРКЕВИЧ*

**ПОБОЖНІ ФОРМУЛИ У ЗАПОВІТАХ МІЩАН м. ЛЬВОВА
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI–XVII СТОЛІТЬ:
ДИПЛОМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ**

Проаналізовано побожні формули заповітів львівських міщан другої половини XVI–XVII століття, схарактеризовано аренгу (формулу про обґрунтування підстав складення заповіту), а також окреслено зміст наявних у тестаментях розпоряджень щодо похорону, пожертвувань (легатів) церковним інституціям та убогим.

Ключові слова: заповіт (тестамент); побожні формули; міщани; похорони; пожертвування (легати).

Питання про наближення смерті, закінчення та впорядкування земного життя, порятунком душі завжди були важливими для кожної людини, незалежно від її суспільного та матеріального становища. Значну роль у забезпеченні гідного переходу у вічність відігравав заповіт – юридичний документ, який визначав спадкоємців і водночас був одним із елементів приготування до “доброї” смерті¹.

Статті, що відображають релігійну свідомість міщан, розпорядження щодо похорону у тестаментях, поховальні звичаї, церемонії та атрибути, легати (пожертвування) на церкви, монастирі, шпиталі, на потреби убогих достатньо представлені у польській історіографії². Зокрема, дослідник Анджей Карпінський присвятив статтю аналізу пожертвувань на костели і монастирі, добродійність, релігійні практики тощо, відображених у заповітах міщанок Познаня, Кракова, Любліна, Варшави, Львова другої половини XVI–XVII століття³. Формуляр документа був розглянутий у джерелознавчих працях про тестаменти та публікаціях згаданих джерел міст і містечок Речі Посполитої: Перемишля⁴, Шидловця⁵, Пабяніц⁶, Серадза⁷, а також шляхти⁸.

В українській історіографії поховальним звичаям і обрядам, жертвам на церковні інституції, релігійній свідомості міщан і шляхти присвячено поодинокі праці. Зокрема, київська дослідниця Оксана Задорожна окреслила і проаналізувала джерела для реконструкції поховальної церемонії шляхти-протестантів Київщини і Волині у XVII столітті (тестаменти, “агенди”, проповіді, судові книги повітів, воєводств тощо)⁹. Формуляр заповітів львівських вірмен кінця XVI – початку XVII століть у своїй статті розглянув історик Ярослав Дашкевич¹⁰. Ана-

---

* *Кочеркевич Ярина Олегівна* – науковий співробітник відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України, м. Львів.

лізу структури тестаментів шляхтичів Волинського, Львівського воєводств XVI і XVIII століть присвячено статті Людмили Демченко¹¹ та Оксани Вінниченко¹². Побіжно теми похоронів та поминальних звичаїв ремісничого середовища Львова та інших міст торкалися у своїх працях науковці Мирон Капраль та Марочкін В. П.¹³. Реконструкції поховальних звичаїв та церемоній львівських міщан на основі посмертних інвентарів та реєстрів майна, реєстрів видатків на похорон була присвячена доповідь львівської дослідниці Богдани Петришак “Поховальні обряди міщан Львова кінця XVI – першої половини XVII ст.” представлена на Двадцятій науковій сесії Наукового товариства ім. Шевченка у Львові¹⁴.

Роль тестаменту як юридичного документа, яким підтверджувались спадкові права і водночас своєрідного підсумку земного життя, зумовили його багатоплановість та унікальність як джерела. Нижче спробуємо проаналізувати побожні формули тестаментів львівських міщан другої половини XVI–XVII століть. Зокрема, охарактеризувати аренгу (обґрунтування причин складення акта) та формули про доручення душі і тіла, а також визначити зміст і ступінь інформативності розпоряджень щодо похорону та легатів на церковні інституції і потреби убогих.

Для дослідження було використано близько 120 тестаментів міщан римо-католицької і православної конфесій (1564–1700 рр.), вміщених у книги заповітів міста Львова¹⁵.

Догмати, внесені у 30-ті роки XV ст. католицькою церквою, стали підставою для формування повсякденного світогляду віруючих. Визнання існування чистилища і того, що живі з допомогою мес, молитов, милостині, легатів можуть полегшити перебування душ у чистилищі, спричинилися до важливих змін у релігійних практиках мирян¹⁶. Віра в те, що дії живих відіграють важливу роль у порятунку душі померлого, у полегшенні її покути за земні гріхи, віддзеркалилась у заповіті. Як правило, він укладався в поважному віці або під час хвороби і був складовою частиною приготування особи до “доброї” смерті та одним із засобів порятунку душі. Зважаючи на низький рівень писемності міщан, більшість заповітів складалась писарем (чи іншими міськими урядниками) на основі усних розпоряджень, відповідно до обраного тестатором шаблону. Повнота формуляра і зміст заповіту залежали від суспільного становища та заможності особи¹⁷.

Тестамент як правовий документ мав свій встановлений формуляр. Для нього характерна тричастинна структура: вступний протокол, контекст (зміст заповіту), заключний протокол (есхатокол). На нашу думку, до побожних формул належать такі клаузули заповіту – інвокація, аренда (обґрунтування причин складання тестаменту), а також складові частини диспозиції такі, як засвідчення тестаром віри, доручення душі, розпорядження щодо похоронів та пожертвування церковним інституціям і убогим.

Документ розпочинався з інвокації – згадки, прикликання Божого імені. Вживались короткий чи розширений варіанти: “W imie Panskie, Amen”¹⁸ [“В ім’я Боже, Амін”] “W Imie Troice Przenaswiętzy Oуca Syna y Ducha Świętego, ktoremu niech będzie cześć y chwala na wieki. Amen.”¹⁹ [“В Ім’я Трійці Найсвятішої Отця Сина і Духа Святого, котрому нехай буде честь і хвала на віки. Амін.”] “W Imie Oуca y Syna y Duch[a] S[więtego]. Amen.”²⁰ [“В Ім’я Отця і Сина і Духа Святого. Амін.”].

Аренга (обґрунтування причин складання тестаменту) містила роздуми про доточність людського життя, усвідомлення неминучості смерті та невизначеності часу її приходу, потреби впорядкування земних справ. У заповіті львівського міщанина палітурника Павла Хвасткевича (1643 р.) вказано: “... wiedząc otym dobrze iz zarówno z inszymi ludzmi smiertelnymi podległem smierci nad którą nie masz nic pewnieyszego, a nad godzinę y czas ieу nic niepewnieyszego”²¹ [“однаково з іншими смертними людьми підлеглий смерті, понад яку не має нічого певнішого, а понад годину і час її нічого ненадійнішого”]. У тестаменті Габріеля Лянґіша грека (1648 р.) зазначено: “Poniewasz każdemu ciału wiekowi postanewiano raz umrzeć, y stawić się przed sądem Naywyszego”²² [“Тому що кожному тілові відвічно постановлено раз померти і стати перед судом Найвищого”]. Вдова львівського міщанина кравця Константина Катажина уклала заповіт вже в немолодому віці “... znając się budz smiertelną, a w tym podeszłym wieku, y rozmaitymi chorobami nawetlonym, codzien smierci wygladaiać, rzeczy od Pana Boga mnie powierzonych, taki porządek czynię ...”²³ [“розуміючи, що є смертною, а в моєму старечому віці, і різноманітними хворобами обтяженому, щодень смерті виглядаючи, речей від Пана Бога мені довірених, такий порядок здійснюю...”].

Диспозиція розпочиналась із засвідчення віри тестатором, вірності її вченню впродовж життя та формулою про доручення душі Богові. У заповіті Ядвіги Кшиштофовичівни (1643 р.) зазначено: “Napszód urodziłam sie w Wierze Świętey Katolickiey w ktorey y umieram. Dusze moię Bogu memu w Troуcy SS. iedynemu y Naswiętszey Pannie Maryey Dobrodzieуce moіey oddaіę.”²⁴ [“Найперше народилася в вірі Святій Католицькій, в якій і помираю. Душу мою Богові моєму в Трійці [Святій] єдиному і Найсвятішій Панні Марії Добродійці моїй віддаю.”]. Остання воля мешканця Галицького передмістя Івана Куриловича (1652 р.) розпочиналось із: “Naprzod zeznał isz umrzeć chce w Religiey Greckiey Cerkwie Wschodniey. Takze duszę moię przy ostatnim dokonczeniu tego swiata Panu Bogu Wszzechmogącemu oddawszy ...”²⁵ [“Найперше визнав, що хочу померти в Релігії Грецькій Церкві Східної. Також душу мою при довершенні цього світу Богу Всемогутньому віддавши”]. Львівський міщанин і купець Вольфганг Массарі у тестаменті (1644 р.) висловив подяку за отримані у земному житті ласки: “Naprzod Panu Bogu memu dziękuiać zem w wierze Katholickiey świętey zrodziwszy się do lath swoich statecznie z łaski iego świętey przyrzedł w ktorey day mi Panie Boze

wieku mego dokonac.”²⁶ [“Спершу Пану Богу моєму дякуючи, що в вірі Католицькій святій народившись літ своїх статечно з ласки його святої досягнув, в котрій дай мені Пане Боже вік мій завершити”]. В окремих документах вищезгадані формули містили апеляцію до Божого милосердя та просьбу про відпущення земних гріхів. Пекар і передміщанин з Галицького передмістя Войцех Лезайський (1644 р.), доручаючи душу Богові, звертався із проханням: “A naprzod Dusze moie grzeszną Panu Bogu w Troycy Świętey Jedynemu, który ją stworzył oddawam, prosząc iego Maiestatu aby iey z nieskonczoney Dobroci swoiey raczył bydz miłościw”²⁷. [“І спершу Душу мою грішну Пану Богові в Трійці Святій Єдиному, котрий її створив, віддаю, прохаючи його Маєстату, щоби до неї з безконечної своєї Доброти зволив бути милостивий”]. До милосердя Всевишнього апелювала і вдова львівського міщанина кравця Константина Катажина (1643 р.): “Naprzod Duszę moię grzeszną w ręce Boga Stworzyciela mego miłosierne oddaie pokornie go prosząc, aby on iako ją stworzyc, tak y z miłosierdzia swego zbawić raczył”²⁸. [“Спершу Душу мою грішну в руки Бога Творця мого милосердні віддаю, покійно його прохаючи, щоби він як її створив, так і з милосердя свого врятувати зволив.”]. Засвідчивши вірність римо-католицькій вірі впродовж життя, передміщанка з Галицького передмістя Анна Орловічова дружина Шимона Орловіча передає душу в розпорядження: “... Panu Bogu Wszchemogacemu od ktorego stworzona iest oddaie prosząc pokornie Maiestatu iego aby wielkiego miłosierdzia oney łaskawym był”²⁹. [“... Пану Богу Всемогутньому, від якого є створена, віддаю, прохаючи покійно Його Маєстату, щоби великого милосердя їй був ласкавий.”].

Важливим пунктом диспозиції були розпорядження щодо тіла після смерті та поховальної церемонії. Адже достойний похорон, відповідно до церковних обрядів, тогочасних звичаїв та становища особи, був важливим як для родичів, так і для порятунку душі покійного. Як вважав один із католицьких проповідників XV століття: “Ті вважаються пропащими, за якими багатьох свічок не понесуть”³⁰. Розпорядження щодо похорону містили вказівки про місце останнього спочинку, суму грошей, виділену на поховальну церемонію. Рідше траплялись розпорядження про кількість заупокійних служб, переліки чернечих орденів і костельних (церковних) братств, які братимуть участь у процесіях, про обіди для убогих та похоронні атрибути (кількість свічок, труну, одяг, тканини тощо). Спершу вказувалось місце обране для поховання: “Ciało zaś moie grzeszne iako z ziemie swoy początek wzięło tey tesz ono oddaie ktore aby według obrzędow chrzescianskich y według przepomorzienia dziełek moich u Oycow Domiennikanow pochowane było...”³¹ [“Тіло ж моє грішне як з землі свій початок взяло тій теж його віддаю, котре щоб відповідно до обрядів християнських і відповідно до спроможності діток моїх у Отців Домініканців поховане було ...”]. Також поширеними були формули: “Ciało moię ziemi z ktorey wzięte iest y pogrzebowi

przystoynemu oddaie y aby u Oyców Franciszkanów pogrzebione było prosze”³² [“Тіло моє землі, з якої є взяте, і похоронові пристойному віддаю і щоби у Отців Францисканців було поховане прошу”]. Або: “Ciało zaś ktore z ziemi iako matce iego oddaie y poruczam to aby było według obrzędu kościoła catholickiego w kościele Oyców Iezuitów tu we Lwowie pogrzebione ...”³³ [“Тіло ж, котре з землі, як матері його віддаю і доручаю то, щоби було відповідно до обряду католицького костелу в костелі Отців Єзуїтів тут у Львові поховане ...”]. Прохання про скромний похорон у своєму заповіті (1652 р.) залишив Іван Курилович з Галицького передмістя: “A pogrzeb żeby był według ubogiej moiej conditiej sprawiony tychże potomkom proszę”³⁴ [“А похорон щоби був відповідно до убогого мого становища справлений, тих ж нащадків прошу”].

На основі розпоряджень щодо похорону, наявних у тестаментях, простежуються чинники, які впливали на вибір місця останнього спочинку мешканців м. Львова. Зокрема це – конфесійна приналежність, належність особи до певної міської верстви, також цеху чи церковного братства, місце проживання (особливо для мешканців передмість), родинна традиція, матеріальне становище та певні суб’єктивні фактори.

Спроби запобігти звичаю поховання всередині парафіяльних храмів простежуються у костельній кодифікації вже з XIV століття. Вони, як правило, обмежувались лише патронами, фундаторами та представниками знатних родин³⁵. Проте зазвичай поховання у парафіяльному храмі залежало від фінансових можливостей померлого та його родини. Так, львівський передміщанин швець Матеуш Келбаса (1642 р.) залишив дружині такі розпорядження: “Jezelimy Pan Bog z tego swiata wezmie ciało moie kaze pochowac u fary, kędy będzi mieysce, y wola małzonki moiej”³⁶ [“Якщо мене Пан Бог із того світу візьме тіло моє, кажу поховати у катедрі, де буде місце, і воля дружини моєї”]. Недарма Андрій Комнацький у тестаменті (1635 р.), як своерідну кару дружині за прихований прибуток, призначив: “tedy to za pokute powinna mi pogrzeb usciwy zato uczynić, a to u Fary przed oymbonom podstawiawszy ławki gdzie Iego Mość Pan Arcybiskup siada, pod samą kazalnica dół wykopać, aby tam ciała mego nieruszano wiecznemi czasy”³⁷ [“тоді то за покуту повинна мені погреб поштивий за це справити, і то у Катедрі перед амвоном повідставлявши лавки де Його Мосьць Пан Архієпископ сідає, під самою казальницею діл викопати, щоб там тіла мого споконвічно не чіпали”].

Іншою була ситуація з похованням у костелах монастирів чернечих орденів. У Польщі вони послуговувались правом безперешкодно ховати тих осіб, які обрали їхню обитель за місце останнього спочинку³⁸. Відповідно із місцем поховання була пов’язана сума видатків на похорон.

Окрім обраного костелу чи церкви тестатори вказували визначене місце, де необхідно поховати тіло. Зокрема, цирульник з Галицького передмістя Томас Галятович (1634 р.) заповів дружині поховати його

у львівському кафедральному костелі біля могили Якуба Космігля³⁹. Львівський міщанин Ян Куркович (1636 р.) розпорядився, щоб: “Ciała moje ziemi z kąd poszło oddawam u prosze aby było u fary w kościele pod dzwonnicom pochowany”⁴⁰ [“Тіло моє землі, звідки пішло, віддаю і прошу, щоби було у кафедральному костелі під дзвінницею поховане”]. Міщанин Войцех Лиховський (1657 р.) прохав поховати себе на цвинтарі костелу францисканців під хрестом⁴¹. Популярними були просьби про поховання біля певного вітваря або ікони. Міщанка Барбара Станкльова (1637 р.) заповіла рідним погребти її тіло у костелі францисканців (костел св. Хреста) під образом “Найсвятішої Панни”⁴². Ядвіга Юзефовичівна (1662 р.) зобов’язала своїх опікунів поховати її в костелі домініканців (костел Божого Тіла) перед вітварем св. Домініка⁴³. Міщанин Валентин Побуцький у тестаменті (1691 р.) просив дружину поховати його тіло у костелі кармелітів взутих перед іконою Матері Божої⁴⁴.

Родинні зв’язки відігравали важливу роль не лише за життя, а й зберігали тяглість і після смерті найближчих родичів. Заможні міщани заповідали поховати їх у родинних гробівцях. Ті ж, хто не мав такої можливості, місцем вічного спочинку обирали те, де були поховані їхні батьки, сестри, брати чи інші кривні. Львівський міщанин Матеуш Гестко заповів (1639 р.) поховати його у власному гробівці у отців францисканців. З цього ж року походять тестаменти його дочки Малгожати Гестківни (дружини Яна Бузького) і онуки Барбари (дочки згаданої Малгожати від першого шлюбу з Йозефом Пучановським). Обидві жінки місцем останнього спочинку обрали родинний гробівець⁴⁵. Друга дочка Матеуша Регіна Гестківна та її чоловік львівський міщанин і циркульник Ян Єльонек у спільному заповіті (1652 р.) щодо місця поховання зазначили: “Ciała nasze a żeby w kościele Oyców Franczyskanów w Grobie Giestkowskim pochowane u pogrzebione były...”⁴⁶ [“Тіла наші щоби в костелі Отців Францисканців в гробівці Гестковському поховані і погребені були ...”]. Міщанка Анна Дармоховська заповіла (1695 р.) поховати себе у каплиці своїх предків – Шульцовській⁴⁷. Львів’янин і купець Вольфганг Массарі місцем останнього спочинку (1644 р.) обрав каплицю Святої Трійці у львівському кафедральному костелі, змуровану на замовлення батька⁴⁸. Друга дружина райці Адама Осмольського Анна Соколовна просила чоловіка погребти її тіло у костелі францисканців, там де спочивають її батьки і сестри⁴⁹. Сюзанна Шелігерова щодо похорону залишила у заповіті такі розпорядження: “Ciału memu zaś grzesznemu pogrzeb naznaczam w Oyców Dominikanów lwowskich w kaplice Naswietszey Panni Mariey przy kościele Bożego Ciała, gdzie kości rodziców moich spoczywają”⁵⁰ [“Тілу мому ж грішному похорон назначаю в Отців Домініканців львівських в каплиці Найсвятішої Пани Марії при костелі Божого Тіла, де кості батьків моїх спочивають”]. Львів’янка Регіна Жешовська (1650 р.) місцем останнього спочинку обрала костел францисканців, “gdzie ciała miłych rodziców moich, także

rokrewnych u dziatek moich leżą...”⁵¹ [“де тіла милих батьків моїх, також кривних і діток моїх лежать...”]. Передміщанка дружина цирульника Катажина Собанська (1631 р.) просила чоловіка поховати її у костелі домініканців, в тому ж гробі де спочивають її батьки⁵². Львівський міщанин аптекар Пйотр Глушинський (1658 р.) заповів поховати його перед головними (“великими”) дверима кафедрального костелу, біля могили батьків⁵³.

Нечисленними були прохання тестаторів про поховання біля своїх дітей. Львівська міщанка Єлизавета Ільовська (1639 р.) розпорядилась поховати її у костелі отців францисканців “w grobie naszym gdzie nasz u dziatki nasze leżą...”⁵⁴ [“в гробівці нашому, де чоловік і дітки наші лежать”]. У заповіті Матеуша Квасковича (1648 р.) щодо місця останнього спочинку зазначено, що він хотів бути похованим перед великим (авт. – головним) вівтарем у костелі домініканців там, де поховані його діти⁵⁵.

Поодинокими також були записи із побажанням поховати поряд з рідними братом чи сестрою. Міщанка Катажина Рибська (1628 р.), міщанин порохівник Станіслав Клещович (1646 р.), цирульник Ян Вахович (1649 р.) заповіли поховати їх біля братів⁵⁶.

Незважаючи на коротку тривалість шлюбів і те, що за життя їх було декілька, подружні зв'язки мали важливий вплив на вибір місця останнього спочинку. Вдова Гожельнічка (1661 р.) просила виконавців (екзекуторів) тестаменту поховати її у костелі домініканців поряд із чоловіком, такі ж розпорядження наявні у заповітах вдови Дороти Печетарки (1637 р.) та Катерини Пашкевічової (1647 р.)⁵⁷. Львівський міщанин різник Валентин Туркевич (1699 р.) прохав дружину погребти його тіло в гробівці біля його першої жінки у костелі кармелітів взутих⁵⁸. У цьому ж костелі заповів поховати себе Шимон Мізюркевич, але під вівтарем св. Юзефа, також поряд із першою дружиною⁵⁹. Подібні записи містять тестаменти Яна Розесланека (1655 р.) і Пйотра Зайлера (1635 р.)⁶⁰. Шимон Гуга (1642 р.) після смерті побажав бути похованим поряд із другою дружиною у монастирі отців францисканців⁶¹.

Окрім родинних при костелах міста Львова існували каплиці і гробівці релігійних братств та ремісничих цехів. У костелі домініканців – гробівець братства Божого Тіла, а також каплиця Діви Марії⁶². У костелі францисканців – каплиця братства Муки Христової (“Męki Pańskiey”)⁶³. У гробівці братства св. Анни у монастирі бернардинців поштиво і згідно з християнськими звичаями заповіли поховати себе львівські міщанки – вдова Агнеса Янушова (1641 р.) та Регіна Щижецька (1696 р.)⁶⁴. Львів'янка Барбара Папернічка, виділивши у заповіті (1650 р.) чималу суму на похорон і пожертви, просила поховати її у Жебрацькій каплиці (“kaplicy żebrasey”) у кафедральному костелі Львова⁶⁵. Львів'янин Юрій Янович заповів (1691 р.) братству Богоявленської церкви справи-ти йому похорон відповідно до їхніх можливостей⁶⁶.

З каплиць ремісничих цехів фігурує каплиця кушнірів, яка існувала при львівському кафедральному костелі. У ній ховали цехових ремісників та членів їхніх сімей. У тестаментях міщан Шимона Бадовського (1689 р.), Матеуша Шиковіци (1653 р.), подружжя Авенштоків Ядвіги і Лукаша (1649 р. і 1656 р.) місцем останнього спочинку зазначенна каплиця кушнірів⁶⁷. Доволі категоричним є розпорядження львівської міщанки Дороти Вільської (1647 р.): “Ciało moje iako bracia do grobu kaplicy (авт. – Кушнірської) iako męża mego tak u mnie przuyiąć maia”⁶⁸ [“Тіло моє як брати до гробу каплиці (авт. – Кушнірської), як чоловіка мого, так і мене прийняти повинні”]. Зокрема, міщанка Клара Фаурбахова (1652 р.) записала поховати її у каплиці кушнірів, хоча відомо про те, що в її родина мала гробівець⁶⁹.

Окрім визначення місця останнього спочинку, розпорядження вміщували прохання про пристойний поштивий похорон, згідно з церковними обрядами та відповідний соціальному становищу тестатора. Передміщанин і кордибанник Станіслав Симонович заповів дружині (1629 р.): “Pogrzeb przystoiny iako konditiciey moiey rzemieslicey, a ciała chrześciańskiemu przynależący, małżonka moja niechaj odprawi...”⁷⁰ [“Похорон пристойний як становищу моєму ремісничому і тілу християнському належиться, дружина моя нехай відправить...”]. Більше світла проливає тестамент львів’янки Агнешки Слензаковни (1648 р.)⁷¹. Щодо похорону вона залишила такі розпорядження – на пристойний похорон і те, що “до нього буде належати” виділити 200 злотих, ще 50 злотих на меси. На обід (в день похорону) для монахів і священників, які будуть правити під час похоронної процесії і відправляти месу, також відписала 50 злотих. Вбогим студентам, котрі понесуть її тіло до костелу і до могили, виділила по одному злотому⁷². Передміщанка вдова Анна Теслина (1641 р.) у своєму заповіті залишила дочці детальні розпорядження щодо поховання тіла – в день похорону необхідно замовити якнайбільшу кількість мес, цього ж дня організувати обід і лазню для вбогих. Також підготувати свічки для вівтаря, “grobowies, postawniki koło ciała żeby porządnie opatrzone było”⁷³ [“гробівець, поставники коло тіла, щоб було пристойно забезпечено”]. Загалом на похорон і легати різним костелам Анна виділила 500 злотих. Інколи тестатори описували вбрання, у якому їх поховати, проте таких згадок трапилося лише чотири. Передміщанка вдова цирульника Ядвіга Вежховська розпорядилась (1647 р.) перешити шубку і в цьому її поховати (на процесію від братства св. Анни костелу бернардинців, заупокійні служби, свічки і труну вона виділила 100 злотих)⁷⁴. Львівська міщанка Сюзанна Пісарська записала на похорон лише 36 злотих і два півсотки полотна, з частини якого необхідно пошити їй сорочку для поховання⁷⁵. Передміщанин шкляр Блажей Ляшкович з Галицького передмістя заповідав (1638 р.) поховати його, як ченця, у волосяниці і монашому поясі та просив дружину справити порядний похорон з процесіями, месами за

порятунок душі і свічками⁷⁶. Італієць Юзеф Браві у заповіті зазначив, що хоче бути похованим у найгіршій старій монашій рясі⁷⁷.

Як свідчать заповіти, турбота про похорон і легати покладалась на найближчих родичів (переважно дружину або дорослих дітей), відповідно до їхніх фінансових можливостей. Міщанка русинка вдова Пелагія Лук'янова зверталась до своїх дітей з такими настановами (1628 р.): "...ciało moje powinni będą potomkowie moi wedle porządku chrześcijańskiego, przy Cerkwi Mieyskiej Lwowskiej położyć, u wszystkie za dusze offiary odprawować..."⁷⁸ ["...тіло моє повинні будуть нащадки мої відповідно до порядку християнського, при Церкві Міській Львівській покласти, і всі за душу пожертвування виконати..."], за що отримують Господнє благословення. Львів'янка Катерина Савичова, дружина Яна Коронки (1633 р.), за останній спочинок своєму тілові обрала Успенську церкву та зобов'язала дітей справити похорон пристойним християнським звичаєм⁷⁹. Міщанин Степан Лясковський (1650 р.) опіку про пристойний похорон і милостиню убогим залишив на розсуд дружини і дітей⁸⁰. Передміщанка Регіна Пляцкова, дружина гончара Якуба Пляцека, розпорядилась (1632 р.), щоб чоловік під час похорону відправив п'ятдесят мес, а "Insze dobre uczynki za dusze moje na baczenie jego puszcza[m]"⁸¹ ["Інші добрі учинки за душу мою на розсуд його залишаю"].

Із тестаментів представників інших віровизнань, зокрема мусульман, є заповіт константинопольського купця турка Мустафи Челебі за 1648 рік. Він заповів львівській лонгерії 30 твердих талярів на поховання тіла в полі чи у городі (ogrodzie)⁸². Ще один документ належав вірменинові, купцю Мардиру Сагаковичу з м. Егіни (1665 р.). Мардир просив поховати його у вірменському монастирі*, до святині він заповів зелений кунтуш з французького сукна підшитий білками, а також по талюру всім священикам (у монастирі) на молитви за його душу⁸⁴.

У диспозиції містились легати численним храмам, монастирям, шпиталям, милостиня убогим та пожертвування на меси за порятунок душі, а також вказівки спадкоємцям про порядок їхньої сплати. Віра в те, що милостиня, молитви та інші побожні учинки, опіка родичів та священиків над душами померлих відіграють важливу роль у порятунку душі та полегшенні покути, відбилась у тестаментях. Турбота живих про душі в чистилищі була спрямована на людей, з якими особа була тісно пов'язана ще за життя. Родинні, корпоративні чи товариські зв'язки зобов'язували до особливої пам'яті та опіки над померлими членами згаданих спільнот. Зокрема, у розпорядженнях щодо пожертвувань вказувались: кількість мес і виділені на них грошові суми, кошти на фундування, утримання вівтарів та інші потреби монастирів, костелів, церков,

---

* Можливо церква св. Якова, яка знаходилась біля монастиря св. Онуфрія, знесена у 1784 році австрійською владою.

шпиталів, братств, убогих тощо. Вартість пожертвувань коливалась від кількох злотих чи речей (одягу, постелі, домашнього начиння, продуктів тощо) до декількох сотень чи тисяч злотих, частини нерухомого майна, коштовних прикрас і посуду, залежно від матеріального забезпечення та фінансових можливостей міщан та їхніх родин.

У заповіті Гануса Пачка (1561 р.) записано по одному злотому на костели – кафедральний, св. Хреста, костел Божого Тіла, костел монастиря бернардинців та шпиталь св. Станіслава⁸⁵. Львівський міщанин Себастьян Різник у тестаменті (1563 р.) призначив на легати до кафедрального костелу Львова, монастирям бернардинців, домініканців та францисканців по одному злотому⁸⁶. Якуб Козарський (1580 р.) заповів львівському монастирю бернардинців “найкращий стіг пшениці”, а десять злотих костелу у м. Бучачі⁸⁷. Львів’янка Малгожата Печончина (1585 р.) костелу св. Хреста ордену францисканців у Львові відписала два обруси для вітваря, який вона фундувала, і пивоварському цеху найтонше простираadlo на мари, ще одне – до кафедрального костелу у Львові⁸⁸. У тестаменті гончара з передмістя Себастьяна Торунки костелові монастиря бернардинців виділено срібну ложку та олов’яний дзбанок⁸⁹. Львів’янка Зофія Гошковна, вдова голкаря Яна Гошковича (1644 р.), пожертвувала монастирю кармелітів на Гончарській вулиці чотири срібних ложки, до костелу св. Хреста на Галицькому передмісті дві шубки, підшиті зайцями, монастирю августинців відписала десять злотих з проханням молитись за порятунок її душі. Постіль призначила убогим до шпиталю св. Лазаря. І зобов’язала ексекторів віддати решту грошей до інших костелів на меси та до шпиталю вбогим⁹⁰. Міщанка Катажина Зерніцька, вдова Станіслава Зерніцького, у тестаменті (1658 р.) на похорон, костели, шпиталі, милостиню убогим відписала тисячу злотих⁹¹.

Поширеними були пожертвування на визначені цілі: на ремонт, відбудову чи оздоблення храмів, вітварів, виготовлення церковного посуду, світильників, свічки та інші потреби. У тестаменті (1586 р.) Зофія Органіста дружина Томаша Органісти монастирю францисканців записала десять злотих на виготовлення органу⁹². Ядвіга Юрджина вдова Георгія Юрги виділила десять злотих на ремонт костелу св. Станіслава⁹³. Передміщанка Агнешка Мозговцова, дружина гончара Войцеха (Альберта) Мозговича, пожертвувала монастирю бернардинців срібний позолочений пояс на вироблення келиха⁹⁴. На ремонт костелу Діви Марії, розташованого на Краківському передмісті, кравець Матеуш Недбала записав десять злотих (1598 р.)⁹⁵. Ще одна передміщанка Зофія, вдова Георгія Миловара, тестаментом (1599 р.) заповіла олов’яне начиння костелу бернардинців на виготовлення органу⁹⁶. Вінцент Фяк у заповіті (1564 р.) відписав львівському кафедральному костелові на необхідний інвентар десять злотих⁹⁷. Львів’янка Агнешка Янушова (1641 р.) залишила спадкоємцям (дітям) такі вказівки щодо пожертв. Вони повинні

викупити у золотаря світильник (срібло на його виготовлення Агнешка дала заздалегідь, ще як була здоровою) та віддати братству св. Анни при костелі бернардинців. Олов'яне начиння згадана тестаторка заповіла на виготовлення свічників для вітваря у костелі св. Вавжинця, на будівництво костелу Діви Марії на Краківському передмісті – шість злотих, монастирю ордену реформатів десять злотих⁹⁸. Ядвіга Кердковичова, дружина різника з Галицького передмістя, заповіла монастирю кармелітів взутих на Гончарській вулиці низку коралів для образу Найсвятішої Панни (як зазначила Ядвіга у заповіті (1644 р.), її благодійниці та заступниці), на будівництво до костелу Діви Марії за Краківською брамою та до братства при костелі монастиря францисканців – по тридцять злотих⁹⁹. Львів'янка Анна Полеховичівна тестаментом (1699 р.) на оздоблення та інші потреби відписала кафедральному собору св. Юра двісті злотих, по десять злотих на сорокоуст – ігумену того ж собору, ігумену монастиря Іоана Богослова, до церкви Успіння Богородиці (Міської церкви). Братству церкви Іоана Богослова Анна відписала чотириста злотих і заповіла поховати тіло у монастирі¹⁰⁰.

Участь цехових ремісників у похоронних процесіях, опіка душами померлих товаришів були регламентовані цеховими статутами, а за недотримання вищезгаданих зобов'язань передбачались покарання та штрафи¹⁰¹. У тестаментях наявні звернення до товаришів по цеху про виконання та виплату пожертвувань. Львівський міщанин різник Бартоломей Кілбьович заповів на легати двісті злотих, гарантованих на різницькій ятці. І зобов'язав старших цеху різників слідкувати, щоб за вищезгаданий чинш щомісяця замовлялась меса за порятунок душі Бартоломея, а також купувались свічки і вино, необхідні для служб¹⁰².

Однією із функцій церковних чи костельних братств також була опіка про душі своїх померлих членів. Львівський міщанин слюсар Каспер Сватовський (1700 р.) заповів сто п'ятдесят злотих братству Святої Вервиці при костелі монастиря домініканців. Він залишив у заповіті вказівки, як саме необхідно молитись за порятунок його душі: "... aby rożaniec со місяц odprawiał się z wyrażeniem imienia moiego że za dusze moie takową rożaniec się odprawia, y żeby przy brackich mszach rekwiálních commemoracya duszę moiey była ..." ¹⁰³ ["... щоби вервиці щомісяця відправлялись із згадкою імені мого, що за душу мою такі вервиці відправляються, і щоби при братських поминальних месях душа моя згадувалась ..."].

Траплялись, хоча й нечисленні, записи на костели та церкви інших віровизнань. Зокрема, Костянтин Корнякт у тестаменті (1572 р.) пожертвував на католицькі шпиталі св. Духа та св. Станіслава по 500 злотих, а православному шпиталю, розташованому у межах міста, відписав два будинки на вулиці Руській¹⁰⁴. Вдова Анастасія Лихолатчина заповіла (1649 р.) по двадцять злотих шпиталю св. Лазаря, св. Станіслава, св. Духа, на церкву Успіння Богородиці (в середмісті), де буде

похована, записала п'ятдесят злотих, стільки ж виділила православним шпиталям¹⁰⁵.

Отримуючи спадщину, спадкоємці були зобов'язані справити похорон та виплатити пожертви і милостиню для порятунку душі померлого. Інколи тестатори зазначали, що похороном і легатами повинні опікуватись діти або хтось із подружжя, не залишаючи чіткіших розпоряджень. Зокрема, згідно з заповітом Регіни Безановської (1663 р.) організація погребу та сплата пожертвувань доручалась дітям¹⁰⁶. Львівський міщанин, торговець ліками Марцін Біліна (1567 р.), турботу про легати на порятунок душі доручив дружині Дороті¹⁰⁷. У тестаменті Катажини Заленської (1637 р.) зазначено: "... że nikomu nic nie winna tylko Bogu dusze, a długi co iey winno ieszcze w Rzeszowie także na baczenie y małżonka mego wolą oddała y aby z nich cokolwiek wola iego będzie udzielił Ousom Carmelitanom na Garcarski ulicy"¹⁰⁸ ["... що нікому нічого не винна тільки Богу душу, і боржки, які їй винні ще в Ряшеві, також на розсуд і чоловіка мого волю віддала, і щоб з них дещо з волі своєї виділив Отцям Кармелітам на Гончарській вулиці"]. Ельжбета Вонсович, дружина Анджея Вонсовича, залишаючи чоловіка пожиттєвим власником рухомого та нерухомого майна, зобов'язує його справити похорон та замовити сорок мес за порятування та відкуплення її душі¹⁰⁹.

У випадку скрутного матеріального становища у момент складення заповіту, кошти релігійним установам виділялись із неповернених боргів. А обов'язок повернути їх і сплатити пожертвування покладалось на спадкоємців або на виконавців останньої волі. Львів'янка Катажина Бартошова (1589 р.) записала на легати тридцять злотих, заборгованих їй Матеушем Раком, частину іншого боргу (п'ятдесят злотих) вона заповіла мансіонаріям кафедрального костелу у м. Львові¹¹⁰. Міщанка Анна, вдова органіста львівського кафедрального костелу Яна Себастьяна, розпорядилась (1640 р.) віддати, із заборгованих їй грошей, п'ятнадцять злотих на меси. Інші сто злотих, позичених Янові Чапникові, заповіла "na ceche tkacką, na wyderkaff po złotych siedmi, a ten wyderkaff ma się obracać na msze za dusze moje wczym obowięzuie sumnienie starszych braci tey że cychu, iako y opiekunow ..."¹¹¹ ["на цех ткачів на видеркаф по сім злотих, і той видеркаф повинен використовуватись на меси за душу мою, до чого зобов'язую сумління старших братів того ж цеху, так і опікунів ..."]. Мельник з передмістя Гаспар Геральчик записав монастирю Кармелітів на Гончарській вулиці сто злотих, заборгованих Яном Зелязним, та срібний позолочений браслет (який на час укладення заповіту був у заставі у садівника з Личакова Вавжинця Курпели)¹¹².

Інколи тестатор і його сім'я не мали достатньо коштів або майна для виплати пожертвувань, про що зазначалось у заповітах. Зокрема, у тестаменті Ельжбети Барановської (1656 р.) записано: "Le[gat] żadnych nie czynię, to też żadnych ani pieniędzy ani dobr nie mam, gdy też po

smierci małżonka mego, mało co albo nic nie zostało”¹¹³ [“Легатів жодних не роблю, бо жодних грошей ні майна не маю, оскільки теж по смерті чоловіка мого, мало що або нічого не залишилось”]. Проте залишає розпорядження опікунам, відповідно до якого, у випадку смерті її неповнолітніх дітей, все майно і чинші з млина необхідно буде віддати на пожертви для порятунку душ покійного чоловіка і її¹¹⁴.

Сплата пожертвувань релігійним установам нерідко була обтяжливою для майна спадкоємців. В окремих випадках їх сплачувало не одне покоління нащадків. Наприклад, про виконання та повернення легатів свідчить заповіт Ядвіги Кердковичової, дружини різника з Галицького передмістя Матеуша Кердковича (1644 р.), у якому тестаторка просить віддати тридцять злотих до св. Лазаря, згідно з останньою волею її покійного батька¹¹⁵. Дружина львівського міщанина золотаря Яна Кавецького Катажина відписала (1648 р.) десять злотих братству св. Францішка та п’ять злотих до каплиці Муки Христової при костелі монастиря францисканців св. Хреста у м. Львові, і у заповіті звернулася до братства з таким проханням: “Jednak P. Bracia nie maią być cięskimi w odbiraniu pieniędzy dziatkom moim maią być cierpliwi, aż uch P[an] Bog wspomozę”¹¹⁶ [“Однак П[ани] Брати не повинні бути настирливими в отриманні грошей діткам моїм повинні бути терпеливі, аж їм П[ан] Бог допоможе”].

Побожні формули тестаментів, зокрема аренга (обґрунтування причин складення тестаменту), розпорядження щодо душі і тіла, легати церковним інституціям відображали есхатологічне вчення римокатолицької і православної церков (в залежності від конфесійної приналежності тестатора), визнання тілесно-духовної природи людини, а також бачення земного життя, осмислення смерті та порятунку душі на особистісному рівні. Розпорядження щодо похоронів містили інформацію про місце останнього спочинку, суми, які виділялись на похорон та атрибути поховальної церемонії. Легати церковним інституціям вміщували відомості про грошові суми та речі, призначені тестатором на пожертвування, їхніх адресатів та відображали способи забезпечення порятунку душі.

Заповіти є важливим джерелом для реконструкції поховальних церемоній та обрядів, для дослідження релігійних практик, призначення та сплати пожертв на церковні інституції, сприйняття осмислення земного життя і смерті на особистісному рівні.

¹ *Krochmal J.* Przemyskie testamenty staropolskie. // *Rocznik historyczno-archiwalny.* – Т. VI. – 1989. – S. 138.

² Шляхетська і міщанська поховальна атрибутика, натрунні портрети XVI–XVIII століття та статті, присвячені даній тематиці, представлені у каталозі виставки: *Vanitas. Portret trumienny na tle sarmackich obyczajów pogrzebowych.* / *Dziubkova J.* – Poznań, 1996 – 1997. – 315 s.; *Dziubkova J.* “Stój pogrzebiencze, a pod glancem tej blachy upatruj prześwieatne popioły” // *Vanitas...* – S. 13 – 26.;

Chrościcki J. Od śmierci do egzekwii. // *Vanitas ...* – S. 28–33.; *Kalinowski K.* Europejska sarmacja. Rzeczpospolita w XVII i XVIII wieku. // *Vanitas ...* – S. 34–41.; Реконструкції поховальної церемонії членів цехів та костельних братств у місті Кракові у XIV – I пол. XVI ст. присвячена стаття: *Zaremska H.* Żywi wobec zmarłych. Brackie u cechowe pogrzeby w Krakowie w XIV – pierwszej połowie XVI w. // *Kwartalnik historyczny.* – 1974. – R. LXXXI. – Z. 4. – S. 733–749.; Огляд досліджень польських науковців ХХ–ХХІ століть, присвячених поховальним церемоніям, звичаям, уявленням про смерть тощо шляхти Речі Посполитої, див.: *Задорожна О.* До питання про поховання протестантів на теренах Київщини і Волині XVII ст. – С. 187–189 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/handle/123456789/409> – Назва з екрана.

³ *Karpiński A.* Zapisy pobożne i postawy religijne mieszczanek polskich w świetle testamentów z drugiej połowy XVI i XVII w. // *Tryumfy i porażki. Studia z dziejów kultury polskiej XVI–XVIII w.* / Pod red. Boguckiej M. – Warszawa, 1989. – S. 203–233; *Karpiński A.* Kobieta w mieście polskim w drugiej połowie XVI i w XVII wieku. – Warszawa, 1995. – S. 208–285.

⁴ *Krochmal J.* Przemyskie testamenty ... – S. 139–143.

⁵ *Muszyńska J.* Testamenty mieszczan szydłowieckich z lat 1638 – 1645 // *Szydłowiec. Z dziejów miasta. Materiały sesji popularnonaukowej 20 lutego 1999.* – Szydłowiec, 1999. – S. 20–22.

⁶ *Żerek-Kleszcz H.* Testamenty mieszczan pabianickich w XVII–XVIII wieku // *Pabianiciana.* – 1992. – T. 1. – S. 40–42.

⁷ *Sowina U.* Najstarsze sieradzkie testamenty mieszczkańskie z początku XVI w. Analiza źródłoznawcza // *Kwartalnik historii kultury materialnej.* – 1991. – R. XXXIX. – Nr. 1. – S. 10–11.

⁸ *Jawor G.* Stałe formuły w testamentach polskich. // *Rozprawy komisji językowej XII.* – Wrocław, 1981. – S. 222–223, 226–227; *Borkowska M.* Dekret w niebieskim ferowany parlamencie. Wybór testamentów z XVII–XVIII wieku. – Kraków, 1984. – S. 12–14.

⁹ *Задорожна О.* До питання про поховання протестантів ... С. 187–206.; Перелік праць про поховальні звичаї і обряди на території України див.: “Бібліографія української похоронної традиції”, укладена Коваль-Фучило Іриною [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mdalekseevsky.narod.ru/biblio-prichit-ukr.html> – Назва з екрана

¹⁰ *Дашкевич Я.* Типологія актів з історії щоденного життя Львова. (Вірменська колонія кін. XVI–поч. XVII ст.) // *Український археографічний щорічник.* – 1999. – Випуск 3–4. – С. 175–178.

¹¹ *Демченко Л.* Волинські тестаменти XVI ст.: дипломатичний аналіз // *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. НАНУ Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського.* – 1997. – Т. 2. – С. 35–48; *Ей же.* Волинские завещания XVI в. в Литовской метрике: источниковедческий аспект // *Lietuvos Metrika. 1991–1996 metų tyrimai.* – Vilnius, 1998. – S. 134–148.

¹² *Вінниченко О.* Формуляр шляхетського заповіту першої половини XVIII століття (спроба дипломатичного аналізу) // *Дрогобицький краєзнавчий збірник.* – 2008. – Вип. XI – XII. – С. 527–555.

¹³ *Марочкін В. П.* Українське місто від XV до сер. XVII ст. Звичаєво-правова атрибутика як історичне джерело. – Торонто, 1999. – С. 35; *Капраль М.* Привілеї та статuti ремісничих цехів і купецьких корпорацій Львова XV–XVIII ст. (історико-правовий нарис) // *Економічні привілеї міста Львова XV–*

XVIII ст.: привілеї та статути ремісничих цехів і купецьких корпорацій / Упор. Мирон Капраль. – Львів, 2007. – С. XXXIV, XXXIX, XLII–XLIII.

¹⁴ Доповідь, виголошена на засіданні Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін НТШ, м. Львів, 11 березня 2009 р.

¹⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України). Фонд 52 (Магістрат м. Львова), опис 2, справи 335–343, 352.

¹⁶ *Zaremska H. Żywi wobec zmarłych ...* – S. 733.

¹⁷ *Krochmal J. Przemyskie testamenty ...* – S. 137.

¹⁸ ЦДАІЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 340, с. 107. Заповіт Огожалкової Емеренції (1628 р.).

¹⁹ Там само, спр. 342, с. 471. Заповіт Зерніцької Катажини (1658 р.).

²⁰ Там само, спр. 352, с. 302. Заповіт Цельбратнічки Катажини (1677 р.).

²¹ Там само, спр. 341, с. 33.

²² Там само, с. 335.

²³ Там само, с. 29.

²⁴ Там само, с. 41–42.

²⁵ Там само, с. 700.

²⁶ Там само, с. 106.

²⁷ Там само, с. 57.

²⁸ Там само, с. 29.

²⁹ Там само, с. 759.

³⁰ *Zaremska H. Żywi wobec zmarłych ...* – S. 733.

³¹ ЦДАІЛ України, ф. 52, оп. 2 спр. 338, с. 453. Заповіт вдови Зофії Зичливої (1665 р.).

³² Там само, спр. 341, с. 759. Заповіт Анни Орловічової (1654 р.).

³³ Там само, спр. 338, с. 456. Заповіт кравця Томаша Садоновича (1665 р.).

³⁴ Там само, спр. 341, с. 700.

³⁵ *Zaremska H. Żywi wobec zmarłych ...* – S. 741–742.

³⁶ ЦДАІЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 341, с. 13.

³⁷ Там само, спр. 340, с. 586.

³⁸ *Zaremska H. Żywi wobec zmarłych ...* – S. 742.

³⁹ ЦДАІЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 340, с. 476.

⁴⁰ Там само, с. 633.

⁴¹ Там само, спр. 342, с. 445.

⁴² Там само, спр. 340, с. 733.

⁴³ Там само, спр. 352, с. 114.

⁴⁴ Там само, спр. 343, с. 97–98. Також див. заповіти: Катажини Немчевичової (1691 р.), спр. 343, с. 127 і римаря Гжегожа Шаласа (1658 р.), спр. 342, с. 467.

⁴⁵ Там само, спр. 340, с. 811, 834, 869.

⁴⁶ Там само, спр. 341, с. 687.

⁴⁷ Там само, спр. 343, с. 147.

⁴⁸ Там само, спр. 341, с. 106. Також див. заповіти Катажини Всвьорчини (1627 р.), спр. 340, с. 12, Анни Дудковічовни (1650 р.), с. 787, Марціна Фаурбаха (1651 р.), спр. 341, с. 675, лавника Францішека Злоторовича (1652 р.), с. 680, купця Адама Гідзальчика (1663 р.), спр. 338, с. 415, вдови Ельжбети Щигельської Носовської (1699 р.), спр. 343, с. 222.

⁴⁹ Там само, спр. 340, с. 625.

⁵⁰ Там само, спр. 341, с. 178; Також див. заповіт львів'янки Анни Ціхоцької (1650 р.), спр. 341, с. 479.

⁵¹ Там само, с. 541.

⁵² Там само, спр. 340, с. 323.

⁵³ Там само, спр. 342, с. 495.

⁵⁴ Там само, спр. 340, с. 861.

⁵⁵ Там само, спр. 341, с. 348.

⁵⁶ Там само, спр. 340, с. 50; спр. 341, с. 190, 411.

⁵⁷ Там само, спр. 352, с. 95; спр. 340, с. 706.; спр. 341, с. 282.

⁵⁸ Там само, спр. 343, с. 226.

⁵⁹ Там само, с. 118.

⁶⁰ Там само, спр. 341, с. 776; спр. 340 с. 776.

⁶¹ Там само, спр. 341, с. 16.

⁶² Заповіти кравця Кшиштофа Кручковича (1631 р.) ф. 52, оп. 2, спр. 340, с. 304, Яна Шеліга (1637 р.), с. 671, шкляра Блажея Ляшковича (1638 р.), с. 770; заповіти Ядвіги Кшиштофовичівни (1643 р.), спр. 341 с. 42, пекаря Бартоломея Краковчика (1649 р.), с. 403, Якуба Роговського (1649 р.), с. 432, Анджея Риби (1653 р.), с. 721; заповіт Регіни Побуцької (1700 р.), спр. 343, с. 259.

⁶³ Заповіт різника Гжегожа Томашевича (1637 р.) ф. 52, оп. 2, спр. 340, с. 738; заповіти Войцеха Земліча (1648 р.) спр. 341, с. 360; Емеренції Левицької (1650 р.), с. 472; заповіт вдови Барбари Глязовичової (1658 р.), спр. 342, с. 460; заповіт Антонія Солоського (1688 р.), спр. 343, с. 16; заповіти Агнешки Анджейової Кушнірки (1662 р.), спр. 352, с. 109; Катажини Цельбратнічки (1677 р.), спр. 352, с. 302

⁶⁴ Там само, спр. 340, с. 962; спр. 343, с. 168.

⁶⁵ Там само, спр. 341, с. 556. Також див. заповіт судового речника Станіслава Куницького (1636 р.), спр. 340, с. 619.

⁶⁶ Там само, спр. 343, с. 106.

⁶⁷ Там само, спр. 343, с. 19–20; спр. 341, с. 736, с. 420; спр. 342, с. 387.

⁶⁸ Там само, спр. 341, с. 708.

⁶⁹ Там само, с. 260.

⁷⁰ Там само, спр. 340, с. 132.

⁷¹ Там само, спр. 341, с. 318–327.

⁷² Там само, с. 321.

⁷³ Там само, спр. 340, с. 984–985.

⁷⁴ Там само, спр. 341, 268.

⁷⁵ Там само, с. 370.

⁷⁶ Там само, спр. 340, с. 773.

⁷⁷ ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 352, с. 92.

⁷⁸ Там само, спр. 340, с. 92.

⁷⁹ Там само, с. 436

⁸⁰ Там само, спр. 341, с. 560.

⁸¹ Там само, спр. 340, с. 328.

⁸² Там само, спр. 341, с. 416.

⁸⁴ ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 338, с. 464.

⁸⁵ Там само, спр. 335, с. 100.

⁸⁶ Там само, с. 199.

⁸⁷ ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 336, с. 69.

⁸⁸ Там само, с. 210.

- ⁸⁹ Там само, спр. 338, с. 64.
⁹⁰ Там само, спр. 341, с. 97–98.
⁹¹ Там само, спр. 342, с. 471–473.
⁹² Там само, спр. 338, с. 79.
⁹³ Там само, с. 127.
⁹⁴ Там само, с. 168.
⁹⁵ Там само, с. 257.
⁹⁶ Там само, с. 260.
⁹⁷ Там само, спр. 335, с. 271.
⁹⁸ Там само, спр. 340, с. 963–964.
⁹⁹ Там само, спр. 341, с. 70, 72.
¹⁰⁰ Там само, спр. 343, с. 229–230, 231–232.
¹⁰¹ Економічні привілеї міста Львова XV–XVIII ст.: привілеї та статуту ремісничих цехів і купецьких корпорацій ... – С. 17, 160–161, 329.
¹⁰² ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 341, с. 357.
¹⁰³ Там само, спр. 343, с. 260.
¹⁰⁴ Там само, спр. 335, с. 666.
¹⁰⁵ Там само, спр. 341, с. 435–436.
¹⁰⁶ Там само, спр. 338, с. 412.
¹⁰⁷ Там само, спр. 335, с. 391.
¹⁰⁸ Там само, спр. 340, с. 729.
¹⁰⁹ Там само, с. 514–515; Також див. тестаменти передміщанина Станіслава Сімоновича (1629 р.), с. 133; львівського міщанина та купця Миколая Гелязіні (1629 р.), с. 190; русина Грицька Білохорського (1628 р.), с. 55.
¹¹⁰ Там само, спр. 338, с. 115.
¹¹¹ Там само, спр. 340, с. 920.
¹¹² Там само, спр. 341, с. 75–76.
¹¹³ Там само, спр. 342, с. 416.
¹¹⁴ Там само, с. 419.
¹¹⁵ Там само, спр. 341, с. 72.
¹¹⁶ Там само, с. 381.

Дан анализ набожных формул завещаний львовских мещан второй половины XVI–XVII века, рассмотрены аренга (формула об изложении обстоятельств, предшествовавших составлению завещания), а также определено содержание распоряжений о погребении тела, пожертвованиях церковным учреждениям и милостыни нищим.

Ключевые слова: завещание (тестament); набожные формулы; мещане; похороны; пожертвования.

The article gives the analysis of pious formulas of wills of Lviv commoners in the second half of XVI–XVII centuries, characterizes the arenha (formula of reasonable causes of the will making), and outlines the will orders to the funerals, donations (legates) to Churches and the poor.

Keywords: will (testament); pious formulas; commoners; funerals; donations (legates).

УДК [930.25:354]:328.185](477)

І. В. ОВЧАР*

ФОРМИ І МЕТОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

(на прикладі діяльності Державного комітету архівів України)

У статті розкрито зміст роботи Державного комітету архівів України щодо запобігання і протидії корупції та застосування правових положень антикорупційного законодавства.

Ключові слова: корупція; антикорупційне законодавство; корупційні діяння; корупційні правопорушення; державна служба; Державний комітет архівів України.

Теоретичні аспекти проблеми. Попри підвищену увагу влади до питань, пов'язаних із запобіганням та протидією корупційним діянням, їх можливих проявів та конфлікту інтересів, що можуть виникати в професійній діяльності державного службовця факти корупції і її рівень є визнаним явищем в українському суспільстві. Теоретичний та законодавчий аспект висвітлення цієї проблеми настільки досконалий і відшліфований, що виникають сумніви в наявності корупційних правопорушень. Утім, практична площина питання засвідчує зовсім протилежне – факти корупційних дій присутні, щоправда містять чимало особливостей, в залежності від особистих зв'язків, робочих контактів, сфери поширення, рівня суспільної значимості тощо.

Належне теоретичне опрацювання проблеми корупції забезпечене статтями та монографіями, зокрема таких авторів: М. Калмик¹, Є. Невмержицький², О. Прохоренко³. Спектр досліджуваних питань зосереджений на аналізі законодавства про корупцію⁴, проявів корупційних дій в системі державної влади та способів її обмеження⁵, проблемі розвитку демократії, яка повинна нівелювати правопорушення будь-якого характеру або визначати шляхи їх застосування у відповідності до певного режиму управління, у т. ч. в питаннях здійснення антикорупційної політики⁴. Розглядається у працях система міжнародного співробітництва в антикорупційній політиці⁶, вивчається роль громадянського суспільства в сфері протидії корупції⁷. Науковий аналіз корупції, як суспільного явища, антикорупційної політики, правової функції держави здійснений у дисертаційних роботах⁸. Це питання обговорюється на міжнародних, всеукраїнських, регіональних конференціях, круглих столах, внутрішніх навчаннях в рамках підвищення кваліфікації та про-

* Овчар Ірина Володимирівна – кандидат політичних наук, головний спеціаліст з питань запобігання та протидії корупції Державного комітету архівів України.

ведення роз'яснювальної роботи, а також є предметом аналізу в організаціях і установах різних сфер підпорядкування та форм власності, дискутується на нарадах і колегіях органів виконавчої влади. Достатній також рівень законодавчого забезпечення антикорупційної політики: закони України⁹, постанови та доручення КМУ¹⁰, розпорядження і укази Президента України.

Нашу увагу привернули як загальні нормативно-правові акти, які стосуються проявів корупції, так і спеціальні – ті, що регламентують сферу безпосередньої діяльності: державна служба та архівні установи. Відзначається достатній рівень теоретичних напрацювань і прийняття юридичних документів щодо сукупного формування правового забезпечення і практичної реалізації основ антикорупційної політики держави.

У цій статті здійснено огляд змісту законодавчих положень щодо забезпечення антикорупційної політики та визначено основні складові Антикорупційної стратегії України. Окремою частиною тексту є практичне виконання правових норм, проведення відповідних заходів щодо реалізації документів, пов'язаних із запобіганням та протидією корупції в Державному комітеті архівів України. Покажемо можливість втілення чинної антикорупційної політики на прикладі роботи Держкомархіву.

Розглядаючи теоретичний аспект питання відзначимо, що високий рівень корупції в державі руйнує державні інституції та знижує рівень довіри до них. Суспільно визнаними причинами не отримання якісних публічних послуг населенням в Україні є відсутність реформ і корупція. Перше антикорупційне законодавство в Україні почало розроблятися відразу після набуття державою незалежності у 1991 р. Закон України "Про боротьбу з корупцією" (прийнятий у 1995 р.), містив визначення корупції і передбачав адміністративну процедуру звітування про прояви корупції. У 1998 р. була представлена Президентська стратегія (Антикорупційна концепція), зміст та реалізація якої контролювались Координаційним комітетом, що звітував перед Президентом. У 2003 р. Україна приєдналась до АКМ ОЕСР (ACN OECD). Згідно оціночного звіту АКМ ОЕСР (ACN OECD) у січні 2004 р., Україна потребувала оновленої Національної антикорупційної стратегії з більшим акцентом на попередження корупції з метою визначення системних недоліків, які створюють сприятливе для корупції середовище, та якіснішого зосередження законодавства на запобіганні та протидії корупції. Розробці плану дій антикорупційної політики приділяється значна увага при здійсненні моніторингу з боку ACN. Надання підтримки у цьому є головною метою Проекту по боротьбі з корупцією в Україні Ради Європи/Європейської Комісії (UPAC).

У 2009 р. держава зробила ряд інституційних та законодавчих кроків, спрямованих на створення засад із зниження рівня корупції. В першу чергу це створення інституту Урядового уповноваженого з питань антикорупційної політики, Бюро з питань антикорупційної політики, Коорди-

наційної Ради; здійснені спроби удосконалення антикорупційного законодавства, зокрема в частині уточнення цільової мети, яка від боротьби з корупцією перейшла в площину її запобігання та протидію тощо.

В цілому, формування єдиної державної антикорупційної політики, крім наявності політичної волі та суспільної свідомості в питанні попередження проявів корупції, вимагає належного законодавчого забезпечення (комплекс нормативно-правових приписів, що визначають, регулюють і допускають здійсненість механізмів запобігання корупції, а також відповідальність за вчинення корупційних порушень), формування дієвої системи державних органів, забезпечення належного координування і реалізації антикорупційної політики, здійснення превентивних заходів щодо запобігання корупції та її подолання. Побудова цілісної інституційної системи повинна відповідати міжнародним стандартам (зокрема, конвенціям ООН і Ради Європи проти корупції, рекомендаціям GRECO, Стамбульського плану дій антикорупційної мережі ОЕСР), світовій практиці¹¹. При цьому слід враховувати особливості української правової системи, політичної волі та ментальності громадян.

Нині на всеукраїнському рівні результатом активної аналітичної роботи є розроблена Антикорупційна стратегія (далі – Стратегія). Вона визначає принципи, мету, завдання, пріоритети, механізми та очікувані результати реалізації державної антикорупційної політики в Україні. Участь у визначенні та напрацюванні механізмів подолання проявів корупції брали представники різних рівнів влади, науковці, громадські організації тощо. Стратегія покликана визначити пріоритетні напрями забезпечення державної антикорупційної політики, способи і терміни їх реалізації, а також ресурси, необхідні для її виконання. У даному контексті слід відзначити, що урядовий проект Антикорупційної стратегії отримав негативну оцінку громадськості та міжнародної спільноти як такий, що не містить основних ознак стратегічного документу та не має комплексного підходу до розв'язання проблеми корупції і не передбачає залучення до виконання стратегії потенціалу бізнесу (зокрема – малого і середнього) та громадськості.

Неврахування позиції громадськості, а також не включення до її тексту вітчизняного та міжнародного досвіду запобігання проявам і фактам корупційних діянь загрожує продовженню й поглибленню політики розпорошеності державних ресурсів, спрямованих на запобігання та протидію корупції, односторонності підходів, що може не лише поглибити й ускладнити ситуацію, а й не сприяти її вирішенню¹². Цілісна Антикорупційна стратегія має бути представлена як частина лобістської кампанії громадсько-експертного середовища, адже саме від громадськості надходять скарги на корупційні діяння посадовців.

Прийняття Антикорупційної стратегії є одним із пріоритетів держави для створення дієвої системи запобігання корупції, визначення

основних напрямків діяльності держави на довгострокову перспективу, розроблення комплексних заходів для протидії цьому явищу, виявлення та подолання її соціальних передумов і певних наслідків. Позитивні результати протидії корупції полягатимуть у зменшенні її обсягів, обмеженні сфер її розповсюдження; зміні характеру корупційних проявів, мінімізації впливу корупції на економічні, політичні, правові, соціальні та інші процеси; збільшенні ризику настання негативних наслідків для особи, яка вступає у корупційні відносини. Доцільно вказати на складові, які варто враховувати при формуванні державної Антикорупційної стратегії: стан розвитку громадянського суспільства, загальнокультурний та освітній рівень громадян; соціально-економічне, політичне, міжнародне становище; особливості ментальності, розвитку інститутів держави та громадянського контролю.

Аналізуючи антикорупційну політику України, можна назвати чинники, які впливають на рівень корупції: непрозорість діяльності і невідповідність органів державної влади; відсутність (або дуже малий відсоток) політичної волі щодо запобігання та протидії корупції, неефективна участь у цій роботі правоохоронних структур і органів національної безпеки держави; розгалуженість дозвільно-регуляторної системи; надмірний вплив певних олігархічних груп на прийняття державних рішень та процедуру кадрових призначень; неврегульованість конфлікту інтересів; часта відсутність правил професійної етики на публічній службі; низький рівень забезпечення захисту прав власності; недотримання разом з недосконалістю законодавства у сфері боротьби з корупцією, суперечлива діяльність судової системи у цьому напрямі; відсутність системності в роботі з виявлення корупції в органах державної влади; відсутність публічного контролю за доходами та видатками вищих посадових осіб держави, а також ефективних механізмів участі громадянського суспільства у формуванні та реалізації антикорупційної політики³. Основним висновком з переліку названих причин є те, що запобігання та протидія корупції у правовій демократичній державі можлива лише і в першу чергу на правовій основі.

Визначаючи стратегію антикорупційної політики, доцільно врахувати такі основоположні принципи: 1) спрямованість антикорупційної політики та координація діяльності органів влади з її реалізації; 2) системний аналіз корупційних ризиків; 3) проведення антикорупційної експертизи проектів та чинних нормативно-правових актів; 4) поєднання зусиль та забезпечення ефективної взаємодії на центральному та регіональному рівнях між органами виконавчої влади, їх територіальними підрозділами, іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, об'єднаннями громадян з питань реалізації державної антикорупційної політики; 5) впровадження у національне законодавство досвіду інших

країн та пропозицій міжнародних організацій з питань антикорупційної політики; 6) взаємодія інститутів громадянського суспільства з органами влади у сфері формування та реалізації державної антикорупційної політики; 7) відкритість й інформованість громадськості про здійснення заходів щодо запобігання та протидії корупції¹³.

Практика застосування законодавчих норм на прикладі діяльності Державного комітету архівів України. У Держкомархіві відповідна робота щодо належного забезпечення та своєчасного попередження проявів корупції ведеться з початку його діяльності. Більш ґрунтовного напрямку вона набула з часу створення інституту Урядового уповноваженого з питань антикорупційної політики при Кабінеті Міністрів України і введення штатної посадової одиниці головного спеціаліста з питань запобігання та протидії корупції Державного комітету архівів України. Вся робота у даному напрямі здійснюється в рамках реалізації єдиної державної антикорупційної політики.

Так, на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 08.12.2009 № 1338 “Про заходи щодо посилення протидії корупції”¹⁴ в комітеті діє щотижнева телефонна лінія за участю Голови комітету, першого заступника і заступників Голови комітету, урядова телефонна “гаряча лінія”. Інформація про результати розгляду звернень надсилається заявникам у встановлені строки. Дотримання термінів запитів громадян перебуває під постійним контролем Держкомархіву. Додатково працює окремий телефон довіри, на який можна подавати повідомлення про факти виявлених корупційних порушень та інших суспільно значимих проблем у цій сфері, які потребують негайного реагування. З метою забезпечення ефективної роботи комітету, керівництвом проводиться прийом громадян у визначені терміни. Для зручності громадян та прямого зв’язку з відділами комітету діє Інтернет приймальня.

Також забезпечується постійний моніторинг і, за наявності, розгляд скарг та заяв від громадян на корупційні діяння з боку державних службовців архівних установ, які надходять на адресу Держкомархіву. Проводиться аналогічна робота зі зверненнями підприємств, установ та організацій, фізичних осіб – підприємців, органів місцевого самоврядування і громадян щодо встановлених фактів корупції. Метою здійснення комплексної систематичної роботи з громадянами є узагальнення результатів діяльності комітету, аналіз можливих правопорушень, зменшення ризиків корупційних проявів у сфері його відання. Проведена робота сприяє забезпеченню громадського контролю за дотриманням законодавчих положень з питань антикорупційної політики в Держкомархіві та державних архівних установах.

Для посилення відомчого контролю за додержанням принципів прозорості та відкритості діяльності Держкомархіву, а також інформаційного забезпечення в сфері запобігання та протидії корупції на

офіційному сайті діє рубрика “Запобігання проявам корупції”, в якій постійно розміщуються нормативно-правові акти з питань державної служби та запобігання проявам корупції. З метою реалізації “Концепції подолання корупції в Україні “На шляху до доброчесності” та державної антикорупційної політики на період до 2011 р., здійснюється план заходів Держкомархіву на 2010 р. від 10.12.2009 № 208.

Згідно з вимогами чинного законодавства, Держкомархівом та державними архівами реалізуються принципи відкритості та доступності до державної служби шляхом широкого подання інформації про вакантні посади, впровадження механізму конкурсного відбору. При призначенні співробітників на державну службу та їх звільненні Держкомархів та центральні державні архівні установи керуються виключно нормами чинного законодавства. Аналогічний принцип також застосовується і в роботі. Встановленим фактом правопорушень, який кваліфікувався як корупційна дія, було накладення штрафу на працівника за надання недостовірної інформації фінансового характеру під час заповнення декларації.

Держкомархівом здійснюється робота щодо забезпечення додержання вимог Закону України “Про боротьбу з корупцією”, указів та розпоряджень Президента України, постанов і доручень Кабінету Міністрів України, інших нормативно-правових актів з антикорупційного законодавства. З метою попередження і виявлення корупційних діянь, інших правопорушень, пов'язаних із службовою діяльністю працівників комітету, вживаються відповідні заходи щодо попередження й уникнення можливих ризиків у сфері їх діяльності¹⁵.

Так, 22 червня 2010 р. на засіданні колегії Держкомархіву розглянуто питання “Про стан виконання антикорупційного законодавства в державних архівних установах”. Прийнято відповідне рішення, зміст якого доведений до керівників структурних підрозділів Держкомархіву та державних архівних установ, а саме: 1) чітко керуватись чинним законодавством України з метою недопущення випадків його порушення; 2) продовжувати здійснення заходів, спрямованих на запобігання та протидію корупційним проявам, посилювати інформаційну та роз'яснювальну роботу з запобігання і припинення корупційних діянь. При цьому особливу увагу слід звернути на знання державними службовцями вимог Законів України “Про державну службу” і “Про боротьбу з корупцією”; 3) вживати заходів щодо висвітлення в трудовому колективі кожного виявленого факту корупційних діянь; 4) вживати додаткові заходи, спрямовані на безумовне дотримання Законів України “Про державну службу” та “Про боротьбу з корупцією”; виявляти та усувати причини і умови, які можуть спричинити поширення корупції та економічної злочинності; 5) продовжити обов'язковий щорічний розгляд на засіданнях колегії, службових нарадах питань щодо

виконання законодавства про державну службу, боротьбу з корупцією, здійснення заходів щодо запобігання корупційним проявам та належне реагування на них; 6) сприяти підвищенню кваліфікації працівників, на яких покладено обов'язки з організації роботи щодо запобігання проявам корупції, уперше зарахованих на державну службу, та які за результатами щорічної оцінки отримали оцінки “низька” та “задовільна”; 7) забезпечити своєчасне та достовірне надання державними службовцями відомості про доходи та зобов'язання фінансового характеру; 8) своєчасно інформувати комітет про виявлені випадки адміністративних правопорушень; 9) вживати заходів щодо посилення відкритості, гласності та прозорості у своїй діяльності; 10) забезпечити своєчасне подання та оприлюднення інформації про наявність вакантних посад на офіційному сайті Держкомархіву.

Разом з тим, практичне виконання положень та норм законодавства України з питань антикорупційної політики виявляє ряд недоліків або недоопрацювань в цьому напрямі. Вважаємо за необхідне вкотре наголосити на доцільності удосконалення законодавства про доступ до публічної інформації через прийняття окремого процедурного Закону про доступ до публічної інформації, який має забезпечити прозорість і відкритість суб'єктів владних повноважень та створити механізми реалізації права кожного на доступ до публічної інформації шляхом: визначення режиму доступу до неї, а саме – виключних підстав обмеження доступу до інформації, встановленням відповідальності за відмову чи відстрочку у наданні інформації, встановленням максимально коротких строків для розгляду запитів на інформацію, основні принципи стягнення плати за надання інформації, а також відповідальність за порушення законодавства тощо. Також є необхідність у створенні єдиного державного реєстру юридичних і фізичних осіб, притягнутих до відповідальності за корупційні правопорушення.

Першочергово слід враховувати, що механізми громадського контролю реалізуються шляхом контролю за дотриманням законодавства, проведення громадської експертизи проектів і чинних нормативно-правових актів, концепцій і програм з питань протидії корупції та врахування її висновків, обговорення проектів, участю у прийнятті рішень, внесення пропозицій, дієвих механізмів комунікації та взаємодії законодавчої, виконавчої та судової гілок влади в Україні. Владна вертикаль має бути забезпечена сучасною системою підготовки та перепідготовки управлінських кадрів, зокрема, включаючи знання службовими особами органів державної влади та органів місцевого самоврядування своїх повноважень та правових наслідків зловживання ними. Виникає також необхідність у проведенні правової антикорупційної освіти, яка повинна полягати у здійсненні комплексу заходів виховного, навчального й інформаційно-аналітичного характеру, спрямованих на формування

високої антикорупційної правосвідомості. Така система освіти має бути всеохоплюючою і диференційованою, залежно від сфери діяльності, на яку вона спрямовується. Не менш важливим у даному контексті є соціальний аспект запобігання і протидії корупції, що передбачає формування у свідомості громадян негативного ставлення до корупційних дій і посилення їх антикорупційної мотивації.

Таким чином, аналізуючи цілісну систему антикорупційної політики, яка проводиться державою, бачимо дотримання належного рівня теоретичного забезпечення, що відповідає європейським стандартам. Є чимало практичних кроків, які за умов їх ефективного застосування могли б забезпечити середній рівень запобігання та протидії корупції. Ми виокремили ті чинники, які, на нашу думку, потребують доопрацювання та уточнення. Разом з тим показали можливість виконання та дотримання законодавчо прописаних норм у роботі Державного комітету архівів України в напрямі здійснення антикорупційної політики.

---

¹ Камлик М., Невмержицький Є. Корупція в Україні. – К.: “Знання”, 1998. – 179 с.

² Невмержицький Є. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії. Вид: КНТ. – 2008. – 368 с.

³ Прохоренко О. Організаційно-правові аспекти та стан протидії корупційним проявам у системі державної служби України // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – К., 2002. – № 6. – С. 35, 44; Прохоренко О. Я. Прояви корупції – загроза національній безпеці України // Науковий вісник НАВСУ. – 2002. – Вип. 3. – С. 61–64.

⁴ Азаров М. Я. Обмеження корупції та “тіньової” економічної діяльності: проблеми і перспективи // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – К., 2001. – № 4. – С. 14–19; Бондаренко І. Місце і роль нормативно-правових актів Президента України у правовому забезпеченні боротьби з організованою злочинністю та корупцією // Право України. – 2005. – № 4. – С. 54–56; Мельник М. І., Редька А. І., Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар Закону України “Про Боротьбу з корупцією”. К.: “Атака”, 2008. – 372 с.

⁵ Добродумов П. Антикорупційна політика як функція держави // Підприємство, господарство і право. – 2007. – № 9. – С. 54–58; Доля Л. М. Корупція в Україні: стан і проблеми // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2004. – С. 21–29.

⁶ Романюк Б. В. Міжнародне співтовариство у боротьбі з корупцією // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2001. – Вип. 3. – С. 37–46; Романюк Б. В. У боротьбі з організованою злочинністю та корупцією важливі конкретні дії // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2004. – № 9. – С. 18–33.

⁷ Борисов В., Кальман О. Громадянське суспільство та питання подолання корупції // Вісник Академії правових наук України. – Право. – Вип. 2 (41). – С. 168–173.

⁸ Лукомський В. С. Кримінальна відповідальність за дачу хабара та посередництво в хабарництві: Автореф. дис. канд. юрид. наук (12.00.08) // Національна академія наук України. Інститут держави і права

ім. В. М. Корецького. – К.: 1996. – 28 с.; *Прохоренко О. Я.* Протидія корупційним проявам у системі державної служби України (організаційно-правовий аспект): Автореф. дис. канд. наук з держ. упр. (25.00.03) // Нац. акад. ДУ при Президентові України. – Київ, 2004. – 20 с.; *Сафоненко А. О.* Антикорупційна політика в умовах трансформації українського суспільства: Автореф. дис. канд. політ. наук (23.00.02) / Київський нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Київ, 2004. – 16 с.; *Ткаченко О. В.* Адміністративно-правові засади протидії корупції в органах внутрішніх справ: Автореф. дис. канд. юрид. наук (12.00.07) // Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К.: 2008. – 20 с.

⁹ “Про боротьбу з корупцією”; “Про державну таємницю” (із змінами, внесеними згідно з Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про державну таємницю”); “Про Національний архівний фонд і архівні установи”; “Про авторське право і суміжні права”; “Про державну службу”; “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення протидії незаконному обігу архівних документів”; “Про внесення змін до деяких законів України у зв’язку з прийняттям Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про Національний архівний фонд і архівні установи”; “Про засади запобігання та протидії корупції” (введення в дію відтерміноване до 01.01.2011); “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю” // Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

¹⁰ “Про стан виконання центральними і місцевими органами виконавчої влади Закону України “Про боротьбу з корупцією” та “Національної програми боротьби з корупцією” (від 20.03.1998 № 345); “Про затвердження Порядку інформування громадськості про результати роботи у сфері протидії корупції” (від 08.12.2009 № 1336); “Про заходи щодо посилення протидії корупції” (від 08.12.2009 № 1338); “Питання запобігання та протидії корупції в органах виконавчої влади” (від 08.12.2009 № 1422); “Деякі питання організації проведення спеціальної перевірки щодо осіб, які претендують на зайняття посад, пов’язаних з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування” (від 08.12.2009 № 1432); “Про схвалення Зasad антикорупційної політики” (від 08.12.2009 № 1688-р) // Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>

¹¹ Конвенція про боротьбу з корупцією, яка зачіпає посадових осіб Європейських Співтовариств або посадових осіб держав-членів ЄС (прийнята Радою ЄС 26 травня 1997 р.); Конвенція про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб у міжнародних комерційних угодах (прийнята Організацією економічного співробітництва та розвитку 21 листопада 1997 р.); Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (прийнята Комітетом міністрів РЄ 27 січня 1999 р.); Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією (прийнята Комітетом міністрів РЄ 4 листопада 1999 р.); Конвенція Африканського союзу про недопущення корупції та боротьбу з нею (прийнята главами держав й урядів Африканського союзу 12 липня 2003 р.); Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності (набула чинності 29 вересня 2003 р.).

¹² *Романюк Б. В.* Міжнародне співтовариство у боротьбі з корупцією // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2001. – Вип. 3. – С. 37–46; *Романюк Б. В.* У боротьбі з організованою злочинністю та корупцією важливі конкретні дії // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2004. – № 9. – С. 18–33.

¹³ *Добродумов П.* Антикорупційна політика як функція держави // Підприємство, господарство і право. – 2007. – № 9. – С. 54–58; *Доля Л. М.* Ко-

рупція в Україні: стан і проблеми // *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. – 2004. – С. 21–29; *Камлик М., Невмержицький Є.* Корупція в Україні. – К.: “Знання”, 1998. – 179 с.; *Невмержицький Є. В.* Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії. Вид: КНТ. – 2008. – 368 с.

¹⁴ Інформація щодо виконання постанов та доручень вищих органів влади взята з офіційних звітів, які подаються щомісяця Кабінету Міністрів України, Заступникові Міністра Кабінету Міністрів – Урядовому уповноваженому з питань антикорупційної політики, Міністерству юстиції України за встановленою формою.

¹⁵ *Прохоренко О.* Організаційно-правові аспекти та стан протидії корупційним проявам у системі державної служби України // *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. – К., 2002. – № 6. – С. 35, 44; *Прохоренко О. Я.* Прояви корупції – загроза національній безпеці України // *Науковий вісник НАВСУ*. – 2002. – Вип. 3. – С. 61–64; *Прохоренко О. Я.* Протидія корупційним проявам у системі державної служби України (організаційно-правовий аспект): Автореф. дис. канд. наук з держ. упр. (25.00.03) // *Нац. акад. ДУ при Президентові України*. – Київ, 2004. – 20 с.

В статье раскрыто содержание работы Государственного комитета архивов Украины относительно предотвращения и противодействия коррупции и применение правовых положений антикоррупционного законодательства.

Ключевые слова: коррупция; антикоррупционное законодательство; коррупционные действия; коррупционные правонарушения; государственная служба; Государственный комитет архивов Украины.

Legislative maintenance of an anticorruption politics of Ukraine studies and characterizes ways and methods of the prevention and counteraction of corruption offence. Studying of the given direction promotes information and analytical filling of a problem which concerns presence of corruption. The practical contents of maintenance of rules of law testify to introduction of a unique state anticorruption politics. This article we open the contents of the lead work concerning the prevention and counteractions of corruption of the State Committee on Archives of Ukraine.

Keywords: corruption; an anticorruption politics; corruption actions; corruption offence; public service; the State Committee on Archives of Ukraine.

УДК 930.25(477.46)

Т. А. КЛИМЕНКО*

**ВИКОНАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАПИТІВ
ДЕРЖАВНИМ АРХІВОМ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ:
АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ**

Висвітлено питання, пов'язані з виконанням соціально-правових запитів Державним архівом Черкаської області.

Ключові слова: Державний архів Черкаської області; звернення громадян; соціально-правові запити.

В умовах формування громадянського суспільства зростає значущість архівних установ, які надають соціальні послуги. До держархіву області активно звертаються громадяни України з різноманітними соціально-правовими запитами: про встановлення та підтвердження відомостей про стаж роботи та актів цивільного стану, заробітну плату, нагородження урядовими відзнаками, цивільний стан, реабілітацію жертв політичного терору 1930-х років, майнові питання, насильне вивезення на примусові роботи до Німеччини, перебування в евакуації, у гетто, участь у партизанському русі, роботу та навчання під час Другої Світової війни та ін.

Забезпечення всебічного розгляду звернень громадян щодо порушених проблем, оперативне їх розв'язання, стан організації роботи зі зверненнями постійно перебувають у центрі уваги керівництва державного архіву області. На виконання вимог Конституції України, Закону України "Про звернення громадян", Указів Президента України "Про додаткові заходи щодо реалізації громадянами конституційного права на звернення", "Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування", розпорядження голови облдержадміністрації "Про невідкладні заходи щодо удосконалення організації прийому громадян" в архіві створені належні умови щодо реалізації громадянами права на особисте звернення – обладнана окрема кімната прийому громадян. До роботи з відвідувачами залучаються кваліфіковані співробітники, добре обізнані зі складом і змістом архівних документів. Згідно із наказом держархіву області "Про вдосконалення роботи із зверненнями громадян" та затвердженим графіком особистого прийому громадян керівництвом архіву здійснюється

---

* *Клименко Тетяна Анатоліївна* – кандидат історичних наук, директор Державного архіву Черкаської області.

10 разів на місяць прийом громадян, в тому числі і в позаробочий час, а також виїзні прийоми громадян посадовими і службовими особами за місцем їх проживання та під час комплексних і контрольних перевірок роботи стану архівної справи у районах і містах області.

З метою посилення персональної відповідальності посадових та службових осіб згідно з Законом України “Про звернення громадян” на належну організацію роботи архів здійснює кваліфікований, об’єктивний і своєчасний розгляд звернень громадян, за наслідками якого архівні довідки надаються авторам у встановлені законом строки.

З особливою увагою забезпечується першочерговий прийом та особистий розгляд звернень Героїв Радянського Союзу, Героїв Соціалістичної Праці, Героїв України, інвалідів Великої Вітчизняної війни, ветеранів війни та праці, інвалідів та інших непрацездатних осіб, а також осіб, що постраждали від аварії на Чорнобильській АЕС, членів багатодітних сімей, одиноких матерів та інших громадян, які потребують соціального захисту та підтримки.

Для визначення кількісного та якісного складу звернень щоквартально проводиться систематичний аналіз, ретельні контрольні перевірки і узагальнення, розгляд двічі на рік стану роботи зі зверненнями громадян на колегії державного архіву області. Вирішальним фактором успішної довідкової роботи є постійний неухильний контроль за її якістю та дотриманням строків виконання запитів.

Щорічно ведеться через засоби масової інформації оприлюднення результатів цієї роботи на сторінці “Державний архів Черкаської області” веб-сайту Черкаської обласної державної адміністрації. Крім того реалізуються додаткові заходи, спрямовані на підвищення соціального захисту громадян шляхом постійного проведення роз’яснювальної роботи з відвідувачами архіву.

У 2009 р. до державного архіву області з метою соціального захисту та забезпечення своїх законних інтересів звернулися близько 3 тис. громадян, крім того, у столі довідок було прийнято і проконсультовано понад 2,6 тис. заявників, понад 2,5 тис. громадян одержали консультації та роз’яснення по телефону.

З року в рік обсяги цієї роботи не зменшуються. Загальна кількість виконання запитів у 2010 р. очікується в тому ж обсязі. Разом з тим архів вкрай потребує збільшення штату для задоволення соціальних потреб громадян. Сучасне становище, що склалося, створює певні труднощі у плануванні структурних підрозділів архіву, а також приводить до нестабільності роботи відділів, оскільки обставини вимагають залучати співробітників більшості структурних підрозділів до виконання запитів громадян та концентрувати особливу увагу на довідковій роботі з метою недопущення їх великого накопичення та зриву виконання у встановлені законом строки.

Виконання запитів – процес дуже трудомісткий. Чимало зусиль і часу йде на перегляд документів. Для того, щоб встановити правильний напрям пошуку, працівнику необхідно дізнатися про історію установи, особливості її реорганізації, мати точні відомості про місце зберігання документів з особового складу установи. Необхідну допомогу в цьому надає науково-довідковий апарат державного архіву області.

Значне збільшення обсягу довідкової роботи поставило перед архівом завдання подальшого вдосконалення роботи столу довідок. З урахуванням того, що значна частина запитів стосується підтвердження трудового стажу роботу ліквідованих установах, підприємствах і організаціях, у столі довідок та у відділі забезпечення збереженості документів, обліку та довідкового апарату створено понад 20 картотек, зокрема: обліку ліквідованих та реорганізованих установ; осіб, які працювали в установах окупаційної влади; насильно вивезених на примусові роботи до Німеччини і евакуйованих громадян під час Другої Світової війни; нагороджених трудовими орденами і медалями та багатодітних матерів, нагороджених орденами і медалями; рішень про заселення житлових будинків у м. Черкаси; партизан, підпільників та учасників інших форм боротьби проти німецьких загарбників; особових, номенклатурних справ партійних працівників Черкаського обкому, міськкому та райкомів Компартії України, комсомольських працівників та голів колгоспів; Героїв Радянського Союзу – уродженців та визволителів області; Героїв Соціалістичної Праці – уродженців та таких, які отримали звання на території області; винищувальних батальйонів; осіб, що постраждали в період тоталітарного режиму у 1930-х рр. та ін. Складено переліки установ, підприємств і організацій документи з особового складу яких перебувають на зберіганні в архіві, у правонаступників, організаціях вищого рівня, місцевих радах чи інших установах; центральних і відомчих архівів, у документах яких є відомості соціально-правового характеру та покажчики бухгалтерських звітів колгоспів; списки працездатного населення м. Черкаси у 1944 р.; релігійних конфесій до документів генеалогічного характеру, крім того, три покажчики та шість оглядів до фондів, інформація документів яких часто використовується в роботі.

Картотеки, переліки та покажчики систематично поповнюються і вдосконалюються, що значною мірою сприяє підвищенню оперативності пошуку необхідної інформації під час наведення довідок. Для зменшення витрат часу при наведенні довідок використовуються фондова картотека, картотека справ з особового складу та фондів, які вибули з архіву, довідкові картотеки до ряду фондів. Створювані та існуючі картотеки дають змогу значно скоротити терміни підготовки довідок.

При проведенні аналізу часу витрат співробітником для наведення довідки за допомогою картотеки і при безпосередньому перегляді

справ було зафіксовано значну економію часу. Завдяки удосконаленню форм довідкової роботи можна досягти позитивних результатів і в обслуговуванні громадян. Для підвищення якості довідкової роботи проводиться постійне вдосконалення науково-довідкового апарату.

З метою уніфікації роботи в архіві застосовуються 26 різноманітних видів бланків, для наведення позитивних, негативних відповідей, а також переадресування повідомлень у разі непрофільних та додаткових запитів, що потребують уточнення відомостей.

Досвід роботи з заявами та творчий розвиток методики їх виконання постійно вивчається і знаходить оформлення в інструкціях з виконання запитів, розроблених державним архівом області. Так, широко використовуються в роботі “Інструкція з виконання запитів, пов’язаних з перебуванням громадян на примусових роботах у Німеччині під час Другої Світової війни”, “Інструкція з виконання запитів, пов’язаних з фактами розкуркулення, вилучення майна, адміністративних та судових репресій у 1920–1940 рр.”, “Інструкція з виконання запитів соціально правового характеру”, “Інструкція з діловодства за зверненнями громадян в державному архіві Черкаської області”, “Інструкція з виконання запитів за документами органів РАЦС” та ін., які слугують добрими посібниками для навчання та підвищення кваліфікації співробітників.

Систематичний аналіз, що проводиться в архіві дає можливість визначити кількість негативних відповідей, які не залишаються поза увагою виконавців та керівництва архіву. На службових нарадах і засіданнях колеги державного архіву області розглядаються питання про пошуки шляхів зменшення кількості негативних відповідей. Аналіз таких відповідей показує, що переважна їх більшість підготовлена за заявами, що надійшли до архіву не за призначенням, а також через відсутність у документах відомостей або неповно викладеної заявником інформації.

Підвищення ефективності довідкової роботи прямо залежить і від чіткого обліку запитів, що надходять до архіву. У зв’язку із збільшенням документообігу та з метою вдосконалення реєстрації і обліку та посилення контролю за виконанням запитів з 2000 р. архів перейшов на карткову форму реєстрації запитів, крім того створена спеціальна електронна довідникова картотека з обліку надходження і виконання запитів архіву.

Правильна організація довідкової роботи неможлива без проведення підвищення кваліфікації співробітників, вивчення досвіду довідкової роботи державних архівів України. Цьому напряму роботи приділяється значна увага. Щорічно архів отримує подяки від громадян за якісне виконання їх запитів, що є важливим фактором стимуляції роботи співробітників у виконанні довідкової роботи.

Загалом організація роботи з виконання запитів великою мірою залежить від успішного виконання комплексу заходів, які спільно здійснюють усі структурні підрозділи архіву – дотримання належних умов зберігання документів та вдосконалення науково – довідкового апарату до них.

Практика свідчить, що звернення громадян до державного архіву області як органу виконавчої влади мають важливе суспільне значення, адже вони привертають увагу до поліпшення аналітичної роботи з вчасного розв’язання проблем.

Освещены вопросы, связанные с выполнением социально-правовых запросов Государственным архивом Черкасской области.

Ключевые слова: Государственный архив Черкасской области; обращения граждан; социально-правовые запросы.

The questions related to the satisfying of socio-legal inquiries by State Archives of Cherkasy region are discussed in the article.

Keywords: State Archives of Cherkasy region; appeals; socio-legal inquiries.

УДК 930.25(477.83)"1919/1933"

В. І. ДОЛІНОВСЬКИЙ*

ФОРМУВАННЯ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ПРАЦІВНИКІВ ЗЕМСЬКОГО АРХІВУ У ЛЬВОВІ (1919–1933 рр.)

Досліджено процес формування особового складу працівників Земського архіву у Львові. Вивчено законодавчу базу, штатний розпис, службові ступені та кількісний склад. Охарактеризовано посадові обов'язки працівників та визначено рівень їх наукової кваліфікації. Особливу увагу приділено проблемі переміщення архівних кадрів на посадах, що існували в архіві після його включення до мережі державних архівів Польщі у 1919 р.

Ключові слова: Земський архів; персонал архіву; директор; кустош; архівіст; асистент; аплікант; возний; посадові обов'язки.

Важливу роль у діяльності архівних установ відіграють працівники. Від їхньої кількості, професійної кваліфікації та наукової активності залежить реалізація основних завдань архівів, пов'язаних зі збиранням, опрацюванням та використанням документів, а також здійсненням наукових досліджень.

Проблема архівних кадрів у міжвоєнній Польщі в історіографії відображена не достатньо. Роль архівних працівників, діяльність яких мала важливий вплив на загальну оцінку цього періоду в історії функціонування польських державних архівних установ, не знайшла належного місця у наукових дослідженнях. Характеристику тогочасного персоналу архівів, його кількісного складу, зайнятості, рівня освіти та форм архівної підготовки подають в окремих розділах своїх наукових праць польські дослідники М. Левандовська¹, І. Мамчак-Гадковська² та А. Томчак³. Проте окремого ґрунтовного дослідження цієї проблеми ні в польській, ні в українській історіографії немає.

Метою дослідження є висвітлення особливостей формування особового складу працівників Земського архіву. Це зумовило наступні завдання: відобразити процес формування службового персоналу архіву та його кількісного складу; з'ясувати структуру зайнятості та посадові

---

* *Доліновський Володимир Іванович* – зберігач фондів відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву, м. Львів, аспірант кафедри давньої історії України та архівознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

обов'язки архівних працівників; визначити рівень їх підготовки та наукової кваліфікації.

Поява у другій половині XIX ст. історичних архівів та поступове перетворення їх у наукові установи спричинило потребу у висококваліфікованих працівниках. Якщо в першій половині XIX ст. службовий персонал архівів складався з працівників, які не мали вищої освіти, то наприкінці XIX ст. архівами керували знані науковці, нерідко професори університетів, і працювали їх найздібніші учні⁴. Тон архівній діяльності почали завдавати не архівісти-службовці, а архівісти-історики, часом правники, предметом наукових зацікавлень яких стала не лише історія чи право, але й архівістика.

За період існування архіву (1784–1933 рр.⁵) штат працівників зазнав значних змін. У перші роки діяльності в архіві працювало лише декілька осіб: регент і писарі. До обов'язків останніх належали пошук документів і видача архівних довідок та копій⁶. Після реорганізації архіву в 1810 р. персонал складався з директора, архівіста, писаря та старшого і молодшого судових виконавців⁷, а згідно з організаційним статутом від 1877 р. – директора, одного ад'юнкта, чотирьох аплікантів та сторожа⁸.

Відповідно до положень статуту директорами Крайових архівів могли бути лише професори університетів, які своїми науковими працями з історії чи права підтвердили вміння здійснювати керівництво діяльністю архівів⁹.

Директор архіву, хоч і не був крайовим службовцем, здійснював безпосереднє керівництво працівниками і контролював виконання ними їх обов'язків. Директор вів зовнішню політику архіву, підписував всі акти, що виходили з його канцелярії, а також її внутрішню кореспонденцію. З цією метою він мав щоденно приходити до архіву. Крім того його обов'язком було укладення книг, що зберігалися в архіві та ведення індексів до них. У разі відсутності директора його обов'язки виконував ад'юнкт і підписував за нього вихідну кореспонденцію з додатком “в заступництві директора”¹⁰.

Ад'юнкти були крайовими службовцями з 6-годинним робочим днем. Для отримання посади вони повинні були подати атестат зрілості з високими оцінками про закінчення вищої гімназії. В обов'язки ад'юнктів входили контроль за станом та роботою архівних приміщень (у них зберігалися ключі від вхідних дверей архіву і сховищ, вони слідували за відчиненням і зачиненням вікон), видача архівних документів користувачам та нагляд за ними, а також укладання витягів та копій з документів. У вільний час вони виконували доручені директором завдання. За відсутності ад'юнкта його обов'язки виконував директор¹¹.

На посаду апліканта могли претендувати лише студенти університету історичних чи історико-правничих студій. Вона зобов'язувала до

3-годинного робочого дня. Апліканти, виконуючи обов'язки, які доручив їм директор, і працюючи з документами архіву, проходили своєрідну підготовку до подальшої наукової діяльності. Аплікантура була запроваджена як тимчасове заняття студентів на час університетського навчання і не давала перспективи на продовження роботи в архівній службі. Співпраця аплікантів з архівом продовжувалася тільки тоді, коли окремих кандидатів в майбутньому виявив значні наукові результати своєї праці, стаючи на цій підставі службовцем архіву. На практиці інститут аплікантури виявився досить корисним. Через нього пройшов ряд поважних науковців, таких як О. Бальцер, Б. Барвінський, П. Домбковський, Л. Фінкель, Г. Полячківна, В. Семкович, С. Соханевич, Й. Семенський та ін.¹².

Допоміжні архівні працівники (архівні слуги), до яких, очевидно, належав і сторож, зобов'язані були виконувати доручення директора чи ад'юнкта, прибирати канцелярію й архівні приміщення, приносити воду, розпалювати печі, переміщати і складати книги та акти, доставляти вихідну кореспонденцію¹³.

Відповідно до ухвали сейму 12 лютого 1897 р. штат працівників архіву складався з директора, двох ад'юнктів 1 і 2 класу та двох аплікантів¹⁴.

Відродження самостійної Польської держави після Першої світової війни створило підстави для організації нової архівної системи. Відповідно до положень Декрету про організацію державних архівів та опіку над архівними матеріалами з 7 лютого 1919 р., який визначав правові та методичні засади функціонування архівів, 1 жовтня 1919 р. Крайовий архів гродських і земських актів підпорядковано Відділу державних архівів при Міністерстві Віросповідання та Освіти у Варшаві. Його назву було змінено на "Земський архів у Львові"¹⁵.

Включення архіву до мережі державних архівів принесло нові зміни у штатний розпис. Назви посад у державній архівній службі у міжвоєнний період змінювалися неодноразово. Відповідно до статей Декрету (24–26) службовий персонал архівів повинен був складатися з директора, архівістів, асистентів та практикантів. Передбачалося також залучення до служби в архівах службовців канцелярії, гінців та возних¹⁶. Пізніше розширено і дещо змінено номенклатуру обов'язкових посад у Відділі державних архівів та архівах. У 1924 р. це були посади: головного директора державних архівів, директора архіву, кустоша архіву, а також архівного асистента¹⁷. Опрацьований в Міністерстві Віросповідання та Освіти в 1925 р. список запроваджував такі категорії архівних посад: головний директор державних архівів, директор архіву, архівний кустош, архівіст, асистент та архівний помічник. На архівні звання переведено також асесорів, тимчасових службовців, а також архівних службовців¹⁸. Чергові зміни відбулися у 1930 р. із впровадженням по-

сади архівного ад'юнкта¹⁹ та 1933 р., коли посаду головного директора державних архівів замінено посадою директора державних архівів, а директора архіву – посадою керівника²⁰.

Відповідно до Закону про державну цивільну службу від 17 лютого 1922 р. впроваджувався поділ архівного персоналу на три групи залежно від освіти. До I групи належали працівники з вищою освітою, що склали відповідні екзамени (в державній архівній службі цю групу становили наукові кадри – директори, архівісти, асистенти і практиканти), до II – з загальною чи професійною освітою, до III – з початковою чи нижчою середньою (до двох останніх категорій входили асесори, секретарі, нижчі службовці – архівні возні)²¹. Від наукових кадрів залежала наукова діяльність архівів і їх престиж у системі державної адміністрації Другої Речі Посполитої.

Варто зазначити, що на момент переходу у підпорядкування Відділу державних архівів персонал архіву залишився незмінним порівняно з попередніми роками. Більшість працівників були архівістами з багаторічним стажем роботи. Станом на 1 червня 1919 р. в архіві працювали: директор – Освальд Бальцер, ад'юнкти 1 і 2 класу – Антоній Прохаска та Гелена Полячківна, два апліканти – Антоній Новак та Роман Лютман, а також архівний сторож – Ян Леткий²².

З часом виникала потреба перетворення цих посад у державні штатні посади, що існували в інших державних архівах. Таким чином, директор архіву залишився б на своїй посаді, ад'юнкти стали б архівістами (1 і 2 класу), а сторож архіву отримав б посаду возного²³. Найбільш незначеним і дискусійним було питання інституту аплікантури. Оскільки в положеннях Декрету її не було передбачено, постало питання, якій з посад (асистента чи практиканта) вона повинна відповідати. Логічно була б її відповідність посаді практиканта як найнижчій категорії архівних працівників, проте служба практикантів в архіві не обмежувалася періодом університетського навчання і на рівні з іншими вищими службовцями зараховувалась до штату. Крім того практиканти повинні були щоденно присвячувати архівній праці стільки ж часу що й інші працівники, без права вести будь-яку додаткову діяльність. Вони були зобов'язані складати екзамени з архівістики перед Кваліфікаційною комісією для отримання права на підвищення в архівній службі²⁴.

На пропозицію дирекції архіву Міністерство Віросповідання та Освіти розпорядженням 24 березня 1920 р. залишило інститут аплікантури без змін, визначаючи її як нештатну функцію²⁵.

Коло робіт, які виконували архівні працівники, визначало положення “Обов'язки архівних службовців”, розіслане архівам у лютому 1919 р. Згідно з ним, до цих обов'язків належало не лише впорядкування архівних документів, укладення науково-довідкового апарату (інвентарів, каталогів, індексів і т. д.), але також наукове опрацювання

і підготовка архівних документів до публікації. Окрім того архівні працівники зобов'язані були також вести діловодство архіву та розглядати подані заяви. Вони повинні були здійснювати нагляд за читальним залом і бібліотекою архіву, створювати належні умови для наукової роботи дослідників. Працівникам архівів заборонялося продавати чи збирати рукописи та архівні документи у приватних цілях, а також без дозволу Відділу державних архівів займатися поза роботою справами, які були б прибутковими²⁶.

Директор архіву здійснював безпосереднє керівництво працівниками, відповідав за перебіг справ в архіві, а також за виконання урядових наказів і окремих розпоряджень, повинен був дбати про поглиблення знань службовців і їх професійне вдосконалення, а також слідкувати за виконанням доручених завдань. Відповідно до потреб директор розпоряджався фінансами, призначеними для архіву, зберігав печатку установи, підписував вихідну кореспонденцію і відповідав за цілісність архіву. У разі відсутності директора заступництво переходило до найдосвідченішого архівіста²⁷.

Згадане архівне положення запроваджувало в архіві 36-годинний робочий тиждень (6-годинний день²⁸), причому кожен працівник архіву був зобов'язаний щоденно присвятити кілька годин науковій діяльності й опрацюванню фахової літератури. Робочий час після обіду (з 15.00) міг призначатися для нагляду за читальним залом²⁹. У період з вересня 1919 до кінця 1921 р. у державних архівах для наукових службовців було запроваджено 5-годинний робочий день, проте 1 січня 1922 р. відновлено 6-годинний робочий день з обов'язком займатися науковою діяльністю у післяслужбові години³⁰.

Спеціальні інструкції визначали також обов'язки нижчих службовців в державних архівах. До 1929 р. діяла інструкція, видана на підставі ст. 96 Закону про державну цивільну службу від 17 лютого 1922 р., яка зобов'язувала нижчих службовців обслуговувати кабінети, архівні сховища та будівлі. Ці обов'язки полягали в утриманні порядку, обігріванні, провітрюванні та освітленні приміщень, виконанні дрібних ремонтних робіт, перенесенні актів, меблів та іншого рухомого майна архіву, виконанні допоміжних робіт (шиття, ремонт та нумерація актів³¹), забезпеченні архівних приміщень, що обігріваються, дровами³².

14 лютого 1929 р. було видано "Положення про обов'язки нижчих службовців в державних архівах", що визначало функції зберігачів фондів, старших возних, возних і допоміжних возних³³. Це положення, яке фактично повторювало попередню інструкцію, зобов'язувало возних наглядати за кабінетами архіву та актами, що в них зберігалися, за установками та інстанціями (телефонними, електричними, газовими, водопровідними, каналізаційними), переміщати документи у сховищах,

переносити їх до кабінетів, читального залу та поза межі архіву, повертати на місце зберігання, а у позаслужбові години чергувати в читальному залі³⁴.

Незважаючи на нові зміни у штатному розписі, назвах посад та посадових інструкціях, кількість кадрів в архіві залишилася невеликою³⁵. Кількісний склад працівників архіву був незмінним протягом усього міжвоєнного періоду і відповідно до даних за 1919, 1924, 1928, 1930–1933 рр. становив 5 осіб (4 архівних та 1 нижчий службовець)³⁶. Хоч залишалася потреба розширення персоналу, через брак місця у робочих кімнатах це питання не вдалося вирішити³⁷.

О. Бальцер залишався на посаді директора архіву протягом усього періоду його існування.

Колишні ад'юнкти архіву отримали нові посади. А. Прохаска – посаду архівіста в VII службовому ступені³⁸, а з 1 січня 1920 р. – кустоша³⁹, Г. Полячківна – асистента у VIII службовому ступені і лише з 15 жовтня 1921 р. – архівіста⁴⁰.

Найвищою посадою в архівній службі Польщі у міжвоєнний період була посада головного директора державних архівів, яка відповідала V–IV службовому ступеню і була рівнозначною посаді директора департаменту Міністерства Віросповідання та Освіти (IV–III службовий ступінь). До керівних посад належали також посади директора архіву (VI–V службовий ступінь) та кустоша (VI службовий ступінь). Посада директора була рівнозначною посаді директора музею чи бібліотеки, а кустоша – посаді міністерського радника. Архівіст нарівні з бібліотекарем та кустошем музею посідав VII–VI, а архівний асистент – VIII–VII службові ступені. Інші архівні працівники посідали значно нижчі службові ступені⁴¹.

Проект положень (“Службовці наукової служби”) визначав групи забезпечення для службовців державних архівів: 1). IV група забезпечення для директорів Головного Архіву Давніх Актів, Архіву Нових Актів, Архіву Фінансів, державних архівів у Познані та Львові; 2). V група – директорів Архіву Міністерства Віросповідання та Освіти, державних архівів у Любліні та Вільні, Земських архівів у Львові і Кракові, а також заступників директорів архівів; 3). VI група – старших архівістів і кустошів архівів; 4). VII група – архівістів; 5). VIII група – асистентів; 6). IX група – наукових секретарів; 7). X група – архівних практикантів⁴².

Зміна службових ступенів і покращення забезпечення вищих службовців архівів була предметом обговорень V сесії Архівної Ради у березні 1928 р. На пропозицію Архівної Ради міністр віросповідання та освіти затвердив зміни службових ступенів вищих архівних службовців, а саме: головного директора державних архівів, директора та кустоша

архіву. Згідно з цими змінами посада головного директора державних архівів мала відповідати директору департаменту (це означало підвищення з V–IV службового ступеня до IV–III ступеня), посада директора архіву – начальнику відділу в центральних органах влади (з VI–V службового ступеня до VI–V–IV), кустоша архіву – міністерському раднику (з VI ступеня до VI–V)⁴³.

Сторож архіву Я. Леткий отримав посаду возного в червні 1919 р.⁴⁴, а на посаді штатного службовця перебував з 1 жовтня 1919 р.⁴⁵

На підставі Закону 13 липня 1920 р. про забезпечення державних та нижчих службовців (ст. 13, 14) кожна посада нижчого службовця мала відповідати одному з 9 встановлених ступенів забезпечення⁴⁶. Архівних возних було зараховано до 4 службового ступеня оплати разом з бібліотечними та музейними службовцями⁴⁷.

У жовтні 1920 р. дирекція Земського архіву порушувала питання про підвищення Я. Леткого до 5 ступеня нарівні з старшим бібліотечними службовцем, вказуючи на його відмінну службову кваліфікацію, високий рівень інтелігентності та дисциплінованість і сумлінність у виконанні службових обов'язків⁴⁸. Проте Міністерство Віросповідання та Освіти відхилило цю пропозицію і залишило йому 4 службовий ступінь⁴⁹. Дирекція архіву звернулася до Відділу державних архівів з проханням взяти до уваги кваліфікацію Я. Леткого і надати йому 6 службовий ступінь нарівні з бібліотечним возним⁵⁰. Проте і в цьому проханні архів отримав відмову, оскільки, як повідомив Відділ державних архівів, Міністерство фінансів вже затвердило персональні кредити на заробітні плати⁵¹. Питання було вирішено 1 травня 1922 р., коли возного архіву було підвищено до 5 службового ступеня⁵². Відповідно до нього на підставі Закону 9 жовтня 1923 р. про забезпечення нижчих службовців і війська (ст. 100), Я. Леткому було надано XIV службовий ступінь⁵³. Відомості про надання йому XIV службового ступеня знаходимо і у документах за 1927⁵⁴ та 1930 рр.⁵⁵. Хоча у списку працівників архіву від 17 квітня 1929 р. нижчий службовець архіву, яким був возний, згадується у XIII службовому ступені⁵⁶.

З усіх посад, що існували в архіві, найбільше змін відбулося на посаді апліканта. Оскільки А. Новак, і Р. Лютман у зв'язку з проходженням військової служби перебували у відпустках, тимчасове виконання обов'язків апліканта з 1 червня 1919 р. було доручено А. Беньковській, студентці 4 року філософії історичного відділення Львівського університету⁵⁷.

Аплікант А. Новак, отримавши річне звільнення з військової служби, з 16 жовтня 1919 р. відновив свою діяльність в архіві⁵⁸, проте вже 29 лютого 1920 р. звільнився з посади⁵⁹. За іншими даними, він звільнився 1 березня 1920 р.⁶⁰, а замість нього аплікантом 1 травня 1920 р.

було призначено А. Беньковську⁶¹. 15 березня 1920 р. відтермінування з військової служби (для продовження навчання) отримав й інший аплікант – Р. Лютман – і з 1 квітня 1920 р. став до роботи⁶². Проте і він затримався на посаді ненадовго, бо вже з 21 червня 1920 р. був співробітником Пресового Відділу Польського Плебісцитового Комісаріату для Верхньої Сілезії в Битомі⁶³. 22 серпня 1921 р. він знову згадується як працівник Земського архіву⁶⁴. Ще раніше, 30 квітня 1921 р. через хворобу з роботи змушена була звільнитися А. Беньковська⁶⁵. У зв'язку з цим, на пропозицію дирекції як заступника апліканта на її місце 6 травня 1921 р. було прийнято В. Гейноша, студента права 2 року в Університеті⁶⁶, а 11 травня 1921 р. затверджено на цій посаді у Х службовому ступені⁶⁷, хоча як аплікант він згадується ще 30 серпня 1919 р.⁶⁸. Крім того, у 1922 р. В. Гейнош був також позаштатним працівником Кодифікаційної комісії⁶⁹.

1 листопада 1921 р. Г. Полячківна, залишившись на посаді архівіста, отримала підвищення з VIII до VII службового ступеня⁷⁰. Пізніше, 1 лютого 1922 р. Р. Лютмана було призначено асистентом архіву в IX службовому ступені⁷¹. Того ж дня він склав службову присягу⁷². Його звернення про підвищення на цій посаді до VIII службового ступеня дирекція архіву не задовольнила, мотивуючи своє рішення відсутністю у Р. Лютмана опублікованих наукових праць⁷³. На цій посаді Р. Лютман перебував до 10 листопада 1923 р., коли його було призначено асистентом Гданського відділу Поморського державного архіву⁷⁴ у VIII службовому ступені⁷⁵. За інформацією, яка зустрічається в інших документах, Р. Лютман звільнився з архіву 13 листопада 1923 р.⁷⁶

Після його звільнення в Земському архіві з'явилася вакансія на посаду архівного службовця VIII службового ступеня. Відділ державних архівів звернувся до дирекції з пропозицією перевести на цю посаду з 1 січня 1924 р. В. Гейноша⁷⁷. Дирекція її відхилила, мотивуючи своє рішення тим, що В. Гейношу як апліканту, тобто позаштатному тимчасовому працівникові, не передбачено право автоматичного підвищення на посаді. Актуальним це питання могло стати лише тоді, коли він підтвердить свою наукову кваліфікацію⁷⁸ (на той момент у В. Гейноша не було жодної опублікованої наукової праці; до її написання він мав намір приступити після отримання докторату права). Вже через рік, 22 лютого 1925 р., В. Гейнош за власним проханням отримав посаду суддівського апліканта у Львівському окружному суді⁷⁹ і 31 березня 1925 р. звільнився з архіву⁸⁰.

Після звільнення асистента Р. Лютмана та В. Гейноша, який виконував функції апліканта замість постійного асистента, посаду якого було передбачено, з 1 квітня 1925 р. вакантними в архіві залишилися дві посади асистентів (єдиних молодших службовців). На них дирекція запро-

понувала старшого асистента кафедри польської історії у Львівському університеті Кароля Малечинського та асистента (молодшого, пізніше старшого) кафедри допоміжних історичних наук у цьому ж університеті Зигмунта Войцеховського⁸¹. Ґрунтовна підготовка обох кандидатів в галузі допоміжних історичних наук, попередній досвід роботи в університеті і бібліотеці, а також науковий доробок у вигляді опублікованих праць, збільшували їх шанси на зайняття посад. Проте відповідно до рішення Відділу державних архівів вони могли бути зараховані до штату архіву лише як контрактні службовці ІХ службового ступеня⁸². Крім того, К. Малечинський повинен був повідомити про те, чи має намір поєднувати роботу в архіві з викладацькою діяльністю в університеті.

З 1 квітня 1925 р. К. Малечинський розпочав роботу в архіві⁸³. Згодом, 5 червня 1925 р. дирекція внесла пропозицію про переведення його на посаду штатного асистента в VIII службовому ступені⁸⁴, на яку його було призначено (лише тимчасово) 1 липня 1925 р.⁸⁵ На клопотання дирекції про заміщення К. Малечинським постійної штатної посади з 1 липня 1926 р.⁸⁶ Відділ державних архівів відповів відмовою, повідомивши, що не може виділити постійної посади, оскільки стабілізація посад в архівах ще не проведена⁸⁷. Питання про надання К. Малечинському постійної посади піднімалося також 16 грудня 1926 р.⁸⁸ та 29 квітня 1929 р.⁸⁹

У такому складі штат архіву залишався до виходу А. Прохаски на пенсію 30 червня 1929 р.⁹⁰ Постало питання зайняття посади кустоша архіву. Дирекція запропонувала кандидатуру архівіста VII службового ступеня Г. Полячківни⁹¹. З 1 липня 1929 р. Г. Полячківну було призначено кустошем архіву у VI службовому ступені⁹². Її попередню посаду зайняв тимчасовий асистент архіву у VIII службовому ступені К. Малечинський⁹³. На посаду асистента, яка стала вакантною, зголосилися два кандидати – А. Гілевич та В. Гейнош⁹⁴.

Дирекція архіву підтримала кандидатуру останнього, врахувавши його вищу наукову кваліфікацію (наявність наукової праці), а також попередню архівну практику на посаді аплікатора, і запропонувала надати йому постійну посаду асистента без обов'язку тимчасової та контрактної служби⁹⁵. Проте Відділ державних архівів згодився лише на тимчасове призначення на посаду асистента у VIII службовому ступені до часу складення ним практичного екзамену на службовця I категорії в державній архівній службі⁹⁶. 16 листопада 1929 р. В. Гейноша було призначено тимчасовим службовцем архіву VII службового ступеня⁹⁷. Проте у зв'язку із запізненим звільненням зі служби у Дрогобицькому гродському суді до виконання своїх обов'язків в архіві приступив лише з 16 грудня 1929 р.⁹⁸ Тоді ж його повторно призначили тимчасовим архівним службовцем VII службового ступеня⁹⁹, а з 1 лютого 1930 р. – архівістом у VII службовому ступені¹⁰⁰.

Такий склад працівників архіву залишався до 1933 р. Після смерті О. Бальцера, відповідно до розпорядження Міністра Віросповідання та Освіти від 24 травня 1933 р., Земський архів як окрему установу ліквідовано і з 1 липня 1933 р. разом з усіма фондами та персоналом приєднано до Державного архіву у Львові¹⁰¹.

Досягнення архівів міжвоєнного періоду були б неможливі без участі кваліфікованих кадрів. Незважаючи на нечисленний персонал, Земський архів досягнув високого наукового та організаційного рівня. Тут сформувалася ціла школа істориків-архівістів (О. Бальцер, Г. Полячківна, В. Гейнош, К. Малечинський), які роботу в архіві поєднували з університетською працею. Завдяки їхньому професіоналізму, високому науковому авторитету, а також значній науковій активності Земський архів у Львові міцно вписався в структуру державних архівних установ міжвоєнної Польщі.

¹ *Lewandowska M.* Kadra archiwów państwowych w Polsce Ludowej 1945–1983. – Warszawa–Łódź, 1988. – S. 9–30.

² *Mamczak-Gadkowska I.* Archiwa Państwowe w II Rzeczypospolitej. – Poznań, 2006. – S. 121–164.

³ *Tomczak A.* Rzut oka na dzieje archiwów polskich i na ich zadania // *Archeion*. – 1966. – Т. 43. – S. 55–82.

⁴ Яскравим прикладом цього є Бернардинський архів у Львові, який очолювали професори Львівського університету К. Ліске та О. Бальцер, а багаторічними працівниками були видатні науковці А. Прохаска та Г. Полячківна.

⁵ Архів засновано у 1784 р. після зведення до Львова документальних матеріалів ліквідованих гродських і земських судів Галичини. Його офіційна назва – “Caesareo-regium antiquorum actorum terrestrium et castrensi Galiciensium tum corroborationis documentorum officium” (Цісарсько-королівський уряд давніх галицьких гродських і земських актів і корроборації документів). У 1810 р. його реорганізовано і підпорядковано Шляхетському судові у Львові. 21 серпня 1877 р., згідно ухвали Сейму, архів перейшов у підпорядкування Крайового відділу і отримав нову офіційну назву – Крайовий архів гродських і земських актів у Львові.

⁶ *Сварник И. И.* Старейшему архивохранилищу Украинской ССР – 200 лет // *Советские архивы*. – 1985. – № 3. – С. 22.

⁷ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України), ф. 145, оп. 1, спр. 9, арк. 13 зв.

⁸ Там само, спр. 4, арк. 4, 10.

⁹ *Доліновський В.* Організація та комплектування Бернардинського архіву у Львові // *Архіви України*. – 2009. – № 5. – С. 70.

¹⁰ ЦДАІЛ України, ф. 145, оп. 1, спр. 4, арк. 4 зв., 10 зв., 26–26 зв.; спр. 5, арк. 4–4 зв., 9 зв.–10, 13 зв.–14, 17 зв.–18.

¹¹ Там само, спр. 4, арк. 4–4 зв., 10–10 зв., 20, 26 зв.–27; спр. 5, арк. 1, 4 зв., 8, 10, 12, 14, 16, 18.

¹² Там само, спр. 4, арк. 4 зв., 10 зв., 26 зв.–27; спр. 5, арк. 4 зв., 10, 14, 18; спр. 9, арк. 16–16 зв.; спр. 11, арк. 13 зв.; спр. 256, арк. 47.

¹³ Там само, спр. 4, арк. 26 зв.; спр. 5, арк. 4 зв., 10, 14, 18.

¹⁴ *Sochaniewicz S.* Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie. – Lwów, 1912. – S. 41. Згідно з даними, які подає польський дослідник С. Цяра, посаду апліканта ліквідовано у 1897 р., а замість неї запроваджено посаду ад'юнкта другого класу (*S. Ciara.* Życie codzienne i niecodzienne archiwistów Archiwum Bernardyńskiego we Lwowie w dobie autonomii Galicji // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. / За ред. Леоніда Зашкільняка і Єжи Матерніцького. – Львів–Жешув, 2006. – Т. IV. – S. 44, 46). Цю саму інформацію знаходимо і в документах (ЦДІАЛ України, ф. 145, оп. 1, спр. 9, арк. 15).

¹⁵ Archiwum Ziemskie we Lwowie w latach 1920–1926 // *Archeion.* – 1928. – Т. 3. – S. 185.

¹⁶ Dzieje archiwistyki polskiej. Wybor źródeł / *Sierpowski S., Matelski D.* – Poznań, 1988. – S. 36; *Dzennik Praw Państwa Polskiego.* – 1919. – Nr. 14. – Poz. 182; *Dzennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Rzeczypospolitej Polskiej.* – 1919. – Nr. 9. – Poz. 9. – S. 59.

¹⁷ Załącznik nr 8 do rozporządzenia Rady Ministrów z 26 czerwca 1924 r. o ustanowieniu tabeli stanowisk we władach i urzędach państwowych // *Dzennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej.* – 1924. – Nr. 64. – Poz. 631. – S. 948.

¹⁸ *Mamczak-Gadkowska I.* Archiwa Państwowe w II Rzeczypospolitej ... – S. 125; *Motas M.* O przepisach archiwalnych w Polsce międzywojennej (1918–1939) // *Archeion.* – 1968. – Т. 48. – S. 124.

¹⁹ *Robótka H., Ryszewski B., Tomczak A.* Archiwistyka. – Warszawa, 1989. – S. 341.

²⁰ Tabela stanowisk dla władz, urzędów, zakładów i instytucyj państwowych. Załącznik do rozporządzenia Rady Ministrów z 19 grudnia 1933 r. o ustanowieniu tabeli stanowisk we władach i urzędach państwowych // *Dzennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej.* – 1933. – Nr. 102. – Poz. 780. – S. 2002.

²¹ Ustawa z dnia 17 lutego 1922 r. o państwowej służbie cywilnej // *Dzennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej.* – 1922. – Nr. 21. – Poz. 164. – S. 335; *Lewandowska M.* Kadra archiwów państwowych ... – S. 13–15; *Mamczak-Gadkowska I.* Archiwa Państwowe w II Rzeczypospolitej ... – S. 125.

²² ЦДІАЛ України, ф. 145, оп. 1, спр. 11, арк. 2 зв. О. Бальцер займав посаду директора архіву з 1 серпня 1891 р., А. Прохаска працював з 18 червня 1878 р., Г. Полячківна працювала в архіві у 1907–1908 та 1909–1911 рр., а на посаді ад'юнкта перебувала з 1 серпня 1917 р., Я. Леткий – з 6 червня 1913 р., А. Новак – з 14 серпня 1916 р. і Р. Лютман – з 1 березня 1917 р.

²³ ЦДІАЛ України, ф. 145, оп. 1, спр. 11, арк. 4–4 зв.

²⁴ Там само, арк. 14–14 зв.

²⁵ Там само, спр. 256, арк. 47.

²⁶ *Piechota R., Jagiello B., Motas M.* Pierwsze protokoły Rady Archiwalnej. Regulaminy archiwalne // *Teki archiwalne. Materiały źródłowe.* – 1971. – Т. XIII. – S. 186–187.

²⁷ *Ibid.* – S. 187.

²⁸ Ці постанови спиралися на європейські зразки, а саме німецькі, де також був встановлений 6-годинний робочий день для наукових службовців архіву, а також 8-годинний для працівників адміністрації, канцелярських та нижчих службовців.

²⁹ *Motas M.* Regulaminy archiwalne ... – S. 187.

³⁰ *Mamczak-Gadkowska I.* Archiwa Państwowe w II Rzeczypospolitej ... – S. 124.

³¹ Дирекція архіву виступила з пропозицією викреслити цей пункт з положення, оскільки, на її думку, некваліфіковане виконання таких робіт більше загрожує їх знищенню, аніж консервації (ЦДІАЛ України, ф. 145, оп. 1, спр. 11, арк. 72).

³² Там само, ф. 776, оп. 1, спр. 1, арк. 8–9; ф. 145, оп. 1, спр. 11, арк. 70–71.

³³ Там само, ф. 776, оп. 1, спр. 1, арк. 20–21; ф. 145, оп. 1, спр. 15, арк. 46–47.

³⁴ Там само, ф. 145, оп. 1, спр. 15, арк. 46 зв.–47.

³⁵ Загалом кількість архівних працівників у міжвоєнній Польщі була непропорційно малою стосовно до потреб архівів того часу, а також в порівнянні з архівами за кордоном (*Suchodolski W.* Potrzeby archiwów państwowych w świetle wniosków, zgłoszonych na Wrocławskiej Konferencji Archiwistów // *Archeion.* – 1948. – Т. 18. – S. 48–49.)

³⁶ *Mamczak-Gadkowska I.* Archiwa Państwowe w II Rzeczypospolitej ... – S. 128.

³⁷ ЦДІАЛ України, ф. 145, оп. 1, спр. 11, арк. 4 зв.

³⁸ На цій посаді він згадується 12 грудня 1919 р. (Там само, ф. 145, оп. 1, спр. 255, арк. 52).

³⁹ Skład osobowy Widziału Archiwów Państwowych i Archiwów Państwowych // *Archeion.* – 1928. – Т. 4. – Dział urzędowy. – S. 206.

⁴⁰ ЦДІАЛ України, ф. 145, оп. 1, спр. 260, арк. 2 зв. Хоча на посаді архівіста Г. Полячківна згадується ще 7 січня 1920 р. (Там само, спр. 255, арк. 58).

⁴¹ Załącznik nr 8 do rozporządzenia Rady Ministrów z 26 czerwca 1924 r. o ustanowieniu tabeli stanowisk we władach i urzędach państwowych // *Dzennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej.* – 1924. – Nr. 64. – Poz. 631. – S. 948.

⁴² *Mamczak-Gadkowska I.* Archiwa Państwowe w II Rzeczypospolitej ... – S. 127.

⁴³ Protokół posiedzeń V Sesji Rady Archiwalnej w dn. 26–27 marca 1928 r. // *Archeion.* – 1928. – Т. 4. – S. 194.

⁴⁴ ЦДІАЛ України, ф. 145, оп. 1, спр. 11, арк. 10.

⁴⁵ Там само, спр. 257, арк. 125.

⁴⁶ Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o uposażeniu urzędników i niższych funkcjonarjuszów państwowych // *Dzennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej.* – 1920. – Nr. 65. – Poz. 429. – S. 1114.

⁴⁷ ЦДІАЛ України, ф. 145, оп. 1, спр. 255, арк. 120.

⁴⁸ Там само, спр. 11, арк. 12 зв.

⁴⁹ Там само, спр. 256, арк. 12.

⁵⁰ Там само, арк. 12 зв.

⁵¹ Там само, арк. 22.

⁵² Там само, арк. 44–44 зв.

⁵³ Ustawa z dnia 9 października 1923 r. o uposażeniu funkcjonarjuszów państwowych i wojska // *Dzennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej.* – 1923. – Nr. 116. – Poz. 924. – S. 1402.

⁵⁴ ЦДІАЛ України, ф. 145, оп. 1, спр. 257, арк. 125.

⁵⁵ Там само, спр. 260, арк. 61 зв.

⁵⁶ Там само, спр. 16, арк. 76.

⁵⁷ Там само, спр. 255, арк. 40.

- ⁵⁸ Там само, арк. 48.
- ⁵⁹ Там само, арк. 66; спр. 11, арк. 29.
- ⁶⁰ Там само, спр. 11, арк. 13.
- ⁶¹ Там само, спр. 255, арк. 88 зв.
- ⁶² Там само, арк. 84 зв.
- ⁶³ Там само, арк. 106, 108, 110, 117; спр. 256, арк. 1, 2, 5.
- ⁶⁴ Там само, спр. 256, арк. 24.
- ⁶⁵ Там само, арк. 7.
- ⁶⁶ Там само, арк. 8–9.
- ⁶⁷ Там само, арк. 14.
- ⁶⁸ Там само, спр. 231, арк. 69.
- ⁶⁹ Там само, спр. 10, арк. 48 зв.
- ⁷⁰ Там само, спр. 256, арк. 29.
- ⁷¹ Там само, арк. 37.
- ⁷² Там само, арк. 39.
- ⁷³ Там само, арк. 47–48 зв.
- ⁷⁴ Гданський відділ перебував у стадії організації, і Міністерство закордонних справ звернулося до Міністерства Віросповідання та Освіти з пропозицією про призначення Р. Лютмана до роботи над прийманням архівних матеріалів.
- ⁷⁵ ЦДІАЛ України, ф. 145, оп. 1, спр. 256, арк. 87.
- ⁷⁶ Там само, спр. 257, арк. 158.
- ⁷⁷ Там само, спр. 256, арк. 90.
- ⁷⁸ Там само, арк. 95.
- ⁷⁹ Там само, спр. 257, арк. 33.
- ⁸⁰ Там само, арк. 33, 39.
- ⁸¹ Там само, арк. 35–35 зв.
- ⁸² Там само, арк. 40.
- ⁸³ Там само, арк. 47. Інформації про відхилення кандидатури З. Войцеховського в документах не знайдено.
- ⁸⁴ Там само, арк. 60.
- ⁸⁵ Там само, арк. 65 зв.
- ⁸⁶ Там само, арк. 100.
- ⁸⁷ Там само, арк. 101.
- ⁸⁸ Там само, спр. 11, арк. 95.
- ⁸⁹ Там само, спр. 260, арк. 12 зв.
- ⁹⁰ Там само, арк. 28; *Ruch służbowy // Archeion*. – 1929. – Т. 5. – Dział urzędowy. – S. 70.
- ⁹¹ ЦДІАЛ України, ф. 145, оп. 1, спр. 260, арк. 2.
- ⁹² Там само, арк. 18; *Ruch służbowy // Archeion*. – 1929. – Т. 5. – Dział urzędowy. – S. 67.
- ⁹³ ЦДІАЛ України, ф. 145, оп. 1, спр. 260, арк. 29; *Ruch służbowy // Archeion*. – 1929. – Т. 5. – Dział urzędowy. – S. 68.
- ⁹⁴ ЦДІАЛ України, ф. 145, оп. 1, спр. 260, арк. 35.
- ⁹⁵ Там само, арк. 36.
- ⁹⁶ Там само, арк. 39.
- ⁹⁷ Там само, арк. 51 зв.
- ⁹⁸ Там само, арк. 56; *Dzennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Rzeczypospolitej Polskiej. Ruch służbowy*. – 1930. – Nr. 3. – Poz. 44. – S. 85.

⁹⁹ ЦДІАЛ України, ф. 145, оп. 1, спр. 260, арк. 59; Ruch służbowy // Archeion. – 1930. – Т. 6–7. – Dział urzędowy. – S. 147.

¹⁰⁰ ЦДІАЛ України, ф. 145, оп. 1, спр. 260, арк. 65 зв.; Dzienik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Rzeczypospolitej Polskiej. Ruch służbowy. – 1930. – Nr. 6. – Poz. 95. – S. 287; Ruch służbowy // Archeion. – 1930. – Т. 8. – Dział urzędowy. – S. 38.

¹⁰¹ ЦДІАЛ України, ф. 776, оп. 1, спр. 18, арк. 40; Dzienik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. – 1933. – Nr. 6. – Poz. 111. – S. 214; Sprawozdanie z działalności WAP w latach 1933 i 1934 // Archeion. – 1935. – Т. 13. – S. 156.

Исследован процесс формирования личного состава работников Земского архива во Львове. Изучено законодательную базу, штатное расписание, служебные ступени и количественный состав. Охарактеризовано должностные обязанности работников и определён уровень их научной квалификации. Особенное внимание уделено проблеме перемещения архивных кадров по должностям, которые существовали в архиве после его присоединения к сети государственных архивов Польши в 1919 г.

Ключевые слова: Земский архив; персонал архива; директор; кустош; архивист; ассистент; аппликant; возный; должностные обязанности.

The process of staff formation of the Provincial Archives in Lviv is investigated in the article. Also are studied the legislation, staff list, service levels and quantitative composition, characterized the duties of employees and determined their level of academic qualifications. Particular attention is paid to movement of the archival staff after the inclusion of archive into the Polish State Archives in 1919.

Keywords: Provincial Archives; archival staff; director; kustosh (custodian); archivist; assistant; applicant; voznyy (supplier); duties.

УДК 930.25(477.65)

О. А. ТРИБУЦЬКА*

**ДЕРЖАВНОМУ АРХІВУ
КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ – 85 РОКІВ**

Аналізується історія створення та функціонування Державного архіву Кіровоградської області. Висвітлено найважливіші події із життя установи, наведено відомості про склад та зміст документальної бази архіву.

Ключові слова: Державний архів Кіровоградської області; архівний фонд; архівний документ.

На початку ХХ ст. на терені сучасної Кіровоградщини державних архівів не існувало, архівні документи зберігалися у відомчих і приватних архівах. Відсутність належного обліку, необхідних умов зберігання документів призводили до їх пошкодження, безпідставного знищення, в результаті чого значну частину документальної бази з історії і культури краю та держави в цілому було втрачено.

Як сказав Р. Я. Пиріг, після революції 1917 р. архівне будівництво на Кіровоградщині, як і у всій Україні, пройшло складний, а іноді навіть драматичний шлях становлення й розвитку.

У 1917 р. при Єлисаветградському ревкомі була організована комісія під керівництвом Погребецького, завданням якої було проведення обстеження відомчих архівів, виявлення в них цінних документів і зосередження їх в одному місці¹. Це була перша спроба створення державного архіву в м. Єлисаветграді.

Наказом Єлисаветградського повітвиконкому від 5 липня 1920 р. № 61 було утворено комісію з обстеження архівів, що діяли в м. Єлисаветграді², а в жовтні 1920р. Єлисаветградський повітвиконком прийняв рішення про створення повітового архіву в приміщенні колишньої земської управи. Але це рішення не було приведено в дію у зв'язку із першочерговими завданнями щодо боротьби з голодом, паливною кризою, розрухою.

До питання створення архіву влада повернулась у 1924 р., президія єлисаветградського окрвиконкому доручила обстежити стан архівів інспектурі народної освіти. Перевірку було проведено, і подана на розгляд окрвиконкому доповідна записка засвідчувала незадовільний стан, а багато цінних документів суду, міської думи, управи, держбанку, казначейства загинули під час пожежі³.

---

* *Трибуцька Олена Анатоліївна* – начальник відділу інформації та використання документів Державного архіву Кіровоградської області.

Директор Державного архіву Кіровоградської області Т. В. Чвань презентує видання держархіву під час проведення виставки документів, присвяченої пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років на Україні. 19 листопада 2008 року.

2 січня 1925 р. на засіданні Робітничої Трійки Зінов'євського окрвиконкому вирішено утворити окружний архівний відділ⁴. Однак лише 17 листопада 1925 р. на засіданні Президії окрвиконкому прийнято рішення про створення окружного архівного управління (окрархіву)⁵. Відтоді починає свою історію Державний архів Кіровоградської області, який у 2010 р. відзначив своє 85-річчя.

Основою фондового складу окрархіву стали архіви дореволюційних установ м. Єлисаветграда, Єлисаветградського та Олександрійського повітів, а також окремих радянських установ, ліквідованих на час утворення архівного управління.

У 1925–1926 рр. в управлінні працював один співробітник – завідувач управлінням. Згодом у штат було зараховано архіваріуса⁶.

У березні 1926 р. Зінов'євському архівному управлінню було відведено окреме приміщення у будинку, що раніше належав купцю Остроухову, площею 66 м², 427 погонних метрів полиць⁷.

Зінов'євський окрвиконком приділяв значну увагу питанням збереження документів. 30 березня 1926 р. Президія окрвиконкому заслухала доповідь завідуючого окрархівом І. М. Павлюченка про роботу та стан архівів округу і ухвалила постанову про необхідність розширення

Документи Державного архіву Кіровоградської області з історії м. Кіровограда, представлені на виставці “Рідне місто: історія і сучасність”, присвяченій 255-й річниці від часу заснування міста

архівосховища, а також зобов’язала окрархів особливу увагу звернути на збір документів періоду жовтневої революції та громадянської війни і негайно розпочати упорядкування та систематизацію документів⁸.

Упродовж 1926–1927 рр. окружним архівне управління провело значну роботу з комплектування документами. До архівосховища були прийняті фонди відділу праці, поштово-телеграфної контори, заводу швейних машин, комерційного та реального училищ, особовий фонд міського землеміра, історика, археолога і громадського діяча П.З. Рябкова⁹.

Але в роботі окрархіву мали місце і серйозні недоліки, що й було відзначено комісією Укрцентрархіву, яка перевіряла роботу Зінов’євського архівного управління у жовтні 1927 р. Згідно з матеріалами перевірки, окрархів недостатньо проводив інспекторсько-інструкторську роботу, не виконав вказівки Укрцентрархіву про розробку п’ятирічного плану концентрації документів, недостатньо приділяв уваги упорядкуванню архівних матеріалів, в окрузі була відсутня мережа архівних кореспондентів¹⁰.

З метою поліпшення архівної роботи в окрузі 29 листопада 1927 р. окрвиконком, правління спілки робітників освіти і окрархів звернулись до всіх вчителів округу з проханням забезпечити охорону документів

Корпус №1 Державного архіву Кіровоградської області.
2010 р.

та сприяти архівним органам в збиранні архівних матеріалів, особливо з історії жовтневої революції¹¹. Одночасно було порушено питання про упорядкування та здачу в архів документів партійних і комсомольських організацій. В серпні 1928 р. Зінов'євський окружний комітет КП(б)У надіслав листа всім райкомам КП(б)У та ЛКСМУ, партійним і комсомольським осередкам про упорядкування та передавання документів до архіву. А з жовтня 1928 р. при окружному архівному управлінні було створено партійну секцію¹², організовано таємно-політичний відділ. Відтак відбулися зміни у штатному розписі. На кінець року в управлінні працювали: завідувач управлінням, завідувач таємно-політичним відділом, архіваріус, охоронник¹³. Того ж року було прийнято перший п'ятирічний план розвитку архівної справи на Зінов'євщині.

У 1928 р. архівне управління отримало триповерхове приміщення по провулку Слуцькому (пізніше Декабристів), 10 з 477м² корисної площі¹⁴. У цьому будинку і перебувало головне архівосховище краю до часу свого переїзду у 1983 році до новозбудованого приміщення.

У червні 1930 р. стан роботи окружного архівного управління обговорювали на засіданні Ради Центрархіву УСРР. Рада визнала проведену управлінням роботу з концентрації архівних документів значною. На той час в архівосховищі вже було зосереджено 620 фондів. Разом з тим було вказано, що Зінов'євському окрархіву необхідно посилити

інструкторську роботу, особливо в районах, організувати проведення експертизи цінності документів, розпочати виявлення документів практичного значення і посилити роботу з популяризації документів¹⁵.

Використання архівних документів окрархівом розпочалося від початку його діяльності. До 20-річчя першої російської революції та подій 1905–1907 рр. на Єлисаветградщині вийшов збірник “Красные вехи”¹⁶. У зв’язку з підготовкою до святкування 10-ї річниці жовтневої революції підготовлено і видано збірник документів і матеріалів “Годы борьбы”¹⁷. З 1927 р. документи систематично видавались користувачам читального залу. У 1930 р. було виявлено документи про поклади бурого вугілля, будівництво залізниці Єлисаветград – Бобринець. Ці матеріали були використані Зінов’євською окружною плановою комісією та Правлінням південних залізничних шляхів, що дало заощадження державних коштів близько 40000 крб.¹⁸ Використовувались документи і для довідок.

Відповідно до постанови ВУЦВК і РНК від 2 вересня 1930 р. у листопаді 1930 р. замість окружного архівного управління створено Зінов’євське місцеве архівне управління, що обслуговувало територію колишнього Зінов’євського округу та Добровеличківського району колишнього Первомайського округу¹⁹.

У цей період проводилася інтенсивна робота з комплектування державних архівних установ, упорядкування та описування документів. Постановою Укрцентрархіву від 14 травня 1931 р. було запроваджено нову систему організації документів у державних архівах. Наголошувалося, що всі архівні установи повинні мати єдине архівосховище, в якому для раціонального користування фонди мали розміщуватись за секціями. Зінов’євське архівне управління швидко і чітко перебудувало свою роботу, що було відзначено постановою Укрцентрархіву від 25 червня 1931 р. і премією в 150 крб.²⁰

28 квітня 1931 р. відбулася нарада представників установ, організацій та підприємств м. Зінов’євська, де обговорювалося питання використання архівних документів. До цієї роботи були залучені гуртки сприяння архівній справі. Нарада визнала за необхідне популяризувати архівні документи через місцеву пресу та широко провести передплату журналу “Архівна справа”²¹. Для ефективнішого використання документів з 1931 р. розпочалася їх каталогізація. Тоді ж за матеріалами архіву почали систематично друкувати статті у місцевій пресі, відбувся перший виступ на радіо²².

У березні 1932 р. Зінов’євське місцеве архівне управління було реорганізовано в Зінов’євський державний історичний архів з підпорядкуванням Одеській обласній архівній управі. Штат архіву складався з директора, завідувача партійною секцією, наукового співробітника, двох асистентів, двох архівних техніків і прибиральниці²³.

Старший зберігач фондів О. Дергачова у архівосховищі Державного архіву Кіровоградської області. 2010 р.

Незважаючи на складну соціальну і політичну атмосферу, виривання на терені краю голодного мору, архівісти самовіддано працювали, збирали і зберігали безцінну документальну спадщину. У 1934 році у Кіровському (у грудні 1934 р. м. Зінов'євськ було перейменовано у м. Кірово) державному історичному архіві (КДІА) було сконцентровано 1669 фондів, бібліотека містила 44415 книг, 23 615 примірників газет²⁴.

КДІА стає ініціатором розгорнутого соцзмагання між архівними установами області, змагається з Миколаївським державним історичним архівом, бере участь у Всесоюзному конкурсі на кращий архів СРСР. У цей час архів активно популяризує документальні матеріали на сторінках місцевої преси. У 1934-1935 роках у міських газетах “Кіровська правда”, “Соціалістичний наступ” та одеській газеті “Чорноморська комуна” архівістами КДІА опубліковано 22 статті на різноманітні теми²⁵.

У грудні 1934 р. у зв'язку з перейменуванням м. Зінов'євська в м. Кірово, відбулися зміни і у назві архіву – Зінов'євський державний історичний архів перейменовано в Кіровський державний історичний архів²⁶, а у 1939 р. у зв'язку зі створенням Кіровоградської області, він був реорганізований у Кіровоградський обласний державний архів.

Колишнє приміщення
Державного архіву
Кіровоградської області
(провулок Декабристів, 10),
1928–1983 рр.

Одночасно було створено архівний відділ УВС по Кіровоградській області, на який покладалося керівництво архівною справою²⁷.

У 1941 році Кіровоградський обласний державний архів перейменовано в Державний архів Кіровоградської області (ДАКО)²⁸.

У липні 1941 р., у зв'язку з наближенням німецьких загарбників до м. Кіровограда, з облдержархіву та партійного архіву в супроводі шістьох архівних працівників було евакуйовано до м. Балашова Саратовської області, а потім у м. Шадринськ Челябінської області документи таємного відділу, дореволюційні фонди, матеріали періоду громадянської війни. Архівісти розуміли і виконували свою місію й у часи жорстокого воєнного лихоліття: завдяки їх високому професіоналізму і відповідальності усі евакуйовані документи було збережено. Документальні матеріали проходили ретельну експертизу, були зв'язані у в'язки, розміщені на стелажах та затопографовані²⁹. Однак це була лише невелика частина фондів архіву – основна маса документів залишилася в м. Кіровограді.

В окупованому місті на базі облдержархіву нацисти створили обласне і міське архівні управління. Не маючи описів і взагалі довідкового апарату архіву, в пошуках необхідних документів окупанти призвели архів до повного безладу. Під час окупації безслідно загинула велика кількість документів другої половини XVIII ст. – першій чверті XIX ст., періоду громадянської війни і національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., було знищено велику кількість документів радянських

установ міст і сіл Єлисаветградського та Олександрійського повітів, пограбовано науково-довідкову бібліотеку облдержархіву. За період війни гітлерівці знищили 387 тис. 939 од. зб. Матеріальний збиток, нанесений архівному господарству, склав 17 тис. 914 крб.³⁰

Документи обласного державного архіву, які не встигли знищити фашисти, були розкидані по архівосховищу, до того ж сюди було зведено документи з Кіровоградського міського архіву, що значно ускладнювало роботу з упорядкування документів.

8 січня 1944 р. було звільнено обласний центр, а 9 січня архівний відділ УВС у Кіровоградській області поновив свою роботу.

Основне завдання архівістів полягало в організації держархівів на звільненій території, збиранні та упорядкуванні документів установ, організацій і підприємств, які діяли в період німецької окупації. За цю роботу взялися не тільки архівісти, а й комсомольські організації області, учасники підпілля та партизанського руху, школярі. Внаслідок кропіткої роботи було зібрано документи гебітскомісаріатів, комендатур, поліції, управ, громадських дворів.

Від частого бомбардування в усіх архівосховищах та робочих кімнатах було розбито шибки, і архівісти взимку, в холоді, розбирали документи, очищали їх від бруду та пилу, створювали умови для належного зберігання³¹.

За станом на 1 січня 1945 р. у Держархіві Кіровоградської обл. було сконцентровано 1785 фондів, 434953 од. зб.³²

Діяльність Держархіву області у період з 1950 по 1954 рр. полягала, в основному, в упорядкуванні та описанні документів.

У 1958 р. Державний архів Кіровоградської області перейменовано в Кіровоградський обласний державний архів. Того ж року розпочата перебудова роботи з комплектування архіву та експертизи цінності документів: на той час до головного архівосховища краю надходило багато матеріалів тимчасового зберігання, мали випадки неправильного фондування документів, штучного дроблення фондів. Було складено списки установ, організацій та підприємств, документи яких підлягали (чи не підлягали) прийому до держархіву. Відповідно до цих списків було розроблено перспективний план, на підставі якого надалі проводилося комплектування³³.

У 1960 р. загальне потепління політичного клімату у країні обумовило і певні зміни в архівній галузі: архівні установи було передано із системи МВС УРСР у відання Архівного управління при Раді Міністрів УРСР. Відповідно до цього Кіровоградський обласний державний архів став підпорядковуватись архівному відділу облвиконкому та Архівному управлінню при Раді Міністрів УРСР³⁴.

У 1960 р. у облдержархіві сконцентровано 6303 фонди, 375161 од. зб. Завантаженість архівосховищ складала 100 %. У цьому ж році у дер-

Колектив Держархіву Кіровоградської області зустрічає гостей. У першому ряду (зліва направо): перший заступник голови Кіровоградської облдержадміністрації О. Саїнсус, тимчасовий повірений у справах Росії в Україні В. Лоскутов, директор Держархіву Кіровоградської області Т. Чвань, заступник директора Держархіву області – головний зберігач фондів Л. Маренець.
20 серпня 2010 р.

жархіві було створено фотовідділ, і за період з 1960 до 1963 р. до архіву надійшли фотодокументи від управління будівництва Кременчуцької ГЕС, заводу “Червона Зірка”, редакції газети “Кіровоградська правда”, обласної студії телебачення³⁵.

У 60-х роках Кіровоградський обласний державний архів широко застосовував різні форми використання та популяризації документів: організував понад 20 радіо та телепередач, 30 виставок, прочитано понад 200 лекцій в інститутах, технікумах, на підприємствах, виборчих дільницях. З 1965 р. архівісти облдержархіву брали активну участь у підготовці видання “Історія міст і сіл Української РСР”³⁶.

У 1972 р. наказом начальника Архівного управління при Раді Міністрів УРСР Кіровоградський обласний державний архів віднесено до архіву II групи, затверджено новий штатний розпис архіву у кількості 21 штатної одиниці³⁷.

Відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР від 06 червня 1980 р. Кіровоградський обласний державний архів перейменовано в Державний архів Кіровоградської області³⁸.

Документи Державного архіву Кіровоградської області з історії м. Кіровограда.

У 1983 році розпочалося освоєння нового дев'ятиповерхового приміщення архіву загальною площею архівосховищ 3479,7 кв. м³⁹. У 1984 році затверджено новий штатний розпис у кількості 47 одиниць⁴⁰.

Розширення головного архівосховища області дало можливість значно збільшити обсяг приймання документів на державне зберігання: у 1984 році було прийнято 61195 од. управлінської документації від закладів, підприємств та установ, 20 од. кінодокументів, 500 од. фотодокументів, 10 од. фонодокументів⁴¹.

У кінці 80-х на початку 90-х розпочалася динамічна трансформація суспільно-політичного та економічного життя нашого суспільства. За роки незалежності України відбулася глобальна демократизація архівної галузі. Значним кроком у цій справі стало масове розсекречування архівних документів. У Держархіві Кіровоградської обл. упродовж 1991–1995 рр. було розсекречено 82 фонди і переведено на загальне зберігання 6810 од. зб. Робота з розсекречування матеріалів триває досі.

На державне зберігання до Держархіву області було передано документи архіву Кіровоградського обкому КПУ у кількості 2944 од.зб.⁴², а також понад 38 тисяч архівно-слідчих справ на громадян, репресованих у 20–50-х рр. ХХ ст., та близько 14 тис. фільтраційних справ на громадян – жертв нацистських переслідувань, вивезених на примусові роботи до Німеччини та її сателітів⁴³.

Ці та інші документальні першоджерела держархів популяризує через оприлюднення архівної інформації у тематичних збірниках документів, на документальних виставках, радіо і телебаченні, газетних шпальтах, в мережі Інтернет. Тематика різноманітна: від історії освіти, медицини, культури, розвитку місцевого самоврядування, благодійних інституцій на теренах нашого краю у ХІХ ст. до висвітлення складного і тернистого шляху становлення української державності у період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., українізації 20-х років ХХ ст., етапів конституційного процесу, голодоморів, репресій, життя Кіровоградщини під час нацистської окупації. Результатом вагової роботи, проведеної Держархівом Кіровоградської обл. з виявлення та аналітичного опрацювання матеріалів щодо Голодомору, стали збірники документів “Безкровна війна. Мовою архівних документів про голод 1921–1923, 1932–1933 рр.” (2003 р.), “Голодний мор 1932–1933 років на Кіровоградщині. Мовою архівних документів” (2008 р.), “Імена, повернуті із забуття. За матеріалами судових справ репресованих селян 1929–1950-х рр., що зберігаються у Держархіві Кіровоградської обл.” (2008 р.).

Протягом 2007–2010 рр. Держархівом Кіровоградської обл. підготовлено 60 документальних виставок, 35 статей, що друкувались у місцевих та всеукраїнських ЗМІ, 48 телепередач та 38 радіопередач, що транслювалися в ефірі обласної державної телерадіокомпанії⁴⁴.

Особливе місце у науковому доробку працівників архіву посідає тема Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Протягом 2007–2010 рр. підготовлено значну кількість статей, виставок, радіопередач, присвячених 65-річчю Перемоги, роковинам визволення України від німецьких загарбників та Дню партизанської слави. Останньою ґрунтовною працею у цьому напрямку стало створене у 2010 р. спільно з Кіровоградським інститутом розвитку людини ВНЗ ВМУРоЛ “Україна” видання “Кіровоградщина і кіровоградці у роки Другої світової війни. Спогади, документи і матеріали”, присвячене 65-річчю Перемоги.

Архівісти Держархіву області встановили творчі зв'язки з вишами, бібліотеками, музеями, обласною державною телерадіокомпанією, обласними організаціями Спілки письменників та Спілки журналістів України. Працівники держархіву брали участь в роботі обласної редакційної колегії з підготовки книги “Реабілітовані історією”.

Невід'ємною частиною використання інформаційних ресурсів є організація роботи користувачів у читальних залах архіву. Упродовж 2007–2010 рр. читальні зали архіву відвідали 850 користувачів, яким видано 13 692 од. зб.⁴⁵.

Одним із пріоритетних напрямів роботи Держархіву області є виконання запитів соціально-правового характеру: упродовж 2007–2010 рр. виконано понад 9 тис. таких запитів⁴⁶.

Нині Державний архів Кіровоградської області є найбільшою скарбницею документів з історії Кіровоградщини. Документальний фонд держархіву складає 1 млн. 299 тис. 615 од. зб. управлінської документації та 5 тис 296 од. зб. документів особового походження, що охоплюють період з 1759 по 2010 роки, 218 од. зб. науково-технічної документації, 251 од. зб., 260 од. обл. кінодокументів, 23 тис. 357 од. обл. фотодокументів, 285 од. зб., 334 од. обл. фонодокументів, 26 од. зб., 50 од. обл. відеодокументів. Функціонує науково-довідкова бібліотека, яка налічує 13 тис. 371 книгу та брошуру, 644 комплекти журналів, 6955 підшивок газет, 4217 од. зб. спецвидань.

Джерелами комплектування Держархіву є 158 підприємств, установ та організацій області⁴⁷.

Глибоко усвідомлюючи свій професійний і громадянський обов'язок, працівники Державного архіву Кіровоградської області докладають максимум зусиль для примноження та збереження документів НАФ, всебічного використання документального потенціалу на основі наукового підходу, професіоналізму та порядності.

---

¹ Державний архів Кіровоградської області (Держархів Кіровоградської обл.), ф. Р-250, оп. 1, спр. 419, арк. 65.

² Там само, ф. Р-218, оп. 1, спр. 30, арк. 39 зв.

³ Там само, ф. Р- 250, оп. 1, спр. 220, арк. 442.

⁴ Там само, спр. 419, арк. 63.

⁵ Там само, спр. 417, арк. 177.

⁶ Там само, спр. 624, арк. 332.

⁷ Там само, ф. Р-833, оп. 1, спр. 1, арк. 9.

⁸ Там само, спр. 6, арк. 63.

⁹ Там само, спр. 13, арк. 15.

¹⁰ Там само, арк. 11.

¹¹ Там само, спр. 11, арк. 67–68.

¹² Там само, спр. 18, арк. 24, 27.

¹³ Там само, спр. 21, арк. 32, 34.

¹⁴ Там само, арк. 35, 40.

¹⁵ Там само, спр. 43, арк. 82–83.

¹⁶ Там само, ф. П-4065, оп. 3, спр. 205, арк. 7.

¹⁷ Там само, ф. Р-833, оп. 2, спр. 930, арк. 2.

¹⁸ Там само, ф. Р-833, оп. 1, спр. 46, арк. 36.

¹⁹ Там само, спр. 43, арк. 156, 157.

²⁰ Там само, спр. 68, арк. 56.

²¹ Там само, спр. 64, арк. 15–16.

²² Там само, спр. 68, арк. 58.

²³ Там само, спр. 87, арк. 5, 5 зв.

²⁴ Там само, оп. 4, спр. 26, арк. 7, 8.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само, ф. Р-242, оп. 1, спр. 1407, арк. 473 зв.

²⁷ Там само, ф. Р-833, оп. 4, спр. 68, арк. 1.

²⁸ Там само, ф. Р-5069, оп. 1, спр. 103, арк. 56.

²⁹ Там само.

³⁰ Там само, ф. Р-5069, оп. 6, спр. 3, арк. 2–3.

³¹ Там само, ф. Р-833, оп. 6, спр. 2, арк. 10–12, 35–36.

³² Там само, ф. Р-833, оп. 2, спр. 17, арк. 1–4.

³³ Там само, ф. Р-833, оп. 3, спр. 723, арк. 45.

³⁴ Там само, ф. Р-2860, оп. 1, спр. 2622, арк. 234.

³⁵ Там само, ф. Р-833, оп. 3, спр. 723, арк. 40.

³⁶ Там само, ф. Р-833, оп. 2, спр. 151, арк. 2–23, 26; спр. 223, арк. 1–12, 18.

³⁷ Там само, спр. 358, арк. 21.

³⁸ Там само, спр. 504, арк. 66.

³⁹ Там само, спр. 577, арк. 20.

⁴⁰ Там само, спр. 588, арк. 27–29.

⁴¹ Там само, спр. 614, арк. 12–23, 27.

⁴² Там само, спр. 744, арк. 5–9.

⁴³ Там само, спр. 806, арк. 10.

⁴⁴ Зведені річні звіти про виконання плану розвитку архівної справи архівними установами Кіровоградської області за 2007–2009 рр.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Зведений річний звіт про виконання плану розвитку архівної справи архівними установами Кіровоградської області за 2009 р.

Анализируется история создания и функционирование Государственного архива Кировоградской области. Освещены важнейшие события из жизни учреждения, предоставлены сведения о составе и содержании документальной базы архива.

Ключевые слова: Государственный архив Кировоградской области; архивный фонд; архивный документ.

The article analyzes the history of creation and functioning of the State Archives of Kirovohrad region. The most important events in the institution life are highlighted and information on composition and content of the documentary base of Archives is given.

Keywords: State Archives of Kirovohrad region; archival fund; archival document.

Геннадій УДОВЕНКО,

Міністр закордонних справ України (1994–1998), народний депутат України двох скликань, член колегії Міністерства закордонних справ України

Я пишаюся тим, що з самого початку дипломатичної кар'єри мені випало займатися архівною справою. А було це так. Наприкінці 1959-го я прийшов працювати в Міністерство закордонних справ України. Прийшов доволі зрілою людиною, бо за спиною вже було навчання на факультеті міжнародних відносин Київського університету, а також робота

на посаді... голови одного із колгоспів Сквирського району на Київщині. Приблизно через півроку після мого приходу в МЗС завідувачу архівом нашого відомства Тамару Жихареву відрядили до Секретаріату ЮНЕСКО і на мене “звалили” її обов'язки. Мене ж ніхто не звільняв від моїх щоденних справ, отож довелося поєднувати дві функції. Скажу одразу: було нелегко, але архівна практика, архівний досвід дуже знадобилися. Пояснюю, що собою являв наш міністерський архів тих часів. Він складався з двох частин: архіву Мануїльського, зібрання документів ООН та інших міжнародних організацій, з якими співпрацювала Україна. Щодня ми отримували декілька великих ящиків таких документів, кожен з яких я повинен був переглянути й відповідно до тематики знайти йому місце на полиці. Так, це була рутинна справа, проте я вдячний долі за те, що нею займався. Користь від того – надзвичайна. Досить сказати, що, не виходячи з кабінету, я ознайомився зі структурою та специфікою діяльності ООН. Багато нового відкрив для себе, перечитуючи стенограми засідань Генеральної асамблеї ООН, Ради безпеки цієї організації. Цікаві речі виявляв, “копаючись” в архіві Мануїльського. Як відомо, він був генсеком III Комінтерну, одним із найближчих соратників Сталіна. І ось раптом такий поворот: його відправляють в Україну, призначивши міністром закордонних справ. Архів “переїхав” разом із Мануїльським, але документи перебували під грифом “Таємно”. Пам'ятаю, якось до нас приїхала одна жіночка,

яка працювала секретарем Мануїльського. Вона готувала спогади про нього. Її робота з архівом запам'яталася мені добре. Річ у тім, що архів Мануїльського був невідпорядкований, тому місяців три (стільки часу тривало відрадження цієї жіночки) я щоранку видавав замовлені документи під розписку, а наприкінці робочого дня приймав їх від неї, перераховуючи кожен аркуш. Хочу знову згадати нашого архівіста Тамару Жихареву, яка ретельно ставилася до своєї роботи й контролювала, щоб після кожної поїздки за кордон дипломати подавали документи про свої зустрічі, участь у важливих зовнішньо-політичних заходах. Було й таке правило: з 18-ї до 24-ї години співробітники Міністерства заступали на чергування, протягом якого потрібно було ще й зробити розмітку періодичних друкованих видань, котрі надходили на нашу адресу. Опрацьовували кожен номер газети чи журналу і вносили у файли вирізки публікацій, що стосувалися міжнародної проблематики. Це дало змогу створити потужний галузевий державний архів Міністерства закордонних справ України. Загалом ця система, про яку я розповів, сформувала стиль мого життя, від якого я не відступав понад чотири десятиліття, перебуваючи на дипломатичній службі, і наступні 10 років роботи у Верховній Раді України. Я весь час працюю над поповненням свого архіву. У мене близько 1000 файлів, які містять тисячі вирізок з газет, нотаток. Минулого року частину цих документів я передав Дипломатичній академії. Решту буду впорядковувати й обов'язково подарую майбутнім дипломатам. Отож, моя кар'єра почалася з архіву й донині ця робота триває, і я отримую від неї задоволення. Непокоїть лише одне – чому так повільно йде процес розсекречення документів з грифом “Таємно” колишньої радянської держави з її тоталітарним минулим? Звичайно, якась частина документів з огляду на різні причини може залишатися засекреченою, але інші менш “небезпечні” матеріали потрібно оприлюднювати. Ми повинні знати про те, що з нами було, з документів, першоджерел.

Володимир ЯВОРИВСЬКИЙ,
народний депутат п'яти скликань,
голова Комітету Верховної Ради України
з питань культури і духовності,
голова Національної спілки
письменників України,
лауреат Національної премії України
імені Т. Г. Шевченка

Так склалося, що я у своєму житті майже не користувався архівами. Так склалося. Лише, коли писав художньо-документальну повість “Вічні Кортеліси”, за яку отримав Національну Шевченківську премію, кілька днів пропрацював у Волинському обласному архіві. Досліджував судові справи поліцаїв, котрі разом із карателями знищили майже три

тисячі волинського люду, а село спалили дощенту.

Я вперше тримав у руках документи, пропахлі минулим часом, відчував пучки пальців судових секретарів. Із пожовклих, на вутлому папері, сторінок, писаних синім чорнилом із чорнильниці-невиливайки, проглядалися обличчя суддів і підсудних. Тоді ще не було ксероксу, і я переписував свідчення учасників цієї трагедії від руки.

Та найяскравіша і незабутня сторінка мого життя, пов'язана з архівами, написана недавно. Написана назавжди.

Перша заступниця голови Державного комітету архівів Ірина Матяш, доктор наук, напрочуд активна та красива жінка, яку було призначено на цю посаду у 2009-му (перед цим вона очолювала науково-дослідний інститут архівознавства), котра вже була радником комітету Верховної Ради України з питань культури і духовності, якось за комітетською кавою почула моє ремствування про моє незнання свого роду. По матері це знання закінчувалося на дідусеві Йосипі, котрий помер перед моїм народженням, та бабусі Ксені – добрій, ангельській, однак багатостраждальній Душі. По батькові – Сашкові Яворівському, як він сам казав, було дике поле. Мій дід Семен повівся у світі ще до народження мого тата. А бабуня Ганна померла, коли татові було шість років.

Я справді бідкався незнанням свого родового коріння. Навіть мав певний комплекс неповноцінності. Зрештою, як більшість українських селяків.

І ось на мій день народження пані Ірина дарує мені важезну папку із копіями величезної кількості документів, віднайдених нею у багатьох архівах. Документи дивовижні – у них можна знайти навіть імена хрещених батьків моїх прабабусь і прадідів. Архіви (ні, саме архівісти, без яких архіви були б просто стосом пожухлих паперів!) відтворили мені весь рід, все родове дерево аж до вісімнадцятого століття.

Отож, для мене архіви – це неспростовна правда української вічності, це – комора нашої історії. Схиляю голову перед кожним архівістом.

Сергій ТРИМБАЧ,

голова Національної спілки
кінематографістів України, доктор
мистецтвознавства, президент Асоціації
кінокритиків України,
лауреат Державної премії України
ім. О. Довженка, кінознавець,
історик кіно, член Громадської ради
Держкомархіву

У радянські часи як від кіно, так і від кінознавців вимагалася обов'язкова присутність ідеологічної складової. Писати історію даного виду мистецтва означало мислити його як обслуговування ідеології – панівної партії, держави. Потреби в архіві не було ніякої, адже під рукою завжди були матеріали партійних з'їздів і пленумів, роботи класиків марксизму-ленінізму. Понад те, в інтересі до архівів вбачалося щось зловороже – людина, виходило так, не довіряє “вікомним” програмуємим текстам, прагне ще якихось...

У нові часи ситуація змінилася. Серед молодого покоління істориків кіно (їх, щоправда, негусто) з'явилися спеціалісти, для яких архівні “холодини” є матеріалом первісним. Однак й тут трапляється інша крайність: невміння за “архівним лісом” побачити сутність явища, дати власне наукову його картину (а вона мусить бути стереоскопічною). Так чи інакше, можна констатувати: нові архівні відкриття дозволяють побачити нову історію вітчизняного кіно. Зокрема й ту, що є автономною, мистецькою, українською. Хоча не варто перебільшувати: кінопроцес скеровувався з Москви, з одного центру, і цей факт не варто затушовувати.

Працюючи над книгою “Олександр Довженко. Загибель богів...”, я користувався великою кількістю архівних матеріалів. Передусім –

розкритих упродовж останніх двох десятиліть. Хоча й тут треба бути обережним і не захоплюватися будь-яким мемуарним, скажімо, джерелом як істиною в останній інстанції. Простий приклад: тільки після того, як я прочитав в одному з доносів про присутність Довженка на похороні Миколи Хвильового стало зрозумілим, що свідчення актора Петра Масохи є достовірним.

Нині йдеться про прочитання всього архіву Довженка. Та щось повільно він одкривається... Втім, усе ж сподіваюсь на ґрунтовніше співробітництво із працівниками Російського державного архіву літератури і мистецтва. Без вивчення усього масиву архівних документів (в Україні та Росії передусім) унеможлиблюється робота над науковим виданням Довженкових творів – як літературних, так і живописних, графічних, власне фільмових. А ще ж і “Довженківська енциклопедія”, над якою працює відділ кінознавства Інституту мистецтвознавства, фольклористики і етнології Національної академії наук України. Хоча президентським указом 2007 р. передбачалося державне фінансування цього проекту і куди масштабніша участь інших науковців. Та, на жаль, справа поки що не зрушилась з місця. Хоча саме архівні пошуки мали б фінансуватися державою (на конкурсній основі, звісно) куди більше і куди ефективніше.

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

УДК [930.253:281.93+94](477.64)"17/18"

В. О. БОНДАР, І. В. КОЗЛОВА*

АРХІВНІ ФОНДИ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ МІСТА ОЛЕКСАНДРІВСЬКА КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Здійснено огляд архівних фондів православних церков м. Олександрівська (Запоріжжя), що зберігаються в Державному архіві Запорізької області як джерела наукової інформації до вивчення історії заселення та розвитку міста Олександрівська у 1770-ті – 1850-ті роки.

Ключові слова: Олександрівська фортеця; Олександрівськ; фонд; Я. П. Новицький; церква; метричні книги; шлюбні обшуки; клірові відомості.

Освоєння нових територій, заснування населених пунктів, господарського облаштування поселенців завжди викликав зацікавлення дослідників. Це стосується і освоєння та заселення степів Південної та Південно-Східної України, особливо періоду існування Нової Січі (1734–1775 рр.). Саме тоді було засноване місто Запоріжжя, нині адміністративний центр однойменної області з потужним індустріальним, науковим та культурним потенціалом. Створення міста, його початкова історія були предметом досліджень багатьох авторів. З-поміж них, безперечно, виділяються видатний український дослідник старожитностей Я. П. Новицький, а також місцеві історики та краєзнавці А. Карагодін, Н. Кузьменко, В. Чернолуцький, В. Фоменко¹. Однак, на наш погляд, джерельна база, зокрема архівні документи фондів Державного архіву Запорізької області, використана в них недостатньо, особливо це стосується періоду історії міста з 1774 р. до I половини XIX ст. Тож основним завданням даного огляду є ознайомлення дослідників зі змістом архівних фондів православних церков Олександрівська як важливого джерела вивчення заселення та розвитку міста.

---

* *Бондар Віталій Олександрович* – головний спеціаліст Державного архіву Запорізької області.

Козлова Ірина Валентинівна – головний спеціаліст-археограф відділу інформації та використання документів Державного архіву Запорізької області.

Як відомо, початок історії міста Олександрівська (з 1921 р. – Запоріжжя) пов'язаний з будівництвом наприкінці XVIII століття Нової Дніпровської укріпленої лінії. Згідно з планами центральної влади ця укріплена лінія повинна була, з одного боку, захистити край від татарських нападів, а з іншого – забезпечити посилення контролю над землями Війська Запорозького з боку Російської імперії. Нова Дніпровська укріплена лінія мала простягнутися на 180 верств від Дніпра до Азовського моря вздовж річок Кінської і Берди. До її складу повинні були увійти 7 фортець: Олександрівська, Микитинська, Григорівська, Кирилівська, Олексіївська, Захарівська і Петровська. Найбільшими з них були Кирилівська, Петровська та Олександрівська. Саме з початком будівництва Олександрівської фортеці розпочинається історія Олександрівська².

Будівництво Олександрівської фортеці розпочалося наприкінці літа 1770 р. у гирлі р. Мокрої Московки і тривало до 1775 р.³ Завдяки дослідженням видатного українського краєзнавця, етнографа, фольклориста, історика Я. П. Новицького у 1905 р. була опублікована “История города Александровска (Екатеринославской губернии) в связи с историей возникновения крепостей Днепровской линии. 1770–1806”. Дана робота є першим комплексним дослідженням з історії як міста Олександрівська, так і Олександрівського повіту. Саме в цій книзі автором вперше був використаний комплекс документів з архівів Покровського собору, Олександрівського повітового казначейства, міської управи та проводиря дворянства. Вона й донині не втратила наукового значення, адже частина архівних матеріалів, використаних в книзі, не збереглася. Саме в дослідженні Я. П. Новицького знаходимо відомості про імовірну дату заснування Олександрівської фортеці, коли 15 серпня 1770 р. на р. Московку прибув численний обоз і батальйон солдат на чолі з полковником Вілем фон Фредездорфом. Вони зайняли Мініхівський ретраншемент та декілька запорізьких зимівників. Вже 25 серпня, тобто через 10 днів, у офіційному листуванні Фредездорфа з полковником війська Запорізького Шкурком згадується Олександрівська фортеця⁴.

З початку існування Олександрівської фортеці поблизу неї почав формуватись так званий “фурштадт” від німецького слова “форштадт” – “передмістя”. У форштадті спочатку селились будівельники-селяни, каторжани, обслуга фортеці, відставні солдати. У 1785 р. Олександрівський форштадт було перетворено на посад, тобто населений пункт міського типу. За імператорським указом від 5 червня 1806 р. Олександрівськ отримав статус повітового міста Катеринославської губернії⁵.

Таким чином, офіційним роком заснування міста Олександрівська є 1770 р. Хоча деякі краєзнавці та історики, спираючись на різні підходи до визначення віку населених пунктів, прагнуть довести, що нинішнє місто Запоріжжя набагато старіше, принаймні на декілька сотень років.

Цікавим видається й походження назви міста Олександрівська. Найпоширенішою і тривалий час єдиною щодо походження назв фортець Дніпровської лінії, і зокрема Олександрівської фортеці, була версія відомого дослідника Півдня Росії А. О. Скальковського. Він вважав, що імператриця Катерина II називала фортеці нової укріпленої лінії на честь своїх сановників та фаворитів, зокрема Олександрівську – на честь князя Олександра В'яземського. Такої ж думки дотримувався і Я. П. Новицький⁶.

У жовтні 2002 р. на Перших Новицьких читаннях, які відбулися в Запоріжжі, професор Запорізького національного університету А. І. Карагодін запропонував свою версію походження назв фортець Дніпровської лінії, котра видається більш вірогідною з наукової точки зору. На його думку, Катерина II називала нові фортеці на честь святих, імена яких були вказані в церковному календарі за першу половину 1770 р.⁷ Отож, у питанні щодо історії заснування, походження назви та розвитку міста Олександрівська (нині Запоріжжя) є ще немало “білих плям”, які мають заповнити дослідники. Назвемо архівні джерела, що зберігаються в Державному архіві Запорізької області, що допоможуть їм в цій роботі. Це насамперед документи таких архівних фондів православних церков міста:

Ф. 19 Соборна церква Покрови Пресвятої Богородиці, м. Запоріжжя Запорізького округу (351 справа за 1774–1930 рр.);

Ф. 123 Олександрівсько-Невська військова церква, м. Олександрівськ (6 справ за 1789–1820 рр.);

Ф. 149 Свято-Вознесенська церква с. Вознесенка Олександрівського повіту Катеринославської губернії (нині м. Запоріжжя) (53 справи за 1789–1925 рр.).

Одним з основних джерел з історії заселення та динаміки місцевого населення Олександрівська є *метричні книги* реєстрації актів цивільного стану, що частково збереглися з 1774 р. у вищевказаних православних церквах. Ці документи містять цінний статистичний матеріал, через те що до них вносилися дані про підданство особи, місце постійного проживання (або місце попереднього проживання до переселення), соціальний стан або фах, дати народження, одруження та смерті, релігійну приналежність. Дані про реєстрацію смерті містять відомості про вік та причину смерті, що дає змогу простежити перебіг епідемій та зафіксувати розповсюдження хвороб серед різних верств населення краю. Відображаються й міжконфесійні відносини мешканців міста, оскільки в метричних книгах зустрічаються актові записи, що засвідчують належність батьків до різних релігійних конфесій (насамперед, лютерани, меноніти, католики тощо) чи прийняття православ'я іновірцями. Так, у метричних книгах Свято-Покровської соборної церкви згадуються “надворный советник, помещик Константин Мануилов Марк,

Контракт на здійснення робіт з виготовлення іконостасу Олександро-Невської похідної церкви, укладений 29 листопада 1789 року.
Державний архів Запорізької області, ф. 123, оп. 1, спр. 3 а, арк. 11.

лютеранського вероисповедання”; “помещик, отставной штабс-капитан Феодор Мануилов Марк, лютеранського вероисповедання”; “колонист колонії Рейхенфельд Галандер Филип, лютеранського вероисповедання”⁸. У метричній книзі Олександрівської військової церкви за 1795 р. є записи від 10 вересня про прийняття хлопчиками “з полонених татар” Магометом та Мартазом магометанського віросповідання, православної віри⁹. Зрідка, в особливих випадках, вказувалася національність. Насамперед це стосувалося до українців (малоросіян) наприкінці XVIII ст. та представників єврейського або циганського населення краю. Наприклад, в першій метричній книзі Свято-Покровської церкви Олександрівської фортеці за 1774 р., що збереглася до нашого часу, є актовий запис про народження у малоросіянина Михайла Тоцького дочки Стефаниди. У 1784 р. у албанця Димитрія народився син Петро¹⁰. Згідно з актовим записом про шлюб від 8 вересня 1849 року, Олександрівський ремісник, циган Тихін Козоріз одружився з державною селянкою, циганкою Дарією Полянською¹¹. Таким чином, метричні книги, особливо за ранній період існування Олександрівської фортеці, дають уявлення про кількісний склад населення, простежити його динаміку.

Доповнюють цю інформацію також свідоцтва, рапорти, повідомлення, що відклялися у фондї Олександрівської військової церкви, про бажання солдат гарнізону, місцевих жителів укласти шлюб або підтверджують факт вінчання. У цих документах за 1789–1810 рр. обов’язково вказувалася інформація про звання (у випадку проходження служби), соціальний та сімейний стан свідків (при укладенні шлюбу). У додатках до них подаються листи з підтвердженнями про смерть родичів, а також т. зв. “билеты на свободный проезд”. Серед них міститься дозвіл на вільний проїзд до містечка Водолаги Слобідської Української губернії, виданий 28 липня 1800 р. солдатській вдові Дарії Качановій, за підписом Новоросійського військового губернатора, генерала від кавалерії І. І. Міхельсона, засвідчений його особистою печаткою¹².

Подібні відомості містять *книги шлюбних обшуків*, що зазвичай велися одночасно з метричними книгами, які збереглися у фондї Вознесенської церкви за пізніший період (з 1837 р.). Мета таких записів полягала у з’ясуванні можливості укладення шлюбу між нареченим і нареченою з метою унеможливлення шлюбів між близькими родичами. Запис про обшук має такі відомості: дата пошлюблення; назва церкви; імена, прізвища та по батькові наречених, їх вік, соціальний стан та місце проживання; інформація про шлюбний статус (дівиця, холостий, вдівець, вдова); а також соціальний стан, місце проживання, імена, прізвища та по батькові поручителів, осіб, що проводили обшук – ім’я священника та диякона.

На особливу увагу заслуговують *клірові відомості*, тобто інформація про саму релігійну установу, що збереглися у фондах Покров-

ської соборної та Олександрівської військової церков. Цікаво, що у фонді Покровського собору знаходяться відомості про церкви не тільки самого міста Олександрівська, але й деяких навколишніх населених пунктів. На жаль, вони збереглися лише з 1909 р. (хоча інформація в них не менш важлива, оскільки містить дані й про саму будівлю церкви). Відомості про Олександрівську військову церкву збереглися з 1790 р.

Клірові відомості містять дані про священнослужителів та їх родини, про кількість парафіян (у деяких зазначається їх станова приналежність), відомості про розкольників (у більш пізні часи надаються дані ще й про іновірців, інославних, тобто неправославних, та сектантів), котрі проживали на території парафії, про майно, що належало церкві (кількість землі, дворів, душ), плату, яку отримували священнослужителі. Збереглася інформація про службу священників (послужні списки та відомості про причт, тобто дані про усіх служителів церкви). Надаються статистичні дані про кількість народжених, померлих та одружених, кількість мешканців у населених пунктах, що входили до складу парафії. У більш пізніх клірових відомостях вказували поштову адресу, дату будівництва, хто саме надавав кошти на спорудження церкви, з якого матеріалу збудована, джерела прибутків, опис престолів, про приписані до церкви каплиці, кладовищенські та молитовні будинки, місцезнаходження сусідніх церков, церковну бібліотеку. Надаються дані щодо будинків, в яких проживали священнослужителі (ким і коли збудовані) та в яких розміщувалися парафіяльні школи, з зазначенням вартості будов та їх стану. Відомості про парафіяльні школи містять інформацію про дату їх відкриття, кількість учнів у них, кошти, на які утримувалася школа.

У фонді Олександрівської військової церкви зосереджені книги реєстрації вихідної кореспонденції – “Тетради отходящих письменных дел” за 1790–1791 рр., а пізніше, з 1792 р. – “Журнали текущих письменных дел”, до яких заносилася і вхідна кореспонденція. Цікаво, що в цих книгах не лише реєструвалася кореспонденція, а й містили копії вхідних та вихідних документів. Фактично – це листування священника церкви з Олександрівським комендантом, міською поліцією, Павлоградським (пізніше – Катеринославським) духовним правлінням, іншими духовними та державними установами. Рапорти духовному правлінню містять інформацію про ересі, богупротивні діяння, чудеса, що мали місце на території парафії, про приєднання до православної церкви іновірців, про нагородження та просування по службі священнослужителів. Відображалися у книгах і події, що відбувалися в імперії, навіть в імператорській родині (про заручення Великого князя Костянтина Павловича, народження у імператора Павла I сина Михайла). Проте особливу цінність цей комплекс документів становить для

дослідження історії Олександрівська, адже в листуванні так чи інакше відбувалося все, що відбувалося на території парафії. Тут є дані про кількісний та становий склад парафіян (в основному, це були військові), динаміку населення (щомісячні звіти про кількість народжених та померлих), церковних священнослужителів, зміну віросповідання. Крім того до книг занесені реєстри (описи) церковного майна, що дає змогу уявити, якою була сама церква.

Дані про фінансове становище та джерела надходження коштів на будівництво та утримання Олександрівської похідної церкви відбиті у книгах обліку грошових надходжень та витрат, які велися щорічно, за 1789–1809 рр.¹³ Крім вказаних книг у церкві склалися “Доброхитні листи” (“Листи доброхитних подаянь”) для збирання коштів на виконання першочергових робіт для облаштування церкви, до яких заносилися дані про особу та суму пожертвуваних нею грошей. Ці документи дають можливість з’ясувати, які саме військові частини і у які роки розміщувалися у Олександрівській фортеці, хто обіймав командні пости, ознайомитися з іменами власників та домоправителів найближчих дворянських земельних володінь¹⁴.

Особливу зацікавленість викликає контракт на здійснення робіт з виготовлення іконостасу Олександрівської похідної церкви з детальним описом та планом, укладений 29 листопада 1789 р. штатним священником фортеці Олександрівської Дніпровської лінії Федором Романовим з дияконом Свято-Троїцької церкви містечка Новоселиці Новомосковського повіту Федором Макаровським¹⁵.

Отже, зважаючи на досить слабку документальну базу Державного архіву Запорізької області з історії заснування та заселення сучасного міста Запоріжжя (кінець XVIII – перша половина XIX ст.), архівні фонди православних церков Олександрівська виявляються фактично єдиним джерелом наукової інформації для дослідження цієї проблеми, особливо в перші два десятиліття існування міста.

---

¹ *Новицкий Я. П.* История города Александровска (Екатеринославской губ.) в связи с историей возникновения крепостей Днепровской линии (1770–1806). – Екатеринослав, 1905. – 176 с.; *Кузьменко Н., Чернолуцкий В.* Популярныe очерки истории Александровска. Том 1. Рождение города. 1770–1820. – Запорожье, 1997. – 152 с.; *Карагодин А. И.* История Запорожского края (1770–1917). – Запорожье, 1998. – 286 с.; *Його ж.* Создание Новой Днепровской линии крепостей. К 225-летию основания г. Александровска// Культурологічний вісник. – Вип. 2. – Запоріжжя, 1995; *Фоменко В.* Днепровская линия крепостей. – Запоріжжя, 2008. – 52 с.

² *Новицкий Я. П.* История города Александровска (Екатеринославской губ.) в связи с историей возникновения крепостей Днепровской линии (1770–1806). – Екатеринослав, 1905. – С. 3 – 4, 27.

³ Там само. – С. 27.

⁴ Там само. – С. 8–9.

⁵ Там само. – С. 42–43.

⁶ Там само. – С. 3–4.

⁷ *Карагодін А.* К вопросу о названиях крепостей Новой Днепровской линии // Матеріали Перших Новицьких читань. 24 жовтня 2002 р. – Запоріжжя, 2002. – С. 82–88.

⁸ Державний архів Запорізької області, ф. 19, оп. 1, спр. 4, арк. 85 зв., 151 зв., 288 зв.

⁹ Державний архів Запорізької області, ф. 123, оп. 1, спр. 1, арк. 48 зв.

¹⁰ Державний архів Запорізької області, ф. 19, оп. 1, спр. 1 а, арк. 4, 75.

¹¹ Там само, спр. 4, арк. 284 зв.

¹² Державний архів Запорізької області, ф. 123, оп. 1, спр. 4, арк. 162.

¹³ Там само, спр. 3 а.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само, спр. 3 а, арк. 10, 11.

Осуществлен обзор архивных фондов православных церквей г. Александровска (Запорожья), находящихся на хранении в Государственном архиве Запорожской области, как источника научной информации к изучению истории заселения и развития города Александровска в 1770-е – 1850-е годы.

Ключевые слова: Александровская крепость; Александровск; фонд; Я. П. Новицкий; церковь; метрические книги; брачные обыски; клировые ведомости.

There is an overview of archival funds of Orthodox churches of Olexandrovs'k city (now Zaporizhzhya), stored in State Archives of Zaporizhzhya region, as a source of scientific information to the study of settlement and development history of Olexandrovs'k city in 1770's – 1850's.

Keywords: Olexandrovs'k fortress; Olexandrovs'k; fund; Novyts'kyi Y. P.; the church; metric books; marriage searches, clergy information.

УДК [930.25:069+94](477)"1941/1944"

В. І. СМІРНОВА*

**КОЛЕКЦІЯ ПІДПІЛЬНО-ПАРТИЗАНСЬКОЇ
ПРЕСИ УКРАЇНИ 1941–1944 рр.**

Розглянуто колекцію підпільно-партизанських газет, листівок, бойових листків, стінгазет 1941–1944 рр. Окреслено історію її формування. Проаналізовано пресові джерела за видовими ознаками, акцентовано увагу на їх інформативному потенціалі. Зроблено висновок про те, що зазначена колекція є цінним історичним джерелом щодо масштабів та активності пропагандистсько-агітаційної діяльності учасників руху Опору періоду нацистської окупації України.

Ключові слова: нацистська окупація України; рух Опору; підпільно-партизанська преса.

В радянській історіографії чимало наукових та науково-популярних праць, що висвітлюють роль радянської преси в організації та розгортанні боротьби проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни¹. Сучасні українські історики, актуалізуючи раніше майже недоступний масив архівних першоджерел із застосуванням новітніх історичних методик, на нашу думку, з одного боку, намагаються глибше та детальніше дослідити форми та методи нацистської пропаганди, з другого – з'ясувати увесь комплекс причин провалу її впливу на духовне життя населення². При цьому, як і раніше, залишається надзвичайно актуальним створення тематико-довідкового каталогу радянської підпільно-партизанської преси на окупованій нацистами території України 1941–1944 рр. З огляду на сказане, гадаємо, не може не викликати особливого дослідницького інтересу унікальна колекція газет, листівок, бойових листків, стінгазет найактивніших, найдієвіших українських радянських партизанських формувань та підпільних організацій періоду нацистської окупації України, що зберігається у фондозбірні Меморіального комплексу (загалом 462 найменування).

Варто зазначити, що більшість представлених пресових джерел були отримані відразу по війні, у ході підготовки та функціонування республіканської виставки “Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників” (Київ, 1946–1950 рр.) – першого і найважливішого попередника Меморіалу. Її унікальне різноманіття, безумовно, визначили фондоутворювачі: архівний фонд колишнього Українського штабу партизанського руху (УШПР), ЦК КП(б)У, ЦК ЛКСМУ, НКВС

---

* *Смірнова Валентина Ігорівна* – старший науковий співробітник Меморіального комплексу “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років”.

УРСР, архів Інституту партії при ЦК КП(б)У, облпартархіви, Державний історичний музей, історико-краєзнавчі обласні державні музеї; деякі примірники газет і листівок були передані безпосередньо колишніми учасниками підпільно-партизанського руху.

Науковці Меморіального комплексу, успадкувавши пресове зібрання разом з більшістю інших цінних історичних джерел колишньої республіканської виставки, з кінця 1970-х – початку 1980-х продовжили її формування на основі загальної концепції музею й донині ретельно вивчають її та активно використовують в експозиційно-виставковій роботі.

Загалом за видовими ознаками та характером джерел колекцію можна умовно розподілити на:

- центральні республіканські газети для партизанів і населення окупованих районів України (1941–1943 рр.);
- листівки ЦК КП(б)У, ЦК ЛКСМУ, Політуправління Південно-Західного і Південного фронтів для партизанів і населення окупованих районів України (1942–1943 рр.);
- видання самостійного друку українських підпільників (1942–1943 рр.);
- газети навчальних підрозділів Школи особливого призначення (ШОП) УШПР (1943 р.);
- газети та листівки самостійного друку підпільних обкомів партії, обласних штабів партизанського руху, партизанських загонів і з'єднань (1942–1944 рр.);
- бойові листки, стінгазети партизанських формувань.

Звернімося далі до найзмістовнішого й найцікавішого, не залишаючи поза увагою й висвітлення діяльності тих українських патріотів, відомих і, на жаль, зовсім невідомих, хто мав безпосереднє відношення до налагодження роботи підпільних та партизанських друкарень, редакторів найвідоміших партизанських газет.

Зауважимо, що стосовно газети “За Радянську Україну” – органу ЦК КП(б)У для населення окупованих районів і партизанів України – є твердження, що за увесь період її видання, від 31 липня 1941 р. до січня 1942 р., вийшов 141 номер³. Між тим, у комплекті газети в колекції останній номер – 67 (111), що вийшов 3 грудня 1942 р.⁴ Отож, до кінця грудня треба було друкувати навіть по декілька номерів щодня, а це малоймовірно.

Головні завдання газети були сформульовані, враховуючи велике значення мобілізації усіх духовних сил населення окупованих областей України на боротьбу з ворогом, особливу роль друкованого слова у масово-політичній роботі (31 липня) таким чином: “Вона буде бойовим другом і порадником для всіх радянських громадян, які залишилися у своїх рідних містах і селах, загарбаних озвірілими фашистськими поневолювачами. Вона розповідатиме вам правду про героїчну боротьбу

Г. А. Жовтобрюхова – друкарка і Л. С. Рудіков – набірник за випуском чергового номера газети “Радянська Україна”. 1943 р.
З фондів Національного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр., КВ-20005. – Ф-595.

радянського народу і його доблесної Червоної Армії проти гітлерівських нападників. Вона розповідатиме про доблесть і відвагу червоних партизанів, про бойовий досвід цих сміливих людей, які нещадно громлять ворога в тилу, заважаючи здійснювати йому людоджерські наміри і заходи”⁵.

Вражає і загальний тираж газети – 23 млн. примірників, і масштаби її розповсюдження – з літаків над численними населеними пунктами окупованої України, у т.ч. Києвом, Одесою, Дніпропетровськом, Харковом, Полтавою, Житомиром, Запоріжжям⁶.

Популярність газети, безперечно, забезпечував дійсно зірковий склад редакційної колегії: М. Бажан (відповідальний редактор) – член Президії спілки радянських письменників України (СРПУ), поет і перекладач; О. Корнійчук – відповідальний секретар СРПУ, драматург; В. Василевська – член СПРУ, прозаїк. Усі – полкові комісари, уповноважені відділу пропаганди й агітації ЦК КП(б)У у Політуправлінні РСЧА. У фондозбірні Меморіалу – групове фото членів редакції, особисте посвідчення М. Бажана (1941 р.)⁷

Дивно, чому в літературі жодних відомостей про А. Василька. Ім’я цього члена редакції, автора багатьох військових кореспонденцій, зникає зі шпальт газет з середини жовтня 1942 р. – як відомо, у цей час “За Радянську Україну” була перепідпорядкована від Політуправління РСЧА ЦК партії⁸.

Листівки ЦК КП(б)У, ЦК ЛКСМУ, Політуправління Південно-Західного і Південного фронтів представлені у колекції 120 найменуваннями. Їх зміст яскраво пропагандистського характеру: з метою викриття гітлерівського “нового порядку” в Україні; підтримання віри громадян у кінцеву перемогу над гітлеризмом, залучення усіх верств населення до активної боротьби, у т.ч. і тих, хто помилково перейшов на службу до окупантів; розпропагування солдат і офіцерів місцевих окупаційних гарнізонів⁹.

Серед найчисельніших – і за назвами, і за примірниками – листівки ЦК КП(б)У. Серед них і ті, над якими працювали відомі українські вчені, письменники, художники у складі спеціальної агітгрупи відділу пропаганди й агітації. Наприклад, це листівка з популярним віршем М.Бажана “Клич” і малюнком народного художника СРСР В. Касіяна; листівки “Чого варті німецькі обіцянки” (вірш А. Малишка) і “Вони продають” (уривок із поезії В. Сосюри), оформлені заслуженим художником УРСР В.Литвиненком¹⁰.

У серії листівок, присвячених визволенню Лівобережної України, текст однаковий, змінюються лише назви “чергових” областей. Однакові й ілюстрації: дівчина у національному українському одязі радо вітає екіпаж танка, на броні якого напис: “За Радянську Україну”¹¹.

Подібна серія листівок щодо визволених західноукраїнських земель вже трохи з поправками на місцеву “специфіку”¹².

Особливість листівок ЦК ЛКСМУ в тому, що вони містять звернення до молоді, переважно із закликами не їхати на примусову працю до Німеччини, а приєднуватися до лав народних месників¹³.

Для тих патріотів, хто діяв в особливо важких умовах нелегальною існування, складання рукописних листівок, розмноження їх на друкарській машинці, гектографі, склографі або ротапринті – часто ставало єдиним можливим і ефективним засобом боротьби з окупантами.

Цікаві подробиці про налагодження підпільної друкарні читаємо у звіті до партійних органів (1944 р.) М. Скройбижа, колишнього члена Славутської міжрайонної підпільної організації (Хмельниччина), яку започаткував наприкінці 1941 р. Ф. М. Михайлов: “Постепенно мне удалось подобрать небольшой коллектив: А. П. Скройбиж, Н. Пазюрич, Ю. Кондратов, П. Сокол, Э. Доманский. Сначала предусматривалось знакомить население со сведениями Совинформбюро, для чего Федор Михайлович передал мне печатную машинку, а Н. Пазюрич принес мне радиоприемник. Встал вопрос о помещении под типографию. Решили оборудовать ее на глубине 1,5–2 метров под полом моего дома с отдельным замаскированным входом во двор. За работу взялись мы с отцом и П. Сокол. Первые листовки печатали на машинке, потом достали набор шрифта, но он оказался чересчур мелким... По предложению Ю. Кондратьева, решили тексты листовок вытравливать азотной кислотой на цинковых пластинках...”¹⁴.

Усього у Славутській друкарні упродовж 1942–1943 рр. було видано понад 20 найменувань листівок загальною кількістю до декількох тисяч¹⁵.

Переконливими наочними свідoctвами боротьби з нацистськими окупантами є листівки Миронівської селекційної станції (Київщина, керівник – Р. Груша), “Київський робітник” Залізничного підпільного райкому партії (Київ, керівник – В. Токарєв), Новоархангельської організації “Комітет сприяння червоним партизанам” (Кіровоградщина, керівник – В. Козаченко), підпільної групи “Україна” (Вінниця, керівник – Т. Кузьмін), а також видання “Новини дня” організації “Народна гвардія” ім. Івана Франка (Львів, керівник – М. Березін)¹⁶.

Варто зазначити, що в умовах реальних ознак відновлення та успішного розвитку руху Опору в Україні на кінець 1942 р., ЦК КП(б)У, УШПР розпочали допомогу найактивнішим партизанським формуванням в організації самостійного підпільного друку.

Перші 13 друкарень було відправлено українським партизанам у листопаді 1942 р.¹⁷ Усього партизани України одержали у своє розпорядження 84 портативні друкарні з набором шрифтів, велику кількість паперу та інших витратних матеріалів для видання газет і листівок¹⁸.

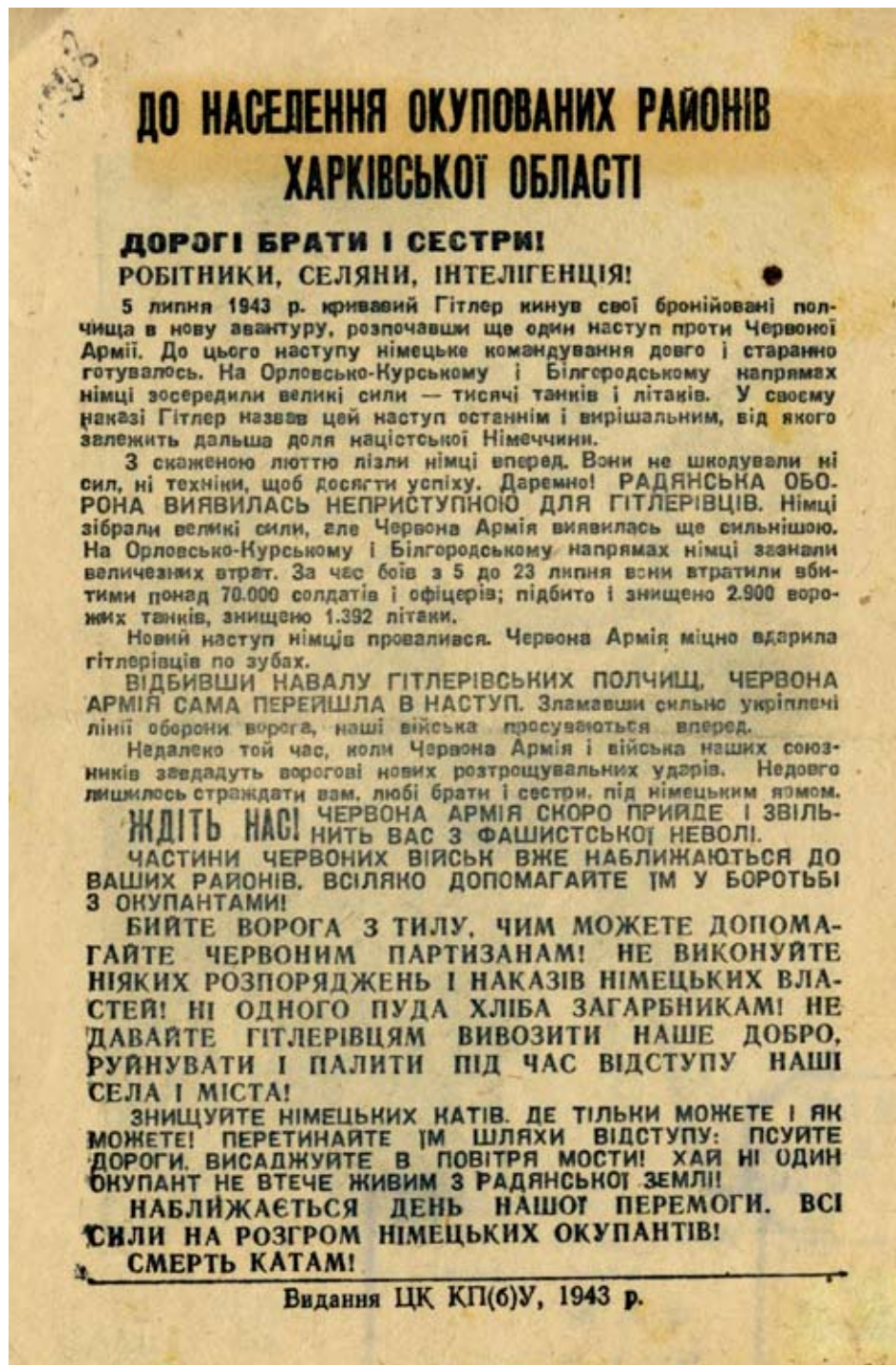
Обслуговуючий персонал друкарень готували у ШОП УШПР. До 1944 р. в тил противника було відряджено 15 редакторів, чимало складачів-верстальників¹⁹.

У виданнях курсантів ШОП УШПР “Друкар-партизан”, “Партизан” крім повідомлень з фронтів, вісток з партизанського краю, є і про роботу партизанських журналістів²⁰.

Теплі слова привітання газетярів партизанського краю до Дня радянського друку уміщено в газеті “Журналіст-боєць” (центральної редакції газети “Радянська Україна”): “Ми вітаємо орденоносців Миколу Шеремета, Лідію Кухаренко, Якова Давидзона. Через лінію фронту ми тиснемо руку мужнім партизанам-журналістам – Ігорю Сербіну, Іванові Грідчину, Леву Плескачівському, нашому друкареві Леоніду Рудікову...”²¹.

М. Шеремет, І. Сербін, Я. Давидзон, Л. Рудіков були серед тих, хто наприкінці 1942 р. – початку 1943 р. замість газети “За Радянську Україну” узявся, так би мовити, розбудовувати нове видання ЦК КП(б)У для населення окупованих районів України і партизанів – на базі Чернігівського з’єднання під командуванням О. Ф. Федорова.

Посвідчення № 1511 М. Шеремета (1943 р.) – один із документів УШПР, що засвідчив особисто Т. А. Строкач: “Предъявитель сего писатель – военный корреспондент “Комуніста” тов. Шеремет Николай Спиридонович командирован в партизанские отряды под командованием Героя Советского Союза тов. Федорова с задачей освещения боевой деятельности партизанских отрядов. Действительно по 31.12.1942 г.”.

Звернення ЦК КП(б)У до населення окупованих районів Харківської області.
З фондів Національного музею історії Великої Вітчизняної війни
1941–1945 рр., КВ-13261/3 Л-1472/3.

На звороті напис: “Прибыл в соединение 16.11.1942 г. Выбыл из соединения 15.04.1943 г. Федоров”²².

Разом із М. Шереметом до партизан-чернігівців прибули: Я. Давидзон – спеціальний фотокореспондент УШПР, Л. Карастоянова – кореспондент газети “Комсомольская правда”, Л. Трифон – кореспондент ТАРС²³. Через десять днів десантувався верстальник Л. Рудіков, а 17 грудня – друкарка Г. Жовтобрюхова²⁴.

“Сьогодні я видав номер “Комуніста” – перший в Н-ським лісі, присвячений 25-ій річниці з дня проголошення України”, – явно пишаючись, записав у своєму партизанському щоденнику М. Шеремет²⁵.

У той же час у з’єднанні розпочалася робота і щодо організації газети “Більшовик”. Згідно з наказом О. Федорова (28 грудня 1942 р.), її відповідальним редактором був призначений П. Дніпровський, колишній секретар місцевого обкому партії, а до редакційної колегії увійшли: М. Петрик, начальник відділу пропаганди з’єднання, колишній відповідальний працівник обкому, і М. Шеремет²⁶.

Коли саме назву “Комуніст” було змінено на “Радянська Україна”? Можливо, відповідь треба шукати в одному із партизанських щоденників М. С. Шеремета (березень–квітень 1943 р.).

“6 березня 1943 р. Приїхав новий редактор “Радянської України” Сербін. Цілу ніч вели розмову з ним про Москву і друзів... Зміни в апараті і структурі газети... Увечері тільки сутінки зійшлися над нашими лісовими “дачами”, зійшлися гості до нашої землянки рації і пропаганди. В ній поміщаються рідні брати: в однім кутку працюють радисти з навушниками, в другім – наша друкарня. Тов.Леонід Рудіков, зігнувшись, набирає свіже число “Радянської України”, Галя друкує листівки, а в третім кутку – тов.Галкін приймає по радіо “В останню годину...”. 9 березня 1943 р. З прилітом О. Ф. сталися великі зміни... 11 березня 1943 р. Наказ одержали: сьогодні о четвертій годині вирушаємо. Спішно закінчив статтю для газети – “Шевченко – лютий ворог німців”, попрощався з Дніпровським, Петриком і іншими тов. з пропаганди – віднині ми роз’єдналися. Хоча подумати – я їм багато допомагав. Вони приїхали, щоб я з ними лишився, але воля командування – проти...”²⁷.

Фактично, виконуючи обов’язки заступника І. Сербіна, редактора газети “Радянська Україна”, М. Шеремет так і не був затверджений до штату цієї редакції. А як він сподівався, що невдовзі знову повернеться до партизанів! Але усі його заяви до ЦК КП(б)У так і залишилися без позитивної відповіді²⁸.

Зазначимо, що від 25 грудня 1942 р. до 5 грудня 1943 р. в Чернігівсько-Волинському з’єднанні було видано 53 найменування газети “Радянська Україна”, а також листівки – загальним тиражем 49 300 примірників²⁹.

Що стосується газети “Більшовик” (орган Чернігівського підпільного обкому партії, що видавався з середини березня 1943 р. на базі Чернігівського з’єднання ім. Героя Радянського Союзу М. Попудренка), то до 31 серпня 1943 р. було видано її 15 номерів загальним тиражем до 15 тис. примірників³⁰.

Як у фондах Меморіалу, так і в ЦДАГО України – лише два номери газети “Красный партизан” Сумського партизанського з’єднання: № 1 – від 8 вересня 1942 р. (до 1-ї річниці створення) і № 2 – від 11 квітня 1943 р.³¹ Чи було їх більше? На жаль, навіть П. Воронько і О. Палажченко – колишні ковпаківці, відомі літописці легендарного з’єднання – з цього приводу свідчень не залишили.

Перший номер “Красного партизана” вийшов під редагуванням П. Рудя, випускника Ленінградського інституту журналістики, напередодні війни – власного кореспондента республіканської газети “Радянська Україна” по Чернігівщині³². З липня 1941 р. П. Рудь – військовий кореспондент на Південно-Західному фронті. Прорвавшись з ворожого оточення, у жовтні 1941 р. він зумів повернутися до рідного села на Сумщині, але був викритий місцевими поліцаями. У липні 1942 р. за допомогою місцевих підпільників втік з Конопотського табору для радянських військовополонених і вступив до об’єднаного Путивльського партизанського загону. Боець, політрук 2 роти. Загинув у ніч з 4 на 5 жовтня 1942 р. в бою за хутір Лукашенків.

Про складні обставини цього бою йдеться у наказі № 195 С. А. Ковпака, командира групи партизанських загонів Сумської області (22 жовтня 1942 р.): “Противник был силой батальона с артиллерией. Личный состав 2 оперативной группы показал в бою за хутор Лукашенков образцы смелости, храбрость и умение вести бой с противником, засевающим в дзотах и ведущего огонь из всех видов оружия...”³³.

Ховали П. Рудя, разом з іншими загиблими у цьому бою, під його “Партизанскую песню” (надрукована в газеті):

“В Спадщанском лесу лег осенний туман,
Собрал командир здесь бойцов-партизан.
Где древний Путивль и Сейм голубой
Выходил на битву народный герой...”³⁴.

У Чернігівському партизанському з’єднанні ім. Героя Радянського Союзу М. М. Попудренка працювала друкарня під назвою “Красный партизан”. Комплекс виданих нею листівок один із найрізноманітніших і найцікавіших у колекції: багато конкретних фактів і щодо функціонування місцевої системи окупаційної влади, численних прикладів боротьби з нею, особливо про допомогу молоді уникнути примусового вивезення до Німеччини³⁵.

Взагалі газети самостійного друку підпільних обкомів партії, обласних штабів партизанського руху, партизанських загонів і з’єднань,

Смерть німецьким окупантам!

БІЛЬШОВИК

Орган Чернігівського Обкому КП(б)У
та Обл. Ради Депутатів Трудящих
10 березня 1943 року, № 4.

Він устан, як буря, грізний
На горі Чернецькій,
Сблудив і в ніч розлук
Всю фашистську пошесть,
І по він сердито вусмі
„Кари німців, гарні“

ШЕВЧЕНКО КЛИЧЕ НА БІЙ ПРОТИ НІМЦІВ.

Разом з великою сім'єю Радянських народів, що ведуть вільну, вітчизняну війну проти німецьких загарбників бореться безсмертний син українського народу Тарас Григорович Шевченко.

В німцях гонимий прот бачи найбільш ворог українського і всіх славянських народів. Подумаймо самі великий Тарас закликає самі об'єднаною сім'єю боротися проти німців.

Він сажить чуда-славички, що не дад загинути німцям, а раді в німській пущі. Понад 80 років тому Шевченко збивав загарбницьку пачуку німців, що тепер втрачає в бандитській програмі людожеря Гітлера, який поставив за мету знищення і винищення славянські народи – рос'ян, поляків, українців, білорусів, болгар.

Тарас Григорович викриває ідеї, відсутні метода німців, що пускають змію роздору в сім'ю славянських народів, щоб легше підкорити їх.

Гукає голос Тараса кличе на бій проти німців. Наша вірна Червона Армія громить німецьких загарбників і гонить їх з Радянської землі.

Займають свою землю від німецьких загарбників югославські партизани.

На боротьбу проти гітлерівської банди піднявся польський і чеський народ. В союз з нами борються проти німецьких загарбників Англія і Америка.

Брати українці! Всі на боротьбу проти німецьких загарбників!

ВІД РАДІАНСЬКОГО ІНФОРМБЮРО.

Радянські війська після рішучого бою у селі Ільківці, місто та залізничні будинки в Ільківці.

В боях на Білзку-капі-війська вилан такі трофеї: літаків 8, танків 83, гармат 69, кулемотів 222, автомашин та тракторів 545, паровозів 57, залізничних вагонів 315, багату 6 артилерії та іншого майна. Вперг втрача тільки убитими понад 5000 солдатів та офіцерів.

Газета “Більшовик” – орган Чернігівського обкому КП(б)У та обласної ради депутатів трудящих. – № 4. – 10 березня 1943 р.

З фондів Національного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр., КВ-237285 Г-78817.

без сумніву, найважливіша складова колекції. 33 найменування – це, фактично, увесь комплекс газет, що видавалися в українських радянських партизанських формуваннях (або на їх базі – підпільні). Крім того, представлені комплекси листівок багатьох редакцій цих газет.

Крім вище означених – “Красный партизан” Сумського з’єднання та “Більшовик” Чернігівського обкому партії – інформативно насичені видання редакцій: Волинського партизанського з’єднання ім. В. Леніна – “Партизан Украины” (редактор – С. Бродський), Житомирського партизанського з’єднання – “Партизан Украины”, “Партизан”, “Партизанська правда” (редактори – І. Гридчин, Д. Абрикін); Житомирського підпільного обкому партії (на базі Житомирської партизанської дивізії ім. М. Щорса) – “Червоне Полісся” (перший редактор – Л. Овсянко); з’єднання партизанських загонів Кам’янець-Подільської області ім. Ф. М. Михайлова – “Удар с тыла” (редактор – О. Чистяков); з’єднання Українських кавалерійських партизанських загонів – “Народний клич” (редактор – Ю. Павловський); Кам’янець-Подільського обкому партії та обласного штабу партизанського руху – “Зоря Поділля” (редактор – Б. Рудьковський); Кримського підпільного обкому ВКП(б) та Верховної Ради Кримської АРСР – “Красный Крым” (редактори – А. Райчук, Є. Степанов); підпільного комітету партії Вінницької області та політвідділу 2-ї партизанської бригади ім. Й. Сталіна – “Більшовицька правда” (редактор – В. Речмедін); Рівненського партизанського з’єднання № 2 “За Батьківщину” – “Син Украины” (редактор М. Зубашев); Рівненського підпільного обкому партії та обласного штабу партизанського руху (на базі Рівненського партизанського з’єднання № 1) – “Червоний прапор” (редактори – М. Зубашев; Г. Бескромний); Тернопільського партизанського з’єднання ім. М. Хрущова – “За Батьківщину” (редактор – І. Гридчин)³⁶.

“Партизан Украины” Житомирського з’єднання – перша масова газета самостійного друку партизанських формувань (назва змінювалася двічі з метою конспірації)³⁷. Від 12 липня 1942 р. до 19 січня 1944 р. надруковано 51 номер газети та 186 найменувань листівок загальним тиражем 725 тисяч примірників, вони розповсюджувалися у 14 областях України, а також у польських районах Білорусії³⁸.

Про надзвичайну популярність газети у листі Д. Абрикіна до відділу пропаганди й агітації ЦК КП(б)У (червень 1943 р.): “Відправляють села своїх ходоків в редакцію за “свіженькими” листівками й газетами. Передають один одному прочитане, і йде від села до села, від району до району слово партизанської правди”³⁹.

Випускник Московського інституту журналістики, з досвідом роботи у ТАРС, Д. Абрикін пройшов й чималі випробування як військовий, про що свідчать записи в особистому аркуші з обліку кадрів УШПР (1943 р.): призваний до лав Червоної армії у листопаді 1939 р., закін-

чив школу молодшого командного складу (лейтенант); з початком війни – на посаді командира взводу, брав участь в оборонних боях на центральному та південно-західному напрямках, двічі проривався з ворожого оточення; зарахований до складу партизанського формування під командуванням О. М. Сабурова у січні 1942 р., відзначився у багатьох бойових та диверсійних операціях, у т.ч. особисто підірвав бронепοїзд та маневровий потяг; редакцію газет “Партизан”, “Партизанська правда” очолював протягом грудня 1942 р. – квітня 1944 р.⁴⁰

Багато зробив Д. Абрикін для організації друкарень у цих формуваннях, що, за рішенням УШПР, відокремилися зі складу Житомирського з’єднання у самостійні бойові одиниці. Серед них і редакція газети “За Батьківщину” Тернопільського з’єднання ім. М. Хрущова, яку очолив І. Гридчин.

Слід підкреслити, що саме І. Гридчин – випускник Харківського інституту журналістики, політпрацівник Київського особливого військового округу, учасник оборонних боїв у складі 26 армії Південно-Західного фронту, боєць загону ім.24-ї річниці РСЧА з жовтня 1941 р. – був засновником газети “Партизан України” з’єднання під командуванням О. М. Сабурова⁴¹.

Чому І. Гридчина було замінено на посаді редактора у грудні 1942 р.? Мабуть, за збігом обставин: у зв’язку з виходом у рейд на Правобережну Україну, за наказом командира з’єднання, друкарню було закопано, а одразу на марші розпочати заново друкарську справу редактору не вдалося можливим.

Про те, як етап за етапом І. Гридчин долав труднощі організації газети у Тернопільському з’єднанні в одному з розділів літературно-художньої збірки “Во славу Родины” (лютий 1944 р.): “Вскоре в редакцию был принят наборщик Фарбьяш (опытный). Мог и листовки, и брошюры. Килограмм за килограммом редакция пополнялась шрифтом (помогали подпольщики Эмильчино, редактор подпольной типографии Борис Рудковский). Никифор Сазонович изъясил шрифт во время одной из операций. Долго не было касс. Мучились над созданием тискального станка. Изобрели! Канализационная труба диаметром 100 мм и длиной 60 см, в середину насыпали песок, по краям – два круглых дубовых клина, к ним прикреплялись чугунные болванки для утепления. Поверхность трубы обтягивали бумагой, сверху обшивали шинельным сукном, а дальше – зеркальное стекло. И работал наборщик. Радиоприемник смонтировал Сергей Барбарный. Краска сухая – добавили скипидар. А еще – вопросы снабжения бумагой. Даже выделялись специальные группы разведчиков. Помогали и местные жители Бронницы, Красная Воля, Сивков. Печатали на серой (оберточной), просокательной, цветной, лощеной, тетрадной, на обложках тетрадей”⁴².

Від березня 1943 р. до лютого 1944 р. вийшло 18 номерів газети “За Батьківщину” та сотні найменувань листівок загальним тиражем

до 1 млн. примірників⁴³. У фондах музею деякі примірники цих видань, які І. Гридчин у 1980 р. передав особисто, а також протоколи засідань парткомісії Тернопільського з'єднання⁴⁴.

До наймасовіших можна віднести і видання редакції “Червоне Полісся”: 23 номери газет, листівки, бюлетені – загальним тиражем 725 тис. примірників⁴⁵. І усе це за дивовижно короткий термін – від травня до жовтня 1943 р. Можливо, вищенаведені цифри потребують окремих додаткових досліджень. Поки що не зрозуміло щодо особи редактора газети від липня 1943 р. Що стосується прізвища першого редактора газети “Червоне Полісся” сумніву бути не може, воно позначене у № 2 від 1.05.1943 р. Це – Л. Овсянко⁴⁶. Згідно з особистим аркушем з обліку кадрів УШПР (1943 р.): харків'янин, профспілковий працівник; з початком війни – політрук роти, учасник оборони Києва; контужений, потрапив у гітлерівський полон, пройшов нацистські табори для радянських військовополонених у Борисполі, Дарниці (Київщина), Житомирі; визволившись за фіктивною довідкою навесні 1942 р., взяв активну участь у підпіллі Ємільчина (Житомирщина), де організував випуск листівок; до складу Житомирської партизанської дивізії ім. М. Щорса вступив у лютому 1943 р.⁴⁷ Доповідну до УШПР склав як комісар партизанського загону ім. М. Фрунзе (21.09.1943 р.)⁴⁸

Пройшов важкі випробування у ворожому полоні й О. Чистяков, редактор газети “Удар с тыла” з'єднання партизанських загонів Кам'янець-Подільської області ім. Ф. Михайлова. Про це коротко і змістовно в його бойовій характеристиці (30.04.1944 р.): “Прибыл в отряд Музалева 25 ноября 1943 г. из Славутского лагеря военнопленных, откуда бежал с помощью подкопа. 16 февраля 1944 г. принимал участие в освобождении г. Изяслава, за что представлен к ордену “Красная Звезда”...”⁴⁹.

О. Чистяков був призначений редактором газети “Удар с тыла” 1 січня 1944 р., але зміг налагодити її випуск лише три місяці потому – 8 квітня. Що дивовижно: до 1 травня, тобто впродовж трьох тижнів, за надзвичайно складних умов рейду з'єднання на Волинь, навіть за відсутністю радіозв'язку з Центром вийшло 8 номерів газети!⁵⁰ В останніх – найцікавіші нариси редактора з історії підпільної боротьби у Славуті (Хмельниччина). Як відомо, більшість партизан-одухінців брали активну участь у місцевому антинацистському підпіллі, у т.ч. табірному підпіллі “Гросс-лазарету-301” для поранених та хворих радянських військовополонених.

Першоджерела колекції дозволяють уточнити і факти військової біографії Г. Бескромного, редактора газети “Червоний прапор”. В його комплексі особистих матеріалів не лише примірники газет і листівок 1943–1944 рр., а й особисті документи того часу, а також авторська книжка нарисів “Огненный лес”⁵¹.

Г. Бескромний після закінчення Київського технікуму з експлуатації транспорту продовжив навчання в Одеському інституті інженерів морського флоту. Працював в Одеському морському порту. З 1936 р. – на журналістській роботі. З початком війни – заступник начальника Одеського мобілізаційного пункту, військовий кореспондент Приморської армії. У березні 1943 р. відкликаний до ЦК КП(б)У з посади кореспондента газети “Казахстанская правда” (орган ЦК КП(б) Казахської РСР по Актюбінській області). Увійшовши до складу Рівненського підпільного обкому партії у червні 1943 р., очолив редакцію “Червоного прапора”.^[52]

Суттєва деталь: перший редактор газети “Червоний прапор”, М. Зубашев (до війни редагував міську газету Слов’янська на Донеччині), не тільки зберіг назву головної довоєнної обласної партійної газети, а й продовжив її нумерацію: № 1 (524) вийшла 21 квітня 1943 р.⁵³

Для польського населення Рівненщини і партизанів-поляків Рівненського партизанського з’єднання № 1 виходила газета “Червоний штандарт”. У колекції її № 13 від 15 серпня 1943 р.⁵⁴

В колекції 229 бойових листів, 11 стінгазет, партизанський журнал. На жаль, в силу зрозумілих причин, велика кількість цієї наймасовішої “низової” партизанської преси втрачена назавжди.

Рукописні, іноді машинописні, переважно великого формату, яскраво оформлені малюнками боїв, численними карикатурами, ці джерела зберігають неповторне дихання бойового минулого, буденного життя партизанів.

За протоколом № 32 засідання Політбюро ЦК КП(б)У (15.07.1943 р.), лише у Рівненському партизанському з’єднанні № 2 “За Батьківщину” у 1942 – пп.1943 рр. вийшло 47 найменувань бойових листків⁵⁵. Майже усі вони у даному зібранні, більшість – про поточні справи, найяскравіше проілюстровані святкові номери.

Серед бойових листків, що також представлені в колекції: Волинського партизанського з’єднання ім. В. Леніна; Житомирської партизанської дивізії ім. М. Щорса; Житомирського партизанського з’єднання; з’єднання Українських кавалерійських партизанських загонів; з’єднання партизанських загонів Кам’янець-Подільської області ім. Ф. Михайлова; з’єднання партизанських загонів ім. С. Будьонного, представництва УШПР при Військовій раді 2 Українського фронту; Кам’янець-Подільського з’єднання ім. Маршала Радянського Союзу Г. Жукова; Кримського партизанського загону № 4; партизанського загону НКДБ СРСР “Переможці”; партизанського з’єднання ім. І. Боровика; партизанського з’єднання ім. М. Щорса Чернігівської області; Рівненського партизанського з’єднання № 1; Тернопільського партизанського з’єднання ім. М. Хрущова; Чернігівського партизанського з’єднання ім. Героя Радянського Союзу М. М. Попудренка⁵⁶.

Стінгазети є спецвипусками переважної більшості згаданих формувань. Наприклад, “Веселый партизан” тернопільських партизан – гумористичного спрямування, у тому числі і щодо самих її авторів⁵⁷.

Надзвичайно цікавий журнал “Во славу Родины” під редагуванням І. Гридчина, представлений у трьох об’ємних збірках. Тут усе, що було надруковано в газеті “За Батьківщину”, а також розділи з історії формування Тернопільського з’єднання, народження газети партизаншитовців⁵⁸.

Загалом, першоджерела підпільно-партизанської преси України 1941–1944 рр. цієї унікальної колекції, дозволяють скласти уявлення про масштаби і активність пропагандистсько-агітаційної діяльності українських радянських партизанів та підпільників, розкривають значущість друкованого слова як одного із важливих засобів боротьби з нацистськими поневолювачами на окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни.

Вперше на огляд громадськості найцінніше з даної колекції було представлено у вересні–жовтні цього року на виставці “Підпільно-партизанська преса України” – спільний проект Меморіального комплексу і ЦДАГО України до Дня партизанської слави.

---

¹ *Н. П. Попов, Н. А. Горохов.* Советская военная печать в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945. – М., Воениздат, 1981; *Н. И. Кондакова.* Идеологическая победа над фашизмом. 1941–1945 гг. – М., Политиздат, 1982; *Ю. Я. Орлов.* Крах немецко-фашистской пропаганды в период войны против СССР. – М., изд-во Моск.ун-та, 1985; *Журналисты на войне.* – М., Воениздат, 1974; *Партизанские и подпольные газеты в годы Великой Отечественной войны. 1941–1944.* Указатель. – М., “Книга”, 1976; *І. Л. Дем’янчук.* Зброєю слова. Преса партійного підпілля і партизанських формувань періоду Великої Вітчизняної війни. 1941–1945 рр. – К., вид-во Київ.ун-ту, 1966.

² *М. В. Коваль.* Доля української культури за “нового порядку” (1941–1944 рр.) // Український історичний журнал. – 1993. – № 11–12. – С. 15–38; *С. Червінський.* Провал нацистської пропаганди в Україні (1943–1944 рр.) // Історичний журнал. – 2003. – № 2. – С. 54–58; *І. М. Грідіна.* Вплив нацистської пропаганди на духовне життя населення України (технології, механізми та ефективність) // Український історичний журнал. – 2009. – № 3. – С. 123–132.

³ *І. Л. Дем’янчук.* Зброєю слова. – С. 64.

⁴ Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років (далі – НМІВВВ), КВ-16410 Г-816.

⁵ НМІВВВ, КВ-23865 Г-2498.

⁶ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 4, арк. 65, 67.

⁷ НМІВВВ, КВ-20248 Ф-6264; КВ-58268 Д-12416.

⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 685, арк. 206.

⁹ НМІВВВ, КВ-129843 Л-4778; КВ-17268 Л-1266; КВ-41663 Л-3234; КВ-134135/1 Л-4819/1; КВ-41663 Л-3234; КВ-134168 Л-4852; КВ-12469 Л-638; КВ-16206 Л-936; КВ-12496 Л-662; КВ-13446 Л-1559.

- ¹⁰ НМІВВВ, КВ-13466 Л-1579; КВ-134127 Л-4811; КВ-17212 Л-1275.
- ¹¹ НМІВВВ, КВ-8138 Л-485; КВ-4413 Л-297; КВ-12535 Л-694; КВ-4407 Л-291; КВ-13261 Л-1472; КВ-8137 Л-484; КВ-13265 Л-1476; КВ-4413 Л-297.
- ¹² НМІВВВ, КВ-16279 Л-1009; КВ-16140 Л-898; КВ-16260 Л-966.
- ¹³ НМІВВВ, КВ-8145 Л-492; КВ-16227 Л-957; КВ-134115 Л-4799.
- ¹⁴ НМІВВВ, КВ-226560 Д-39959.
- ¹⁵ Там само.
- ¹⁶ НМІВВВ, КВ-66637 Л-3783; КВ-63641 Л-3787; КВ-17030 Л-1193; КВ-12506 Л-672; КВ-24130 Л-2120; КВ-56839 Л-3608; КВ-17367 Л-1234; КВ-16368/1 Л-1098/1; КВ-198 Г-7.
- ¹⁷ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 19, спр. 8, арк. 179.
- ¹⁸ І. Л. Дем'янчук. Зброєю слова. – С. 62.
- ¹⁹ Там само.
- ²⁰ НМІВВВ, КВ-176987 Г-68482; КВ-75991 Г-68411.
- ²¹ НМІВВВ, КВ-32723 Г-4022.
- ²² НМІВВВ, КВ-54989 Д-11806.
- ²³ Черниговщина в период Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.). – К., Політвидав України, 1976. – С. 112–113.
- ²⁴ ЦДАГО України, ф. 64, оп. 1, спр. 32, арк. 50.
- ²⁵ НМІВВВ, КВ-129334 Г-41137.
- ²⁶ Черниговщина в период Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.). – С. 153.
- ²⁷ НМІВВВ, КВ-54991 Д-11808.
- ²⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 44, арк. 28.
- ²⁹ Советская Украина в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945. – К., Политиздат, 1985. – Т. 3. – С. 209; НМІВВВ, КВ-16501 Г-859.
- ³⁰ НМІВВВ, КВ-16406 Г-812; КВ-16525 Г-885.
- ³¹ НМІВВВ, КВ-23750 Г-2413; КВ-12208 Г-440; ЦДАГО України, ф. 63, оп. 1, спр. 152, арк. 1, 2.
- ³² Письменники України у Великій Вітчизняній. Бібліографічний довідник. – К., “Радянський письменник”, 1980. – С. 281.
- ³³ ЦДАГО України, ф. 63, оп. 1, спр. 8, арк. 285, 286.
- ³⁴ НМІВВВ, КВ-23750 Г-2413.
- ³⁵ НМІВВВ, КВ-12534 Л-693; КВ-35049 Л-2906; КВ-17290 Л-1253; КВ-16365 Л-1095; КВ-35035 Л-2892; КВ-35060 Л-2916.
- ³⁶ НМІВВВ, КВ-13283 Г-997; КВ-2386 Г-3052; КВ-15087 Г-674; КВ-16078 Л-894; КВ-16531 Л-1594; КВ-13449 Л-1562; КВ-16046 Г-685; КВ-660 Г-30; КВ-19552 Г-1118; КВ-12208 Г-440; КВ-19550/2 Г-1116/2; КВ-16083 Г-719. 17054/1 Л-1216/1; КВ-16081 Г-717; КВ-23111 Г-2363; КВ-23796 Г-2439; КВ-16358/16 Г-800/16; КВ-16082/4 Г-718/4; КВ-17285/6 Г-900/6; КВ-15086 Г-673; КВ-16407 Г-813; КВ-17277 Л-1274; КВ-15167 Г-681; КВ-11306 Л-554; КВ-16420/2 Г-826/2; КВ-16417/2 Г-823/2; КВ-19547/2 Г-1113/2; КВ-16400 Г-806; КВ-16582 Л-442; КВ-67600 Г-14474; КВ-67596 Г-14470; КВ-237 Л-58.
- ³⁷ НМІВВВ, КВ-13283 Г-997.
- ³⁸ ЦДАГО України, ф. 65, оп. 1, спр. 1944, арк. 184, 185.
- ³⁹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 873, арк. 13.
- ⁴⁰ ЦДАГО України, ф. 62, оп. 1, спр. 1, арк. 27–32.
- ⁴¹ Генеральний каталог НМІВВВ, довідкова картка І. Гридчина.
- ⁴² НМІВВВ, КВ-158970 Г-66369.
- ⁴³ Там само.

⁴⁴ НМІВВВ, КВ-51305-51310 Л-3480-3485; КВ-51311-51325 Д-11471-11485.

⁴⁵ Г. П. Міщенко, М. М. Матвійчук. Виховані партією. Комсомол і молодь Житомирщини у Великій Вітчизняній війні (1941–1945 рр.). – К., Політвидав. – 1960. – С. 138.

⁴⁶ НМІВВВ, КВ-13046 Г-685.

⁴⁷ ЦДАГО України, ф. 62, оп. 5, спр. 77, арк. 228–229 зв.

⁴⁸ НМІВВВ, КВ-12531 Д-3256.

⁴⁹ НМІВВВ, КВ-12531 Д-2356.

⁵⁰ НМІВВВ, КВ-16417/1-3 Г-823/1-3; КВ-16418 Г-824; КВ-16419 Г-825; КВ-16420 Г-826; КВ-16421-16423 Г-827-829.

⁵¹ НМІВВВ, КВ-54631-54639 Л-3520-3528; КВ-290371 Г-3307; КВ-54640 Г-11808; КВ-23870 Г-2503; КВ-54642 Г-1410.

⁵² Генеральний каталог НМІВВВ, довідкова картка Г. Бескромного.

⁵³ НМІВВВ, КВ-12208/4 Г-440/4.

⁵⁴ НМІВВВ, КВ-12201 Л-697.

⁵⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 12, арк. 41.

⁵⁶ НМІВВВ, КВ-23164 Г-2374; КВ-20754 Г-1346; КВ-10698 Г-397; КВ-10690/1 Г-389/1; КВ-20767 Г-1359; КВ-10692/1-11 Г-391/1-11; КВ-15162 Г-679; КВ-23841 Г-2474; КВ-12473 Л-641; КВ-23821 Г-2464; КВ-23759 Г-2415; КВ-23047 Г-2340; КВ-17355 Г-906; КВ-16095 Г-960; КВ-20770 Г-1343.

⁵⁷ НМІВВВ, КВ-23846 Г-2479.

⁵⁸ НМІВВВ, КВ-13406 Г-1001; КВ-158970, 158971 Г-66369, 66370.

Рассмотрена коллекция подпольно-партизанских газет, листовок, боевых листов, стенгазет 1941–1944 гг. Очерчена история ее формирования. Проанализированы печатные источники по видовым признакам, акцентировано внимание на их информационном потенциале. Сделан вывод о том, что данная коллекция является историческим источником, определяющим масштабы и активность пропагандистско-агитационной деятельности участников движения Сопротивления периода нацистской оккупации Украины.

Ключевые слова: Нацистская оккупация Украины; движение Сопротивления; подпольно-партизанская пресса.

The article deals with the collection of partisans' papers, leaflets, battle leaves and wallpapers of 1941-1944. There is outlined the history of its formation, analyzed press sources on specific signs emphasizing on their informative potential. We concluded that the said collection is a valuable historical source on the extent and intensity of propaganda campaign of members of the Resistance Movement during the period of Nazi occupation of Ukraine.

Keywords: Nazi occupation of Ukraine; Resistance Movement; partisans' press.

УДК [930.253(092)+929](477)

Ю. А. САХНЕВИЧ*

**ОСОБОВИЙ ФОНД МИКОЛИ ЗЕРОВА В АРХІВНИХ
ЗІБРАННЯХ ЦДАМЛІМ УКРАЇНИ
(до 120-річчя від дня народження)**

Висвітлено склад особового архівного фонду українського літературознавця, поета, перекладача, літературного критика, М. Зерова, що зберігається в ЦДАМЛІМ України.

Ключові слова: особовий фонд; опис; справа; М. Зеров; поезія; переклад; літературознавство.

Микола Зеров – один з найяскравіших представників “розстріляного відродження”, знищений на піку слави й інтелектуальної активності. Літературознавці називають його метром київської “неокласичної” школи, ключовою фігурою в літературно-мистецькому процесі не тільки 1920-х – 1930-х рр., але й всього ХХ ст. Підкреслюючи споконвічну належність України до європейського культурного циклу, М. Зеров був родоначальником професійного українського художнього перекладу. Його перу належать численні переклади з латинської, французької, англійської, польської, російської, білоруської мов. Велику увагу він присвятив вивченню поезії, зокрема сонету як найбільш досконалої форми в світовому поетичному спадку. Не меншу славу митець зажив власним поетичним доробком.

З плином часу архів М. Зерова виявився розпорошеним між родичами, друзями, знайомими літератора, велика частина його була знищена в роки тоталітарних репресій. На даному етапі документи М. Зерова знаходяться: в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, Державному архіві СБУ, численних приватних колекціях на Україні та за кордоном.

Метою даної статті є аналіз складу архівного фонду М. Зерова в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (далі ЦДАМЛІМ України), що містить значний творчий доробок та матеріали до біографії цього видатного українського філолога-поліглота, поета, перекладача, літературознавця, літературного критика, історика літератури.

---

* *Сахневич Юлія Анатоліївна* – провідний науковий співробітник Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України.

М. Зеров. Фотопортрет.
Кін. 1920-х рр.
ЦДАМЛМ України, ф. 28, оп. 1,
од. зб. 216, арк. 17.

Народився Микола Костянтинович Зеров 1890 р. у м. Зінькові на Полтавщині в родині педагога. Початкову освіту він здобув у місцевій школі та в Охтирській гімназії. У 1903–1908 рр. навчався в Першій Київській гімназії, де отримав ґрунтовні знання з класичної філології і назавжди поєднав своє життя з нею.

Вищу освіту М. Зеров здобув на історико-філологічному факультеті Київського університету Св. Володимира під керівництвом професора української і російської літератури В. Перетца. Перші його статті та рецензії були надруковані в педагогічному журн. “Світло” (1912 р.) та в газ. “Рада” (1913 р.). За наказом піклувальника Київського учбового округу М. Зерова в 1914 р. призначили вчителем історії та латини в Златопільській чоловічій, а з осені 1916 р. – ще й жіночій гімназії. В 1917 р. він повернувся до Києва і працював викладачем латини в Другій українській державній гімназії ім. Кирило-Мефодіївського братства. В 1918–1920 рр. викладав українознавство в Архітектурному інституті та редагував бібліографічний журнал “Книгар”. З 1921 р. молодий літератор – член редакції “Голос друку”, бере участь в “Літературно-Науковому Віснику” (1918-1919). В цей період М. Зеров познайомився з видатними представниками української інтелігенції: Г. Нарбутом, В. Модзалевським, С. Єфремовим, А. Ніковським, П. Зайцевим та ін., що створили своєрідний гурток довкола історичного журналу “Наше минуле”.

Починаючи з 1920 р. М. Зеров вів активну наукову діяльність – виїшли підготовлені ним “Антологія римської поезії” та “Нова українська поезія” (обидві 1920), що стали помітним явищем в тогочасному літературному житті.

З Києва талановитого викладача запросили до Баришівської соціально-економічної школи, де вже працювало чимало молодих представників викладацької та творчої інтелігенції (Юрій Клен, В. Петров та ін.)¹. Тут, не пориваючи творчих зв'язків з Києвом, митець працював близько трьох років. За цей період він написав і видав збірку поезій “Камена” (1924), зробив численні переклади тощо.

1 жовтня 1923 р. М. Зеров став професором української літератури КІНО² (Київський інститут народної освіти – Київський Університет). Він читав тут свої блискучі лекційні курси, одночасно викладав українську літературу в кооперативному технікумі та торгово-промисловій школі. Паралельно педагогічній діяльності продовжував співпрацювати з літературними журналами “Червоний Шлях”, “Життя і революція”, редагував твори українських письменників, писав до них передмови, не полишав літературного перекладу.

В цьому ж році голосно заявляють про себе “неокласики”. М. Зеров – центральна фігура даного літературного напрямку. Знайомство молодих літераторів та їх умовне “об'єднання” (за визначенням М. Рильського)³ в літературну школу відбувалося поступово, починаючи з 1918 р. Спочатку між собою були знайомі М. Зеров та П. Филипович, згодом до них приєдналися М. Рильський, М. Драй-Хмара та О. Бургарт (Ю. Клен), утворивши таким чином неокласичне “гроно п'ятірне”⁴. Своїми постулатами “неокласики” проголошували повернення до античних першоджерел (дослідження класичної літератури), ґрунтовне вивчення найкращих зразків європейської літератури, впровадження їх творчих наробок в сучасну українську літературну практику задля підвищення літературної техніки сучасних літераторів та створення ними індивідуального стилю. Основною запорукою досягнення досконалості та справжньої (а не надутої, тенденційної) мистецької вартості літературного твору, як вважав М. Зеров, була постійна праця над собою, інтелектуальні вправи, застосування технічно складних, але довершених поетичних форм (сонет, александрійський вірш).

На початку 1920-х рр. під час відвідин Києва харківською письменницькою делегацією “Гарту” М. Зеров познайомився з М. Хвильовим. В його особі метр “неокласиків” знайшов близького однодумця, підтримував і популяризував погляди М. Хвильового. Незважаючи на розбіжності в ставленні до літературної традиції, їх пов'язували високі естетичні, мистецькі вимоги до написання літературного твору, обоє пропагували засвоєння досягнень західноєвропейської культури, фактично кинули гасло “європеїзму”.

Стоять: В. Петров та М. Зеров, сидять: О. Бургардт, П. Филипович, Б. Якубський та М. Рильський. 1920-і рр.

ЦДАМЛМ України, ф. 28, оп. 1, од. зб. 219, арк. 3

У 1924 р. окрім “Камени” вийшли в світ знакові дослідження М. Зерова – перший (зрештою й останній) випуск історико-літературного нарису “Нове українське письменство” і монографія “Леся Українка”. В цей час його творчість та методи роботи систематично піддаються критиці, як такі, що нібито суперечать вимогам часу, застарілі.

Незважаючи на тиск з боку офіціозу, М. Зеров продовжував брати активну участь в літературній дискусії 1925–1928 рр. Починаючи з 1926 р., він виступав переважно як літературний критик, зосередившись на перекладах та історико-літературних студіях (збірка “До джерел” (1926).

Офіційна влада все частіше звинувачувала “неокласиків” в антипролетарських настроях. А червневий пленум ЦК КП(б)У 1927 р. остаточно визначив політичну оцінку “неокласиків”, як неблагонадійну радянській системі, що фактично означало заборону літературної та критичної діяльності М. Зерова. Єдиним можливим полем діяльності лишалися для нього історико-літературні студії. Він зосередився на написанні передмов до видань творів українських письменників-класиків, які виходили друком у видавництвах “Книгоспілка” і “Сяйво”. Ці статті були видані окремою збіркою – “Од Куліша до Винниченка” (1929). У 1930 р. М. Зеров проходив свідком на процесі СВУ. Далі були утиски, наклепи, фальшиві зізнання, заборона працювати. В 1934 р. його

звільнили з університету. В той самий час в сім'ї сталась непоправна трагедія – помер його єдиний десятирічний син Костянтин. У розпачі колишній метр “неокласиків” переїхав до Москви з надією знайти там хоч якусь роботу.

Навесні 1935 р. М. Зерова заарештували на станції Пушкіно (передмістя Москви), повернули до Києва і засудили до 10 років заслання на Соловках. В результаті перегляду вироку він був розстріляний 3 листопада 1937 р. в ур. Сандармох (Республіка Карелія). Так на піку слави, у розквіті творчого потенціалу влада знищила талановитого літератора і педагога, ерудита, одного з генераторів українського культурно-мистецького процесу ХХ ст.

За життя М. Зерова були видані такі його книги: “Антологія римської поезії” (1920), “Камена” (1924, II-е вид. 1943), “Леся Українка. Критично-біографічний нарис” (1924); історико-літературні праці: “Нове українське письменство” (I, 1924), “До джерел” (1926, II-е вид. 1943), “Від Куліша до Винниченка” (1929); переклад “Мазепи” Ю. Словацького (1925). Посмертні закордонні видання, здійснені його братом Михайлом Орестом (літ. псевдонім): “Sonnetarium” (1948), “Catalepton” (1952), “Corollarium” (1958).

Через вищезгадані обставини частина архіву М. Зерова, на жаль, втрачена. Матеріали, що зберігаються в ЦДАМЛМ України зібрані переважно його дружиною, Зеровою Софією Федорівною, родичами, друзями, шанувальниками його таланту (бібліографом Т. Волобуєвою; сонетистом-аматором, хіміком Р. Олексієвим; З. Єфімовою та ін.).

Науково-технічне опрацювання фонду № 28 (особовий фонд М. Зерова) здійснювалося в 1974–1978 рр., в результаті чого був створений опис №1 (1978 р.) та сформовані справи. В 1985–1988 рр. проводилось удосконалення опису – новий створений в 1990 р. і містить 225 од. зб. та 1920 док., різних за обсягом (від 1 арк. до понад 200 арк.) за період 1907–1988 рр. До опису були внесені додаток №1 (список літератури, переданої в НДБ ЦДАМЛМ України на 11 одиниць (в 13 примірниках) друкованих видань – раритетні видання, видання з автографами) та додаток № 2 (список музейних експонатів М. Зерова – 1 примірник, “Зимовий пейзаж”, етюд І. Шульги 1929 р. з дарчим написом М. Зерова на звороті).

Опис №2 складено в 2003 р. після опрацювання матеріалів, що надходили до архіву-музею до 2000 р. Здебільшого це творчі матеріали – переклади творів класиків з латинської, російської, білоруської, французької, польської мов: Квінта Горація Флакка, Гая Валерія Катулла, Овідія, Проперція, П. Беранже, Г. Сковороди, Ю. Залеського, Янки Купали, О. Пушкіна, М. Лермонтова та ін. Є також листування самого М. Зерова та матеріали про нього. Опис складається з 26 од. зб. та 105 док., за період з 1926 по 1965 рр.

До опису № 1 увійшли такі розділи: рукописи М. Зерова (найбільш цінна частина) та його підрозділи (оригінальна поетична творчість, переклади; літературознавчі праці; конспекти лекцій з історії української літератури, реферати; підготовчі матеріали до літературознавчих студій, видань творів різних письменників; тексти художніх перекладів та статей під редакцією М. Зерова; бібліографічні матеріали його творчості). Документи різного характеру зосереджені в розділі – це впорядковані ним особисто рукописні поетичні збірки, зошити, зшитки, розрізненні тексти поезій і перекладів, нотатки, примітки, виписки. Є матеріали до перевидання поезій та перекладів М. Зерова, рукописи укладачів цих видань. Зустрічаються переклади та поезія інших авторів, переписані рукою М. Зерова – матеріали з якими він працював, аналізував, редагував тощо.

Варто зазначити, що в більшості випадків дані документи автографічні, це – безпосередньо рукописи, а також авторизовані машинописи, деякі – з правками автора чи упорядників. Деякі менше представлені копієний матеріал (машинописні списки, ксерокопії, фотокопії тощо). Серед документів особливу увагу привертає оригінальна рання поезія М. Зерова: “Зошит ранніх російських та українських поезій” (1907–1909)⁵, поезія різних років оформлена в окремі збірки – “Почти полное собрание стихотворений...” (1911–1919)⁶, збірки поезій власних і перекладених – “Камена” (1934)⁷, “Лукроза” (Lucrosae) (1922)⁸, численні переклади сформовані в збірку “Sonnetarium”⁹, розрізнені переклади з латини (давньоримських поетів¹⁰, латино-мовні поезії українських поетів – Ст. Яворського, Г. Сковороди)¹¹, з французької (Ш. Бодлера, Ж. дю Белле, Л. де Лілля, Ж. Дюамеля, Е. Верхарна, Ш. Кро, А. де Реньє, Ж.-П. Беранже та ін.)¹², з польської (А. Міцкевича)¹³, з російської (В. Брюсова, О. Пушкіна, М. Лермонтова, І. Буніна)¹⁴ та ін. Літературознавчий доробок М. Зерова представлений найвідомішими його дослідженнями – монографією “Нове українське письменство” (1924, передрук 1960-х рр.), машинописними зразками статей про Лесю Українку, І. Франка, Г. Квітку-Основ’яненка, М. Старицького¹⁵. Широко репрезентований підготовчий матеріал М. Зерова до педагогічної та літературознавчої діяльності – курси лекцій з історії української літератури різних періодів, окремі примітки, нотатки, виписки на теми світової та української літератури¹⁶. До рукописного розділу увійшла і бібліографія творчості М. Зерова; складені ним власноруч упорядковані рукописні списки і картотеки, розбиті тематично і жанрово. Крім того, в даному підрозділі представлена і бібліографія праць, якими цікавився М. Зеров¹⁷.

Другий розділ присвячений епістолярію М. Зерова – листуванню з родичами та окремими особами. Великий інтерес та цінність для дослідників біографії митця становлять листи до дружини Софії Зерової

із Соловків (30 док.)¹⁸, як джерело вивчення особистісної драми в житті письменника, його взаємовідносин у родині. В листах до окремих осіб (Т. Волобуєвій, З. Єфімовій, Р. Олексієву, перекладачам І. Поступальському, Б. Петрушевському та ін.) висвітлюються не тільки побутові проблеми, що хвилювали М. Зерова, але й ведуться дискусії на професійні теми, вміщуються зразки перекладів і оригінальної поезії автора¹⁹.

В третьому розділі міститься ксерокопія автографа М. Зерова 1929 р. – це дарчий напис М. Грушевському на титульній сторінці книги “Від Куліша до Винниченка. Нариси з новітнього українського письменства” (1928).

Серед кореспонденції М. Зерова (четвертий розділ) вагому літературознавчу цінність мають листи від Р. Олексієва²⁰ та П. Филиповича²¹. На їх сторінках дискутується теорія та практика поетичної творчості, ведеться обговорення видань творів різних письменників.

П’ятий розділ містить дві справи з дарчими написами М. Зерова: присвята від Кирилюка на окремих відбитках вступних статей до вибраних творів І. Нечуя-Левицького (К., “Книгоспілка”, 1929) та Є. Гребінки (Х.–К., ЛІМ, 1931) і дарчі написи літературознавця-бібліографа М. Плевака на окремому відбитку вступної статті “Леонід Глібов та його твори” до книги Л. Глібова “Байки” (Х., 1928).

Шостий розділ – матеріали, які стосуються біографії М. Зерова. Найбільш цінним документом тут є оригінал трудового списку М. Зерова (1934)²², за яким детально можна вивчати трудову діяльність літератора, його біографію.

В сьомому розділі (“Документи зібрані М. Зеровим”), представлені авторизовані машинописи, вирізки з періодичних видань переважно 1920–1930-х рр., такі як, приміром, списки перекладів друзів-“неокласиків” (М. Драй-Хмари, М. Рильського)²³ та ін.; вирізки спогадів, статей, фейлетонів на різну літературознавчу тематику (про Лесю Українку, О. Олеса, П. Тичину та ін.), оформлених М. Зеровим в один зшиток періоду 1913–1919 рр.²⁴

Розділ восьмий – матеріали про М. Зерова, що містить статті та рецензії на його твори, документи дружини, Софії Зерової: листування, в якому згадується М. Зеров, матеріали, пов’язані з публікацією та перевиданням його творів, спогади про нього.

Візуальну картинку про життя митця можна скласти за фотографіями та художніми творами, які зберігаються в його фонді. Зокрема: портрет М. Зерова на Соловках (пап., олів., 1937 р.) невідомого автора; дружній шарж на нього – типографська репродукція з серії “Український парнас”²⁵ та ін., а також численні фотопортрети, родинні світлинні, групові фотографії з друзями-“неокласиками”²⁶ та ін.

Опис № 2 особового фонду М. Зерова був складений на основі нових надходжень документів. Він містить чотири розділи: 1) творчі матеріали; 2) листи М. К. Зерова; 3) матеріали, зібрані ним; 4) матеріали

про М. Зерова. Переважна більшість справ – це його творчий доробок: переклади з латинської, французької, польської, російської, білоруської мов (творів Авзонія, Горація, Катулла, Клавдіана, Марціала, Овідія, Сульпіція, Стація, Г. Сковороди, Ж.-П. Беранже, А. Сови, О. Пушкіна, М. Лермонтова, Янки Купали та ін.)²⁷. В другому розділі вміщені листи Л. Кошовій (8 док.) передарештантського та арештантського періоду, в яких митець ділиться власними тривогами, переживаннями, побутовими негараздами останніх, як виявилось, років життя, паралельно розповідає над чим працює в даний момент, посвячує у творчі плани²⁸.

В останньому розділі знаходяться кілька справ – листування М. Рильського і Л. Кошовій в ході підготовки до видання збірки творів М. Зерова “Вибране” (К., 1966)²⁹, а також машинописний текст статті М. Рильського “Микола Зеров – поет і перекладач”³⁰, що стала вступною до даної збірки, рукописний текст якої знаходиться в меморіальному музеї М. Рильського в Києві.

Документи, пов’язані з біографією та творчістю М. Зерова, відклались й в інших особових фондах архіву-музею, зокрема у В. Петрова (ф. 243), М. Шеремета (ф. 36), І. Дніпровського (ф. 144), Б. Антоненка-Давидовича (ф. 159), Г. Кочура (ф. 193), М. Плевако (ф. 271), П. Тичини (ф. 464), М. Хвильового (ф. 1208) та ін. Це матеріал різного характеру – листування, фотографії, статті, спогади про М. Зерова, редакційні тексти періоду підготовки до видання його творів тощо. Варто зазначити, що зустрічаються тут і рукописи самого М. Зерова, як наприклад, у ф. 243 – серед передрукованих письменником В. Петровим (другим чоловіком Софії Зерової) поетичних перекладів митця містяться і окремі аркуші з його рукописами, зокрема – переклад вірша О. Пушкіна “Труд” (оп. 1, од. зб. 218, арк. 73; автограф 1927 р.), переклади французьких поетів (там само, арк. 74–83) та ін.

Довгий час ім’я М. Зерова замовчувалось, його переклади виходили під чужими іменами або анонімно. Потепління відчулося лише після реабілітації його імені в кінці 1950-х рр. Активно популяризацією творчості та відновленням доброго імені М. Зерова займалися його друзі та послідовники: М. Рильський, Г. Кочур, Л. Череватенко, В. Брюховецький, Р. Корогодський та інші шанувальники його таланту.

Архівний фонд М. Зерова в ЦДАМЛМ України містить джерела для дослідження життя, творчості, поглядів цієї унікальної особистості в історії української культури.

¹ С. Білокін. Микола Зеров // Наш сучасник Микола Зеров. Упор. М. Зерова, Р. Корогодський, М. Коцюбинська. – Луцьк, 2006. – С. 223.

² ЦДАМЛМ України, ф. 28, оп. 1, спр. 172, арк. 3 зв.–4 – Трудовий список М. Зерова, 1934 р.

³ М. Рильський. Микола Зеров – поет і перекладач. (Передмова) // М. Зеров. Твори в двох томах. Т. 1. – К., 1990. – С. 2.

⁴ В літературознавчій дискусії існують сумніви щодо дійсного існування “неокласичної школи” в Києві. Ю. Шерех. Легенда про український неокласицизм // Наш сучасник Микола Зеров. Упор. М. Зерова, Р. Корогодський, М. Коцюбинська. – Луцьк, 2006.

⁵ ЦДАМЛМ України, ф. 28, оп. 1, спр. 1, 2.

⁶ Там само, спр. 4, 5, 6.

⁷ Там само, спр. 11.

⁸ Там само, спр. 8, 9.

⁹ Там само, спр. 10.

¹⁰ Там само, спр. 5, 6, 7 – переклади творів Горація, Овідія, Вергілія, Марціала, Проперція, Тібулла, Катулла; спр. 17 – Тіт Лукрецій Кар “Про природу речей” – переклад М. Зерова (1931).

¹¹ Там само, спр. 15, 16, 31, 142.

¹² Там само, спр. 7, 18.

¹³ Там само, спр. 15.

¹⁴ Там само, спр. 2, 7, 28, 52.

¹⁵ Там само, спр. 33, 36, 37, 39, 43.

¹⁶ Там само, спр. 47–50, 51–134.

¹⁷ Там само, спр. 135–151.

¹⁸ Там само, спр. 153. Листи опубліковані в ж. “Радянське літературознавство”, 1988, № 1, 4; проаналізовані Р. Корогодським в ж. “Сучасність”, 2004, № 10.

¹⁹ Там само, спр. 157, 165 – листування М. Зерова з Р. Олексієвим, частково опубліковане в ж. “Україна”, 1985, № 31.

²⁰ Там само, спр. 165.

²¹ Там само, спр. 168.

²² Там само, спр. 172.

²³ Там само, спр. 176, 177.

²⁴ Там само, спр. 181.

²⁵ Там само, спр. 213, 214.

²⁶ Там само, спр. 219.

²⁷ ЦДАМЛМ України, ф. 28, оп. 2, спр. 1–21.

²⁸ Там само, спр. 23.

²⁹ Там само, спр. 25.

³⁰ Там само, спр. 26.

Освещен состав личного архивного фонда украинского литературоведа, поэта, переводчика, литературного критика Н. Зерова, который находится в ЦГАМЛИ Украины.

Ключевые слова: личный фонд; описание; дело; Н. Зеров; поэзия; перевод; литературоведение.

The article makes structural analysis of the M. Zerov’s personal archival fund at Central State Archive-Museum of Literature and Arts of Ukraine. M. Zerov was famous Ukrainian scholar in literature, poet and translator who was fusilladed during the totalitarian repressions.

Keywords: personal archival fund; archival description; folder; M. Zerov; poetry; translation; literature study.

УНІКАЛЬНИЙ ДОКУМЕНТ

УДК [930.253:82.0](092)(477)

Л. В. БАТРАК*

АВТОБІОГРАФІЯ ІВАНА БАГРЯНОГО (з фондів ЦДАГО України)

Публікується автобіографія Івана Багряного, написана ним власноруч у січні 1944 р., напередодні еміграції за кордон.

Ключові слова: Іван Багряний; письменник; автобіографія; еміграція.

“...Я хочу бути тільки людиною,
яких мало на світі ...
Я хочу бути тільки нею ...”

(Іван Багряний. “Аве Марія”)

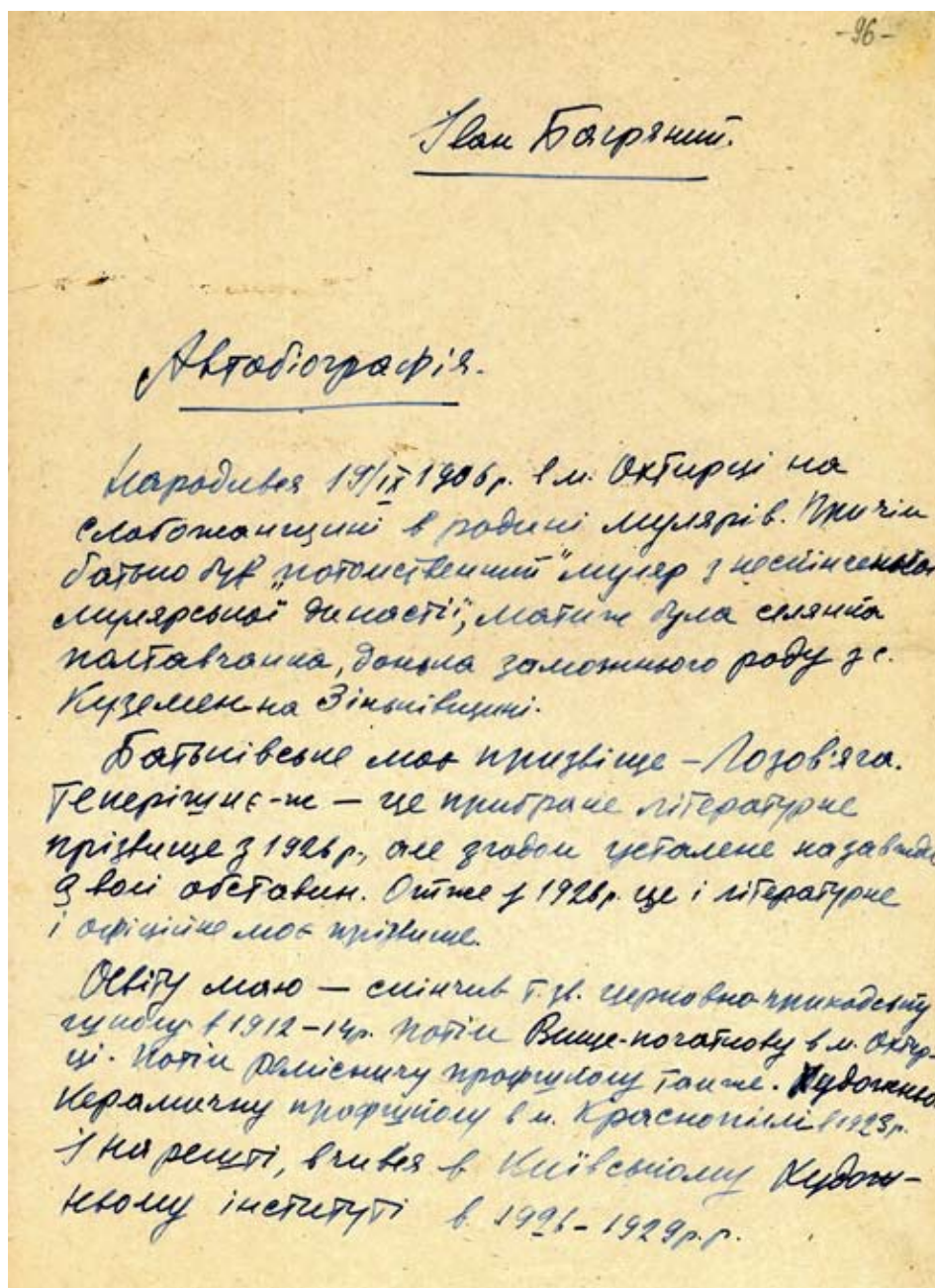
Початок 1990-х років – період становлення української державності – характеризується поверненням із забуття або відкриттям імен славних синів України, котрі зі зрозумілих причин протягом багатьох років перебували в опалі. Серед плеяди видатних українських та культурних діячів, які стали в опозицію до радянської влади, був талановитий письменник, публіцист, політичний діяч Іван Павлович Багряний (1906–1963).

Пересічному читачеві це ім’я майже невідоме, оскільки було зроблено все можливе і неможливе, щоб голос патріота, який усім серцем болів за Україну, не був почутий на Батьківщині. Визнання заслуг Івана Багряного прийшло лише у 1992 р., коли постановою Кабінету Міністрів України йому була присуджена Державна премія ім. Т. Г. Шевченка (посмертно) за романи “Сад Гетсиманський” і “Тигролови”, що були вперше надруковані в 1950-х роках за кордоном.

Іван Багряний пройшов складний і тернистий життєвий шлях. Він повною мірою відчув на собі репресії та утиски, переслідування органів НКВС. Івана Багряного звинувачували в тому, що його літературні твори є проявами контрреволюційної агітації. За арештом і численними допитами у 1932 р. настали і спецпоселення на Далекому Сході, й втеча до України, і новий арешт у дорозі, а потім – ув’язнення в Байкало-Амурському таборі (БАМТАБ). У 1940 р. І. Багряний повернувся додому.

---

* *Батрак Лариса Володимирівна* – завідувач сектору користування документами Центрального державного архіву громадських об’єднань України.

Автобіографія Івана Багряного.
ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 105, арк. 96.

Друкувався також вперше 7 1926р. ~~в журналі~~ ^{в журналі}
 деографічним впрям в журналі "Молоде".
 Відтоді друкувався регулярно в журналах
 «Мистецтво і революція», «Червоний Шлях»,
 "Молоде", "Весеління", "Червоний Чим", "Червоні
 Квіти", "Уж", тощо.

Окремо видано: збірку поезій «До мене
вчора» нак. В-ва "Маса" 1928р. Київ.

Віршовані роман «Сильна» нак. В-ва
 «Книгоспілка» 1930, Харків.

Роман «Візе Марія» авторським накладом 1928р.
 і книжкою нарисів «Кривби над Рабором»
 накладом В-ва «Рух», 1931р. Харків.

В свій час намішав до літературного учру-
 новання «Маре». По заглибленні в літера-
 турних учрування не намішав нікого, намішав
 до "Пугу", але то до 1926р. ~~в журналі~~

В критичних розправах про мою творчість зараз
 помітно лише 2 статті варті уваги; перша
 пром, що зіграла фатальну роль в моїм ~~житті~~
~~творчості~~, — це ~~власна~~ розши-
 рені пограма стаття в газеті «Кривденка»
 № 10 за 1930 рік під заголовком «Курчумський
 мучак». В ній підведено було підсумок
 всім моїм літературній діяльності до 1930 року.

-18-3

і пообавлено пробу як "контрреволюційному,
антирадянському, націоналістичному" настрою.
Після того НКВД (тоді ще ВМУ) не забарився
вжити заходів.

Друга стаття-рецензія в газеті "Містобудів
Дні" (Одеса) п. Яремашинського. ^{на рашан "Світло"} ~~за~~ ^{за} ~~що~~ ^{за} авторі ~~з~~ ^з ~~радянським~~ ^{радянським} ~~настроєм~~ ^{настроєм} ~~розум~~ ^{розум} ~~з~~ ^з ~~автор~~ ^{автор} ~~Світла~~ ^{Світла}.

Крім цих було кілька рецензій на окремі
лаєрши ворович, але дніном рецензією веріоз
нецікавився, генер то чиме налігав як від з і що
друковано. Здебільша мали, що з намістаю.

Що до слів: що лібературу мою "привітну" до
1932р. більшість з максиманого мною не могло
бути надруковане за советі. Не що друковано
тільки частково ~~і~~ ~~може~~ ~~характеризувати~~
автора "Навітряний віт", "Вандер" друкована в
"З. М." "Конт", "Світло" (роман) та передмова
до "Руче Таріа", а також друкована з "В полі гала".

Але головний ворович сформовані негі ялі, або
лиш кадим по рудіах евід молоді і карешті
похранили до ВМУ, лі от газети з епокеі
"Комета". Або лжати без наві "можє побачити
світ, лі от змітє (ліно книжніа)" "В полі гала". Чувств
з цього циніа друковані в "реції з ревалоні" та
"З. М." Цімає книжніа не прийшла генер
"Соловїні з мірнувань політичного порядку і
ручоніа іі таі і нажнула до у О. Плісареніа.
Можє в іі частково відновити генер.

Хоч і не зручно говорити про негі ялі зам-
нулі, але з мірнувань, що може-тє там

Знай дурого і комедію, хот і зні, хоч і х
висати в біографію, лі гості в біографію: -9-

В 1927-28 р. була написана історична повість „Маркус
Бочуровича“. Рукопис зашкварив емоційований
туди арешті 1932р. Там само рукописи 2-х
більших томів: „Мурари“ та „Мисливська
свиста“.

В 1932 р. мене було заарештовано і по довгих
місяцях самотнього ув'язнення ділено на Бровар
до товариств, в „Світла“.

В 1938 році з повернення на Україну і різко
генер з дві дні заарештований знову і провів
2-рою в Харківській тюрмі УСБ НКВД.

В касидоч „розрину Емеліччини“ від звільнення
1940 році, але без права виїзду з рідного міста, годо
з відірки.

За першого судився в тюрмі канцеляр Ні релі:
1. „Золотий Вулмеранг“ - фундаментальний ~~класич~~ твір, і
2. повість „Цамо Саїскне“.

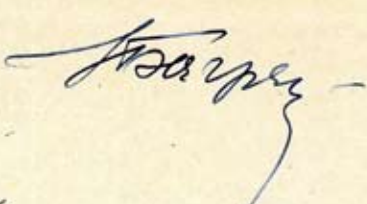
Обидва рукописи розширили уже при арешті в
1938р. Були емоційовані.

Мотє завдячуючи своїй поїзти ~~класичній~~
~~класичній~~ першу річ з ~~класичної~~ реставрації, примайма
на стогові з її реставрації шайне кололону.

Міме тюрми до літератури (гобо до друку) при
світках не повертався ~~класичній~~. Прошував
єлі худомшич в провінційному крає „Дермат-
колу“ театрі і в Шевченка. Го і викладав малювання
туди офіційну культури. Там гаси мажорал

В літературі без слів на вчує. -10-5
 При написанні уже написав віссу-сорту
 „Генерал“, що мала йти в Охридському театрі, але
 не встигла побачити світ. Книжку середньої,
 оповідань та різних статей для місячного оповідального
 часопису. Графікував, малював. ~~Автомобіль~~
 Картинами мав до Львова.
 За час перебування тут написав повість
 про далекосхідних ринків «Тигрови»,
 кілька дрібніших повістей. А також кращою
 шовд прозовим романом-хронікою «Масіт-
 раць на той світ» (~~про~~ ~~три~~ ~~і~~ ~~галі~~ ~~і~~ ~~світ~~
 лет воки дум).

11/5/44.
 М.Літ.

Володимир Бідіографічний фонд.

У роки Великої Вітчизняної війни, проживаючи в окупованому німцями рідному містечку Охтирка на Сумщині, Іван Багряний працював декоратором у місцевому театрі й редактором газети “Голос Охтирщини”. В 1943–1944 рр. він перебував у лавах українських повстанців, боровся з нацистськими загарбниками, брав участь у підготовці та організації політичного центру українського підпілля – Української Головної Визвольної Ради.

Після закінчення війни І. Багряний залишився в Європі і долучився до громадсько-політичного життя української еміграції. Саме в той час сотні тисяч українців-емігрантів опинилися в тимчасових таборах у Західній Європі – без засобів до існування, без впевненості у завтрашньому дні. Український емігрантський потік був неоднорідний, штучно поділений обставинами на “східняків” та “західняків”. У таких умовах потрібно було створювати організації, які б об’єднували людей, допомагали їм вистояти.

Іван Багряний з однодумцями заснував і згодом очолив Українську революційно-демократичну партію (УРДП), в лавах якої йому вдалося згуртувати найкращі свідомі та віддані Україні сили. До останніх днів свого життя він відстоював принципи гуманізму в стосунках між людьми, право кожного народу жити вільно і спокійно. Він закликав згуртовуватися, консолідуватися, відкинути суперечки і чвари, не бути рабами, вірити в себе, боротися за вільну, незалежну, демократичну Україну. Помер Іван Багряний 25 серпня 1963 р. і похований у Новому Ульмі (Німеччина).

У фондах архіву зберігаються документи, свого часу зібрані українським архівістом і громадсько-політичним діячем В. Міяківським. Серед них – автобіографія Івана Багряного, написана власноруч напередодні його еміграції за кордон у січні 1944 р., яка публікується вперше.

Публикується автобиография Ивана Багряного, написанная им от руки в январе 1944 г., перед эмиграцией за рубеж.

Ключевые слова: Иван Багряный; писатель; автобиография; эмиграция.

The is published the autobiography of Ivan Bagryanyi, he wrote in January 1944 before the emigration.

Keywords: Ivan Bagryanyi; writer; autobiography; emigration.

УДК [930.253:75](092)(477)

О. М. БЄЛАЯ*

**МЕТРИЧНИЙ ЗАПИС ПРО НАРОДЖЕННЯ
ТА ХРЕЩЕННЯ КАТЕРИНИ БІЛОКУР****(до 110-річчя від дня народження
народної художниці України)**

Вперше публікується метричний запис про народження народної художниці України К. В. Білокур (російською мовою – Белокур) 24 листопада 1900 р.

Ключові слова: Катерина Василівна Білокур; народна художниця України; метричний запис про народження; метрична книга; Державний архів Київської області.

У грудні виповнюється 110 років від дня народження видатного митця, народної художниці України, заслуженого діяча мистецтв України, кавалера ордена “Знак Пошани” Катерини Василівни Білокур.

Складним та тернистим був шлях простої селянки-художниці з села Богданівки Черняхівської волості Пирятинського повіту Полтавської губернії (нині – Яготинський район Київської області) до визнання її таланту. Сама навчилася писати і читати. “На цьому моя початкова, середня і вища освіта закінчилася”, – пригадувала пізніше Катерина Білокур.

Перші спроби малювання – вуглинкою на шматку домотканого полотна – вона зробила у підлітковому віці. Проте її батьки були проти навчання доньки у школі, а малювання вважали заняттям не гідним дівчини, що мала стати гарною господинею. Вдень її завданням була робота в полі та на городі, а ввечері, впоравшись з господарством, потай від батьків до ночі малювала. Самоучка, свої роботи писала на звичайних домотканих тканинах або фанері саморобними фарбами – з буряка, бузини, калини, різних трав. Сама виготовляла і пензлі. Малювала переважно квіти, пейзажі та натюрморти, іноді – портрети.

З раннього періоду її творчості збереглися портрети сестри Олі Белокур (1928) і колгоспниці Тетяни Бахмач (1932).

У 20-х роках ХХ століття Катерина Білокур двічі хотіла вступити до художньо-керамічного технікуму в Миргороді та Київського театрального технікуму, але через відсутність у дівчини атестату про 7-ми річну освіту, її не приймали до будь-якого навчального закладу. В цей

---

* *Белая Ольга Николаевна* – кандидат історичних наук, начальник відділу інформації та використання документів Державного архіву Київської області.

час вона малює переважно квіти, вчиться компонувати, поєднувати фарби в єдину гармонійну цілісність.

У другій половині 30-х років минулого століття Катерина Білокур самостійно оволодіває технікою живопису. Одночасно з малюванням керує драматичним гуртком у сільському клубі, сама виявляє неабиякий талант актриси, виступаючи на сцені. Перші значні роботи цього періоду – “Берізка”, “Квіти”, “Портрет племінниць”.

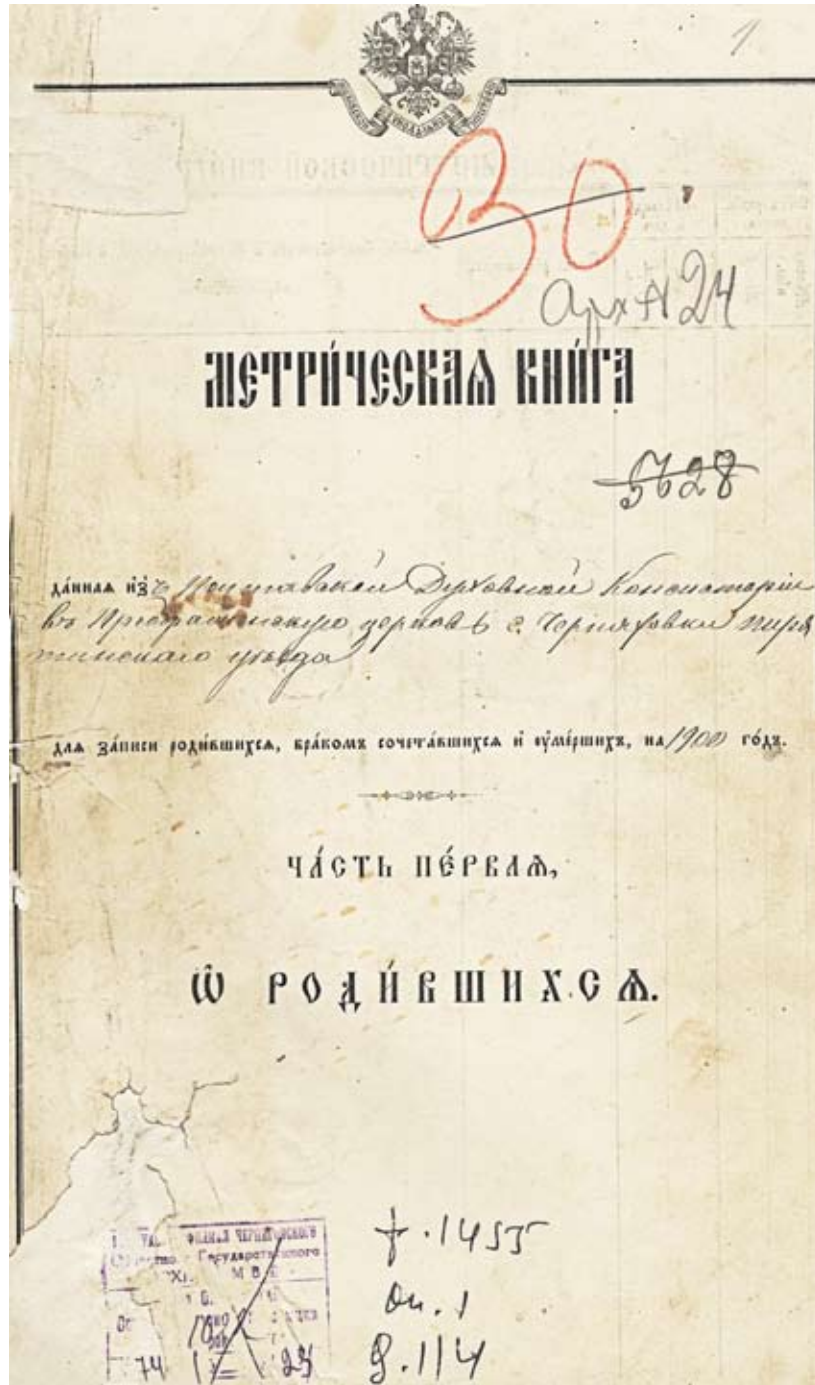
Завдяки сприянню видатної української співачки Оксани Петрусенко, якій Катерина Білокур написала листа, її роботами зацікавилися працівники Полтавського будинку народної творчості. 1940 року картини К. В. Білокур були виставлені спочатку в Полтаві, а потім на республіканській виставці в Києві. Величезний успіх мала її персональна виставка, що відбулась у Полтаві 1941 р. На жаль, майже всі картини з цієї виставки були втрачені під час Великої Вітчизняної війни¹.

У тяжкі воєнні роки художниця не пише картин. У липні 1941 р. зник без вісти її молодший рідний брат Павло, про що сім'я дізналася тільки в 1943 р. Сиротами лишилися двійко дітей ...

По війні Катерина Білокур створює свої кращі твори – “Декоративні квіти” (1945), “Привіт врожаю” (1946) та всесвітньо відоме полотно “Цар-колос” (1949).

1949 року її приймають до Спілки художників України, а в 1951-му – нагороджують орденом “Знак Пошани” та присвоюють звання заслуженого діяча мистецтв України. 50-і роки ХХ ст. стали для К. В. Білокур найбільш плідним періодом творчості. Їй допомагає Спілка художників України, вона бере участь в багатьох виставках, у Богданівку приїжджають представники української культури. Катерина Білокур зустрічається та листується з видатними діячами української культури: Павлом Тичиною, Миколою Бажаном, Василем Касіяном, Антоном Середою, Матвієм Донцовим, Степаном Таранушенком, Степаном Кириченком. У 1954 році в Парижі на міжнародній виставці демонструються її картини “Цар-колос”, “Берізка” і “Колгоспне поле”, які високо оцінив Пабло Пікассо. Коли всесвітньо відомий маєстро побачив картини Катерини Білокур, то довго стояв біля них, як загіпнотизований, а потім назвав її геніальною і додав: “Якби у нас була такого рівня художниця, ми б змусили весь світ заговорити про неї”. На жаль, з виставки у Парижі картини К.В. Білокур не повернулися і де вони зберігаються зараз невідомо. З огляду на те, що в ті часи картини не фотографувалися перед відправкою на міжнародні виставки, в Україні не лишилось навіть їх фотокопій. Катерина Білокур в кінці 50-х років ХХ століття намагалась відновити картину “Цар-колос”, проте копія залишилась незакінченою...

У 1956 році Катерині Білокур присвоєно звання Народної художниці України. В цей час вона створила чудові картини “Піони”, “Букет

Обкладинка метричної книги Преображенської церкви села Черняхівки
 Пирятинського повіту Полтавської губернії, в якій виявлено запис
 про народження та хрещення Катерини Василівни Білокур
 24 листопада (за старим стилем) 1900 року.
 Держархів Київської обл., ф. 1455, оп. 1, спр. 114, арк. 1
 на 2-х арк. в 1-му прим.

Світк родів. шукта.		Місяць і день		Ім'я родившуча.	Заній, імя, сїчетство і фамиїа родїтели, і кнїгоу кѣрентовѣднїа.
Мужина пїм.	Жїнина пїм.	року. пїм.	квїрт. пїм.		
-	153	24	24	Екатерина	П. Фришгольцъ вѣстїишнїи собственнїи, Микола Фришгольцъ Професїи і зарєсїиан пїсоу сїо Олександрїя Полтавскїи, двїх прав славїае. Свїтцїишнїи кѣр. Іоаннїя Платонскїи
-	154	24	24	Екатерина	П. Фришгольцъ вѣстїишнїи вѣстїишнїи, двїх пїсоу сїо Олександрїя Полтавскїи, двїх прав славїае. Свїтцїишнїи кѣр. Іоаннїя Платонскїи
-	155	24	24	Екатерина	М. Кошталовскїи вѣстїишнїи собственнїи, Свїтцїишнїи кѣр. Іоаннїя Платонскїи
140	-	25	25	Петро	М. Кошталовскїи вѣстїишнїи собственнїи, Свїтцїишнїи кѣр. Іоаннїя Платонскїи
141		25	25	Андрїй	М. Кошталовскїи вѣстїишнїи собственнїи, Свїтцїишнїи кѣр. Іоаннїя Платонскїи
-	156	25	25	Марїя	М. Кошталовскїи вѣстїишнїи собственнїи, Свїтцїишнїи кѣр. Іоаннїя Платонскїи
-	157	27	27	Екатерина	П. Фришгольцъ вѣстїишнїи собственнїи, Микола Фришгольцъ Професїи і зарєсїиан пїсоу сїо Олександрїя Полтавскїи, двїх прав славїае. Свїтцїишнїи кѣр. Іоаннїя Платонскїи
-	158	27	27	Варвара	П. Фришгольцъ вѣстїишнїи собственнїи, Микола Фришгольцъ Професїи і зарєсїиан пїсоу сїо Олександрїя Полтавскїи, двїх прав славїае. Свїтцїишнїи кѣр. Іоаннїя Платонскїи

Метричний запис про народження та хрещення Катерини Василівни Білокур 24 листопада (за старим стилем) 1900 року з метричної книги Преображенської церкви села Черняхівки Пирятинського повіту Полтавської губернії.

Держархів Київської обл., ф. 1455, оп. 1, стр. 114, арк. 46 зв.

на 2-х арк. в 1-му прим.

98

ГОДА, ЧАСТЬ ПЕРВАЯ, О РОДИВШИХСЯ.

Знаме, имя, сѣчетво и фамиліа кострильницких.	Кто совершил таинство крещенія.	Ръкоприкладство еванг. телей записи по желанію.
Крестилецъ: Родионъ сѣточковъ Василь Семеновичъ и Матвѣи Филатовъ Крѣпъ. Яковъ Толбушкінъ Полтавскій Монашескаго Замка Черкасской		
Крестилецъ: Матрѣя Карповъ Кашинъ Семеновичъ и Марія Павлова Черкасской Василь Толбушкінъ и Іоаннъ Столяковъ Монашескаго Замка Черкасской Свѣтлыя Успенскія Черкасской Семеновичъ и Іоаннъ Крестилецъ Ахмедіа Яковъ Толбушкінъ Василь Васильевъ Полтавскій Монашескаго Замка Черкасской		
Крестилецъ: Евсей Матрѣя Семеновичъ Ксѣрико и Павелъ Степановъ Яковъ Толбушкінъ Крѣпъ Полтавскій Монашескаго Замка Черкасской		
Крестилецъ: Матвѣя Давидовъ Семеновичъ Матвѣя Павлова Васильевъ Василь Толбушкінъ и Іоаннъ Столяковъ Монашескаго Замка Черкасской Свѣтлыя Успенскія Черкасской Крѣпъ Семеновичъ и Іоаннъ Крестилецъ Стефанъ Яковъ Толбушкінъ и Успенскія Черкасской Полтавскій Монашескаго Замка Черкасской		
Крестилецъ: Яковъ Семеновъ Семеновичъ Васильевъ и Стефанъ Яковъ Толбушкінъ Крѣпъ Полтавскій Монашескаго Замка Черкасской		

Метричний запис про народження та хрещення Катерини Василівни Білокур 24 листопада (за старим стилем) 1900 року з метричної книги Преображенської церкви села Черняхівки Пирятинського повіту Полтавської губернії.

Держархів Київської обл., ф. 1455, оп. 1, стр. 114, арк. 47
на 2-х арк. в 1-му прим.

квітів”, “Квіти і овочі”, “Натюрморт”. Неабияким психологом вона показала себе в автопортретах.

В останні роки життя Катерина Білокур тяжко хворіла, позначалися невлаштованість в особистому житті, тяготи сільського побуту, смерть батька, хвороба матері.

Померла художниця 9 червня 1961 року та була похована в центрі рідного села. У 1977 році в селі Богданівка відкритий меморіальний музей-садиба Катерини Білокур, на території якої їй встановлено пам’ятник (автор – племінник художниці скульптор Іван Білокур).

Творчість Катерини Василівни Білокур належить до найкращих досягнень української культури, вона стала предметом вивчення та дослідження мистецтвознавців. У Яготинському історико-краєзнавчому музеї розгорнуті експозиції її живописної та графічної спадщини, а в Державному музеї українського народно-декоративного мистецтва в Києві є велика “Білокурівська” зала, в якій виставлені кращі творіння художниці. Відомий письменник Володимир Яворівський написав повість “Автопортрет з уяви”, композитор Леся Дичко в 1983 році створила балет “Катерина Білокур”, поставлений однойменний телеспектакль (1980), створено фільми: документальний – “Чарівний світ Катерини Білокур” (1986) і художній – двосерійний фільм “Буйна” (1989)².

Дата народження самородка українського мистецтва Катерини Василівни Білокур – 7 грудня (за старим стилем – 24 листопада) 1900 р. була відома тільки зі слів художниці³. Ніхто із дослідників її біографії та творчості (Микола Кагарлицький, Володимир Яворівський) не шукав метрику про народження художниці в архівах, бо Державний архів Полтавської області (саме там зберігалася більшість метричних книг Полтавської духовної консисторії) під час Великої Вітчизняної війни зазнав величезних втрат (велика кількість документів згоріла), тому вважалося, що метрика видатної художниці також була знищена пожежею. Проте нещодавно в Державному архіві Київської області під емоційним впливом від екскурсії працівників архіву до садиби-музею Катерини Василівни Білокур в селі Богданівка, начальник відділу інформації та використання документів О. М. Беляя переглянула документи колекції метричних книг, що зберігається в архіві, де виявила метричну книгу Преображенської церкви села Черняхівки Пирятинського повіту Полтавської губернії за 1900 рік. Саме в цій книзі, у частині 1-ій, про народжених, під № 154 є запис російською мовою: “24 ноября 1900 года родилась и в этот же день крещена Екатерина. Родители: села Богдановки казённый крестьянин Василий Иосифов Белокур и законная жена его Акилина Павлова, оба православные. Восприемники: крестьяне Пётр Корнеев Кононенко и Марфа Павлова Черномурова. Обряд крещения совершал священник Иоанн Полянский”⁴. Таким чином, виявлено унікальний документ – до цього невідомий. Більше того,

спростовано твердження деяких родичів Катерини Білокур щодо хрещених художниці, які називались ними невірно. А підтверджено саме ту дату народження Катерини Білокур, яку вона сама називала – 24 листопада (за новим стилем – 7 грудня) – день Святої великомучениці Катерини.

---

¹ Катерина Білокур очима сучасників / Упор. М. Ф. Кагарлицький. – К.: Томіріс, 2000. – 432 с.

² Горова Д. Буйна. Минуло 105 років від дня народження Катерини Білокур // “Україна Молода”, № 234. – 2005. – С.10.

³ Інтернет-сайт: ru.wikipedia.org/wiki/Белокур,_Екатерина_Васильевна

⁴ Державний архів Київської області, ф. 1455, оп. 1, спр. 114, арк. 1, 46 зв., 47.

Впервые публикуется метрическая запись о рождении народной художницы Украины Е. В. Белокур 24 ноября 1900 г.

Ключевые слова: Екатерина Васильевна Белокур; народная художница Украины; метрическая запись о рождении; метрическая книга; Государственный архив Киевской области.

First published metric record of birth of national artist of Ukraine K. V. Bilokur (in Russian – Belokur) November 24, 1900.

Keywords: Kateryna Vasylivna Bilokur; national artist of Ukraine; metric record of birth, metric book, the State Archives of Kyiv region.

УДК 930.253:7.011.26(092)(477)

С. П. МАТЮЩЕНКО*

**ДО 110-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
КАТЕРИНИ БІЛОКУР**

Публікується добірка фотодокументів з фондів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного про окремі епізоди життя і творчості народної художниці України Катерини Білокур.

Ключові слова: Катерина Білокур; українське народне мистецтво; кінодокументи.

7 грудня 2010 р. виповнилося 110 років від дня народження майстрині народного декоративного живопису, народної художниці України Катерини Василівни Білокур.

Ім'я Катерини Білокур, самобутньої художниці з народу, яка змалювала на своїх полотнах нев'янучу красу та багатство української природи та щедрість її землі, назавжди увійшло в історію українського народного мистецтва. Її творчість стала одним з найкращих надбань української культури ХХ століття.

Це про неї, Катерину Білокур, великий майстер пензля Пабло Пікассо сказав: “Якби ми мали художницю такого рівня майстерності, то змусили б заговорити про неї цілий світ!”

Високо оцінюючи заслуги майстрині в галузі образотворчого мистецтва, держава удостоїла її звання народного художника України, що засвідчило визнання самобутньої творчості винятково обдарованої особистості.

У фондах Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного міститься декілька світлин та кінодокументів, які дозволяють скласти виразний портрет української художниці. Зокрема, кінофільми “Катерина” та “Народний художник” знайомлять нас із творчістю майстрині, відображають обстановку, в якій вона жила і працювала. Один із сюжетів кіножурналу “Радянська Україна” висвітлює відкриття Меморіального музею-садиби Катерини Білокур у с. Богданівка Яготинського району Київської області.

У запропонованій добірці подано світлину та кадри з кінодокументів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, які відображають окремі епізоди життя і творчості народної майстрині та вшанування її пам'яті.

---

* *Матющенко Світлана Петрівна* – головний спеціаліст сектору публікації документів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного.

Білокур Катерина Василівна.
с. Богданівка Яготинського р-ну Київської обл., червень 1958 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пиєничного, кадр із кінодокумента од. обл. 1765.

Народна художниця Катерина Білокур за роботою.
с. Богданівка Яготинського р-ну Київської обл., 1954 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пиєничного, кадр із кінодокумента од. обл. 2889-II.

Народна художниця Катерина Білокур за роботою.
с. Богданівка Яготинського р-ну Київської обл., червень 1958 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, кадр із кінодокумента од. обл. 1765.

Мітинг з нагоди відкриття Меморіального музею-садиби Катерини Білокур.
с. Богданівка Яготинського р-ну Київської обл., 1977 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, кадр із кінодокумента од. обл. 7040.

Меморіальний музей-садиба Катерини Білокур.
с. Богданівка Яготинського р-ну Київської обл., 1977 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, кадр із кінодокумента од. обл. 7040.

Народна художниця, кавалер ордена “Знак Пошани” К. В. Білокур
(3-тя праворуч у 1-му ряду).
Репродукція з фотодокумента ЦДАМЛМ України, ф. 1288, оп. 1, с. 22, од. зб. 13.
с. Богданівка Яготинського р-ну Київської обл., 1956–1957 рр.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-160862.

Український письменник О. Т. Гончар перерізує стрічку під час відкриття
Меморіального музею-садиби Катерини Білокур.
с. Богданівка Яготинського р-ну Київської обл., 1977 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, кадр із кінодокумента од. обл. 7040.

Пам'ятник Катерині Білокур на території Меморіального музею-садиби
художниці в с. Богданівка.
Яготинський р-н Київської обл., 9 червня 1991 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, кадр із кінодокумента од. обл. 11357-І.

Панахида за Катериною Білокур у с. Богданівка Яготинського р-ну Київської обл.
9 червня 1991 р.

ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, кадр із кінодокумента од. обл. 11357-І.

Публикується підборка фотодокументів із фондів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного об окремих епізодах життя і творчості народної художниці України Катерини Білокур.

Ключевые слова: Катерина Білокур; українське народне мистецтво; кінодокументи.

There are given photo documents of Central State CinePhotoPhono Archives of Ukraine named after H. Pshenychnyi dedicated to the some episodes of life and creativity of Kateryna Bilokur, National artist of Ukraine.

Keywords: Kateryna Bilokur; Ukrainian national art; film documents.

АРХІВНА СПРАВА ЗА КОРДОНОМ

УДК [930.25:340.13](574)

В. В. НАДОЛЬСЬКА*

ФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ І НОРМАТИВНОЇ БАЗИ АРХІВНОЇ СПРАВИ В РЕСПУБЛІЦІ КАЗАХСТАН

Аналізується законодавство Республіки Казахстан, спрямоване на забезпечення збереження документальної спадщини, регулювання діяльності архівної системи в умовах державного суверенітету. Визначаються особливості архівного законодавства кінця 1990-х рр., прослідковуються його зміни та напрями удосконалення в 2000-х рр., процеси формування нормативної бази архівної справи.

Ключові слова: архівне законодавство; закон; архівна справа; архівний документ; архів; Національний архівний фонд; Республіка Казахстан; нормативна база.

Розгорнуті в пострадянських країнах з початку 1990-х рр. процеси державотворення, трансформації політичних і соціально-економічних відносин, вирішення найважливіших питань культурного характеру зумовили необхідність реформування й такої важливої галузі життєдіяльності суспільства як архівна справа. За останні два десятиріччя в незалежних державах відбулися істотні зміни в організації архівної справи, архівної освіти, архівознавчих досліджень, пов'язані з демократизацією архівної системи, реформуванням управління архівною справою, з відродженням національних традицій архівістики, інтеграцією архівів незалежних держав у світове архівне співтовариство. Вони знайшли своє закріплення у правовій і нормативній базі, розробці та реалізації нової державної політики в архівній галузі. Накопичений кожною з держав досвід розбудови архівної справи в умовах незалежності вимагає детального вивчення і наукового аналізу з урахуванням багатоаспектності проблеми. Це стосується й Республіки Казахстан (РК).

Тому автор ставить перед собою завдання прослідкувати процеси формування і вдосконалення архівного законодавства, нормативно-правових основ організації архівної справи в РК за роки її незалежності.

Необхідність такого дослідження актуалізується недостатністю розробки проблеми у вітчизняній і зарубіжній історіографії. Питання нормативно-правового регулювання архівної справи в РК стали пред-

---

* *Надольська Валентина Василівна* – кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства і музейної справи Волинського національного університету імені Лесі Українки.

метом вивчення науковців лише на початку 2000-х рр. До них у своїх розвідках звернулися казахські вчені А. Адельгужин¹, Р. Єрдаліна², І. Єлекєєв³, Р. Сарієва⁴. Вони розглядалися на республіканському семінарі-наradі казахських архівістів, присвяченому 5-річчю прийняття основного архівного закону РК⁵. Досвід, проблеми, перспективи розвитку архівної галузі Казахстану, зокрема й її правової бази, висвітлюються авторами колективного видання “Архивы Казахстана”⁶.

Змінам в архівній справі РК за роки незалежності присвячена стаття білоруської дослідниці Т. Седляревич⁷. В останнє десятиліття здійснено і першу спробу компаративного аналізу архівного законодавства країн СНД, в контексті якого розглядаються й досягнення Казахстану (М. Ларін)⁸. Однак започатковане низкою публікацій вивчення архівного законодавства РК з огляду на його поетапне удосконалення вимагає подальшого поглиблення.

Із проголошенням 16 грудня 1991 р. незалежності перед РК об’єктивно виникла проблема формування нової законодавчої бази, окреслення напрямів розвитку суверенної держави. Але на відміну від інших країн СНД, в яких одночасно із визначенням головних засад розбудови політичної, економічної, соціальної сфер життєдіяльності суспільства були розроблені основи й архівного законодавства (Республіка Молдова – 1992 р., Україна і Російська Федерація – 1993 р., Республіка Білорусь – 1994 р. та ін.), у Казахстані цей процес був відтермінований практично до 1997 р. Впродовж 1991–1997 рр. попередня нормативно-правова база, методичні розробки з архівної справи втратили юридичну силу, а документи, адекватні новим правовим реаліям республіки, залишалися ще не розробленими. Тому було поставлене завдання за короткий час визначити місце і роль архівної галузі в державі, регламентовані межі її компетенції, функціонування і взаємодії з іншими сферами, закріпивши розроблені положення у галузевому національному законі.

В результаті проведеної протягом 1998 р. роботи перший в історії держави закон РК “Про Національний архівний фонд і архіви” був прийнятий парламентом, а 22 грудня 1998 р. підписаний Президентом РК Н. Назарбаєвим⁹. Врахувавши досвід розвитку архівної справи в державах близького і далекого зарубіжжя, розробники закону спрямували його концептуальну складову на розв’язання триєдиного завдання: прийняття на державне збереження документів Національного архівного фонду (НАФ) РК; забезпечення їх зберігання; використання в інтересах держави, суспільства і громадян¹⁰.

Основним предметом регулювання прийнятий закон визначив суспільні відносини в сфері формування, зберігання і використання документів НАФ РК та державного управління архівною справою в республіці.

У законі знайшла юридичне тлумачення низка базових термінів: “архівна справа”, “архівний документ”, “архів”, “архівні фонди”, “архівна

колекція”, “документ” та ін. (ст. 1). НАФ визначений як сукупність всіх архівів, архівних фондів і колекцій, документальних пам’яток, документів, що мають особливе історичне, наукове, соціальне, економічне, політичне або культурне значення, визнаних у встановленому порядку національною цінністю.

Досить детально в архівному законі Казахстану називаються види документів (офіційні документи, управлінська, науково-дослідна та інша спеціальна документація, документи особового походження, страхові копії документів тощо), які включаються до складу НАФ. Із врахуванням зміни державного устрою, появи різних форм власності закон закріпив можливість перебування документів НАФ у державній (республіканська і комунальна) і приватній (документи фізичних, недержавних юридичних осіб та їх об’єднань) власності. З метою збереження документів історичного минулого і сучасності казахського народу в законі передбачено ведення Зводу (Каталогу) – цілісного банку узагальнюючої інформації про склад, зміст документів НАФ та джерела його поповнення.

Виключне право постійного зберігання документів НАФ законом надано державним архівам РК і їх філіалам. Разом з тим обумовлено існування стадії тимчасового зберігання документів у відомчих архівах, можливість створення фізичними і юридичними особами приватних архівів.

Важливим в організаційному плані стало закріплення у законодавчому порядку понять “уповноважений державний орган управління архівами і документацією РК” та “місцевий уповноважений державний орган управління архівами і документацією”. Визначено структурні компоненти системи органів управління (по вертикалі та горизонталі) і ведення архівної справи у РК. Цілісна структура архівної галузі країни включила республіканський і місцеві державні органи управління у всіх областях, містах Астани, Алмати та відповідну мережу державних архівів обласного, міського, районного рівнів.

На уповноважений орган управління архівами і документацією РК, як центральний орган виконавчої влади, було покладено повноваження щодо забезпечення єдиної державної політики в архівній справі та документоутворенні. Зокрема до його завдань віднесено формування і функціонування НАФ і Державного страхового фонду копій документів; забезпечення централізованого державного обліку документів НАФ; зібрання і повернення до держави архівних документів з її історії та культури, що перебувають за кордоном; розробку проектів і реалізацію державних програм розвитку архівної справи і ведення документації в РК тощо.

Статтею 22 архівного закону передбачено можливість створення спеціальних державних архівів у спеціальних державних органах РК

(Міністерство оборони, Комітет національної безпеки та ін.) згідно з актом Президента.

Окремий розділ закону визначив правові основи міжнародного співробітництва Казахстану з питань архівної справи, умови вивезення і ввезення архівних документів та їх копій, пріоритетність правил міжнародних договорів, учасником яких є Республіка Казахстан. Іноземцям і особам без громадянства надано право користуватися архівними документами на тих же підставах, що й громадянам РК.

Прийняття закону мало важливе значення не лише для державної архівної служби, але й для всієї наукової та культурної громадськості республіки. З цього часу процес удосконалення правового регулювання архівної справи, діяльності архівних установ набув динамізму. Протягом 1999–2003 рр. Комітетом з управління архівами і документацією Міністерства Культури РК було підготовлено більше 60 нормативних правових актів і науково-методичних розробок, спрямованих на розвиток архівної справи в країні. Щорічно урядом Казахстану затверджувалося не менше двох постанов, які торкалися розвитку архівної галузі¹¹.

Норми архівного закону доповнило і конкретизувало “Положення про Національний архівний фонд Республіки Казахстан”, затверджене постановою уряду від 7 жовтня 1999 р.¹² Положення регламентує порядок включення документів до складу НАФ, виключення з його складу, обліку і організації збереження документів. На підставі цього важливого для архівної галузі нормативно-правового акту при Комітеті, місцевих виконавчих органах, центральних державних архівах були утворені державні експертно-перевірочні комісії з наданням їм широких повноважень щодо формування НАФ.

“Положення про Комітет з управління архівами і документацією Міністерства культури, інформації і громадської згоди Республіки Казахстан”¹³ визначило завдання, сферу компетенції, права і структуру центрального органу управління архівною справою в державі.

Нові законодавчі акти, нормативно-методичні документи дозволили відновити керованість архівною галуззю, забезпечити на всій території країни єдині принципи організації архівної справи, зберігання, комплектування, обліку й використання ретроспективних документів, покращити фінансову і матеріально-технічну базу державних архівів Казахстану.

Урядом Казахстану була прийнята Концепція розвитку архівної справи в республіці на 2001–2005 рр.¹⁴ Однією з найважливіших передумов розвитку архівної галузі, підвищення її ролі та престижу в суспільстві в документі було визнано подальшу розробку і вдосконалення законодавчої бази, прийняття низки постанов уряду з метою забезпечення стабільного функціонування архівної мережі. Поставлено завдання включення питань архівної справи в проекти законодавчих та

інших актів, приведення у відповідність до законодавства всіх підзаконних нормативних документів архівної галузі.

Відповідно на об'єктивну потребу гармонізації основного архівного закону із положеннями інших законів стали ухвалені парламентом Казахстану у 2001, 2003 і 2004 роках зміни і доповнення до закону "Про Національний архівний фонд і архіви"¹⁵, які дозволили удосконалити його норми. Уточнень зазнала низка положень щодо науково-технічної обробки і процедури передання документів на державне зберігання, відповідальності користувачів за збереженість документів та коректне використання інформації, отриманої при вивченні архівного документу.

Окрім використання документів у наукових, практичних цілях, архівні документи служать підставою для підтвердження факту працевлаштування, службового зростання, розміру заробітної плати та інших питань, що стосуються прав і законних інтересів громадян. Визнаючи важливість такої соціальної функції державних архівів, при внесенні змін до закону його понятійний апарат був доповнений терміном "документи з особового складу". Під ним розуміється "комплекс документів, що підтверджують трудову діяльність працівників і дані про відрахування грошей на їх пенсійне забезпечення".

У закон були внесені зміни і доповнення щодо поповнення переліку спеціальних державних архівів, розмежування завдань республіканського та місцевого органів управління архівами і документацією, визначення форм державного контролю та ін.

Ще одним кроком на шляху удосконалення нормативно-правової бази архівної галузі Казахстану стало прийняття в 2002 р. "Положення про Державний страховий фонд копій документів"¹⁶. Розглядаючи НАФ як складову інформаційних ресурсів держави, положенням регулюються процеси створення, поповнення, обліку і зберігання Державного страхового фонду копій оригіналів цінних архівних документів на випадок їх втрати або пошкодження. Однією з вимог затвердженого Положення стала недоторканість фонду копій, його зберігання відокремлено від оригіналів документів.

У зв'язку з подальшим удосконаленням системи державного управління РК у 2004 р. Комітет з управління архівами і документацією був реорганізований у Комітет інформації та архівів Міністерства культури, інформації і спорту. Згідно з новим положенням на цей центральний орган виконавчої влади покладаються завдання реалізації, здійснення контролю і нагляду за реалізацією державної політики в галузі засобів масової інформації, видавничої і поліграфічної діяльності, архівної справи і документації¹⁷. До його відання віднесено Центральний державний архів, Центральний державний архів кінофотодокументів і звукозаписів, Центральний державний архів науково-технічної документації, Центральна лабораторія мікрофотокопіювання і реставрації

документальних матеріалів державних архівів, Центр науково-технічної інформації з документознавства і архівної справи.

Важливою складовою нормативної бази архівної справи Казахстану стали інструкції про порядок і терміни тимчасового відомчого зберігання документів НАФ РК, про державний централізований облік цих документів, типові положення про центральну експертну комісію, експертну комісію, відомчий архів державної юридичної особи, методичні рекомендації з укладання списків організацій-джерел комплектування та ін.

У встановленому законодавством порядку в Казахстані затверджені державні стандарти “Діловодство та архівна справа. Терміни і визначення”, “Документи на паперових носіях. Загальні технічні вимоги до архівного зберігання”. Зареєстровані в Міністерстві юстиції РК “Основні правила роботи відомчих архівів”¹⁸.

Впровадженню норм закону РК “Про Національний архівний фонд і архіви”, визначенню пріоритетів державної політики в архівній галузі, забезпеченню практичних кроків для її реалізації сприяє також прийняття урядом з 2001 р. Програм розвитку архівної справи¹⁹. Вони покликані удосконалити правові та організаційні відносини в архівній галузі, існуючі в країні моделі архівної справи і систем документації.

Загалом розроблена в РК за роки незалежності нормативно-правова база розвитку архівної справи відповідає вимогам європейських стандартів про доступ до архівних документів, правовим принципам, що діють у світовій архівній практиці. Завдяки цьому забезпечуються: відкритість та доступність архівних фондів і документів державних архівів для користування громадськістю; гарантії прав юридичних і фізичних осіб щодо отримання ними копій архівних документів, архівних довідок і виписок; безкоштовність користування документами НАФ, які зберігаються в державних і відомчих архівах. Мінімальними є обмеження у користуванні документами НАФ, закріплені законодавством. Зокрема, в архівному законі відсутня норма про обмеження користування з причини незадовільного фізичного стану архівних справ, яка є складовою законів інших країн²⁰.

Таким чином, кінець 1990-х рр. став періодом формування в РК основ архівного законодавства, накопичення практичного досвіду його впровадження, змін у розумінні значення і ролі архівної справи та національної документальної спадщини для самоідентифікації суспільства й розвитку державності. В 2000-ні рр. нормативно-правова база регулювання архівної справи зазнала в Казахстані істотного вдосконалення і розвитку. Проаналізовані матеріали свідчать, що закріплені в законах, підзаконних актах, нормативно-методичних документах положення сприяють дотриманню демократичного принципу публічності архівів, задоволенню інформаційних потреб не лише державних структур, але й усього суспільства, окремого громадянина.

¹ *Адельгужин А.* Нормативная правовая база по документированию и архивному делу // Центральный государственный архив Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.cga.kz/pub_1.html.

² *Ердалина Р. И.* Архивы – хранители бесценной документальной памяти народа и национальной истории // Национальный центр археологии и источниковедения Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ncai.kz/node/134>.

³ *Елекеев И. К.* Состояние законодательной базы по архивному делу и проблемы правоприменительной практики в Республике Казахстан // Международная научно-практическая конференция “Правовые проблемы архивного дела в Евроазиатском регионе”. 27 сентября 2002 г., Москва // Информационный вестник. – М. : ВНИИДАД. – 2003. – № 3 (29). – С. 14–16.

⁴ *Сариева Р. Х.* О некоторых проблемах правоотношений в контексте развития архивного законодательства в Республике Казахстан / Международная научно-практическая конференция “Правовые проблемы архивного дела в Евроазиатском регионе”. 27 сентября 2002 г., Москва // Информационный вестник. – М. : ВНИИДАД. – 2003. – № 3 (29). – С. 33–37.

⁵ Материалы Республиканского семинара-совещания, посвященного 5-летию принятия Закона Республики Казахстана “О Национальном архивном фонде и архивах” (г. Алматы, 19 декабря 2003 года). – Алматы, 2004.

⁶ Архивы Казахстана: опыт, проблемы, перспективы. – Астана, 2007.

⁷ *Седяревич Т.* Архивное дело в Республике Казахстан // Архивы і справоводства. Наукова-практична ілюстрована часопис / Камітет па архівах і справоводству пры Савеце Міністраў РБ. – Мн., 2006. – № 4. – С. 74–75.

⁸ *Ларин М. В.* Сравнительный обзор архивного законодательства стран СНГ / Международная научно-практическая конференция “Правовые проблемы архивного дела в Евроазиатском регионе”. 27 сентября 2002 г., Москва // Информационный вестник. – М. : ВНИИДАД. – 2003. – № 3 (29). – С. 5–16.

⁹ Закон Республики Казахстан “О Национальном архивном фонде и архивах” от 22 декабря 1998 года № 326-І / Право и СМИ Центральной Азии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.medialawca.org/document/-6591>.

¹⁰ *Адельгужин А.* Нормативная правовая база по документированию и архивному делу // Центральный государственный архив Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.cga.kz/pub_1.html.

¹¹ *Сариева Р. Х.* О некоторых проблемах правоотношений в контексте развития архивного законодательства в Республике Казахстан / Международная научно-практическая конференция “Правовые проблемы архивного дела в Евроазиатском регионе”. 27 сентября 2002 г., Москва // Информационный вестник. – М. : ВНИИДАД. – 2003. – № 3 (29). – С. 33.

¹² Положение о Национальном архивном фонде Республики Казахстан. Утверждено постановлением Правительства Республики Казахстан от 7 октября 1999 года № 1538 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.cga.kz/zac/8.doc>

¹³ Положение о Комитете по управлению архивами и документацией Министерства культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан. Утверждено постановлением Правительства Республики Казахстан от 7 мая 1999 г. № 543 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.termika.ru/dou/po/issao/detail.php?ID=1599>.

¹⁴ Концепция развития архивного дела в Республике Казахстан на 2001–2005 годы. Одобрена постановлением Правительства Республики Казахстан

от 26 января 2001 года № 146 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.akimvko.gov.kz/ru/rule4_21_1.htm.

¹⁵ Закон Республики Казахстан “О Национальном архивном фонде и архивах” от 22 декабря 1998 года № 326-1 (с изменениями, внесенными Законами РК от 10.11.01 г. № 256-II; от 08.05.03 г. № 413-II; от 20.12.04 г. № 13-III) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.arhiv.vko.gov.kz/files/zakon1.doc>.

¹⁶ “Положение о Государственном страховом фонде копий документов”. Утверждено постановлением Правительства Республики Казахстан от 28 мая 2002 года № 578 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pavlodar.com/zakon/?dok=01935&all=all>.

¹⁷ Положение о Комитете информации и архивов Министерства культуры, информации и спорта Республики Казахстан. Утверждено постановлением Правительства Республики Казахстан от 29 октября 2004 г. № 1130 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.pk6.eos.ru/documents/detail.php?ID=11031&SECTION_ID=680.

¹⁸ *Адельгужин А.* Нормативная правовая база по документированию и архивному делу // Центральный государственный архив Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.cga.kz/pub_1.html.

¹⁹ Программа развития архивного дела в Республике Казахстан на 2001–2005 годы (с внесенными изменениями и дополнениями постановлением Правительства РК от 13.05.02 г. № 518, от 20.12.02 г. № 1336, от 04.03.04 г. № 272, от 28.01.05 г. № 73) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://work.dkcomp.kz/index.php?page=12&v1=22504>; Программа развития архивного дела и систем документации РК на 2007–2009 гг. Утверждена постановлением Правительства РК от 30.11.2006 г. № 1153 / Министерство культуры Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://mki.gov.kz/index.php?lang=rus&id_open_rubric=541&page=first.

²⁰ *Сариева Р. Х.* О некоторых проблемах правоотношений в контексте развития архивного законодательства в Республике Казахстан / Международная научно-практическая конференция “Правовые проблемы архивного дела в Евроазиатском регионе”. 27 сентября 2002 г., Москва // Информационный вестник. – М. : ВНИИДАД. – 2003. – № 3 (29). – С. 35.

Анализируется законодательство Республики Казахстан, направленное на обеспечение сохранности документального наследия, регулирование деятельности архивной системы в условиях государственного суверенитета. Определяются особенности архивного законодательства конца 1990-х гг., прослеживаются его изменения и направления усовершенствования в 2000-х гг., процессы формирования нормативной базы архивного дела.

Ключевые слова: архивное законодательство; закон; архивное дело; архивный документ; архив; Национальный архивный фонд; Республика Казахстан; нормативная база.

The legislation of Republic of Kazakhstan, directed on providing of safety of documentary legacy, adjusting of activity of the archival system in the conditions of the state sovereignty is analysed in the article. The features of the archival legislation the end of 1990-th are determined, its changes and directions of improvement in the 2000-th, the processes of forming of normative base of the archival affairs are traced.

Keywords: archival legislation; law; archival affairs; archival document; archives; National archival fund; Republic of Kazakhstan; normative base.

УДК 930.25(100)

Н. В. МАКОВСЬКА*

НОВА ЕПОХА – НОВІ АРХІВИ?

СІТРА-2010: післямова

Висвітлено роботу 42-ї Міжнародної конференції Круглого столу архівів СІТРА, участь у ній української делегації. Акцентовано увагу на актуальних питаннях, пов'язаних із новими реаліями “цифрової епохи”.

Ключові слова: СІТРА; МРА; електронні документи; архівна справа; електронні архіви.

Цьогорічна 42-а Міжнародна конференція Круглого столу архівів (СІТРА – *Conférence Internationale de la Table ronde des Archives*) зібрала близько 270 представників 75 країн світу (Європи, Азії, Північної та Південної Америки, Африки, Австралії) у м. Осло (Королівство Норвегія). У столиці Норвегії з 11 по 17 вересня паралельно із засіданнями СІТРА відбувались також засідання Виконкому Міжнародної ради архівів (МРА) і щорічне загальне зібрання членів МРА (Генеральна асамблея). Україну на 42-й Міжнародній конференції Круглого столу архівів (14–17 вересня 2010) представляла делегація у складі: Гінзбург О. П., Голова Державного комітету архівів, керівник делегації; Маковська Н. В., директор Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України; Топішко Н. О., директор Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного; Киструська Н. В., директор Державного архіву Дніпропетровської області; Білоус Г. П., директор Державного архіву Полтавської області. Керівник делегації українських архівістів Гінзбург О. П. брала участь і у роботі Генеральної асамблеї МРА 17 вересня¹.

На порядку денному конференції Круглого столу архівів – обговорення нагальних для архівістів питань, пов'язаних із новими реаліями “цифрової епохи”. “Довіра та доступ: Проблеми управління документами та архівами у цифрову епоху” (*Trust and Access – Challenge to Managing Records and Archives in the Digital Age*) – саме так було сформульовано основну тему (гасло) СІТРА-2010, і це дозволяло розглянути різні її аспекти, зокрема законодавчі, архівознавчі, документознавчі, гуманітарні, технологічні.

---

* *Маковська Наталія Василівна* – кандидат історичних наук, доцент, директор Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

Holmenkollen Park Hotel Rica (м. Осло, Норвегія) –
місце проведення Круглого столу архівів.

Програма конференції передбачала “ключові” доповіді (звернення) на сесії відкриття (14 вересня) та пленарних засіданнях 15 і 16 вересня. 15 і 16 вересня дискусії проводилися також на засіданнях паралельних секцій. 16 вересня було заплановано окреме засідання по темі “Світові держави – цифрові держави”, на якому передбачалися виступи представників Великої Британії, Канади, Китаю, Росії, США, Японії. Модератором цього засідання було визначено президента МРА Й. Вілсона (Канада).

Широту “діапазону” обговорення засвідчують теми “ключових” виступів і засідань паралельних секцій. Так, на пленарне засідання сесії (відкриття 14 вересня) було винесено доповіді Р. Джимерсона* (США) *Сила архівів і електронне майбутнє: Підтримуючи демократію та права людини*; Й. Егеленда** (Норвегія) *Міжкультурний діалог як за-*

* Р. Джимерсон (Randall Jimerson) – професор історії, директор Програми управління архівами та документами в університеті Західного Вашингтону.

** Й. Егеленд (Jan Egeland) – директор Норвезького інституту міжнародних відносин, колишній заступник генерального секретаря Організації Об’єднаних націй з гуманітарних питань та координації невідкладної допомоги.

Під час засідання CITRA-2010. Зліва направо Н. О. Топішко, Г. П. Білоус, представник російських архівістів, заступник керівника Росархіву В. П. Тарасов.

сіб подолання нових глобальних викликів; С. Молеклейва* (Норвегія) *Збирання та обмін життєво важливою електронною інформацією у надзвичайних ситуаціях. Досвід Червоного Хреста.* На засіданнях паралельних секцій учасники конференції мали можливість обмінятися думками стосовно нових електронних медіа (одна з доповідей, наприклад, розкривала тему: “В еру соціальних медіа – кожен архівіст”), всебічно розглянути питання управління електронними документами (у тому числі ознайомитися з різними стандартами, досвідом реалізації проекту InterPARES), обговорити проблему прав людини в умовах нової цифрової ери (ця проблема також охоплювала широке коло питань: від забезпечення доступу до інформації на цифрових носіях до захисту інформації приватного характеру). Представники архівів комерційних структур отримали можливість розповісти на засіданнях секцій про свій досвід і проблеми в роботі з електронними документами². Учасниками Круглого столу піднімалися й інші проблемні питання розвитку архівної справи на сучасному етапі як загальні, так і специфічні, притаманні окремим регіонам або країнам.

---

* С. Молеклейв (Sven Mollekleiv) – президент Норвезького Червоного Хреста.

Всі доповідачі були однакові в тому, що роль архівів і архівістів в цифрову еру зростає, що архіви мають управляти електронними документами³, що нові можливості (оцифрування документів, запровадження електронного документообігу, використання Інтернету) вимагають змін у роботі архівів. У виступах віце-президента СІТРА Норди Ромер-Кенапа, генерального директора Національного архіву Норвегії Івара Фоннеса на відкритті Конференції, президента ІСА Йена Вільсона (Канада), міністра культури Норвегії Аннікен Хьютфелдт під час прийому делегатів у мерії м. Осло* наголошувалося також на тому, яку важливу роль відіграють (і мають відігравати у майбутньому) архіви у збереженні історичної пам'яті людства, розширенні зв'язків між людьми та країнами, відзначалася роль міжнародного архівного співробітництва, МРА, СІТРА в цих процесах.

Але у питаннях стосовно конкретних шляхів вирішення нових проблем нового цифрового часу однаковості не було. І це зрозуміло. По-перше, у кожній країні існує своє законодавче поле – відповідно до нього створюється нормативно-законодавча база управління електронними документами. По-друге, у різних країнах – різні фінансові та технічні можливості.

Найбільш показовим з точки зору кумулятивного відображення теми Круглого столу архівів, на мою думку, був виступ генерального директора Національного архіву Норвегії І. Фоннеса на пленарному засіданні 15 вересня. У доповіді: *“Чи можемо ми довіряти цифровим документам? Роль архівіста у створенні надійної моделі управління електронними документами”* він чітко визначив всі пріоритетні питання. По-перше, йшлося про те, що нові технічні можливості вимагають модернізації традиційних напрямів роботи архівів. Архівісти “супроводжують” зміни, які відбуваються у суспільстві в цифрову епоху, тому їх роль об'єктивно зростає. Разом з тим зростає і відповідальність: архівісти мають гарантувати автентичність інформації, створити умови для її надійного використання. Вирішення цих завдань відіграє важливу роль у забезпеченні стабільності суспільства.

По-друге, у доповіді наголошувалося на тому, що на шляху змін – чимало ризиків. Електронні документи неможливо постійно зберігати у тих системах, у яких вони створювались. Електронні документи не поєднані назавжди з фізичним носієм. Інформацію треба зберігати таким чином, щоб не залежати від особливостей конкретних фізичних носіїв. Електронні документи можуть бути пошкоджені на ключових етапах їхнього життєвого циклу.

---

* З привітальним словом до архівістів звернувся мер м. Осло Фабіан Станг. На прийомі був присутній Його Королівська Високість принц-наступник Норвегії.

У залі засідань CITRA-2010.

Зліва направо: Н. В. Маковська, Г. П. Білоус, Н. О. Топішко.

Отже, по-третє, для того, щоб зберегти пам'ять суспільства в таких специфічних умовах, треба вийти на новий рівень знань і умінь. Цей рівень має гармонійно поєднувати володіння сучасними інформаційними технологіями з архівним досвідом, причому саме архівний досвід, на думку І. Фоннеса, у даному випадку не менш важливий, ніж ІТ-знання.

Нині однією з очевидних проблем роботи з цифровими документами (цифровими копіями документів) є проблема достовірності інформації. Оскільки важко визначити, вносили чи ні зміни до оригіналу, – зауважив доповідач, – історики, інші користувачі архівною інформацією не знають, наскільки можна довіряти цифровим документам і просять надати можливість працювати з оригіналами. Архівістам треба розробити чіткі критерії проведення експертизи цінності електронних документів, технічно забезпечити надійність їхньої “безпеки”, автентичність. І Івар Фоннес, і інші учасники Круглого столу не приховували своєї остороги щодо цифрових документів (наскільки можна їм “довіряти”). Залишаючись “прибічниками” документів на паперових носіях, вони погоджувалися з тим, що, така “недовіра” скоріш за все – звичайна реакція на нове, з чим ще не навчилися працювати.

Саме Національні архіви, – підсумував І. Фоннес, – мають розглядати завдання створення надійної системи управління електронними

Представники української делегації на засіданні Генеральної асамблеї МРА.
Справа наліво: О. П. Гінзбург, Н. В. Кіструська, Н. О. Топішко.

документами як одну з важливих складових своєї професійної діяльності, мають відігравати *головну* роль у розробці такої концепції управління електронними документами, яка б одночасно і заслуговувала на довіру, і користувалася нею.

Другим доповідачем на пленарному засіданні 15 вересня був керівник бібліотечно-архівної служби Канади Даніель Керон. Його виступ, присвячений процесам документування в електронному середовищі, спонукав слухачів до роздумів щодо підходів до такої “традиційної” архівної процедури як експертиза цінності документів. Якщо експертиза цінності документів на паперових носіях проводиться через досить тривалий час після їх створення, то в електронному середовищі, – зауважив Д. Керон, – вона має починатися з моменту створення документу. Це дозволить, на думку доповідача, не тільки уникнути ризику викривлення інформації, але дозволить в подальшому здійснити її відбір. І оскільки обсяги інформації постійно зростають, суспільство продукує величезну кількість документів, постійне зберігання яких архівісти не можуть забезпечити, то саме нові підходи до експертизи цінності електронних документів можуть слугувати прикладом для кардинальних змін у царині традицій архівної справи. Так вважає Д. Керон. Теоретично у цьому ключі можна розглядати й інші альтернативи та, очевидно, що тільки набутий досвід розставить все по своїх місцях.

Про можливі зміни архівознавчих постулатів у процесі запровадження в архівну практику роботи з електронними документами говорив на Конференції ще один представник Канади*. На пленарному засіданні СІТРА, присвяченому темі “*Які виклики традиційним підходам зумовлюють електронні документи?*”, 16 вересня 2010 р. Террі Кук порушив питання про “нове прочитання” принципу походження (principle of provenance) в цифрову епоху. Підтримуючи позицію архівістів щодо “відданості” основоположним принципам архівної справи, не заперечуючи їхньої актуальності, він наводить аргументи на користь необхідності по-новому підійти до визначення і розуміння принципу походження. Не зупиняючись на конкретизації всіх відомих дифеніцій, Т. Кук зазначає, що головне в них – це встановлення зв'язку документу або архівного фонду з їх утворювачем. У фокусі цієї концепції були адміністративні структури (хоча в національних традиціях різних країн проявляються й окремі відмінності). Такий традиційний підхід визначив і формування фондів, і їх описання. Але про походження в електронну епоху треба думати інакше, оскільки хоча “контекст створення” залишається, змінюється спосіб створення інформації. Нині став іншим процес документотворення, використовуються різні носії інформації, люди динамічно взаємодіють між собою, інакше приймають рішення. Виникла нова соціальна реальність зі своїми правилами, де інформація твориться низкою різних “авторів”, а не одним-єдиним адміністративним органом. Отже, – робить висновок Т. Кук, – ідея одного творця документу застаріла, тому архівне описування має відображати існування кількох створювачів. А в основі визначення принципу походження тепер мають бути функції, і його треба розглядати як один з інструментів доступу до інформації. Все це змінює наше уявлення і про документи, і про архіви.

Як вже зазначалося, окремим блоком у роботі Конференції розглядалися питання управління електронними документами. Вони висвітлювалися на пленарному засіданні 15 вересня у доповідях Л. Дюранті (Канада)** “*Від передової теорії до “бойової” практики: досвід проекту InterPARES*”; А. Келлерхальса*** (Швейцарія) “*Виклики та можливості електронного архівування. За результатами 8-ї Європейської конференції з електронного архівування 2010*”. Цій тематиці присвячувалися і засідання кількох паралельних секцій 15 і 16 вересня, зокрема: “Проект InterPARES – досвід і фундаментальні дослідження”,

---

* Т. Кук (Т. Cook) – професор, Університет Манітоба, Канада.

** Л. Дюранті (Luciana Duranti), професор університету Британської Колумбії, Канада – керівник міжнародного проекту InterPARES.

*** А. Келлерхальс (Andreas Kellerhals), директор Федеральних Архівов Швейцарії.

“Електронні архіви – просто та надійно”, “Початкові підходи до управління електронними (цифровими) документами”. Під час обговорень відбувся корисний обмін досвідом, набутим архівістами різних країн: Великобританії, Кореї, Канади, Естонії, Франції, Норвегії та ін. Різні країни демонстрували різний досвід, різні підходи. Аналіз цих виступів на предмет запозичень кращого має здійснюватися, на мою думку, тільки в контексті нормативно-законодавчого поля кожної країни, власних здобутків та матеріально-фінансових можливостей. Цій темі варто приділити увагу в спеціальній публікації, тут лише наведемо для прикладу у стислому викладі основні тези одного з виступів – директора з проєктів Національного архіву Норвегії Тронда Сірєв'юга *“Забезпечення надійного управління документами протягом усього циклу”*. У доповіді представник Норвегії розглянув технічну інфраструктуру системи збереження електронних документів, яку планується запровадити в архівах країни. Система базується на стандарті OAIS і використовує кілька мереж збереження даних. Вони розміщуються в 5 окремих зонах із різними рівнями безпеки. Спочатку створювач документів надає інформацію в сховище, де в окремій карантинній зоні опрацьовуються здаточні інформаційні пакети, SIP-пакети (Submission information package). Тільки після цього попереднього опрацювання, аналізу, поновлення сигнатур вірусів в антивірусних пакетах SIP-пакети надходять до системи опрацювання архівних інформаційних пакетів, яка в свою чергу складається з трьох зон. Одна з них зарезервована для секретної інформації, у другій – зберігаються “оригінали” архівних інформаційних пакетів, AIP-пакетів (Archive information package), у третій – копії AIP-пакетів, які повсякденно використовуються архівістами для пошуку інформації. Для користувачів інформація буде копіюватися саме з цієї зони у вигляді дистрибутивних інформаційних пакетів, DIP-пакетів, на терміналі служб онлайн-послуг, що й створюють п'яту зону⁴.

Законодавчий аспект теми цього річної CITRA найкраще був представлений у виступі заступника керівника Росархіву В. П. Тарасова під час презентаційного засідання “Світові держави – цифрові держави”. Представник російських архівістів докладно проаналізував нормативно-законодавчу базу щодо електронних документів в Російській Федерації, зупинився на доробку російських документознавців і архівістів в розробці вимог щодо створення та збереження електронних документів, охарактеризував основні проблеми запровадження розроблених стандартів у практику і окреслив перспективні напрями роботи (одним з них було названо й створення архіву електронних документів).

Не залишилися поза увагою учасників Круглого столу й інші актуальні питання порядку денного, а також архівного життя взагалі. Про них говорили не тільки під час засідань, обговорення продовжувалось і під час особистого спілкування. Так що вражень та “інформації для

роздумів” – багато. Поки що деякі короткі висновки “по гарячих слідах”.

Участь у заходах МРА – завжди важлива і корисна. Під час них маємо можливість ознайомитися з досвідом роботи архівістів світу, а також представити міжнародній архівній спільноті напрацювання українських архівістів. Порівнюючи рівень деяких виступів на Конференції з рівнем обговорення архівних проблем на “своїх”, українських, зібраннях, можна з відповідальністю заявити: ми не гірші.

Увазі учасників СІТРА-2010 Україна представила матеріал Державного Комітету архівів України “Електронні документи та електронні архіви”, який був сприйнятий з цікавістю. Незважаючи на те, що у нас (як і у інших) ще чимало проблем у практичній роботі з організації управління, архівного зберігання електронних документів, використання цифрової інформації, на цьому магістральному напрямку розвитку архівної справи Україна має свій позитивний досвід: участь у розробці нормативно-законодавчої бази управління електронними документами; створення фонду використання цифрових копій документів та використання їх через мережу Інтернет; пошуки ефективної моделі діяльності спеціалізованої архівної установи – Центрального державного електронного архіву України тощо. На мою думку, перспективи тут у нас непогані. Треба й надалі не втрачати “управлінських” позицій, набувати практичний досвід.

Звернула увагу: чим більш розвинена країна і, відповідно, її архівна система, тим більше у виступах представників цих країн на Конференції піднімалися *теоретичних* питань, інші акцентували увагу переважно на робочих проблемах. Україна поки що вирішує практичні питання, треба “підтягувати” розробку теоретичних.

І, безперечно, хвилюють питання підготовки “нових кадрів” для “нових архівів”. Зрозуміло, що нові завдання, нові технології, що змінюють архіви в електронну епоху, не можуть не впливати і на професію архівіста. Але на фоні дуже детального обговорення питань електронного документування та архівування, майже не помітні питання підготовки архівних кадрів, які зможуть забезпечувати реалізацію нових завдань. Світову архівну спільноту турбують питання: Яку фахову підготовку отримав архівіст ХХІ століття? Чи здатен він опанувати нові технології, забезпечити виконання нових завдань? І дехто відповідає: ні! Думаю, що нам в Україні також треба мати на оці питання підготовки кадрів, брати участь в розробці професійних навчальних програм, працювати з вищими навчальними закладами, або ж повернутися до питання створення окремої інституції для підвищення кваліфікації архівних працівників.

¹ На Генеральній асамблеї МРА після вступного слова її президента, було заслухано звіти про роботу організації у 2009–2010 рр., затверджено фінансовий звіт за 2009 р., підтримано пропозиції робочої групи про членські внески на 2011 р. Було схвалено бюджет МРА на 2011 р. Уповноважений з організації проведення виборів на керівні посади в МРА та генеральний секретар МРА оголосили результати виборів: Президентом МРА на період 2010–2012 обрано М. Берендсе, директора Національного архіву Нідерландів. Генеральна асамблея МРА затвердила текст Загальної декларації по архівам, яку планується прийняти як офіційний документи ЮНЕСКО. Розглядалися і інші питання.

² Докладно програму роботи та інші матеріали CITRA-2010 див. в Інтернеті, наприклад: <http://new.ica.org/1615/about-citra-2010/theme-of-the-2010-conference.html>; <http://forum.rusarchives.ru/showthread.php?t=4039>; <http://flyingreporters.ica.org/oslo2010/2010/09/.../quotable-quotes-citra-2010/>.

³ Ця позиція залишається незмінною впродовж останніх років, “оновлюється” відповідно новим змінам аргументація. Див., наприклад: Electronic records: A workbook for archivists. ICA Study 16. April, 2005 // International Council on Archives. Committee on current records in an electronic environment.

⁴ Див. : <http://flyingreporters.ica.org/oslo2010/2010/09/15/the-definition-and-management-of-archival-packages-specifications-from-the-joint-norwegian-dias-project/> або <http://rusrim.blogspot.com/2010/09/citra-2010-dias.htm>

Освещена работа 42-й Международной конференции Круглого стола архивов CITRA, участие в ней украинской делегации. Акцентируется внимание на актуальных вопросах, связанных с новыми реалиями “цифровой эпохи”.

Ключевые слова: CITRA; МСА; электронные документы; архивное дело; электронные архивы.

The article shows the work of 42th International Conference of the Round Table on Archives CITRA and participation of Ukrainian delegates in it. There are highlighted urgent questions on new realities of "digital epoch".

Keywords: CITRA; International Council on Archives; electronic documents; archival affairs; electronic archives.

УДК [792.2(092)+929:792.2](477)

А. А. АКСЬОМ*

БАТЬКО УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ

(до 170-річчя від дня народження видатного драматурга,
актора і режисера Марка Кропивницького)

Висвітлено склад архівних зібрань з фондів ЦДАМЛМ України, присвячених життю і творчості фундатора українського театрального мистецтва XIX – поч. XX ст.

Ключові слова: М. Кропивницький; драматург; режисер; актор; театр; п'єси.

22 травня 2010 року виповнилося 170 років від дня народження видатного українського драматурга, режисера, актора, композитора, основоположника українського професійного реалістичного театру Марка Лукича Кропивницького (1840–1910).

У Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України зберігається архівний фонд драматурга, що налічує 113 од. зб. (справ). Він складається з копій та матеріалів періодичної преси і є лише один “архівний” документ – це лист М. Л. Кропивницького до своєї сестри Анни. Зібрав ці документи його молодший син Володимир Маркович Кропивницький, який працював у Ленінграді.

В. М. Кропивницький поклав доклад зусиль до того, щоб увічнити пам'ять про батька та його творчий доробок.

Упродовж багатьох років він працював в архівах різного профілю, вивчав фонди періодичної преси, відбираючи все те, що публікувалося в пресі про сценічну і драматургічну діяльність батька. Крім того, він контактував із людьми, що могли мати листи та інші матеріали батька, з людьми, які знали його особисто або бачили його гру на сцені, задля повнішого висвітлення характерних рис його творчої діяльності та життя, такого творчого, напруженого до останнього дня. Завдяки своїм різнобічним талантам, надзвичайно кипучій енергії, плідній громадській діяльності Марко Кропивницький створив перший реалістичний професійний театр на Україні, що був не тільки “розважальним” закла-

---

* *Аксьом Алла Андріївна* – головний спеціаліст відділу використання інформації документів ЦДАМЛМ України.

М. Кропивницький. 1885 р.
ЦДАМЛМ України,
ф. 41, оп. 1, спр. 7, арк. 1.

дом, а через слово, гру акторів розкривав грані життя пореформеного села, зародження ліберальної інтелігенції.

Таким чином, цей фонд створено завдяки копіткій роботі В. М. Кропивницького. У 1967 році він передав цей матеріал для збереження до Архіву літератури і мистецтва України.

Архівний фонд складається з рукописних і машинописних копій документів, які відклались за життя М. Л. Кропивницького та після його смерті.

Це дуже різні за змістом та формою матеріали: копії автобіографій, програма телевізійної передачі творів М. Л. Кропивницького в газеті “Вечірній Київ” тощо.

До фонду ввійшли матеріали молодшої дочки М. Л. Кропивницького – Ольги Марківни Кропивницької-Рябової, ті,

що стосуються творчої діяльності батька: афіші, запрошення, фото, які були передані до архіву її сином Ігорем Рябовим.

Зібрані в особовому фонді матеріали становлять собою машинописні тексти оповідань (“Рассказ о турецкой войне, привезённый малоросом в Одессу”, “С хлеба на квас”), його автобіографічні твори, опубліковані в “Вестнике Европы”, “Нова громада”, листи. Серед великої кількості машинописних і рукописних копій є один оригінал – це лист М. Л. Кропивницького до сестри Анни, написаний у 1905 р. Є листи до М. Аркаса, Б. Грінченка, М. Заньковецької, М. Савіної, М. Сумцова, О. Сулова, Д. Яворницького. В листах ідеться про особисті і побутові справи. Вони відбивають надзвичайно напружене творче життя, подолання нескінченних перепон у тогочасній театральній діяльності, в драматургічній творчості. Також зберігаються матеріали до біографії і справи про надання дворянського чину родині Кропивницьких. Матеріали про життя і творчість М. Л. Кропивницького – найбільший розділ фонду. Це численні статті, рецензії, замітки в періодичній пресі дореволюційного і радянського періодів.

Марко Лукич Кропивницький народився 22 травня 1840 року на Кіровоградщині. Батько його, людина твердого характеру та непохитної волі служив управителем панських маєтків, і тому догляду з його боку за малим Марком майже не було. Мати передала Марку любов та здібності до мистецтва взагалі й музики зокрема, яку сама дістала в спадок від свого батька капельмейстера¹. З дитячих років життя Марка Кропивницького складалося нелегко.

Довелося зазнати тому злиднів та лиха, про що через багато років він писав з острахом: “Я боюсь нужды, боюсь нищеты, потому что испытал их; и до сих пор мороз по коже подирает, как вспомню”².

Майже все дитинство перебував Марко або в оточенні великих панів, які здебільшого ставились до нього зневажливо та презирливо, або серед простого закріпаченого люду. Тільки від кріпаків Кропивницький і зазнав утіхи. І друзів у дитинстві він знаходив собі серед бідних та знедолених дітей.

Марка віддали на навчання до Бобринецької повітової школи, яку він закінчив в 1856 р. Після цього він продовжував своє навчання в Київській 2-ій гімназії, котру залишив через три роки перед закінченням: його не було допущено до іспитів, бо він не подав документів, їх не видавала княгиня Кантакузіна.

З незакінченою освітою Марко міг вступити лише вільним слухачем до Київського університету на юридичний факультет, що він і вчинив. Однак провчившись два роки, був звільнений³. На цьому Кропивницький закінчив своє навчання.

Праця “по громадянській лінії” не мала успіху. Марку через це часто доводилось сваритись з батьком, який навіть загрожував синові прокляттям. На угоду батькові Марко і служив. Після батькової смерті Кропивницький залишив службу і вийшов у відставку в 1871 році.

Причина виходу у відставку полягала в великому захопленні Марка Лукича сценою. Познайомився з нею він в Бобринці, де купка інтелігенції, що потрапила до такої глушини, розважалась аматорськими виставами. У них брав участь і Кропивницький. З часом інтерес до театру, зміцнів й знання його настільки вирости, що Марко Лукич став на чолі Бобринецької аматорської трупи. Драматичне мистецтво, захопило Марка цілком, він залишає службу та вирушає до Одеси. Дебютував він у театрі Маркових та Чернишова в ролі Стецька в п'єсі “Сватання на Ханчарівці” 12 листопада 1871 р.

Марко Лукич, не маючи певного амплуа, граючи, за власним зізнанням “всякие роли”, став справжнім артистом на все життя⁴.

У 1881 р. Кропивницький вже виступає в трупі Ашкаренка в Кременчуці як режисер. Тут разом з Ашкаренком він і посилає до Лоріс-Мелікова телеграму про дозвіл на постановку українських спектаклів й дістає його⁵. Але трупу Ашкаренка він скоро полишив і організував

нову трупу, з якою гастролював великими містами України. Виступи Мандрівної трупи Марка Лукича були справжнім тріумфом українського реалістичного театру. Кожна вистава супроводжувалась оваціями, адресами, квітами й безмежним захопленням глядачів.

Виявити розшарування суспільства і сценічним мистецтвом пробуджувати в ньому протест, революціонізувати громадянина, тримати під своїм впливом відсталу з соціального та зрусифіковану з національного погляду громаду – ось що стимулювало Кропивницького до невпинної праці. “Все и вся, – писав він, – подталкивает меня работать. Надо работать, ох, как надо”. Таким чином, театр Кропивницького був рупором найпередовішої частини українського суспільства – “українофільської партії”, про яку, безумовно, мав рацію говорити уряд, як про групу, що “издавна избрала сцену своим орудием для пропаганды своего учения”⁶.

Період від початку створення нового реалістичного театру до середини 90-х рр. XIX ст. був часом розквіту творчих сил Марка Лукича. Деякий час Кропивницький працював у трупі українського театру М. П. Старицького, потім організував власну трупу, до якої ввійшли майбутні корифеї української сцени: геніальний П. Саксаганський, талановиті М. Садовський, І. Карпенко-Карий, М. Заньковецька та інші фундатори українського театру. З ними Марко Лукич здійснив свою знамениту подорож до Петербурга, де новий український театр дістав загальне визнання і в чомусь, як свідчать спогади М. Садовського, став навіть учителем російського кону⁷.

Трупа М. Л. Кропивницького мала надзвичайну популярність у всій Росії, а його ім'я було відоме в найглухіших закутках України.

Від половини 90-х рр. Марко Лукич почав відходити від постійної роботи в театрі. Він побачив, що в житті народжуються нові рухові сили, яких раніше не помічали. Марко Лукич зрозумів, що українському театрові слід ставати на новий шлях. Отже, можливо, не бажаючи “устаритись”, пережити самого себе, він від 1900-х років потроху переходить на систему гастролей.

Відтоді життя своє він почав ділити між виїздами на гастролі в міста України й Росії і господарюванням в придбаному хуторі Затишку під Харковом.

Марко Лукич клопочеться про купівлю землі під садибу, захоплюється рільництвом, виводить цегельний завод для потреб хутора. “Доки я морочився з своїм хутором... доти я завжди почував себе в грошових утисках. Тепер же... мене будучина не страшить”, – зізнавався Кропивницький. Говорив він в даному випадку не тільки про себе, але й про свою родину, яку ніжно любив і для якої без відпочинку працював⁸.

Господарство не поглинало всього Марка Лукича повністю. Маючи право на відпочинок, він в своєму будинку влаштував сцену, де ставив

вистави, про що писав до Сулова: “Я собі зібрав трупу з крест'янських дітей (це була перша дитяча трупа), і вистановляю по селах “Козу-Дерезу”, “Івана-Телешка” й “По шучому велінню”⁹.

В 1910 р. Кропивницький приїхав до Одеси, де колись розпочинав свою кар'єру. Погостювавши у свого сина, виїхав з Одеси до Харкова на хутір Затишок. У вагоні йому стало погано, й на колишній станції Підгірній на 70-му році життя він помер. Це сталося 21 квітня 1910 року. Похований М. Л. Кропивницький у Харкові.

Протягом майже сорокарічної праці Кропивницький виявив себе не тільки як вчитель та артист, але й як режисер, поставив оперетку в Криму (на самому початку своєї мистецької праці).

Нічого дивного, що при суворих вимогах Кропивницького щодо театральної справи, його заслуги у становленні українського театру визнавали навіть вороги України. Під час перебування трупи в Петербурзі, де українських акторів визнали бажаними гостями, Марко Лукич з гордістю констатував: “Нас признали”¹⁰.

Він все прораховував, цинив і переоцінював, боявся схибити. “А может быть, – писав він в листі до Маркович, – тут неправильно поставлен знак препинания и, если его перенести или совсем уничтожить, выйдет как бы отмена казни? А что, если писавший ошибся, или недослышал, или не досмотрел”¹¹. Звідси зрозуміла величезна обережність Кропивницького, його постійний контроль за собою, намагання не поставити себе в непевне становище. “Я придерживаюсь всегда мудрого совета, – признавался Марко Лукич, – где не любят, не бывай, а где любят, не учащай”¹².

До твердо засвоєних правил життєвих Кропивницького належала його любов до праці. Не можна уявити собі Кропивницького без роботи. “Не думайте,- писав він до Маркович, – что я валяюсь в постели – нет, я не избалован”¹³. День його був завжди заповнений. Зранку, наприклад, він йшов до театру й там старанно працював. Старанно обдумував ролі і витрачав енергії стільки, “чтобы хватило сил для

М. Кропивницький. 1894 р.
ЦДАМЛМ України,
ф. 41, оп. 1, спр. 7, арк. 2.

спектакля”. Він страшенно лякався уступок, бо, мовляв, “под конец, пожалуй, отрешисься от того, во что свято верил, что читил, чему поклонялся. Да, боже, меня сохрани и помилуй”¹⁴. Недарма ж самого себе Кропивницький називав невгамованим. Він був постійно в творчому пошуку, нагадував сонце, яке світило й гріло. Він не лякався ставати до боротьби з царською адміністрацією за український театр, не спускаючи з ока громадсько-української справи.

Він волів не говорити, а робити. І роботою цілого його життя був витворений ним побутово-реалістичний український театр, який справедливо.

Не можна не згадати його музично-драматичних творів М. Кропивницького, таких як “Пошилися в дурні”, “Пісні в лицах” та “Вій”, де, крім народних пісень, вдало пристосованих автором до драматичних творів, немало є власних музичних композицій.

Численні матеріали про М. Кропивницького розпорошені по фондах письменників, акторів, композиторів, літературознавців, театрознавців в ЦДАМЛМ України. Це статті і дослідження, матеріали до біографії, зібрані театрознавцем П. Рупіним, статті та листування з фонду музикознавця Л. Кауфмана, бібліографічний нарис Тараса Слабченка, підбірка документально – художньої біографії М. Кропивницького з фонду літературознавця Д. Нитченка та театрознавця М. Йосипенка, спогади С. Тобілевич, П. Коваленка, О. Ватулі, В. Василька, ескізи декорацій М. Духновського до постановок п’єс драматурга.

В історії вітчизняної культури М. Л. Кропивницький посідає визначне місце. Сучасники ще за життя шанобливо називали його “батьком українського театру”. Великий актор, режисер і драматург, він до останніх днів працював для сцени, утверджуючи реалістичне сценічне мистецтво в українському театрі. Кропивницький виконав близько 500 ролей, написав понад 40 драм, комедій, водевілів. Йому належить заслуга створення першої на Україні дитячої театральної трупи. Своїми п’єсами “Івасик-Телесик” та “По щучому велінню” драматург започаткував репертуар для театру юного глядача. Кращі його твори “Дай серцю волю, заведе в неволю”, “Доки сонце зійде, роса очі виїсть”, “Глитай, або ж Павук”, “По ревізії”, “Олеся” увійшли до золотого фонду української драматургії, стали визнаними шедеврами світової літератури¹⁵.

Ім’я Марка Кропивницького “довго буде сіяти яскравою зіркою в ряду з кращими іменами світових письменників і акторів”¹⁶.

Продовжувач сценічних традицій М. С. Щепкіна, К. Т. Соленика, І. Х. Дрейсіга, Кропивницький був учителем кількох поколінь акторів і залишив після себе цілу артистичну школу. Майже всі його сучасники – видатні діячі української сцени: М. Заньковецька, М. Садовський,

П. Саксаганський, Г. Затиркевич-Карпинська, Д. Мова, Л. Ліницька, І. Мар'яненко та багато інших вчилися театральній майстерності під його керівництвом і своїм успіхом були зобов'язані йому.

¹ ЦДАМЛМ України, ф. 90, оп. 1, спр. 52, арк. 14.

² Там само, арк. 11.

³ ЦДАМЛМ України, ф. 41, оп. 1, спр. 4, арк. 18.

⁴ Там само, спр. 30, арк. 23.

⁵ ЦДАМЛМ України, ф. 90, оп. 1, спр. 55, арк. 46.

⁶ Там само, спр. 52, арк. 130.

⁷ ЦДАМЛМ України, ф. 90, оп. 1, спр. 50, арк. 7.

⁸ Там само, арк. 12.

⁹ ЦДАМЛМ України, ф. 90, оп. 1, спр. 52, арк. 19.

¹⁰ ЦДАМЛМ України, ф. 41, оп. 1, спр. 30, арк. 34.

¹¹ ЦДАМЛМ України, ф. 90, оп. 1, спр. 52, арк. 28.

¹² Там само, арк. 35.

¹³ Там само, арк. 38.

¹⁴ Там само, арк. 23.

¹⁵ Там само, арк. 44.

¹⁶ Там само.

Освещен состав архивных собраний из фондов ЦДАМЛМ Украины, посвященных жизни и творчеству основателя украинского театрального искусства XIX – нач. XX ст.

Ключевые слова: М. Кропивницький; драматург; режиссер; актер; театр; пьесы.

The review tells about of the archival collections of Central State Archive-Museum of Literature and Arts of Ukraine, denoted to the life and art activity of M. Kropyvnyts'kyi, the founder of the ukrainian theatrics in XIX – beginning of XX century. There is highlighted the feat of “father of the ukrainian theatre” in the conditions of prohibition by tsarism of the ukrainian word and culture.

Keywords: M. Kropyvnyts'kyi; playwright; stage manager; actor; theatre; plays.

УДК [930.2:929Каманін"1850/1921"](477)

Н. О. ЯКОБЧУК*

**ІВАН КАМАНІН – ПОДВИЖНИК
УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ
(до 160-річчя від дня народження)**

Висвітлено багатогранну наукову та громадську діяльність видатного українського історика, археографа, архівіста та палеографа Івана Михайловича Каманіна. Розглянуто основні етапи життєвого та творчого шляху дослідника. Визначено місце його наукового доробку в українській історіографії.

Ключові слова: І. М. Каманін; наукова спадщина; біографія; архівна справа; історія; біографія; дослідження.

11 вересня 2010 р. виповнилося 160 років від дня народження Івана Михайловича Каманіна (1850-1921) – видатного українського історика, архівіста, археографа та палеографа. Це був дослідник-енциклопедист, який належав до старшого покоління Київської історичної школи, заснованої В. Б. Антоновичем, людина з надзвичайно широким колом наукових та громадських інтересів. З його ім'ям пов'язані розвиток архівної справи в Україні, як-от створення методики опису та експертизи документів, початок української палеографії, філігранології, дослідження ряду проблем української історії періоду середньовіччя та нового часу, зокрема козацької доби, історії слов'ян, історії міста Києва, історії церкви, історії літератури та біографістики.

І. М. Каманін – авторитетний вчений своєї доби, знаний і шанований науковою громадськістю кінця XIX – початку XX століття. Він був активним членом наукових товариств та громадських організацій, що ставили собі за мету розробку методики наукових досліджень та збереження пам'яток історії та культури, а саме: Історичного товариства Нестора-Літописця, Київського відділу Російського Імператорського Воєнно-історичного товариства, Київського товариства старожитностей та мистецтв, Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва та декількох комісій УАН.

Протягом 45 років дослідник працював у Київському центральному архіві давніх актів (нині – один з відділів ЦДАК України), а його сучасники не уявляли собі цієї установи без нього. "Іван Михайлович всегда рисуется в мыслях неразрывно с огромным залом с колоннами в

---

* *Якобчук Надія Олександрівна* – аспірантка Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

красном здании Университета, где развернут Киевский Центральный Архив Древних Актов, в котором проработал он много лет”, – писав у некролозі пам’яті вченого В. М. Базилевич. Як багаторічний співробітник архіву, а з 1903 р. завідувач (архіваріаус), він уважно стежив за найменшими змінами у науковому та громадському житті української столиці. Сучасники історика свідчать, що “редкое научное начинание в Киеве обходилось без деятельного участия Ивана Михайловича. Археологический съезд, организация изучения края и научные экскурсии, создание нового общества или ученого учреждения – все [привлекало] Ивана Михайловича, везде можно было видеть характерную фигуру историка, слышать его доклады и меткие замечания”.

Каманін І. М. (1850–1921) – український історик-архівіст.
Із фондів ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-184125.

Свій творчий вияв багатогранна особистість І. М. Каманіна знайшла в об’ємній науковій (понад 250 праць) та епістолярній спадщині (726 одиниць). Він не був дослідником-практиком, який зосереджувався на одній конкретній галузі чи проблемі. Тематика його наукових праць повністю залежала від архівознавчих студій, а на основі ретельного вивчення документів вчений робив висновки. Всі, хто знав дослідника особисто, підкреслювали його постійне прагнення “во что то ни стало добиться истины в изучаемом сюжете и тотчас-же поделиться с другими”. Однак, незважаючи на величезні заслуги перед вітчизняною наукою, особистість І. Каманіна сьогодні призабута. Його знають переважно лише як історика та архівіста, а наукові праці вченого (крім однієї монографії та кількох статей) від початку ХХ ст. ще жодного разу не перевидавалися.

Майбутній дослідник народився 11 вересня 1850 р. у м. Димер Київського повіту Київської губернії (зараз смт. Димер Вишгородського р-ну Київської обл.) в родині військовослужбовця. Його батько Михайло Михайлович Каманін, росіянин за національністю, був поручиком артилерії, брав участь у Кримській війні. Мати Олександра Олександрівна Щуровська з смоленських міщан, або купців, і саме завдяки її впливу у родині панували українські традиції та побут, притаманний духовенству.

Середню освіту І. Каманін здобув у 2-й Київській гімназії, а по її закінченні, у 1868 р., вступив на історико-філологічний факультет Київського університету св. Володимира. Під час навчання він виявив професійний інтерес до наукової роботи. З 1870 р., за пропозицією В. Антоновича, здібний студент почав працювати у Київському центральному архіві давніх актів (далі – КЦАДА), вдосконалюючи навички роботи з документами. За порадою М. П. Драгоманова І. Каманін перекладав з французької мови окремі частини праці Ф. Ленормана “Руководство к Древней истории Востока до Персидских войн”. Під керівництвом В. Б. Антоновича він написав наукове дослідження “Очерк истории Тверского княжества”, після захисту якого у 1872 р. йому було присуджено ступінь кандидата історичних наук. Перед молодим науковцем відкривалися значні професійні перспективи, але стати викладачем йому не судилося. Наприкінці університетського курсу він захворів на тиф, наслідком чого стала глухота, що швидко прогресувала, тому дослідник зосередився на науковій роботі.

У червні 1876 р. І. Каманін за сумісництвом влаштувався вільнонайманим співробітником до КЦАДА, одночасно працюючи акцизним доглядачем на одній з тютюнових фабрик Києва. Його ім'я бачимо у списку службовців архіву 1852–1902 рр., поданому Київському генерал-губернатору М. І. Драгомирову 20 березня 1903 р. Дослідник вивчав документи і рукописи, складав описи актових книг, готував їх до друку. У цей час у періодичних виданнях з'явилися його перші наукові праці. Протягом 1875–1879 рр. в журналі “Университетские известия” друкувався переклад праці Ф. Ленормана, а у 1878 р. він написав статтю “Київський Центральний Архів”, у якій дав огляд виникнення та діяльності цієї установи протягом 1852–1878 рр. Через два роки учений зробив нову спробу такого огляду, проаналізувавши роботу архіву впродовж 28 років.

На початку 1880-х рр. розпочалася активна наукова діяльність ученого. Провідними напрямками його роботи майже одразу стали архівознавство, археографія та історія. Він друкує низку історико-археографічних досліджень та долучається до обговорення проблеми організації наукової діяльності архівних установ в містах Російської імперії. У цей період І. Каманін написав працю, умовно названу “Об организации архивного дела” (вона збереглася в рукописі), у якій, опираючись на доповіді, виголошені на перших чотирьох археологічних з'їздах, проаналізував становлення архівної справи у другій половині ХІХ ст., висловив власне бачення структури та принципів діяльності наукового архіву. Першими працями ученого з вітчизняної історії можна вважати розвідку “К вопросу об имени Галшки Гулевичовны, основательницы братской школы и монастыря” (збереглася в рукописі), у якій доведено загальноприйняту нині думку, що справжнє ім'я

благодійниці братської школи Єлизавета, а не Анна, і публікації у газеті “Труд”: “Из истории киевских контрактов” (1881) та “Из истории киевской старины” (1882).

З 1882 р. науковець розпочав співпрацю з журналом “Киевская Старина”, опублікувавши дві змістовні розвідки: “Последняя самозащита г. Киева” та “Из истории международных отношений Польши и России”. Протягом 1882–1906 рр. у цьому періодичному виданні було надруковано 115 праць ученого, серед яких змістовні статті, публікації документів, критичні розвідки та рецензії на наукові дослідження з архівознавства, археографії, палеографії, історії литовсько-руської та козацької доби, церковної історії, етнографії.

У 1883 р., коли у міському архіві було проведено реорганізацію штатного персоналу та дещо збільшено платню, молодий історик зміг остаточно відмовитися від служби в Акцизному управлінні та повністю віддатися улюбленій справі. 2 червня 1883 р. його було призначено на офіційну посаду помічника бібліотекаря та завідуючого цієї установи. “В этой научной келье и начинается подвижническая научная работа [И.] Каманина”, – занотував невідомий автор спогадів про вченого. З цього часу вона не переривалася до кінця його життя.

Дослідник зосередив увагу на вивченні змісту, мови та структури стародавніх рукописів, ставши незабаром одним з найкращих знавців актового матеріалу. З 1883 р. він активно працював над систематизацією та упорядкуванням документів Київського архіву, результатом чого стали “Описи актовых книг Киевского Центрального архива”, яких лише протягом 1883–1897 рр. було ним особисто укладено і видано двадцять (№№ 15, 28, 2035, 2037, 2040, 2042, 2043, 2046, 2049, 3502–3511, 5882). Проблема найбільш прийняттого способу складання описів актових книг завжди перебувала в центрі уваги І. Каманіна і знайшла своє обґрунтування у рецензії на працю М. М. Оглобліна “Обозрение столбцов и книг Сибирского приказа (1592–1768 гг.)” та 9 книгу “Описания документов и бумаг хранящихся в Московском архиве министерства юстиции”. Вона мала назву “Чем должны быть описи архивов?” і, крім оцінки вказаних публікацій, містила відомості про розробку цієї проблеми. Учений вважав, що система упорядкування і опису документів має залежати від специфіки матеріалу, що зберігається у кожному окремому архіві, а опис складається перш за все в інтересах дослідників, тому головна увага має бути приділена змісту і так званому предметному розподілу справ. “Содержание дел при разборе и описи их займет первое место, уступив второе географическому делению, и лишь третье хронологическому, потому что предметное распределение архивного материала, внося больше разумности, простоты и ясности, значительно облегчит даже канцелярския справки в делах ...”, – зазначав І. Каманін. На його думку, описи актових книг та документів

повинні мати форму або покажчика фактів громадсько-політичного життя, або систематичного огляду.

З 1885 р. І. М. Каманін звернувся до вивчення проблеми самоврядування міста Києва, опублікувавши статтю “Из истории городского самоуправления по магдебургскому праву”, яка, на жаль, залишилася незавершеною. Надалі вчений неодноразово повертався до цього питання, розглядаючи його у різних аспектах. Окрім того, у різних періодичних виданнях одна за одною з’являлися наукові статті вченого. Вони були присвячені проблемам історії міського самоврядування за магдебурзьким правом (“О Киевских войтах XIX в.”, “О последних Киевских войтах”, “Последние годы самоуправления Киева по магдебургскому праву”), особистості Б. Хмельницького (“Киевляне и Богдан Хмельницкий в их взаимных отношениях”, “Новые исторические материалы о Б. Хмельницком”, брошура “Богдан Хмельницкий, гетьман”) та деяким епізодам з особистого життя І. Мазепи (“Мазепа и его “Прекрасная Елена”).

Не дивлячись на значну заклопотаність та проблеми зі слухом, учений ніколи не лишався осторонь громадських справ, постійно перебував “в кругу ученых лиц и научных вопросов”. У 1882 р. його обрали дійсним членом Історичного товариства Нестора-літописця, де він неодноразово виступав з доповідями і рефератами, брав участь у дискусіях, а також протягом багатьох років завідував бібліотекою.

Особливо насиченим було наступне десятиліття життя І. М. Каманіна. Він активно працював в архіві, писав і друкував наукові статті та рецензії в “Киевской старине”, “Университетских известиях”, “Чтениях в историческом обществе Нестора-летописца”, “Записках Наукового Товариства ім. Т. Г. Шевченка”, а також брав участь у громадських заходах. У 1898 р. він входив до складу Київського відділу Підготовчого комітету XI Археологічного з’їзду, що відбувся наступного року у столиці. Як представника від КЦАДА комітет відрядив його на Волинь та Поділля для ознайомлення з палеографічними пам’ятками, що зберігалися у монастирських, церковних і приватних бібліотеках та архівах. Під час цієї наукової екскурсії учений відвідав архівосховища та книгозбірні Житомира, Заславля, Кам’янця-Подільського, Острога, Кременця, Дубно, Володимира-Волинського, Луцька, Ковеля, Чуднова, Полонного, Славути та Почаївського монастиря. У 1893 р. він став членом-співробітником Тимчасової комісії для розгляду давніх актів, а наступного розпочав співпрацю з Науковим товариством імені Т. Г. Шевченка у Львові. У квітні 1897 р. в Києві на базі Товариства заохочення мистецтв та Комісії із заснування міського музею було організовано Товариство старожитностей та мистецтв. І. Каманін одразу вступив у ряди його членів.

Щодо трудової діяльності дослідника, то у 1890-х роках він продовжував працювати помічником завідувача Київського архіву. З послужного списку вченого дізнаємося, що за сумлінну працю на одній і тій же посаді впродовж 12 років він навіть був нагороджений орденом Святої Анни 3-го ступеня. Відзнаку було вручено 3 лютого 1898 р., а це у свою чергу спростовує інформацію про роботу І. М. Каманіна на посаді директора архіву з 1890 р., що міститься у багатьох вітчизняних довідниках та енциклопедіях. Вірогідно, протягом 1890-х рр. учений іноді виконував обов'язки керівника установи, свідченням чого є запис у списках учасників XI Археологічного з'їзду, де його названо завідувачем КЦАДА та депутатом від цього закладу. Офіційно наприкінці XIX ст. на цій посаді перебували К. О. Царевський, а з 1894 р. В. О. Кордт. Відповідно архівних документів І. М. Каманіна призначили тимчасово виконуючим обов'язки керівника Київського архіву у січні 1903 р., а офіційно він став архіваріусом 12 листопада цього року, залишаючись на цій посаді до кінця життя.

Наукова діяльність вченого протягом 1890–1901 рр. позначена надзвичайною результативністю. У полі його зору стояли проблеми історії, архівознавства, палеографії та археографії. Це насамперед період козаччини, особистості українських гетьманів, міське самоврядування та культурне життя столиці, розвиток українського письма, теоретичні та практичні питання архівістики. У 1892 р. дослідник опублікував змістовну історико-археографічну працю “Материалы по истории Киевской городской общины”, розкривши особливості існування та внутрішньої організації міської громади упродовж гетьманської доби. Джерельною базою публікації стали виявлені автором документи, а 14 універсалів гетьманів було додано до статті. Через два роки в “ЧИО-НИЛ” з'явилася одна з найвідоміших праць І. Каманіна “К вопросу о козачестве до Богдана Хмельницкого”, у якій обґрунтовано общинно-народницьку теорію походження козацтва, показано взаємозалежність еволюції козацької громади і економічних чинників, що лежали в основі її суспільно-політичного розвитку. Тоді ж учений опублікував добірку з 9 документів під заголовком “Материалы по истории казацкого землевладения (1494–1668 гг.)”, у передмові до якої дав власне наукове визначення поняття “козацтво”.

У цей період І. М. Каманін вкотре звертається до вивчення доби Богдана Хмельницького. На засіданнях Історичного товариства Несторалітописця він виступав з повідомленнями на цю тему: “О чигиринском подстаросте Данииле Чаплицком” (1896), “Догадка о происхождении Богдана Хмельницкаго из среды киевских мещан” (1897), “Новыя данныя о борьбе с Польшей в эпоху Богдана Хмельницкого” (1899). Разом з тим протягом 1894–1895 рр. учений опублікував дві цікаві

статті, присвячені культурному життю Києва доби середньовіччя: “К истории Киево-Печерской Лаврской типографии” та “Еще о древности братства и школы в Киеве”. Крім того, у журналах “Киевская старина” й “Записки Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка” з’явився ряд його рецензій (51 одиниця), декілька статей біографічного характеру і некрологів.

Як працівник архіву І. Каманін особливо цікавився саме архівною справою. Він стежив за перетвореннями у цій галузі, розробкою методики та принципів дослідження документів і нерідко висловлював свої зауваження в численних статтях. Цікаво, що на XI Археологічному з’їзді у Києві він виголосив одразу кілька доповідей: “Об экспертизе древних подложных документов”, “Главные моменты в истории развития южно-русского письма в XV–XVIII вв.”, “О волынских и подольских архивах”, “Обзор выставки рукописей и старопечатных книг при XI Археологическом Съезде”.

Робота з архівними документами спонукала ученого до занять палеографією. У 1899 р. він видав перший випуск праці “Палеографический сборник”, відзначений згодом Уварівською премією. Це видання містило ґрунтовну вступну статтю та понад 80 таблиць із зображенням текстів пам’яток з різними видами письма. Наступного року у одній із публікацій дослідник охарактеризував експозицію слов’яно-руської палеографічної виставки, що діяла у Петербурзі у січні 1900 р.

На початку ХХ ст. І. М. Каманін отримав звання професора Київського університету і продовжував активну наукову та громадську діяльність. У цей період він видав ряд історичних та археографічних праць: “Очерк гетманства Петра Сагайдачного” (1901), “Материалы к “Очерку гетманства Петра Сагайдачного” (1901), “Новые данные по истории Киевского городского самоуправления в XVII веке” (1903), “Эпизоды и деятели эпохи Богдана Хмельницкого” (1905), “К подробностям о начале войн Богдана Хмельницкого” (1905) “К вопросу о казацком землевладении” (1909) “Битва казаков с поляками под м. Берестечком в 1651г” (1910), “Походженне Богдана Хмельницького” (1913), “Українські богатирі козацького періоду” (1913), “Договори Богдана Хмельницького с Польшей, Швецией и Россией” (1916) та ін.

Протягом перших двох десятиліть ХХ ст. І. Каманін старанно збирав у різних архівах матеріали для дослідження історії Хмельниччини. В особовому фонді науковця (ЦДІАК України, ф. 237) міститься значна кількість документів періоду Гетьманщини. У 1911 р. він упорядкував та надрукував збірку “Документы эпохи Богдана Хмельницкого 1656 и 1657 г.”, у якій умістив 21 джерело з Головного Московського Архіву Міністерства іноземних справ. Через три роки під редакцією І. Каманіна було видано IV том III частини “Архива Юго-Западной

России”, куди було включено 289 документів, датованих 1647–1655 роками, з Київського центрального архіву та Московського архіву іноземних справ. Окрім того за редакцією вченого було укомплектовано ще кілька частин цього фундаментального видання: II том V частини (випуски 1–2), де були вміщені акти переписів єврейського населення на українських землях в 1765–1791 рр. (1890) та IV том II частини яка мала назву “Постановления провинциальных сеймиков Юго-Западной России в 1698-1726 гг.” (1916).

Разом з тим І. М. Каманін значну увагу приділяв систематизації та методиці вивчення архівних справ. За довгі роки роботи з джерелами він набув великого досвіду, розробив власні принципи експертизи та палеографічного аналізу документів. На XIII Археологічному з’їзді 1904 р. у Катеринославі учений у доповіді “Метрический метод в палеографии и результаты его приложения к изучению южно-русского устава и полуустава в XVI–XVII вв.” представив власну методіку дослідження письма за характером лінування паперу і розташуванням тексту. У 1907 р. науковець надрукував статтю “Из истории подложных документов”, у якій продовжив розгляд проблеми встановлення достовірності актів.

Зазначимо, що у цей період вагоме місце у науковій діяльності І. М. Каманіна посіла видавнича справа. У 1902 р. він прийняв пропозицію О. М. Куліш стати редактором повного зібрання творів та листів її чоловіка. У результаті їх творчої співпраці протягом наступних десяти років було видано п’ять перших частин багатотомника.

На початку XX ст. учений залишався активним учасником практично усіх науково-культурних заходів, що відбувалися в Києві. У 1902 р., коли відзначали п’ятдесяту річницю смерті М. В. Гоголя, він узяв участь в урочистому засіданні Історичного товариства Несторалітописця, написавши ґрунтовну працю “Научные и литературные произведения Н. В. Гоголя” по історії Малороссии”, яка увійшла до XVI книги “Чтений”, а також була надрукована окремим виданням, а на сторіччя з дня народження літератора відгукнувся публікацією “Несколько слов об исторической драме Н. В. Гоголя”. У грудні 1906 р. учений брав участь у святкуванні 35-ліття наукової діяльності В. Б. Антоновича. В одному з листів до І. Білозерського І. Каманін із захопленням оповідав про цю подію: “Зато мы завтра чествуем В. Б. Антоновича с 35-летием профессорства, 45-летием архивных работ и 50-летием окончания университета. Я подношу адрес от Архива, подписанный языком XVIII в., наших актов и в папке, воспроизводящей наши актовые книги”. Також він був одним з упорядників ювілейного збірника “Синови України” (1906), присвяченого В. Антоновичу.

У 1910 р. Історичне товариство Несторалітописця виступило ініціатором створення Київського товариства охорони пам’яток старовини і

мистецтва. І. М. Каманін очолив комісію з охорони письмових пам'яток і мистецтва, яка була заснована 1912 року. У 1914 р. її було реформовано у Київську вчену архівну комісію та комісію з реставрації пам'яток. Про свою діяльність це товариство планувало інформувати широкий загал через журнал "Военно-исторический вестник", що видавав Київський відділ Руського воєнно-історичного товариства. І. Каманін з 1909 р. був членом архівної комісії цього товариства та опублікував на сторінках згаданого видання декілька статей з проблем архівознавства: "Об организации областных военно-центральных архивов" (1911), "Записка об учреждении в Киеве Ученой Архивной Комиссии" (1912) та ін. Вчений також часто брав участь у засіданнях Розпорядчого Комітету товариства.

У 1901–1920-х рр. у науковій діяльності ученого також досить важливе місце займала археологія. Він неодноразово звертався до дослідження українських церков. У 1901 р. дослідник здійснив наукову екскурсію до Чигиринського та Таращанського повітів Київської губернії, де зібрав цікаві відомості про місцеві православні храми. 1912 р. І. Каманін як голова архівної комісії цієї установи разом з О. Д. Ертелем здійснював нагляд за ходом археологічних розкопок Звіринецьких печер, які знову відновилися. Завдяки зусиллям цих двох людей було проведено досить повне обстеження печер. Їх розчищено від обвалів, укріплено, обміряно, складено плани та креслення, вивчено написи, поховання, численні речові знахідки. Будучи досвідченим архівістом та палеографом, І. М. Каманін особисто дослідив давні настінні написи, внаслідок чого визначив час заснування підземного храму (X ст.) та зробив спробу вирішити питання про ім'я першого київського митрополита. Результатом цих досліджень стала праця "Зверинецкие пещеры в Киеве (их древность и святость)", що побачила світ у 1914 р. До речі, це єдина робота І. Каманіна, яку було перевидано (хоча і не в автентичному вигляді) у 2007 р., у видавництві Свято-Троїцького Іонінського Монастиря.

У роки Першої світової війни КЦАДА разом з Київським університетом було евакуйовано до Саратова, куди восени 1915 р. виїхав і учений. Навіть в евакуації він жваво цікавився науковим життям Києва, досить часто листувався з друзями та колегами, приїжджав у службові відрядження.

На схилі літ І. М. Каманін продовжував діяльність на архівній ниві, залучаючи до роботи в архіві здібних та енергійних працівників. Крім того, він займався підготовкою наукових кадрів, з 1918 р. читаючи лекційні курси з архівознавства та палеографії в Археологічному інституті. Але це його не зовсім задовольняло, позаяк він мріяв про заснування спеціального навчального закладу для підготовки фахівців-архівістів:

“...ему хотелось видеть особый Архивный Институт – рассадник людей опытных в архивном деле и беззаветно преданных ему”.

У 1919 р. при Третьому відділі УАН було створено Комісію для вивчення історії західно-руського та українського права під головуванням Ф. В. Тарановського, де І. Каманін отримав посаду керівника над працями. Коли у травні наступного року її діяльність тимчасово призупинилася – ученого відрядили до Археографічної комісії УАН, але після її відновлення поновили на посаді. За недовгий час роботи в цій установі йому вдалося підготувати до друку матеріали та розвідку з історії козацького повстання 1638 р. та документи з історії Коліївщини. Під наглядом науковця було скопійовано і підготовлено до публікації Мамоничівське видання Литовського статуту 1588 року. Тоді ж І. Каманін повідомив Академію Наук, що підготував до друку два випуски “Палеографічного Збірника”. Перший випуск він переробив та доповнив, а другий був зовсім новим, однак ця праця залишилася ненадрукованою. У Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права він не раз ставив питання про створення першої української актографії за зразком історико-юридичних бібліографій, подавши 1920 р. до УАН доповідну записку, де розглянув методи класифікації документів академіка О. С. Лаппо-Данилевського.

20 березня 1919 р. дослідник як член Археографічної комісії та редактор звернувся до УАН із проханням надати кошти для завершення видання збірки водяних знаків, зібраних О. Вітвицькою. Цю книгу упорядниці розпочала друкувати ще до 1914 р., і за життя І. Каманіна було видано 9 аркушів. 24 червня 1919 р. Археографічна комісія при Першому відділі УАН дала дозвіл, і 1923 р. збірник “Водяні знаки на папері українських документів XVI і XVII вв. (1566–1651)” побачив світ. 4 квітня 1919 р. на засіданні Археографічної комісії при цьому ж відділі УАН І. М. Каманін запропонував видати “Акти про Коліївщину”, “Коденську книгу” та другий том “Матеріалів до історії “восоединения Руси”, зібраних П. О. Кулішем, який планувалося надрукувати ще 10 років тому. В результаті було вирішено видати працю П. Куліша під заголовком “Матеріали для історії українського козацтва 1626–1639 рр.”. Архівні документи свідчать, що учений був також співробітником ІНО ім. М. П. Драгоманова (зараз НПУ ім. М. П. Драгоманова). З 15 липня 1920 р. він працював на посаді архіваріуса Центрального архіву для розгляду давніх актових книг у цьому навчальному закладі.

Самовіддану і подвижницьку наукову діяльність видатного історика та архівіста І. М. Каманіна обірвала смерть, що настала 11 січня 1921 року. Поховано ученого, згідно з його заповітом, за головним входом у Звіринецькі печери. Серед архівних документів збереглося свідоцтво за номером 17 про поховання І. Каманіна, видане Києво-

Звіринецьким Скитом дочці дослідника Анні Михайлівні Каманіній. На подвір'ї будинку по вулиці Мічуріна, 18 існує замуrowаний вхід до цього поховання.

Всі, хто знав дослідника особисто, засвідчують, що, не зважаючи на досить складний та суперечливий характер, це була дуже добра людина, віддана своїй праці. Досвідчений науковець, мудрий наставник та порадник, “увлекательный собеседник, неисчерпаемый источник знаний для всех, особенно начинающих историков и любителей архивного дела и старины” – таким І. М. Каманін залишився в пам'яті друзів, колег та учнів. Як свідчить М. Василенко, наукова діяльність ученого була дуже насиченою та різноплановою. Він не відкрив чогось кардинально нового в науці і у своїх методах дослідження та твердженнях часто помилявся, однак його метою завжди залишався пошук історичної правди. Тому багаторічна напружена праця І. М. Каманіна, яка склала основний зміст його життя, не могла залишитися поза увагою сучасників, а об'ємна наукова спадщина (понад 250 праць) зайняла почесне місце в українській історіографії.

Про нащадків І. М. Каманіна залишилося небагато відомостей. Старший син історика Валеріан закінчив одну з київських гімназій та медичний факультет університету Св. Володимира. Його наукова робота була удостоєна золотої медалі і опублікована в “Университетских известиях” 1889 р. З листів та послужного списку І. М. Каманіна маємо відомості, що він працював лікарем у Кам'янці-Подільському, а на початку ХХ століття, можливо, був мобілізований на російсько-японську війну. З листа Н. Плетньової до ученого від 24 серпня 1906 р. дізнаємося, що Валеріан Каманін був одружений і мав двох доньок. Про другого сина дослідника Георгія, крім дати народження, не відомо нічого.

Більше інформації залишилося про доньок науковця. Його старша дочка Анна народилася 16 квітня 1886 р. У роки Першої світової війни вона працювала сестрою милосердя у шпиталі Києво-Печерської Лаври. Збереглася засвідчена копія свідоцтва про нагородження медичної сестри Анни Каманіної срібною медаллю за старанність у роботі, згідно з наказом арміям Південно-Західного фронту. У 1921 р. вона працювала нештатною співробітницею бібліотеки Третього відділу ВУАН. Через три роки Анна Іванівна отримала посаду завідувача бібліотеки, виконуючи самотужки усю організаційну роботу. З її службової характеристики, складеної, вірогідно, 1930 р., дізнаємося що вона мала гарну освіту, знала п'ять іноземних мов (французьку, німецьку, польську, англійську та латинь). Від початку 1930-х рр. її доля невідома. Інформацію про найменшу доньку ученого Катерину ми отримуємо з її автобіографії, написаної, найімовірніше, у 1936–1937 роках. Народилася вона 12 грудня 1888 р. у Києві. Освіту здобула у Фундуклеївській гімназії.

До Першої світової війни працювала учителем у навчальних закладах міста і давала приватні уроки. У 1917–1918 рр. закінчила курси крою, шиття та чоботарства, а згодом поєднувала нову професію з викладацькою діяльністю. Після смерті батька працювала у різних школах Києва учителем трудового навчання. У 1930-х рр. була робітницею на фабриці “Київ-Одяг” ім. Молотова, доглядала хвору матір та сестру. Останні відомості про Катерину Каманіну датуються 1969 роком. Тоді вона передала до Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва родинні документи, фотографії, листи та вісім книг батька.

Освещена многогранная научная и общественная деятельность известного украинского историка, археографа, архивиста и палеографа Ивана Михайловича Каманина. Рассмотрены основные этапы жизненного и творческого пути ученого. Определено место его научного наследия в украинской историографии.

Ключевые слова: И. М. Каманин; научное наследие; биография; архивное дело; история; исследования.

Various scientific and public activities of a famous Ukrainian historian, archeographer, archivist and paleographer Ivan Kamanin are reflected in the article. Basis stages of scientist's life and activity is carried out. Place of his scientific heritage in the Ukrainian historiography is determined.

Keywords: I. M. Kamanin; scientific heritage; biography; archive work; history; researches.

УДК 929 Маслов (477) "1880/1957"

О. І. ЄМЧУК*

СЕРГІЙ МАСЛОВ – УЧЕНИЙ І ПЕДАГОГ
(до 130-річчя від дня народження)

Здійснено загальний огляд його наукової спадщини, проаналізовано причини існування значної кількості ненадрукованих праць Сергія Івановича Маслова (1880–1957), що зберігаються в особовому архіві вченого.

Ключові слова: Сергій Іванович Маслов; вчений; педагог; наукова спадщина; особовий архівний фонд; бібліотека.

Минуло 130 років від дня народження українського вченого Сергія Івановича Маслова (1880–1957), який відомий широкому загалу науковців як один із видатних істориків української книги, член-кореспондент Академії наук УРСР (1939), доктор філологічних наук (1948), професор (1935), автор понад 100 актуальних донині праць з археографії, книгознавства, бібліографії, палеографії та інших історичних та філологічних дисциплін¹.

Окреслюючи головні віхи його науково-педагогічної діяльності², зосередимо увагу на причинах існування значної кількості неопублікованих праць, що зберігаються в Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського в особовому фонді вченого (ф. 33, 8 351 од. зб.). Наукові праці С. Маслова відповідали таким основним напрямам: книгознавчі дослідження та твори з історії книгодрукування, бібліографічні праці, евристично-літературознавчі та філологічні роботи. Більшість праць вважались творами синтетичного, універсального характеру. Ці напрями можна збільшити за рахунок різних археографічних, історико-краєзнавчих, бібліотекознавчих, історико-філософських, науково-популярних та науково-методичних праць, збережених в його особовому архіві. С. Маслов першим здійснив масштабний розшук, палеографічний і філологічний аналіз та публікацію творів багатьох маловідомих українських письменників XVI–XVIII століть, першим виконав цілісний науковий огляд українських стародруків, розробив принципи укладання українського бібліографічного репертуару XVI–XVIII століть. У 1925 р. він опублікував працю “Українська друкована книга XVI–XVIII ст.”, першу серед книгознавчих видань, перевидану в Європі³.

Історикам відома педагогічна діяльність С. Маслова як викладача палеографії на історичному факультеті Київського державного уні-

---

* *Ємчук Оксана Ігорівна* – головний консультант департаменту Апарату Ради національної безпеки і оборони України.

Учасники семінару С. Маслова.
м. Саратов. 1916 р. (С. Маслов сидить в центрі)*.
Публікується вперше. ІР НБУВ, ф. 33, спр. 4059, арк. 1.

верситету, в аспірантурах Інституту історії Академії наук УРСР, Центрального державного історичного архіву, його активна робота у складі архівних комісій, секцій та експедицій, як авторитетного спеціаліста, організатора справи виявлення, впорядкування та збереження цінної архівної спадщини. У березні 1942 р., перебуваючи в евакуації в м. Уфі, він склав «Інструкцію для відновлення музеїв, бібліотек і архівів у містах, звільнених від німецьких загарбників» (разом з Л. Славіним). Він завжди цікавився станом справ в архівних установах, на історичному факультеті університету⁴. С. Маслов зробив помітний внесок у розвиток архівної освіти, працював на різних посадах у Київському археологічному інституті, зокрема на посаді ректора він намагався створити освітній заклад європейського рівня.

Більшість історіографів однозначно оцінюють наукову спадщину С. Маслова як ученого-фундатора методики наукового опису рукописів

**На звороті фотографії напис:* Маслов Сергей Иванович, Любянский Николай Михайлович, Сахаров Николай [ ], Скрипунь Михаил Осипович, Марковский Евгений Михайлович, Филиппович Леонид Петрович, Попов Павел Николаевич, Масленков Леонид Александрович. 1 апреля 1916 г. Саратов. С дарственной надписью участников Семинария С. И. Маслова о первом семинарии (1914–1916 гг.).

та стародруків, проте і нині виникають дискусії. Наприклад, С. Міщук спростував думку Н. Черниш про використання С. Масловим започаткованої І. Свенціцьким методики⁵. Тут доречно згадати один із листів І. Огієнка до С. Маслова, де він писав у 1926 р.: “Змушений працювати найбільше у п. Свенціцького, а він власне унеможливує всю працю мені. Особливо тепер, коли його “Початки книгопечатання” рішуче осудили всі як мало наукове видання”⁶.

Розглядаючи наукову спадщину вченого, ми прагнемо з’ясувати причини, що призвели до накопичення майже готових до друку наукових праць в його архіві. По-перше, варто згадати об’єктивні причини цензурних обмежень в роки критики, репресій з боку влади. Так, на початку 1930-х рр. С. Маслова піддавали суворій критиці за буржуазні погляди, аполітичність та релігійність, і як результат, – протягом чотирьох років він не мав змоги публікувати свої праці, писав “у стіл”⁷. Із характеристики архівної справи Кваліфікаційної комісії НАРКОМПРОСУ за 1935 р. ми дізналися таке: “Типово буржуазний професор. Одвертих виступів не має, бо він аполітичний. Проявляє голий академізм у викладанні. Дати соціально-економічний аналіз бази літературних явищ абсолютно неспроможний. Потопає в голому фактажі”⁸. Залишилась неопублікованою велика наукова праця, яку вчений готував як докторську дисертацію: “І. Мазепа в літературі к. XVII – п. XVIII ст.” Йому наполегливо радили змінити назву роботи, тому що ім’я І. Мазепа було “непопулярне”⁹. Цю розвідку частково внесено до “Нарисів з історії віршованої та панегіричної літератури в Росії і в Україні XVII–XVIII ст.”, яку також не було повністю опубліковано. У 1946 р. взірцевого філолога було звинувачено у буржуазному націоналізмі та антикласовому підході до висвітлення історії української літератури в “Нарисах історії української літератури” (1945, співавтор Є. Кирилюк). За рік С. Маслова було позбавлено авторства підручника з української літератури для філологів. Ученого звинувачували у захопленні ліберальними ідеями М. Грушевського, С. Єфремова, Б. Грінченка, П. Куліша. У 1947 р. С. Маслова розкритикували за підготовлену разом з К. Гуслистим та М. Рильським книгу “Українська культура”, у якій знову повторились такі ж “буржуазно-націоналістичні помилки”¹⁰. Причинами затримки публікацій наукових творів були також складні сімейні обставини, коли треба було утримувати родину: дружину та двох синів. Він був змушений працювати одночасно в 10-15 установах, особливо в тяжкі 1920-і рр.

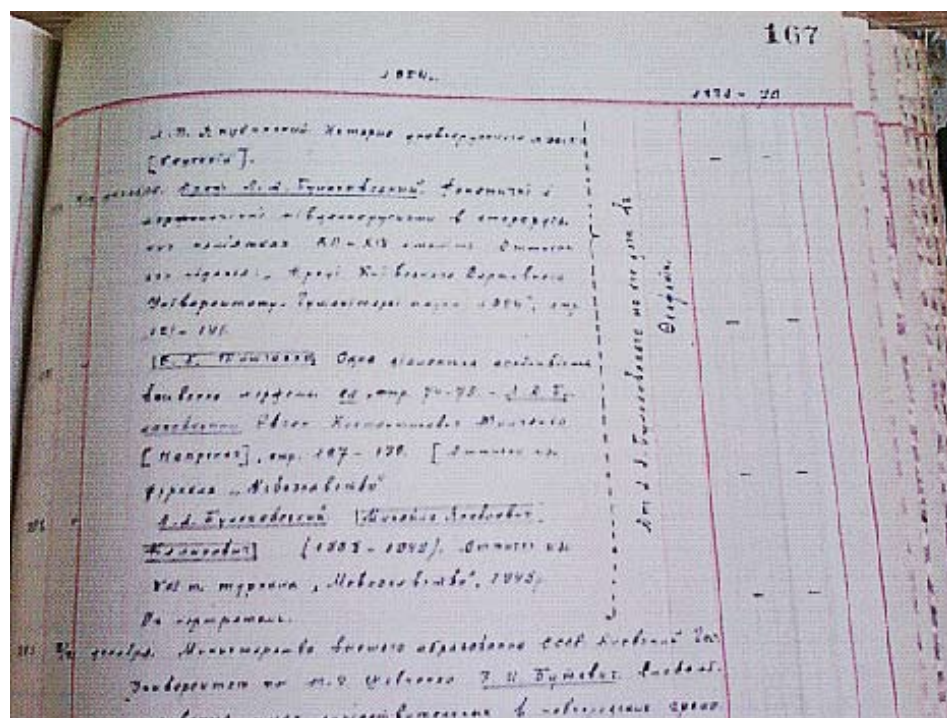
Окрім об’єктивних причин, що вплинули на кількість публікацій наукових творів, були й суб’єктивні: С. Маслов сам відмовлявся від оприлюднення своїх досліджень. Як свідчать його колеги та учні, він вирізнявся надмірною вимогливістю до себе, до кожного друкованого слова. За висловом О. Білецького, “дух акрибии, доведений до край-

них пределов”, змушував С. Маслова публікувати наукові праці тільки під тиском колег чи керівників установ, де він працював¹¹.

Можливо, найголовнішим даром С. Маслова був дар педагога, вихователя молоді. Декілька поколінь вітчизняних філологів, книгознавців, істориків пройшли через його школу. За висловом В. Колосової, учениці С. Маслова, він був педагогом “Божою милостю”, бо вмів прищепити любов до того предмета, який викладав¹². Не зважаючи на особливу делікатність, вишуканість, доброзичливість поведінки, С. Маслов був дуже принциповим, навіть суворим педагогом. Скласти іспит йому було дуже важко. Наприклад, його приятелька Катерина Білоцерківська скаржилася, що він “мучив” її на екзамені півтори години¹³. Як згадував його найближчий друг і колега О. Назаревський, під час навчання в Семінарі В. Перетца було характерним “звичайно рівне, спокійне поводження Сергія Івановича з молодшими членами семінарію, його сувора, але доброзичлива щодо початківців критика, готовність завжди допомогти, поділитися своїм досвідом і знаннями”¹⁴.

С. Маслову доручали зробити історичний огляд історико-філологічної школи Київського університету, зокрема у 1935 р., 1944 р. та 1947 р.¹⁵ Він проаналізував історію кафедри російської літератури в частині спільного викладання курсів української та російської філології до 1917 р. Робота Сергія Івановича стала основою для подальших історичних оглядів¹⁶. Також він часто у публічних виступах порівнював дореволюційну та нову гуманітарні школи, бажав студентам берегти її кращі традиції¹⁷.

Талант педагога поєднувався в особі С. Маслова з особливим даром ділитися своїми науковими здобутками з колегами, а головне – започатковувати наукові студії, відкривати нові історіографічні джерела, розробляти нові методики для подальшого розвитку тієї чи іншої наукової теми наступниками. Ймовірно, не випадково один із щоденників молодого вченого починався заголовком: “Такова судьба всех первых откровений: их заслуга в почине, не в завершении”¹⁸. Цю схильність віддавати свої праці він виявив ще в юності, коли навчався в Політехнічному інституті та захопився ботанікою, морфологією та систематикою рослин. Один із своїх гербаріїв (близько 350 видів рослин) Сергій Іванович передав в м. Харків професору В. Талієву, який той використав для наукової праці “Определитель высших растений Европейской России”¹⁹. Частину зібраних на Прилуччині лексикографічних матеріалів С. Маслов передав у вигляді 520 карток Б. Грінченку для роботи над “Словником української мови”. Супроводжувальний лист С. І. Маслова до цих карток від 12 жовтня 1904 р. містив ґрунтовне пояснення критеріїв відбору слів до словника²⁰. Згодом, у 1926 р. Сергій Іванович виконав попередню підготовку видання В. Перетца “Слово о полку Ігоревім”, “витратив силу цінного часу й праці, роздобуваючи

Інвентарна книга бібліотеки С. Маслова. 1954 р. Автограф.

Публікується вперше.

ІР НБУВ, ф. 33, спр. 7756, арк. 167.

потрібні джерельні відомості, читаючи коректури та й узагалі заступаючи відсутнього автора книжки”²¹. Сучасна електронна версія книги “Українські інтермедії XVII–XVIII ст.” у передмові М. Гудзія так само нагадує нам про здатність вченого повністю присвятити себе справі колег. Особовий архів С. Маслова містить значну працю з такою самою назвою, тому не випадково автори книги пишуть, що він був “постійним консультантом і душею цього видання”²².

Багато часу та енергії вчений витрачав на збирання та упорядкування особового архіву та бібліотеки (13 165 тт.)²³. Рідкісний за обсягом та змістом фонд особового походження С. Маслова свідчить про його ґрунтовні знання архівної справи. Більшість рукописних копій історичних документів старанно виконано С. Масловим із дипломатичною точністю. Завдяки такому педантичному документуванню подій, ретельному збиранню та копіюванню документів, збережено чимало оригіналів цінних архівних джерел, більшість з яких могла бути втраченою в роки війни, революції, репресій влади. Наприклад, він зберіг копії наказів про звільнення працівників Всеукраїнської Академії наук у грудні 1933 р.: “як тих, хто змикалися з класовими ворогами, шкодили та розвалювали роботу ВУАН”²⁴.

С. Маслов надзвичайно ретельно збирав архів та бібліотеку. Приділяв особливу увагу фізичному стану документів і книг. Він намагався

Екслібрис С. Маслова,
виконаний сином Юрієм*.
ІР НБУВ, ф. 33,
спр. 3273, арк. 1.
Публікується вперше.

придбати тільки якісні видання, без дефектів, м'ятих аркушів, а тим більше не терпів плями на книгах чи документах²⁵. Стиль та взірцевий рівень опрацювання його архіву ми демонструємо на прикладі одного з аркушів інвентарної книги бібліотеки. Записи С. І. Маслова відрізняються акуратністю, точністю, характерним дрібним почерком, а також часто мають власну нумерацією аркушів, збереженням дожовтневої орфографії в особистих нотатках, скрупульозні власноручні малюнки схем, таблиць тощо.

В особі С. Маслова ми бачимо досить рідкісний симбіоз педантичності, скрупульозності, ретельності та, водночас, здатності надзвичайно легко віддавати накопичені цінності. Як згадують його учні, студенти, аспіранти, він постійно віддавав для роботи коштовні колекційні видання книг. Проте учні повертали реліквії, випадків крадіжок чи затримання книг не було.

Професійне розуміння цінності накопичених книг та документів поєднувалось у С. Маслова із філософським ставленням до загального питання людської спадщини. Його мудрість втілена у змісті одного з екслібрисів, де текст Біблійного Псалму (38.7) виголошує безсмертну істину про те, що, людина метушиться, накопичує багатства і не відає, кому воно потім дістанеться. Вчений та його родина дбайливо зберегли дорогоцінні книги, передали безкоштовно державі.

С. Маслов мав великий авторитет серед колег. О. Білецький писав так: “Эрудиция его исключительна. Для нее характерна не только широта, но и абсолютная точность знания, благодаря которой каждое суждение Сергея Ивановича в данной области – печатное и устное – является совершенно-авторитетным”²⁶. У листі Президії АН УРСР до

* Юрій Сергійович Маслов (1914–1990), доктор філологічних наук, професор, спеціаліст із загальної, німецької та слов'янської філології.

Сучасний вигляд могили
С. Маслова на Лук'янівському
цвинтарі в м. Києві*.

Ради Міністрів України, написаному у зв'язку із вшануванням пам'яті С. Маслова у 1957 р., наголошувалось: “Він був видатним спеціалістом з історії давньої російської та української літератури. Ні в Україні, ні в усьому Радянському Союзі й поза його межами не було вченого, рівного С. І. Маслову щодо знання фактів і історико-літературного процесу давньої літератури. Він був ученим виняткової ерудиції в галузі бібліографії, книгознавства, палеографії, критики тексту, історії мови та літератури, суспільно-політичної й культурної історії нашої країни”²⁷.

Наукова спадщина С. Маслова заслуговує на відродження. Він пройшов світлий шлях ученого, який працював “далеко від офіційної демагогії”²⁸, уособлював справжнє гуманістичне християнське світорозуміння, духовну культуру, завжди уникав ідейної конфронтації заради плідного наукового пошуку, заради вивчення та збереження вітчизняної культурної спадщини.

¹ Сергій Маслов. 1902–1927. – К. : УНІК, 1927. – 50 с.; Ковальчук Г. І. Книгознавець, бібліограф і бібліотекар Сергій Іванович Маслов (1880–1957) : Біобібліогр. нарис / Г. І. Ковальчук, Н. Ф. Королевич ; Нац. парлам. б-ка України. – К., 1995. – 43 с. – (Видатні діячі української книги; вип. 4); Перші книгознавчі читання : зб. наук. пр. / редкол.: О. С. Онищенко (відп. ред.) [та ін.]. – К. : НБУВ. – 1997. – 146 с.; Матяш І. Яскрава постать української науки : Сергій Маслов і архівна справа / І. Матяш // Спец. іст. дисципліни : питання теорії та методики. – 2002. – Чис. 8/9, ч. 2. – С. 247–268; Ємчук О.

* Поруч поховано сестру С. Маслова – Ганну Іванівну Воробйову (1885–1952). Праворуч – подібний надгробок чорного кольору на могилі дружини С. Маслова – Олени Митрофанівни Маслової (1887–1934).

Особовий архівний фонд та бібліотечна колекція С. І. Маслової як складова вітчизняної культурної спадщини / О. Ємчук // *Архіви України*. – 2009. – № 1/2. – С. 105–115; *Ємчук О.* Спогади Ю. Л. Булаховської про С. І. Маслової як джерело дослідження наукової біографії вченого / О. Ємчук // *Архіви України*. – 2009. – № 6. – С. 190–198.

² С. Маслов народився 28 листопада 1880 р. в м. Ічні на Чернігівщині, в купецькій родині. Навчався у Прилуцькій чоловічій гімназії. З 1898 р. і до кінця життя він мешкав у м. Києві. Навчався на хімічному відділенні Політехнічного інституту, на природничому відділенні фізико-математичного факультету Імператорського університету св. Володимира. С. Маслов брав активну участь у студентському русі, за що його було покарано у 1901 р. службою солдатом 43-го Охотського полку м. Луцька. У 1902 р. С. Маслов вступив на перший курс слов'яно-руського відділення історико-філологічного факультету університету та надрукував свою першу наукову працю “Лірники Полтавської та Чернігівської губерній”. Починаючи з 1903 р. його наукові інтереси формувалися під впливом керівника Семінару російської філології академіка В. Перетца. У 1914 р. після від'їзду В. М. Перетца до м. Петербурга С. Маслов працював приват-доцентом на кафедрі історії російської мови і літератури, яку очолював протягом року та викладав основні навчальні курси В. Перетца: “Слов'яноросійська палеографія”, курс “Література юго-западної Росії XV–XVIII ст.” С. Маслов також організував подібний Семінару науковий гурток. У 1917 р. він очолив Історико-літературне товариство, до якого приєдналися майже 70 істориків та філологів, зокрема колишні учасники Семінару. У 1919 р. С. Маслов організував Музей війни та революції при університеті. У 1924 р. він очолив організований при Археографічній комісії ВУАН Комітет для опису видань, що вийшли на території України в XVI–XVIII ст. Впродовж 1923–1935 рр. – працював в Українському науковому інституті книгознавства. У 1926–1937 рр. – очолював відділ стародруків Всенародної бібліотеки України. У 1939–1950 рр. – очолював відділ давньої української літератури в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР.

³ *Maslov S.* Ukrainische Druckkunst des 16 bis 18 Jahrhunderts / S. Maslov. – Mainz, 1926. – 21 s.

⁴ ІР НБУВ, ф. 33, спр. 4967, арк. 1.

⁵ *Міщук С. М.* Збирання та наукове описування рукописно-книжкової спадщини України (друга половина XIX – 30-ті роки XX ст.) / С. М. Міщук ; відп. ред. Л. А. Дубровіна. – К. : [НБУВ], 2009. – С. 326.

⁶ ІР НБУВ, ф. 33, спр. 6039, арк. 2.

⁷ *Дубровіна Л. А.* Бібліотечна справа в Україні у XX ст. : 30–50-ті роки / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко // *Бібл. вісн.* – 2005. – № 4. – С. 26–27.

⁸ ІР НБУВ, ф. 33, спр. 833, арк. 22.

⁹ ІР НБУВ, ф. 33, спр. 4737, арк. 1 зв.

¹⁰ ІР НБУВ, ф. 33, спр. 833, арк. 27.

¹¹ ІР НБУВ, ф. 33, спр. 3513, арк. 5.

¹² Перші книгознавчі читання : зб. наук. пр. / редкол.: О. С. Онищенко (відп. ред.) [та ін.]. – К. : НБУВ. – 1997. – С. 46.

¹³ *Білокінь С.* Повсякденні турботи повоєнних книгознавців (із листування Ф. П. Максименка) / С Білокінь // *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика : Зб. статей.* / Відп. ред. В. М. Даниленко. – К.: Інститут історії НАН України, 2007. – Вип. 11. – С. 249.

¹⁴ *Назаревский А. А.* Памяти друга : Об ученом в области книговедения С. И. Маслово / А. А. Назаревский // *Вісн. Київ. ун-ту. Серія філол. та журналістики.* – 1959. – Вип. 1, № 2. – С. 130.

¹⁵ ІР НБУВ, ф. 33, спр. 292, 44 л.

¹⁶ Історія Київського університету, 1834–1959 : (До 125-річчя з дня існування) / відп. ред. О. З. Жмудський. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1959. – С. 225–229.

¹⁷ ІР НБУВ, ф. 33, спр. 461, арк. 1–2.

¹⁸ ІР НБУВ, ф. 33, спр. 3835, арк. 2. *В дужках позначка С. Маслова: “Веселовский. Цит. по Пыпину”.*

¹⁹ *Іванченко М. С. І. Маслов – біографічні дані / М. Іванченко // Сергій Маслов, 1902–1927. – К. : УНІК, 1927. – С. 10.*

²⁰ ІР НБУВ, ф. 1, спр. 32494, арк. 1.

²¹ *Перетц В.* Слово о полку Ігоревім : пам’ятка феодальної України-Руси XII віку [Електронний ресурс] / В. Перетц. – К., 1926. – Режим доступу : <http://litopys.narod.ru/peretz/peretz.htm>. – Назва з екрану.

²² Українські інтермедії XVII–XVIII ст. : пам’ятки давньої української літератури [Електронний ресурс]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/ukrinter/int.htm>. – Назва з екрану.

²³ *Ковальчук Г. І.* Архів професора С. І. Маслова як джерело з історії філологічних студій та Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Г. І. Ковальчук // *Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2009. – Вип. 13. – С. 36–48; Степченко О. П.* Українські вчені – фундатори спеціалізованих відділів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1918–1934) / О. Степченко. – К., 2008. – 217 с.

²⁴ ІР НБУВ, ф. 33, спр. 2428, арк. 1.

²⁵ *Білокінь С.* Повсякденні турботи повоєнних книгознавців (із листування Ф. П. Максименка) / С Білокінь // *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика : 36. статей. / Відп. ред. В. М. Даниленко. – К.: Інститут історії НАН України, 2007. – Вип. 11. – С. 277.*

²⁶ ІР НБУВ, ф. 33, спр. 35132, арк. 2.

²⁷ ЦДАВО, ф. Р-2, оп. 9, спр. 3753, арк. 131.

²⁸ *Білокінь С.* Повсякденні турботи повоєнних книгознавців (із листування Ф. П. Максименка) / С Білокінь // *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика : 36. статей. / Відп. ред. В. М. Даниленко. – К.: Інститут історії НАН України, 2007. – Вип. 11. – С. 278.*

Стаття посвячена 130-летию со дня рождения известного ученого и педагога Сергея Ивановича Маслова (1880–1957). Сделан общий обзор его научного наследия, проанализированы причины существования большого количества неопубликованных трудов, которые сохраняются в его личном архиве.

Ключевые слова: Сергей Иванович Маслов; ученый; педагог; научное наследие; личный архивный фонд; библиотека.

The article is devoted to the 130-th anniversary of birthday of the known scientist and pedagogue S. I. Maslov (1880–1957). The review of his scientific heritage is done in the article, the reasons of existence of large amount of unpublished works that are stored in the personal archival fund are analyzed.

Keywords: Serhiy Ivanovych Maslov; scientist; pedagogue; scientific heritage; personal archival fund; library.

УДК [930.253(092)+929](477)

Л. В. ЛЮБАРСЬКА*

**ЛЮДИНА І МИТЕЦЬ ОПАНАС ЗАЛИВАХА
(до 85-річчя від дня народження художника)**

Публікуються фотодокументи і кадри з фондів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного про творчий шлях українського художника-дисидента, лауреата Національної премії ім. Тараса Шевченка та премії ім. В. Стуса О. І. Заливаха.

Ключові слова: художник-дисидент; О. І. Заливаха; живописець.

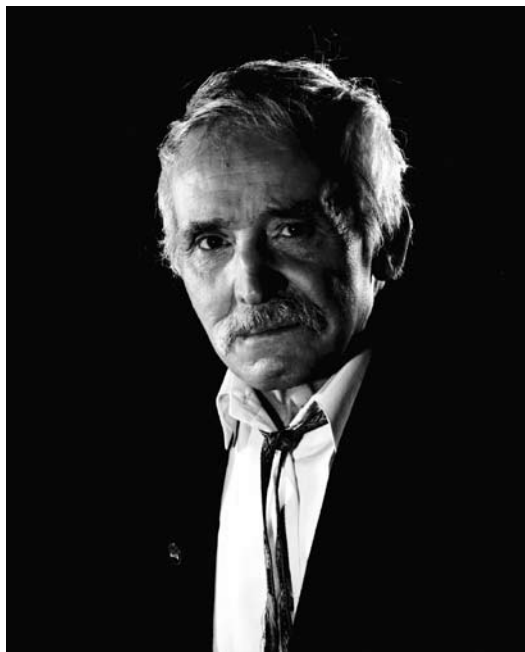
Із розвитком сучасних інформаційних технологій та перспективними можливостями їх застосування у всіх галузях людської діяльності дедалі більшої ваги набуває використання у дослідницькій праці аудіовізуальних документів як повноцінних і достовірних свідчень епохи. Так, звернення до фондів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного дозволяє отримати достовірну інформацію про багатьох визначних особистостей української історії, зокрема про художника-дисидента, відомого правозахисника і громадського діяча, лауреата премії ім. В. Стуса та Національної премії ім. Т. Шевченка Опанаса Івановича Заливаха, якому 26 листопада 2010 року виповнилося 85 років.

Роботи живописця вирізняються особливим поєднанням кольору і форми, модерністичною образністю, проте ґрунтуються на традиціях народного мистецтва – образному спрощенні, декоративності й пластичності. Зазначені характерні для митця риси були відтворені у відомому шевченківському вітражі-триптиху, що став символом свободи та непокори українського духу. У 1964 р. до ювілею Т. Г. Шевченка О. І. Заливаха разом з А. Горською, Л. Семікіною, Г. Зубченко, Г. Севрук брав участь у створенні вітража для Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, але ще до прийняття комісією його було знищено за розпорядженням партійного керівництва, що дало початок черговій хвилі репресій проти української інтелігенції уже в постсталінську добу. Цей доробок став чи не найвідомішою роботою О. І. Заливахи. Після знищення вітража художник був засуджений за антирадянську націоналістичну діяльність до ув'язнення у таборах Мордовії (РРФСР).

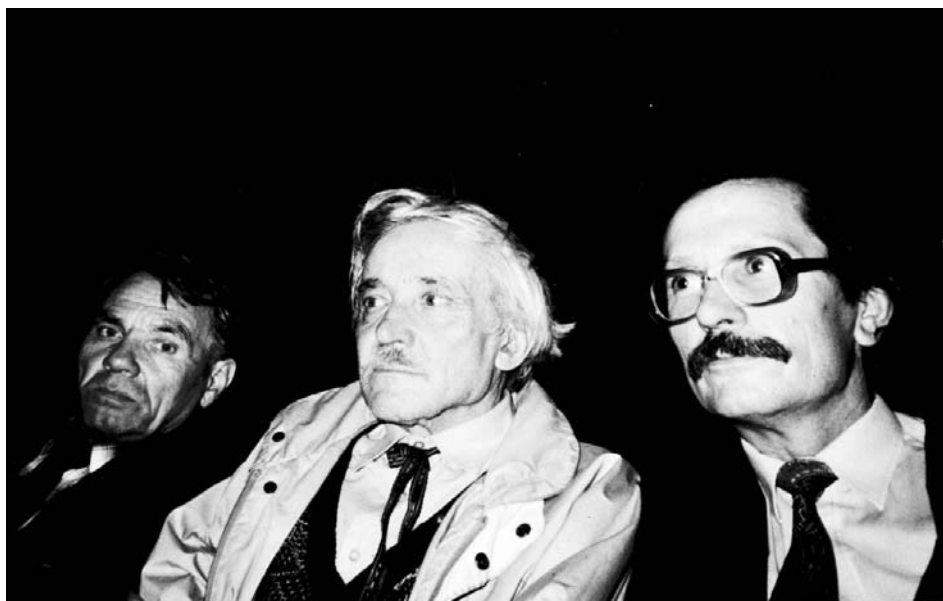
Подана добірка містить світлини та кадри з кінодокументів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, які дозволяють скласти образний портрет О. І. Заливахи – людини і митця.

---

* Любарська Людмила Валентинівна – провідний науковий співробітник відділу використання інформації документів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного.

О. І. Заливаха – український художник, правозахисник.
Фото Л. О. Левіта.
ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пиєничного,
од. обл. 2-160247.

Український художник-дисидент, лауреат премії ім. В. Стуса О. І. Заливаха серед делегатів з'їзду Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих.

Репродукція з ф/д ЦДАМЛМ України, ф. 1212, оп. I, спр. 606, од. зб. 2.
м. Київ, 1991 р.

ЦДКФФА України ім. Г. С. Пиєничного, од. обл. 2-160014.

Український художник О. І. Заливаха на могилі А. О. Горської.
м. Київ, 1991 р.

ЦДКФФА України ім. Г. С. Пиленого, кадр із кінодокумента од. обл. 11867-II-2.

Український художник О. І. Заливаха у майстерні.
м. Київ, 1992 р.

ЦДКФФА України ім. Г. С. Пиленого, кадр із кінодокумента од. обл. 12137-I-1.

Український художник О. І. Заливаха у майстерні.
м. Київ, 1992 р.

ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, кадр із кінодокумента од. обл. 12137-II-3.

Предлагаются фотодокументы и кадры из кинодокументов Центрального кинофотофоноархива Украины им. Г. С. Пшеничного о творческом пути украинского художника-дисидента, лауреата Национальной премии им. Т. Шевченко и премии им. В. Стуса А. И. Заливахи.

Ключевые слова: художник-дисидент; А. И. Заливаха; живописец.

There are given the photo documents and frames of Central State CinePhotoPhono Archives of Ukraine named after H. Pshenychnyi dedicated to the art activity of O. I. Zalyvakha, the Ukrainian artist-dissident and winner of the Taras Shevchenko National Award and Vasyl Stus Award.

Keywords: artist-dissident, O.I. Zalyvakha; painter.

Н. О. ТОПІШКО*

МІЖВІДОМЧА РОЗШИРЕНА НАРАДА З ПИТАНЬ ДОТРИМАННЯ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ПОПОВНЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ АУДІОВІЗУАЛЬНИМИ ДОКУМЕНТАМИ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХ ЗБЕРЕЖЕННЯ

Серед важливих питань архівної галузі надзвичайно гостро стоїть проблема розширення джерельної бази Національного архівного фонду (далі – НАФ) аудіовізуальними документами. Утворювачами аудіовізуальних документів є інформаційні агентства, телекомпанії та студії різних форм власності, редакції газет і журналів, які виступають джерелами комплектування Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного (далі – ЦДКФФА України). Проте далеко не всі організації, віднесені до списку установ – джерел комплектування НАФ, дотримуються вимог чинного законодавства. Ігнорування норм Закону України “Про обов’язковий примірник документів” теле-радіокомпаніями та друкованими періодичними виданнями ставить під загрозу збереження новітньої історії України, оскільки аудіовізуальні документи не надходять на зберігання до архіву і відсутня гарантія їх збереження за його межами.

Від 2005 р. питання виконання вимог Закону неодноразово порушувалось ЦДКФФА України у зверненнях до Комітету Верховної Ради України з питань культури і духовності, на парламентських слуханнях та перед Державним комітетом телебачення і радіомовлення України.

У серпні 2010 р. у відповідь на чергове звернення Держкомархіву до Кабінету Міністрів України Міністр Кабінету Міністрів України А. В. Толстоухов дав доручення Держкомархіву, Держкомтелерадіо та Міністерству культури і туризму України детально вивчити питання забезпечення виконання вимог законодавства щодо регулювання інформаційних відносин, пов’язаних із поповненням НАФ.

Зазначеній проблемі і була присвячена міжвідомча розширена нарада з питань дотримання чинного законодавства щодо поповнення

---

* *Топішко Ніна Олександрівна* – директор Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного, заслужений працівник культури України.

Учасники міжвідомчої розширеної наради з питань дотримання чинного законодавства щодо поповнення Національного архівного фонду України аудіовізуальними документами та забезпечення їх збереження.
м. Київ, 10 листопада 2010 р.

НАФ аудіовізуальними документами та забезпечення їх збереженості, яка відбулася 10 листопада 2010 р. у Будинку кіно.

У роботі наради взяли участь: Міністр Кабінету Міністрів України А. В. Толстоухов, Голова Комітету Верховної Ради України з питань культури і духовності В. О. Яворівський, Голова Держкомархіву О. П. Гінзбург, Голова Державного комітету телебачення і радіомовлення України Ю. О. Плаксюк, заступник Міністра культури і туризму України Т. Г. Кохан, Голова Національної спілки кінематографістів України С. В. Тримбач, Голова Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України Ю. К. Савчук, генеральний директор Національного інформаційного агентства “Укрінформ” В. Ф. Чамара та ін.

Серед запрошених – представники 32 установ – джерел формування НАФ аудіовізуальними документами. Однак у роботі наради взяли участь лише 11 з них, зокрема, “Українське інформаційне агентство” (Укрінформ), Національна телекомпанія України, Національна радіокомпанія України, ТРК “Культура”, ТОВ “НІС” (“УНТК”), Національний центр О. Довженка, ТОВ “Віател”, Національна кінематека України, Укртелефільм, Укркінохроніка, Національна музична академія ім. П. І. Чайковського.

Із вступним словом до учасників наради звернулися Голова Держкомархіву О. П. Гінзбург та Міністр Кабінету Міністрів України

У президії засідання зліва направо: Голова Держкомтелерадіо Ю. О. Плаксюк, заступник Міністра культури і туризму України Т. Г. Кохан, Міністр Кабінету Міністрів України А. В. Толстоухов, Голова Державного комітету архівів України О. П. Гінзбург, перший заступник Голови Держкомархіву І. Б. Матяш.
м. Київ, 10 листопада 2010 р.

А. В. Толстоухов. З доповіддю виступила директор ЦДКФФА України Н. О. Топішко.

У обговоренні взяли участь В. О. Яворівський, Т. Г. Кохан, Ю. О. Плаксюк, С. В. Тримбач, В. Ф. Чамара, Г. І. Криворчук, Д. О. Швидченко та ін.

У центрі уваги учасників заходу знаходився проект Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення доставляння обов’язкового примірника документів”, підготовлений Держкомтелерадіо з метою встановлення відповідальності за порушення порядку доставляння обов’язкового примірника документів.

Результатом наради стали рекомендації, які покликані розв’язати проблему наповнення Національного архівного фонду України і збереження аудіовізуальних документів для наступних поколінь:

Кабінету Міністрів України розглянути пропозицію Держкомархіву про включення до Плану заходів з підготовки та відзначення 20-ї річниці незалежності України акції з відкриття нових будівель Комплексу центральних державних архівів України, які споруджуються на виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.11.2007. № 1041-р “Про затвердження проекту та титулу будови “Реконструкція та розвиток комплексу споруд центральних державних архівів по вул. Солом’янській, 24 у м. Києві”.

Із доповіддю виступає директор ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного
Н. О. Топішко.
м. Київ, 10 листопада 2010 р.

Комітету Верховної Ради України взяти на себе функцію сприяння розгляду та прийняттю Верховною Радою України Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення доставляння обов’язкового примірника документів”.

Міністерству культури і туризму України сприяти заходам на підтримку виконання законів щодо збагачення Національного архівного фонду новими аудіовізуальними документами з історії України періоду незалежності та їх збереження, ініціювати та підтримувати проекти з популяризації архівної спадщини.

Державному Комітету телебачення і радіомовлення України забезпечити супровід у Кабінеті Міністрів України проекту закону “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення доставляння обов’язкового примірника документів”.

Державному комітету архівів України сприяти спрямуванню коштів на модернізацію матеріально-технічної бази ЦДКФФА України шляхом реконструкції нині діючого приміщення архіву та добудови нового приміщення, їх технічного оснащення із застосуванням кращих світових зразків і новітніх технологій.

На період до прийняття нового законопроекту “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення доставляння обов’язкового примірника документів” Національній Раді України з питань телебачення і радіомовлення посилити контроль за виконан-

Голова Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України Ю. К. Савчук демонструє фотодокументи з колекції громадської діячки, правозахисниці, журналістки Н. Світличної, сформованої нею під час роботи в Закордонному представництві Української Гельсінської Спілки та Українській редакції радіо “Свобода”.
м. Київ, 10 листопада 2010 р.

ням установами – виробниками аудіовізуальної продукції вимог Закону України “Про обов’язковий примірник документів” щодо передавання аудіовізуальних документів до ЦДКФФА України.

Джерелам комплектування належить забезпечити чіткий облік та умови зберігання аудіовізуальних документів хронікально-документального характеру власного виробництва та регулярно надавати до ЦДКФФА України інформацію про їх кількість і склад.

ЦДКФФА України, у свою чергу, взяти на себе зобов’язання регулярно надавати установам – виробникам аудіовізуальної продукції консультативно-методичну допомогу у питаннях забезпечення збереженості документів, проведенні їх експертизи цінності з метою віднесення до НАФ.

Прикладом виконання вимог Закону України “Про обов’язковий примірник документів” стало підписання угоди з Національною телекомпанією України про передавання на зберігання до ЦДКФФА України відеофільмів режисера О. Рябокриса. Голова Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України Ю. К. Савчук підкреслив виняткове значення збереження архівних документів у спеціалізованих архівних установах і заявив про заплановане передавання на постійне зберігання до ЦДКФФА України фотодокументів з колекції громадської діячки, правозахисниці, журна-

Заступник завідувача редакції – завідувач відділу кіновідеофондів Національної телекомпанії України В. О. Якимець та начальник відділу формування НАФ та діловодства ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного А. М. Шелест під час підписання акта про передавання до архіву документальних відеофільмів режисера О. Рябокриса.
м. Київ, 10 листопада 2010 р.

лістки Н. Світличної, сформованої нею під час роботи в Закордонному представництві Української Гельсінської Спілки та Українській редакції радіо “Свобода”.

Для учасників заходу та представників мас-медіа було показано відеоролик, що репрезентував основні аспекти діяльності ЦДКФФА України у справі збереження аудіовізуальної спадщини.

Учасники наради констатували необхідність акумуляції спільних зусиль для невідкладного вирішення питання щодо поповнення НАФ аудіовізуальними документами та забезпечення їх збереження.

В. Г. БЕРКОВСЬКИЙ*

**ЗУСТРІЧ УКРАЇНСЬКИХ І ЧЕСЬКИХ АРХІВІСТІВ
(8–12 ВЕРЕСНЯ 2010 р.)**

Один із провідних напрямів діяльності архівних установ України – налагодження та підтримка контактів із зарубіжними колегами. Активізація співпраці з архівістами інших країн в першу чергу сприяє обміну досвідом, вивченню новітніх досягнень в архівній галузі, врешті-решт сприяє зміцненню та поглибленню взаємин у гуманітарній, культурній та архівній сферах, створює позитивний імідж не лише самої архівної системи, але й цілої держави.

Саме з огляду на це та на виконання Закону України “Про Національний архівний фонд і архівні установи” від 13 грудня 2001 р. № 2888-III, Указів Президента України “Про заходи щодо вдосконалення координації діяльності органів виконавчої влади у сфері зовнішніх зносин” від 18 вересня 1996 р. № 841 та “Про внесення змін до Указу Президента України від 8 вересня 1996 р. № 841”, а також Договору між Держкомархівом України та МВС Чеської Республіки від 14 жовтня 2005 р. та в межах галузевої програми “Зарубіжна архівна україніка” у вересні 2010 р. було заплановано проведення спільної зустрічі українських та чеських архівістів. Як результат, протягом 8–12 вересня 2010 р. у Чеській республіці перебувала делегація українських архівістів у складі першого заступника Голови Державного комітету архівів України І. Б. Матяш, директора Центрального державного архіву зарубіжної україніки В. Г. Берковського, директора Державного архіву міста Києва В. П. Купченко та заступника директора Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України О. Б. Пашенко.

За час відрядження українська делегація відвідала та провела спільні наради з керівництвом Архіву столичного міста Праги, Народного архіву Чеської республіки, архіву Чеської академії наук та Інституту Масарика, двосторонні консультації з керівництвом архівної служби Чеської Республіки та керівництвом Асоціації чеських архівістів, а також ознайомила з основними здобутками чеських архівістів у розвитку архівної галузі. Також було проведено дослідження наявності документів архівної україніки у фондах згаданих установ.

У ході проведення нарад з керівництвом архівної служби Чеської Республіки, українська делегація ознайомила зі структурою місцевої архівної системи. Так, наприклад, вищим керівним органом архівної системи є Архівно-діловодна служба Міністерства внутрішніх справ,

---

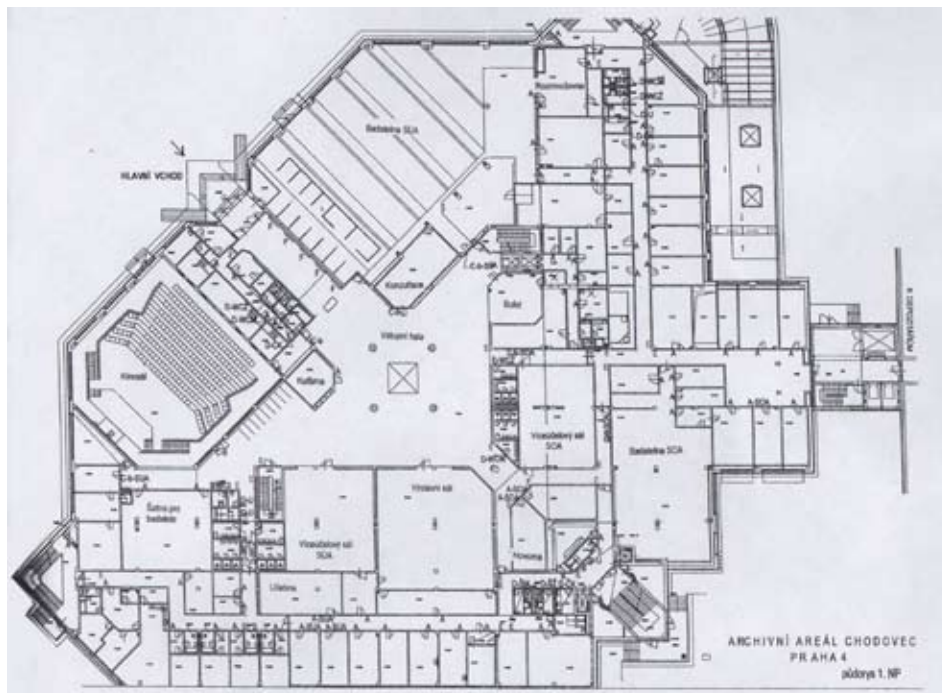
* *Берковський Владислав Георгійович* – кандидат історичних наук, директор Центрального державного архіву зарубіжної україніки.

Українська делегація в Празі. Зліва направо:
В. Г. Берковський, І. Б. Матяш, В. П. Купченко, О. Б. Пашенко.

на яку покладено не лише виконання адміністративних, інформаційних, наукових і культурних функцій, але й допомоги у забезпеченні збереження архівних документів як частини національного культурного надбання. З огляду на це в структурі служби виділено окремий Департамент архівного управління та архівів у галузі архівування та попередньої архівної допомоги, який діє на підставі Закону Чеської республіки від 30 червня 2004 р. за № 499.

Департамент архівного управління та архівів забезпечує державне управління в архівній сфері, розробляє концепцію розвитку архівної галузі, керує професійною діяльністю національних та регіональних архівних установ, забезпечує постійну методологічну підтримку їх діяльності, приймає рішення щодо акредитації архівів, забезпечує захист та реєстрацію архівної спадщини, в тому числі культурної спадщини та пам'яток народної культури, приймає рішення щодо вивезення, вилучення та знищення документів, забезпечує та організовує міжнародне співробітництво в архівній галузі, представляє Чеську республіку в міжнародних архівних установах та організаціях. Також до обов'язків Департаменту належить ведення обліку архівів, музеїв, бібліотек, галерей, наукових установ та університетів, які зберігають архівні документи, а також прав прийняття рішень з питань: а) правової належності архівних документів; б) повернення архівних документів бенефіціан-

План комплексу архівних споруд т. зв. “Архівного ареалу” в Празі.

там; в) регулювання права власності на архівні документи у взаєминах з релігійними організаціями.

Безпосередньо підпорядковані згаданому Департаменту: а) Народний архів Чеської республіки як єдиний центральний державний архів; б) Державні обласні архіви в Празі, Требоні, Пльзні, Літомежичах та Замрську. До цієї ж категорії віднесено Моравський земський архів в Брно та Земський архів в Опаві; в) Державні окружні (районні) архіви, які є структурними одиницями державних обласних архівів; г) Спеціалізовані архіви. Напр.: Архів Канцелярії президента республіки, Архів Палати представників, Архів Сенату, Архів МЗС, Архів Чеської академії наук та Інституту Масарика, Архів Празького граду, Военно-історичний архів, Архів Чеського радіо, Архів Чеського телебачення, Архів Карлового університету та Архів Університету Масарика в Брно, Архів Чеського технічного університету в Празі, Архів Народного музею, Літературний архів пам’яток народного письменництва, Архів Народної галереї, Архів Народної бібліотеки, Архів Народного технічного музею, Народний кіноархів, Центральний архів землемірства та кадастру, Архів ДІАМО (Центральна адміністрація копалень), Архів Чеського народного банку, Архів Університету Кралов Градец, Архів Університету Палацького в Оломоуці, Архів Служби безпеки; д) Приватні архіви: архів Єврейського музею, Архів Чеської соціал-демократичної партії та архіви найбільших підприємств Чеської Республіки (напр., автотранспортна “Шкода”).

Читальний зал Архіву головного міста Праги.

Відвідуючи Народний архів Чеської республіки та Архів головного міста Праги, українська делегація ознайомила з історією комплексу архівних споруд “Архівний ареал” в районі Ходова (Прага 4). Зведення даного комплексу розпочалося після страйку працівників архівних установ Праги, котрі вимагали покращення умов праці та зберігання документів, централізації архівів, які на той момент розташовувалися в пристосованих приміщеннях, розпорошених по місту. Так, наприклад, Центральний державний архів (з 2005 р. – Народний архів Чеської республіки) розташовувався в 13 старих будівлях. Під тиском архівної спільноти уряд Чеської республіки 27 квітня 1992 р. приймає постанову № 385 про будівництво нових приміщень для архівів. Таким чином, 20 жовтня 1992 р. розпочинається будівництво першого корпусу архівних споруд, а з 30 червня 1995 р. – другого корпусу за проектом архітектора Іви Кнаппової. У будівництві була використана залізобетонна система стінових несучих конструкцій т. зв. “LOB monolit”. Кожна така несуча конструкція фактично являла собою залізобетонні стовпи розміром 30x30 см, розташовані один від одного на відстані 1 м*. Стіни будівлі виконано з монолітного бетону (5 см), покритого спеціальним

---

* *Bořivoj I. Archivní budovy v České Republice – třináct úspěšných let // Výstavba archivních budov v České Republice 1990-2003. – Praha, 2004 – S. 50–51.*

Система пожежогасіння сховищ Народного архіву.

утеплювачем (80 см). Зовні стіни покрили спеціальною кольоровою керамічною плиткою, яка не лише має естетичний вигляд, але й дозволяє значно понизити втрату тепла.

Для контролю за дотриманням вимог вологості, тепла, протипожежного забезпечення в цілому комплексі споруд було створено єдиний комп'ютеризований центр контролю, до якого пізніше було підключено декілька інших споруд, розташованих поза межами "Архівного ареалу". Також, зважаючи на тривалі дослідження в галузі протипожежної охорони, впливу засобів пожежогасіння на стан та збереження архівних документів, а також для забезпечення здоров'я людей під час монтажу системи пожежогасіння використано було систему, заповнену газом "Інерген", який гасячи вогонь, тим не менше дозволяє людям більш нормально дихати.

Для вирішення проблеми потокового опрацювання документів у січні 1995 р. для архівного комплексу було закуплено дві автоматизовані дезінфекційні камери об'ємом 6,4 м³, призначені, передусім, для стерилізації запліснявілих документів сумішшю (10:90) отруйного оксиду етилену та оксиду вуглецю. Враховуючи тривалість процесу стерилізації (16 годин), щоденно в дезінфекційних камерах обробку проходить до 11 лінійних метрів документів. Принагідно слід зазначити, що протягом 1995–2003 рр. у цих камерах продезінфіковано та простерилізовано 32.217 лінійних метрів архівних документів.

Дезинфекційна камера Народного архіву.

Враховуючи, що одним з основних завдань кожного архіву є не лише забезпечення збереженості архівних документів, але й формування архівних фондів новими документами, при проектуванні будівель “Архівного ареалу” було заплановано відведення значних приміщень для проведення попередньої архівної обробки документів. Зокрема, в першому корпусі під це було відведено 4 приміщення загальною площею 240 м², а в другому – 2 приміщення площею 325 м².

Поряд зі службовими приміщеннями створені кімнати відпочинку та невеличкі обладнані кухні для працівників (площею 5 – 10 м²). Окрім того на одному з поверхів для співробітників вибудовано загальну їдальню та кухню з власним обслуговуючим персоналом. Також для зручності користувачів та співробітників архівні будівлі забезпечені 9 ліфтами вантажопідйомністю від 500 до 3200 кг та трьома пересувними платформами вантажопідйомністю до 1000 кг.

Після завершення в 1998 р. будівництва тут було розміщено:

а) у першому корпусі – Народний архів ЧР та Обласний архів Праги, які зайняли приміщення площею 42 415 м². З цієї площі 33 359 м² відведено під архівосховища, в тому числі 14 сховищ (2571,8 м²) бібліотеки Народного архіву, 1 сховище (183,7 м²) бібліотеки обласного архіву та 6 спеціалізованих сховищ для фотодокументів (87 м²). Загальна довжина полиць архівних стелажів становить 220 тис. лінійних метрів, з них 57 тис. належить обласному архіву. Загальна кількість архівосховищ Народного архіву – 10, з них найбільші займають площу в 151,5 та

174,5 м²; Обласного архіву – 5, з них два найбільших по 75 м². Крім даних приміщень архіви забезпечені зручними та облаштованими читальними залами на 108 (Народний архів) та 54 (Обласний архів) місця, конференц-залом (на 235 місця), виставковим залом (206,5 м²).

б) у другому корпусі – Архів головного міста Праги, площею 21 168 м², до складу якої увійшло 52 сховища площею по 187,3 м² (з них 4 з найвищим рівнем схоронності), читальний зал на 20 місць, виставково-конференційний зал на 59 місць. Загальна довжина архівних полиць становить 64 900 лінійних метрів.

Окрім огляду історії архівного будівництва українська делегація ознайомила з діяльністю реставраційних лабораторій Архіву столичного міста Праги та відділу забезпечення фізичного стану документів Народного архіву. Зокрема чеські архівісти представили весь процес проходження реставрації документу, а також матеріально-технічне забезпечення, що використовується для цього. Крім того під час ознайомлення з діяльністю сектору консервації та реставрації архівних документів і науково-дослідного сектору Народного архіву окрім представлення характерних особливостей консервації та реставрації унікальних документів Архіву Чеської корони, була досягнута домовленість про публікацію здобутків чеських архівістів-реставраторів на шпальтах “Архівів України”.

Значне зацікавлення делегації українських архівістів викликало ознайомлення з діяльністю чеських архівів у галузі створення страхового фонду документів та основними параметрами і підходами до дигіталізації архівних документів. Зокрема доволі цікавими є розробки чеських архівістів в галузі сканування фотографій на склі.

Оскільки одним із завдань делегації України було ознайомлення з довідковим апаратом Національного архіву Чеської Республіки з метою виявлення документів категорії “Зарубіжна архівна українка”, під час відвідин архівів, які презентують три рівні архівної системи Чехії, було проведено попереднє ознайомлення з науково-довідковим апаратом

Реставраційна лабораторія Архіву головного міста Праги.

Співробітники архіву Чеської академії наук презентують внутрішній електронний фондовий каталог.

чеських архівів щодо наявності там документів, котрі стосуються історії України. Зокрема в Архіві Чеської академії наук та Інституту Масарика для української делегації було презентовано виставку архівних документів, які безпосередньо стосуються історії України. Серед таких документів слід назвати листи відомого українського громадського, наукового та політичного діяча М. С. Грушевського та його доньки Катерини; документи, що висвітлюють взаємини українських та чеських науковців наприкінці ХІХ – в першій половині ХХ ст. та документи української політичної еміграції 1920–1930-х рр. Після повернення делегації до України було передано до Центрального державного історичного архіву України у м. Київ копії найбільш цікавих документів, люб'язно наданих директором архіву проф. Любошем Велеком. У свою чергу українська делегація подарувала Архіву Чеської академії наук та Інституту Масарика копії документів з фондів центральних архівів України, присвячені українсько-чеським взаєминам початку ХХ ст.

Поряд з Архівом Чеської академії наук українська делегація ознайомила з документами архівної україніки й в інших архівах. Так, у Народному архіві презентовано було камерну виставку документів української еміграції в Чехії у міжвоєнний період. Зокрема документи, що відображають діяльність Української господарської академії в Подєбрадах та Українського університету в Празі. Щире захоплення викликали раніш не відомі українським дослідникам анкетно-реєстраційні

Палітурна майстерня Народного архіву.

картки Українського Громадського Комітету в Чехословацькій Республіці. Серед декількох тисяч карток, заведених на українців, які перебували в 1920-х рр. в Чехії, можна назвати анкетно-реєстраційні картки Івана та Михайла Володимировичів Омеляновичів-Павленко. Врешті згадати треба про реєстраційні книги осіб, котрі зверталися по допомогу до Українського Громадського Комітету в Чехословацькій Республіці. Унікальність даних книг полягає в тому, що завдяки наявності там фотографій прохачів та іменних підписів під ними для дослідників української еміграції в міжвоєнний період з'являється можливість ідентифікувати практично більшість українського еміграційного світу 1920-х рр. З огляду на наявність в фондах Народного архіву Чеської республіки та Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України документів, утворених в результаті діяльності Українського вільного університету в Празі, було висловлено пропозицію про підготовку спільного археографічного видання, присвяченого даній освітній інституції.

Враховуючи неабияку важливість документів архівної україніки, збережених у чеських архівах, делегації України вдалося домовитися про реалізацію спільних проектів, зокрема з поповнення фондів Центрального державного архіву зарубіжної україніки документами, що утворилися в процесі життя та діяльності української громади в Чеській Республіці. Крім того попередньо вдалося домовитися про участь Головного архіву міста Праги, Народного архіву, Архіву Чеської акаде-

Пересувні архівні стелажі Народного архіву.

мії наук та Інституту Масарика щодо їх участі у підготовці українсько-чеської частини міжархівного довідника “Зарубіжна архівна україніка”. Також керівництво Народного архіву, Архіву Чеської академії наук та Інституту Масарика погодилося сприяти організації виявлення та опрацювання документів української громади у Чехії міжвоєнного періоду, а також підготовці за результатами цієї роботи спільного видання – каталогу фондів української еміграції, що зберігаються у цих архівах.

У рамках проведеного відрядження українською делегацією було презентовано нові довідкові видання, підготовлені державними архівами України, а також досягнута домовленість про публікацію низки наукових розвідок провідних чеських науковців на шпальтах українського видання “Архіви України”. В першу чергу, це статті з проблем реставрації архівних документів методів та підходів у дигіталізації архівних зібрань. Крім того під час презентації українських видань чеська сторона підтримала пропозицію першого заступника Голови Державного комітету архівів І. Б. Матяш щодо здійснення взаємного обміну архівознавчими журналами, що видаються архівними службами обох держав, а також підготовки спеціальних номерів цих журналів, де публікуватимуться наукові дослідження українських та чеських архівістів. Перший такий номер готуватиме українська сторона.

Підсумовуючи слід зазначити, що активізація співпраці українських та чеських архівістів сприятиме поглибленню взаєморозуміння та створенню умов для конструктивного діалогу не лише щодо обміну досвідом, але й для впровадження нових спільних культурних проєктів, розширенню відомостей про скарби чеських та українських архівів.

О. В. КОСЕНКО, В. Ф. БОЙКО, Л. В. АНДРІЄВСЬКА*

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ СЕМІНАР “АРХІВНА УКРАЇНІКА: ПОШУК, РЕЄСТРАЦІЯ ТА КОМПЛЕКТУВАННЯ АРХІВІВ”

28 жовтня 2010 р. у Державному комітеті архівів України відбувся науково-практичний семінар “Архівна україніка: пошук, реєстрація та комплектування архівів”, організований Державним комітетом спільно з Центральним державним архівом зарубіжної україніки (ЦДАЗУ) і Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства (УНДІАСД) на виконання Указу Президента України від 13.10.2006 № 875/2006 “Про національну концепцію співпраці із закордонними українцями, державної програми співпраці із закордонним українством та галузевої програми “Зарубіжна україніка”.

У семінарі взяли участь представники Державного комітету архівів України, Департаменту зв'язків із закордонним українством та культурно-гуманітарного співробітництва Міністерства закордонних справ України, Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, Наукової бібліотеки Національного університету “Києво-Могилянська академія”, Фондації ім. Олега Ольжича, Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, Інституту рукопису НБУВ, Інституту дослідження української діаспори Національного університету “Острозька академія”, а також директори центральних державних архівів України.

У центрі уваги учасників семінару були питання координації зусиль українських архівістів та усіх зацікавлених державних інституцій щодо збирання відомостей про архівні документи, котрі зберігаються за межами України, та забезпечення передавання їх на постійне зберігання в державні архіви України, зокрема комплектування фондів ЦДАЗУ.

Відкрила семінар Голова Держкомархіву О. П. Гінзбург, звернувшись з вітальним словом до його учасників, акцентувавши на цінності

---

* *Косенко Олена Володимирівна* – кандидат історичних наук, головний спеціаліст відділу використання інформації документів Центрального державного архіву зарубіжної україніки.

Бойко Віта Федорівна – старший науковий співробітник відділу документознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

Андрієвська Лариса Вікторівна – вчений секретар Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

Під час дискусії на науково-практичному семінарі (зліва направо):
директор бібліотеки ім. Олега Ольжича О. С. Кучерук,
директор ЦДАГО України В. С. Лозицький, директор ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного Н. О. Топішко, директор ЦДІАК України І. М. Кісіль.

історико-культурної спадщини зарубіжного українства для розвитку демократичних традицій в Україні.

Про проблеми, пов'язані з отриманням документів архівної україніки, та пошуки шляхів їх вирішення йшлося у виступі першого заступника Голови Держкомархіву України, доктора історичних наук І. Б. Матяш, автора галузевої програми "Архівна україніка".

Директор ЦДАЗУ, кандидат історичних наук В. Г. Берковський у своїй доповіді звернув увагу на основні характерні риси розвитку Центрального державного архіву зарубіжної україніки. Було зазначено, що створений в травні 2007 р. ЦДАЗУ визначений як координаційний центр з питань роботи з документами архівної україніки, що зберігаються в інших державних архівах і архівних підрозділах організацій та громадських об'єднань, в інших юридичних осіб України, а також у громадян України, іноземців та осіб без громадянства. В межах цих компетенцій проходить комплектування архіву документами архівної україніки. Зокрема, перше надходження відбулося в грудні 2007 р., коли на постійне державне зберігання надійшла Колекція документів діячів політичної та воєнної еміграції в Румунії міжвоєнного періоду. Нині в архіві на постійному зберіганні знаходяться 18 фондів обсягом 1119 справ. Також на зберіганні в архіві знаходяться 2 бібліотечних фонди (обсягом 1681 одиниця зберігання) та 1 музейний фонд (34 одиниці). Крім того після

відповідного опрацювання до основного фондового складу найближчим часом увійде ще декілька фондів.

Також В. Г. Берковський зазначив, що практично з перших днів свого створення архів зустрівся з низкою проблем, які вимагали негайного вирішення. Зокрема, болючою проблемою було розташування архіву, яку у липні 2010 р. за підтримки Голови Державного комітету архівів України та Державної адміністрації зв'язку Міністерства транспорту та зв'язку України вдалося вирішити. Архів, переїхавши у спеціально відведене приміщення по вул. Солом'янській, 3, отримав у своє використання більше 600 кв. м. приміщень, з яких 200 кв. м. складають спеціально обладнані сховища.

Наступною проблемою стало питання комплектування архіву профільними документами та співпраці з зарубіжним українством. Так, наприклад, лише протягом останніх двох років співробітниками архіву було підготовлено та скеровано до різного роду українських установ, а також до представників українства за кордоном понад 100 звернень, на які надійшло лише 7 позитивних відповідей.

На необхідності вироблення чіткої стратегії пошуку документів архівної україніки наголосив директор УНДІАСД, кандидат історичних наук О. Я. Гаранін. Він підкреслив важливість проведення попереднього дослідження усіх обставин та специфіки відкладення документів українського походження в кожній окремій зарубіжній країні, спираючись при цьому на нормативно-правову базу українського законодавства, та поінформував учасників семінару про підготовлену співробітниками інституту в рамках програми "Архівна україніка" серію довідково-інформаційних оглядів щодо архівної україніки в архівах Білорусії, Російської Федерації та про фундаментальний довідник "Архівна україніка в Канаді".

Директор Інституту рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського, доктор історичних наук Л. А. Дубровіна окреслила практичні шляхи пошуку та організації передавання документів архівної україніки із зарубіжних державних та приватних архівів до українських державних архівних установ, спираючись на досвід цієї роботи, накопичений у бібліотечній галузі, та надала кілька практичних порад, зокрема щодо співпраці з українознавчими центрами, що діють у багатьох зарубіжних країнах. Висловила занепокоєння долею архіву Українського вільного університету в Мюнхені, яким зараз ніхто не опікується, через що він може бути втраченим.

У своєму виступі директор Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного Н. О. Топішко розповіла про аудіовізуальні документи архівної україніки, котрі надійшли на постійне зберігання до ЦДКФФА останнім часом, та визначила три основні етапи роботи з поповнення фондів ЦДАЗУ документами архівної україніки.

їніки: збирання інформації про фондоутворювачів; передача цих документів до архіву; забезпечення архіву матеріально-технічною базою для опрацювання одержаних документів зарубіжної україніки.

Про труднощі виявлення документів архівної україніки, пов'язані зі значною їх розпорошеністю між різними країнами, державними архівами, громадськими організаціями та приватними власниками і пов'язані з цим проблеми повернення документів в Україну розмірковував директор Центрального державного архіву громадських організацій (ЦДАГО), кандидат історичних наук В. С. Лозицький. Він зокрема вказав на недоцільність передавання до ЦДАЗУ тих фондів архівної україніки, котрі вже прийняті на зберігання іншими державними архівами.

Його підтримала і директор Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), кандидат історичних наук Н. В. Маковська, яка нагадала, що переміщення архівного фонду з однієї установи до іншої вимагає припинення доступу до користування документами цього фонду на досить тривалий період. Вона також розповіла про документи архівної україніки, що були передані у 1990-х роках на зберігання до ЦДАВО, серед яких найбільш інформативним є фонд уряду УНР в екзилі.

Виконувач обов'язків заступника директора Департаменту зв'язків із закордонним українством та культурно-гуманітарного співробітництва Міністерства закордонних справ України О. М. Зарицький ознайомив учасників семінару з діяльністю департаменту в галузі співпраці з українською діаспорою, в основі якого лежить державна програма, розроблена на період до 2010 р. Нині департамент працює над узагальненням досвіду її виконання для чого готує спеціальний циркуляр до всіх міністерств і відомств, що брали участь у виконанні цієї програми, з проханням дати оцінку проробленій роботі. Незабаром буде розроблена нова державна програма роботи із закордонним українством на період 2010–2015 рр., в якій будуть враховані й проблеми, що обговорюються на семінарі “Архівна україніка: пошук, реєстрація та комплектування архівів”. Виконання нової програми передбачатиме державне фінансування окремих конкретних проектів в галузі гуманітарного співробітництва, можливо, і проектів щодо повернення культурних цінностей. Доповідач порадив працівникам ЦДАЗУ активніше співпрацювати з дипломатичними представництвами України, які охоче допоможуть в пошуку та перемовинах щодо передавання архівів, а за потреби й у перевезенні їх через кордон.

Про документи архівної україніки, що зберігаються у фондах архіву Наукової бібліотеки Національного університету “Киево-Могилянська академія”, їх фондоутворювачів, шляхи отримання, методика опрацювання та напрями використання розповів завідувач архіву О. О. Цига-

Директор бібліотеки ім. Олега Ольжича О. С. Кучерук презентує документи Фонду імені Олега Ольжича, передані на зберігання в ЦДАЗУ (ліворуч директор ЦДАЗУ В. Г. Берковський).

ненко. Він запропонував керівництву ЦДАЗУ підписати меморандум про співпрацю між обома установами.

Заступник Голови Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України Н. П. Українець ознайомила учасників семінару з основними результатами діяльності служби щодо пошуку та повернення духовних надбань українського народу, в тому числі й архівної спадщини, в Україну. З цією метою створено низку міжурядових комісій, які безпосередньо займаються пошуком та поверненням культурних цінностей. Нині з цього приводу ведуться перемовини з Російською Федерацією, Польщею, Угорщиною, готується повернення з США архівів В. Винниченка та П. Курінного, з Канади – родини Горбачевських та митрополита Мстислава (Скрипника), з Франції – А. Жуковського. До кінця нинішнього року ці документи планується перевезти через кордон. Безумовно, що повернення документної спадщини вимагає значного фінансування, зокрема для проведення оцифрування документів, створення якісного копійного фонду для надання їх власникам копій замість переданих оригіналів. На жаль, українські архіви не можуть організувати їх термінове і масове виготовлення, що значно затримує процес повернення документів.

Розповідь представника Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України викликала жваву дискусію серед учасників семінару, зокрема стосовно розподілу отриманих із-за кордону культурних цінностей та практики передавання документів одного фондоутворювача різним установам, в тому числі й таким, що не можуть забезпечити їх належного зберігання та використання. Загальну думку архівістів з цього приводу висловили директор ЦДАГО України В. С. Лозицький та директор Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України) Л. В. Скрипка, які нагадали, що порушення принципу неподільності архівного фонду суперечить нормам державного архівного законодавства, та порадили проводити попередні консультації з фахівцями-архівістами щодо визначення місця остаточного зберігання отриманих із-за кордону документів.

Своє бачення проблеми комплектування фондів архівної україніки висловила директор Інституту дослідження української діаспори Національного університету “Острозька академія”, кандидат історичних наук А. Є. Атаманенко. Вона погодилась з іншими учасниками семінару в тому, що робота з власниками приватних архівів базується на їх особистій довірі до тих людей, які приймають у них документи, підкреслила значний вплив на згоду чи відмову в передачі архівів тих політичних подій, що відбуваються в Україні. В таких питаннях суб’єктивний фактор відіграє вирішальну роль, і це необхідно враховувати в роботі. Доповідачка наголосила на важливості достатнього фінансового забезпечення процесу оформлення, перевезення, виготовлення копій документів, адже виготовлення копій стає чи не основною умовою, котру висувають власники архівів, погоджуючись передати оригінали на зберігання в Україну. Власники документів повинні також володіти повною інформацією про ту установу, якій вони можуть довірити зберігання власних документів. Тому необхідно розгорнути в діаспорі широку інформаційну кампанію про мету, завдання, діяльність ЦДАЗУ, розмістити в Інтернеті анований реєстр фондів.

Директор бібліотеки ім. Олега Ольжича, що уже близько 20 років діє при однойменній фундації і накопичила унікальний книжковий фонд, значна частина якого передана до бібліотеки представниками української діаспори з багатьох країн світу, О. С. Кучерук розповів про досвід роботи бібліотеки з формування книжкових фондів та наголосив, що тільки тісна співпраця ЦДАЗУ з власниками архівів україніки, які мешкають за кордоном, та посольствами України у цих державах, може сприяти вирішенню проблеми комплектування архіву. Особливою умовою передавання повинна бути можливість подальшого безоплатного використання переданих документів (їх копіювання, фотографування тощо). О. С. Кучерук висловив готовність бібліотеки

співпрацювати з ЦДАЗУ і як запоруку подальшої співпраці передав на постійне зберігання до ЦДАЗУ колекцію унікальних документів з фондів бібліотеки ім. О. Ольжича.

В рамках семінару було підписано меморандуми про співпрацю ЦДАЗУ з Науковою бібліотекою Національного університету “Києво-Могилянська академія”, Інститутом дослідження української діаспори Національного університету “Острозька Академія” та угоду між ЦДАЗУ і Фундацією імені Олега Ольжича про передачу на постійне зберігання до архіву архівної та бібліотечної колекції “Бібліотека ім. Олега Ольжича”.

Підбиваючи підсумки семінару, перший заступник Голови Державного комітету архівів України І. Б. Матяш виділила кілька важливих напрямів діяльності українських архівістів щодо вирішення проблеми комплектування фондів архівної україніки:

- продовжувати і поглиблювати роботу ЦДАЗУ з комплектування документів зарубіжного українства;
- продовжувати інформаційні дослідження щодо виявлення джерел комплектування ЦДАЗУ та інших архівів документами зарубіжної україніки;
- створити електронну базу даних про зібрані в різних установах документи архівної україніки;
- підготувати довідник “Архівна україніка в США”;
- звернутися до українського уряду з вимогою врятувати архів Українського вільного університету;
- активізувати співпрацю архівів з Міністерством закордонних справ України та Державною службою України контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України.

Н. М. КЛИМОВИЧ*

НОВЕ НАДХОДЖЕННЯ ДО АРХІВНОЇ СКАРБНИЦІ

Ярослав Зайшлий.

Поповнення Національного архівного фонду залишається одним із найважливіших завдань, які стоять перед архівістами. Здійснюється цей процес за рахунок передавання документів установами, організаціями і приватними особами, а також – так званого ініціативного комплектування, коли ініціатором розшуку документів і передавання їх на постійне зберігання до архіву виступає сама архівна установа.

2010 рік для Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного (далі – ЦДКФФА України) відзначився низкою цінних надбань.

Серед них варто відзначити надходження від продюсера української радіопрограми СНІН у м. Оттава (Канада) Ірени Белл. 21 серпня 2010 р. нею був переданий до архіву компакт-диск зі світлинами із сімейного архіву її батька – інженера Ярослава Зайшлого.

Постать Я. Зайшлого, активного ініціатора і пропагандиста кооперативного руху на території Західної України, довгий час була невідомою пересічним українцям. Лише у 1990-х роках його внесок у розвиток сільськогосподарського виробництва, підняття рівня самосвідомості українського населення західноукраїнських земель у 1930-х рр. були належним чином оцінені.

Уродженець с. Химчин Косівського району Івано-Франківської області Я. Зайшлий закінчив Коломийську гімназію та здобув фах агронома у Ягеллонському університеті (м. Краків, Польща). Усі сили і час він присвячував роботі в об'єднанні "Сільський господар", організації

---

* *Климович Наталія Миколаївна* – завідувач сектору публікації документів Центрального державного кінофотофоноархіву імені Г. С. Пшеничного.

Ярослав і Ольга Зайшлиї.

навчальних курсів та читанню лекцій для сільського населення. Основним осередком навчального процесу стала школа у с. Коршів (Коломийський район Івано-Франківської області), де відбувались заняття “Хліборобського Вишколу Молоді”. Фундатором школи був митрополит Андрій Шептицький, який, викупивши землю і маєток, подарував його приміщення товариству “Сільський господар”. Згодом Я. Зайшлий став виконавчим директором товариства по Західній Україні з центральною конторою у Львові.

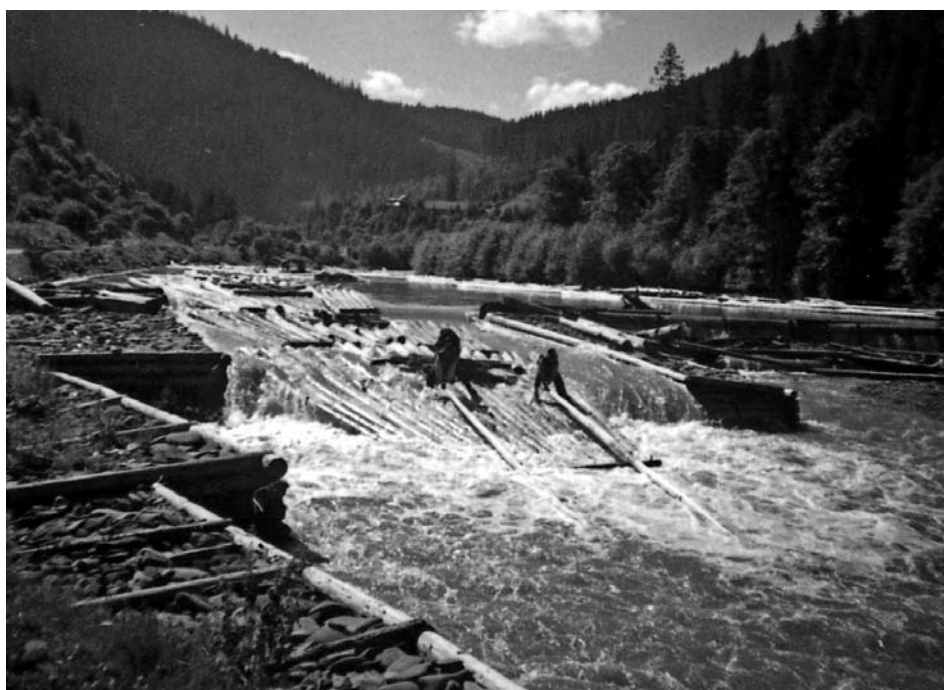
У 1939 р., після ліквідації товариства, його діяльність була переведена на територію Засяння, Лемківщині, Підляшшя і Холмщини. Я. Зайшлий виконував обов’язки директора “Сільського господаря” у Кракові, до 1944 р. – директора Централі Крайового товариства у Львові. Історію та досвід діяльності товариства Я. Зайшлий виклав у низці публікацій, перебуваючи в еміграції у Канаді.

Про різнобічність інтересів Я. Зайшого свідчать його захоплення малярством, керамікою, фотографією. Він залишив по собі колекцію фотодокументів, що висвітлюють діяльність товариства “Сільський господар”, життя і побут жителів Коломийщини і Гуцульщини 1930-х рр.

Серед переданих до архіву є світлини із сімейних архівів родин Зайшлих та Нагірних, фото самого Ярослава Зайшого та його дружини Ольги Нагірної, їхньої дочки Ірени. Серед документів – фотографії

Коломия [1937 р.].

Сплавляння лісу. Карпати [1938–1939 рр.].

Товариство “Сільський господар” у с. Коршів [1937 р.].

“Хліборобський Вишкіл Молоді” при товаристві “Сільський господар”
у с. Балинці, 20 березня 1938 р.

періоду навчання у Я. Зайшого у Кракові, на яких зображені українські студенти.

Низка фотографій містить інформацію про діяльність товариства “Сільський господар”, його гуртків у м. Чорткові (Тернопільська область), с. Балинці, Коршів (Снятинський та Коломийській райони Івано-Франківської області) у 1930–1940-х рр. Тут подано також групові фото керівників та членів організації. На світлинах зафіксовано жанрові сцени з життя сільського населення, урочисті заходи та свята, церковні відправи, сплавлення лісу карпатськими річками, випас худоби тощо.

Окремо можна виділити цикл фотоетюдів, на яких зображено українські села, карпатські краєвиди, види м. Коломия, відзняті під час подорожей та роботи у сільських філіях товариства. Автором більшої частини світлин, датованих 1930-ми рр. на території Коломиї є сам Я. Зайшлий.

Архів висловлює подяку пані Ірені Белл за передані світлини, що мають історичну та етнографічну цінність. Невдовзі до ЦДКФФА України будуть надіслані оригінали документів у вигляді негативів, які стануть вагомим внеском до Національного архівного фонду.

Л. М. ЮДІНА*

**УЧАСТЬ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
У ВІДЗНАЧЕННІ ПАМ'ЯТНИХ ДАТ, ПРИСВЯЧЕНИХ
ВЕЛИКІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ВІЙНІ (1941–1945 рр.)**

2010 р. в Україні позначився кількома пам'ятними датами, присвяченими подіям Великої Вітчизняної війни. Постановою Верховної Ради України від 5 березня 2010 р. № 1948-VI 2010 рік в Україні проголошено Роком ветеранів Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років. 9 травня 2010 р. український народ спільно зі світовим співтовариством відзначив 65-у річницю Перемоги над німецько-фашистськими загарбниками у Великій Вітчизняній війні, 11 квітня – Міжнародний день визволення в'язнів фашистських концтаборів, а 22 вересня – День партизанської слави.

До підготовки та відзначення пам'ятних дат, присвячених Великій Вітчизняній війні, активно залучилися державні архівні установи України, зокрема Держархів Харківської області.

Для Управління освіти департаменту з гуманітарних питань Харківської міської ради, Головного управління освіти та науки Харківської обласної державної адміністрації, Харківського історичного музею, Відділення радіомовлення Харківської обласної державної телерадіокомпанії, Харківської гімназії № 178 “Освіта”, архівних відділів Балаклійської, Барвінківської, Вовчанської, Ізюмської, Лозівської, Сахновщинської райдержадміністрацій та Архівного відділу Харківської міської ради підготовлено та направлено переліки документів та добірки копій документів про події на Харківщині у період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр., виявлених у фондах Держархіву Харківської області, з метою підготовки виставок архівних документів, публікацій, уроків пам'яті тощо.

З тією ж метою 27 відділам освіти районних державних адміністрацій Харківської області направлено інформаційні листи про дати визволення населених пунктів Харківської області від німецько-фашистських загарбників у 1943 р., виявлених у документах та друкованих виданнях держархіву області.

Переліки та копії документів про діяльність Балаклійського та Петровського партизанських загонів надіслано Балаклійській районній

---

* Юдіна Лариса Миколаївна – кандидат історичних наук, заступник директора Державного архіву Харківської області.

організації ветеранів України, яка використала їх при організації заходів із відзначення Дня партизанської слави.

Копії архівних документів про діяльність савинських партизанських загонів, надіслані до Балаклійської районної державної адміністрації, використано районним краєзнавчим музеєм та районною бібліотекою для підготовки тематичних виставок, а також редакцією районної газети “Вісті Балаклійщини” для підготовки статей воєнної тематики.

Упродовж 2010 р. тривала плідна співпраця держархіву області з ветераном Великої Вітчизняної війни, колишнім командиром диверсійного відділу особового партизанського об’єднання № 13 Могилевської області, Білорусь (1943–1944 рр.), старшиною роти 392 стрілецького полку 73 стрілецької дивізії 2-го Білоруського фронту (1944–1945 рр.), уродженцем с. Нове Краснинського району Смоленської області Якушенковим Дмитром Олександровичем. Післявоєнний період його життя тісно пов’язаний з Харковом, де тривалий час він перебував на партійних посадах, працював директором школи, обирався депутатом Ленінської райради м. Харків.

Найближчим часом Дмитро Олександрович планує передати до держархіву області особисті документи (особову справу, фотографії, рукописи статей, вітальні листи та ін.), для утворення особового фонду.

Цього року держархів області досить активно співпрацював із ЗМІ, популяризуючи архівні документи воєнної тематики. За архівними документами, що висвітлюють події Великої Вітчизняної війни, співробітниками держархіву області підготовлено низку статей, опублікованих на сторінках місцевих газет, а саме: “Наближали, як могли. Останні миті війни у харківській пресі” (про трудовий героїчний подвиг харків’ян у допомогу Червоній армії за матеріалами харківської преси, що зберігається у держархіві області)¹; “Невільники третього рейху” (про долю “остарбайтерів”)²; “Листи з неволі” (про тяжкі часи випробувань у Німеччині з листів, що так і не дістали свого адресата)³; “Як ми вижили, не знаємо й самі” (про життя на окупованій території Харкова та області в період німецько-фашистської окупації Харкова та області за документальними свідченнями дітей, очевидців подій 1941–1943 рр.)⁴; “Вони наближали довгоочікувану Перемогу” (з історії партизанського руху на Харківщині за документами Держархіву Харківської області)⁵; “Харьков остался без света, тепла, воды” (про наслідки першої евакуації на Харківщині у вересні-жовтні 1941 р. за архівними документами)⁶; “До дня визволення Харкова” (про відбудову міста, звільненого від німецько-фашистських загарбників)⁷.

8 квітня 2010 р. начальник відділу інформації та використання документів Т. В. Чернявська взяла участь у радіопередачі “Невідомі висоти”, у якій розповіла про документи, що зберігаються у фондах Держархіву

Перед колективом Держархіву Харківської області виступає ветеран Великої Вітчизняної війни Микола Степанович Шестеряков.

Харківської області та висвітлюють події Великої Вітчизняної війни на Харківщині 1941–1945 рр. Свідченням інтересу слухачів до цієї радіопередачі стали їхні неодноразові звернення до держархіву області.

30 квітня 2010 р. у приміщенні держархіву області відбулася зустріч його колективу з ветераном Великої Вітчизняної війни Миколою Степановичем Шестеряковим. Спогади про тяжкі випробування воєнного часу, якими поділився з присутніми учасник бойових дій, нікого не залишили байдужим.

Більшість виставок, підготовлених держархівом області 2010 р. за архівними документами та друкованими виданнями, присвячено Великій Вітчизняній війні. Їх відвідали викладачі та студенти ВНЗів Харкова, користувачі, що працюють у читальних залах архіву, його співробітники, представники громадських організацій та ЗМІ.

На виставці, присвяченій 65-й річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр., що відкрилася 3 травня 2010 р., демонструвалися копії архівних документів про окупаційний період на території Харкова й області. Вони були представлені такими тематичними блоками: евакуація та мобілізація; на допомогу фронту; рух опору (про діяльність партизанських та підпільних організацій); примусове вивезення до Німеччини; людина в окупованому місті; звільнення міста та області; наслідки окупаційного режиму на Харківщині.

“...Нас вразила ця експозиція, бо ми доторкнулися до історичного минулого своєї країни”, – так передали свої враження від побаченого

студенти 2-го курсу Інституту східнознавства і міжнародних відносин “Харківський колегіум” на сторінках студентської газети “Якіта”⁸.

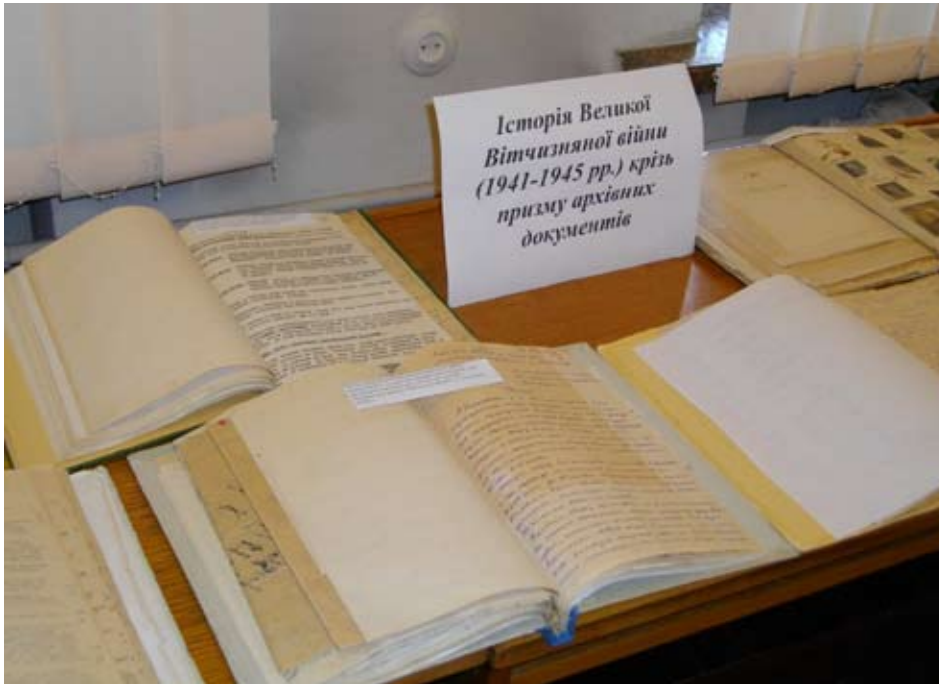
У той же день у читальному залі держархіву області відкрилася виставка друкованих видань “Нескорені харків’яни”, до якої увійшли понад 20-ти видань повоєнного та післявоєнного періоду, серед яких: збірник документів про звірства і злочини німецько-фашистських загарбників на Харківщині, Харківщина у роки Великої Вітчизняної війни, збірник статей про німецький розбій у Харкові, нариси про роботу підпільних комсомольських організацій Харківщини та партизанських загонів у роки Великої Вітчизняної війни, про патріотичний подвиг харківських медиків у дні німецько-фашистської окупації, про харків’ян – героїв Радянського Союзу, збірник пісень про Велику Вітчизняну війну, листи харків’ян 1941–1945 рр. та ін.

6 травня 2010 р. у приміщенні районної ради Київського району м. Харкова під час урочистостей, присвячених Дню Перемоги, експонувалася спільна виставка Держархіву Харківської області та Центрального державного науково-технічного архіву України, м. Харків “Ця незабута Велика війна”.

Відвідувачі ознайомилися з документами про першу евакуацію населення Харкова та області, промисловості, сільського господарства, культурно-наукових закладів, матеріальних цінностей на схід (вересень 1941 р.); про організацію допомоги Червоній армії; про участь населення міста в будівництві оборонних споруджень; про діяльність партизанських загонів; про відбудову звільненого Харкова; листи “остарбайтерів” до рідних; спогади про перебування на окупованій території та у Німеччині; листівки Харківського підпільного обкому КП(б)У із закликом підніматися на боротьбу проти німецьких окупантів; акти про збитки, заподіяні німецько-фашистськими загарбниками, та ін.

22 вересня до Дня партизанської слави у приміщенні держархіву області відкрилася виставка архівних документів “Партизанський рух на Харківщині”, на якій було представлено копії архівних документів із фондів Харківського обкому КП(б)У та Колекції документів про діяльність партизанських загонів на території Харківської області в період тимчасової німецько-фашистської окупації 1941–1943 рр.

До Дня визволення м. Харкова від німецько-фашистських загарбників держархів області підготував виставку архівних документів “23 серпня – День визволення м. Харкова” та друкованих видань “23 серпня 1943 року Харків звільнений назавжди”. Для студентів Харківського аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського “Харківський авіаційний інститут” у рамках огляду виставок було прочитано доповідь про етапи визволення Харкова від німецько-фашистських загарбників та наслідки тимчасової німецько-фашистської окупації на Харківщині.

Виставка архівних документів “Історія Великої Вітчизняної війни крізь призму архівних документів”, що діяла у рамках читачької конференції.

22 жовтня 2010 р. у рамках заходів, організованих держархівом області до 65-ї річниці завершення Другої світової війни, 66-ї річниці завершення визволення України від німецько-фашистських загарбників та 65-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні, відбулася читачька конференція “Велич подвигу народного”, що проходила у формі круглого столу. У роботі конференції взяли участь співробітники держархіву області, студенти харківських вузів, науковці, музейні працівники, представники громадських організацій та ЗМІ.

Тематика доповідей була різноманітною: “Огляд документів Державного архіву Харківської області, які містять інформацію про партизанський рух на Харківщині” (Плисак В. А., головний спеціаліст відділу інформації та використання документів Держархіву Харківської області); Колекція В. О. Рибалова як джерело дослідження історії Великої Вітчизняної війни (Дьякова О. В., викладач Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди); Аналіз документів фонду Барвінківської управи (Пархоменко Н. Є., студентка 5 курсу історичного факультету Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди); Розуміння великої справи: внесок Харківської обласної пошуково-видавничої наукової редакції і Державного архіву Харківської області у створення Всеукраїнської Книги Пам’яті (Величко Т. Ю., старший науковий редактор обласної пошуково-

видавничої наукової редакції Книги Пам'яті України, член Національної Спілки журналістів України); Харків періоду 1941–1942 рр. (Казус В. О., завідувач другого науково-експозиційного відділу Харківського історичного музею) та ін.

У найближчий час планується видати збірник матеріалів конференції.

Під час конференції діяла виставка архівних документів “Історія Великої Вітчизняної війни крізь призму архівних документів”, на якій було оприлюднено документи про діяльність партизанських загонів та підпільних груп (присяги партизан, звіти, фотографії членів партизанських загонів №№ 51 та 52, які діяли на території Савинського району Харківської області); акти про збитки, спричинені німецько-фашистськими загарбниками підприємствам, закладам культури; постанови Харківського міськвиконкому, прийняті у перші дні після визволення міста та ін.

На власному веб-сайті держархіву області створено спеціальну тематичну рубрику “До 65-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.”, у якій представлено фрагменти виставок “Ця незабута Велика війна” та “Нескорені Харків'яни”, що експонувалися у приміщенні держархіву області та приміщенні районної ради Київського району м. Харків. У складі цієї рубрики виокремлено підрубрики: “Переліки документів” (подано переліки документів до вищезазначених виставок та списки колишніх в'язнів концтабору Освенцим (Аушвіц), Республіка Польща, відомості про яких зберігаються в документах Держархіву Харківської області), “Публікації співробітників архіву, присвячені Великій Вітчизняній війні” та “Новини”.

У жовтні 2010 р. на базі Харківського ліцею № 149 для учнів молодших класів співробітники держархіву області провели тематичну годину, присвячену 66-річчю визволення України від німецько-фашистських загарбників.

25 жовтня 2010 р. у Малій залі Харківської обласної державної адміністрації відбулося засідання круглого столу, присвяченого визволенню України від німецько-фашистських загарбників і Перемозі у Великій Вітчизняній війні. Захід організовано за ініціативи Управління преси та інформації Харківської обласної державної адміністрації. У ньому взяли участь директор Держархіву Харківської області Л. М. Момот, директор громадської організації “Харківський музей Холокосту” Л. Ф. Воловік, голова обласного комітету “Дробицький яр” Л. П. Леонідов, голова обласної ради Організації ветеранів України О. І. Котляревський, заступник голови Харківського обласного комітету Міжнародної Української Спілки ветеранів війни Г. Г. Вітков, голова міської ради Організації ветеранів України М. А. Касьяненко,

Директор Держархіву Харківської області Л. М. Момот відкриває читацьку конференцію “Велич подвигу народного”.

начальник управління у справах преси та інформації Харківської обласної державної адміністрації Вікторія Маренич, головний редактор газети “Слово ветерана” П. З. Гулаков, учасник Великої Вітчизняної війни, Голова ради ветеранів 57-ї Армії О. А. Святогоров та ін.

Під час круглого столу обговорювалися питання щодо необхідності збільшення кількості науково-популярних книг про воєнні роки, що пов’язано із зростанням інтересу до воєнної тематики. “Сьогодні я вкотре утвердилася в тому, що та тема, про яку ми сьогодні говоримо, не втрачає актуальності з часом, навпаки, вона отримує все більший інтерес до себе. Ми підключимо до нашої багатогранної діяльності всі творчі сили харківських письменників, а можливо, і не тільки харківських, для того, щоб отримати якісний матеріал, який без проблем зможемо випустити в світ”⁹, – заявила Вікторія Маренич, начальник Управління у справах преси та інформації Харківської обласної державної адміністрації. За її словами, особливу увагу потрібно звернути на книги для дітей. Зокрема, вона запропонувала харківським видавцям підготувати кілька книг для дітей на основі реальних воєнних історій, зібраних у Харківській області при роботі над “Книгою Пам’яті”.

У рамках заходу відбулася презентація фотоальманаху “Победа в пам’яті слобожан”, присвяченого захисникам та визволителям Слобожанщини, землякам, котрі загинули у боротьбі з німецько-фашистськими

загарбниками у роки Великої Вітчизняної війни. Видання підготовлено за ініціативою Харківської обласної ради організації ветеранів України, Управління у справах преси та інформації Харківської обласної державної адміністрації. Воно містить відомості про воєнні події, що відбувалися на території 27 районів Харківської області у період Великої Вітчизняної війни, та дані про кількість загиблих воїнів, воїнів, нагороджених орденами та медалями та воїнів, які одержали звання Героя Радянського Союзу.

Засідання круглого столу, робота якого транслювалася у прямому ефірі на місцевих телеканалах, завершилося оглядом книжкової та тематичної виставок із колекцій редакцій “Реабілітовані історією” та “Книги пам’яті України”.

Приклад Державного архіву Харківської області показує, що державні архівні установи України беруть активну участь у популяризації усіма можливими засобами національної архівної спадщини.

---

¹ Главное. – 2010. – № 18. – 24 квіт.

² Слобідський край. – 2010. – № 45. – 24 квіт.

³ Там само. – № 56. – 22 трав.

⁴ Там само. – № 58. – 29 трав.

⁵ Там само. – № 68. – 22 черв.

⁶ Время. – 2010. – № 110 (16541). – 22 черв.

⁷ Главное. – 2010. – № 34. – 21 серп.

⁸ ПВНЗ “Інститут східнознавства і міжнародних відносин “Харківський колегіум”. – 2010 р. – № 8. – травень.

⁹ Інтерес до теми Великої Вітчизняної війни тільки зростає з часом. Вікторія Маренич [Електронний ресурс] // Харківська обласна державна адміністрація. Новини за 25 жовтня 2010 р. – Режим доступу: <http://www.kharkivoda.gov.ua/uk/news/archive/date/2010-10-25>.

І. Р. СМОЛЬСЬКИЙ*

**ДОКУМЕНТАЛЬНО-КНИЖКОВА ВИСТАВКА
ДО 145-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ МИТРОПОЛИТА
АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО**

2 листопада 2010 р. у приміщенні Центрального державного історичного архіву України, м. Львів відкрилася виставка, присвячена 145-річчю від дня народження митрополита Андрея Шептицького. На відкритті виставки були присутні начальник Головного управління внутрішньої політики, національностей та релігії обласної державної адміністрації Роман Кураш, отець доктор Дмитро Блажейовський, директор Державного архіву Львівської області В'ячеслав Куцинда, представники громадськості та ЗМІ.

Після офіційного відкриття відвідувачі були запрошені на перегляд наукового-документального фільму "Наша державність" про діяльність митрополита Андрея Шептицького та його внесок у розбудову української державницької думки ХХ століття. Присутні мали змогу відчутти атмосферу того складного періоду в історії України, на роки якого припала діяльність митрополита.

Це – друга виставка, організована Центральним державним історичним архівом України у Львові за останні 19 років, яка присвячена митрополиту Шептицькому. На ній представлено 210 документів та унікальних фотографій, переважна більшість яких експонувалася вперше. Однак це лише невелика частина документальних скарбів, що зберігаються у ЦДАЛ. Лише особовий фонд митрополита налічує понад 1200 справ. Крім того, документи, які відображають багатогранну діяльність митрополита Шептицького зберігаються в інших фондах архіву. Для експозиції виставки також надали матеріали Державні архіву Львівської та Івано-Франківської областей. Основна мета виставки – більш повно висвітлити основні віхи життя глави Української греко-католицької церкви. Експозиція побудована за хронологічно-тематичним принципом і поділяється на 5 тематичних розділів.

Перший розділ виставки розповідає про історію роду Шептицьких, родинне життя митрополита та його покликання. Це – герби Києво-Галицьких митрополитів Атаназія і Лева Шептицьких (кінця ХVІІІ ст.), апостольський лист папи Бенедикта ХІV Києво-Галицькому митрополиту Атаназію Шептицькому, фото родини графа Івана та графині Софії з роду Фредрів-Шептицьких (1887 р.) з родинного фонду Марії

---

* *Смольський Ігор Романович* – начальник відділу використання інформації документів Центрального державного історичного архіву, м. Львів.

1893 р., Добромиль.
 Андрей (Шептицький) – монах
 Добромильського монастиря ЧСВВ.
 Центральний державний історичний
 архів, м. Львів, ф. 764
 (колекція фотографій).

Шептицької у Варшаві, метрика хрещення Романа-Марія-Александра Шептицького 1865 р., заяви Андрея Шептицького до протоігуменату ЧСВВ про своє бажання вступити до Василянського монастиря та про складення монашої професії (1892 р.) та інші.

Рід Шептицьких є одним з найдавніших українських боярських родів, грамоту на право земельного володіння якому у 1284 р. надав галицько-волинський князь Лев Данилович. З кінця XVII і майже все XVIII ст. з роду Шептицьких вийшла плеяда найвищих церковних ієрархів української греко-католицької та польської римо-католицької Церков. Серед них: Варлаам Шептицький, Атаназій і Лев Шептицькі, львівські єпископи, згодом – Києво-Галицькі митрополити. Мати митрополита Андрея, Софія, була донькою видатного польського письменника Олександра Фредро. Найстарший син, майбутній митрополит Андрей, при хрещенні отримав імена Роман, Марія, Олександр, він народився 29 липня 1865 р. у с. Прилбичах на Яворівщині. Початкову та середню освіту здобув удома та в гімназії св. Анни у Кракові. Після закінчення гімназії деякий час перебував на військовій службі та через хворобу змушений був її залишити. Навчався на юридичному факультеті Краківського та Вроцлавського університетів. У 1888 р. здобув науковий ступінь доктора права. Цього ж року вступив до монастиря оо. Василян у Добромилі. В чернецтві прийняв ім'я Андрей. У 1892 р. отримав священничі свячення у Перемишлі, згодом став магістром новиків (кандидатів до монастиря) у Добромилі (1892–1896 рр.), а з 1896 р. – ігумен монастиря св. Онуфрія у Львові.

1887 р., Краків. Родина графа Івана та графині Софії
з роду Фредрів Шептицьких.
Фото з родинного фонду Марії Шептицької у Варшаві.

Другий розділ виставки присвячений діяльності митрополита Андрея Шептицького у період 1900–1918 рр. До нього увійшли: грамота Перемиського єпископа Константина Чеховича про призначення Андрея Шептицького на Станіславівський престіл, фотографія собору Воскресіння Христового у Станіславові початку ХХ ст. з фондів Державного архіву Івано-Франківської області, номінація отця Андрея Шептицького єпископом у Станіславові у 1899 р. та номінація єпископа Андрея Шептицького архієпископом Львівським, митрополитом Галицьким у 1900 р., колективне вітання товариств і організацій з нагоди повернення митрополита Андрея із заслання в Росію та інші документи, які ілюструють морально-пастирську працю митрополита, його діяльність у розбудові греко-католицької церкви у 1900–1918 рр., величезний авторитет серед української інтелегенції. У 1899 р. імператор Франц-Йосиф I іменував А. Шептицького Станіславівським єпископом, а папа Лев XIII затвердив це рішення (хіротонія відбулася 17 вересня 1899 р.). Після смерті митрополита Юліана Сас-Куїловського А. Шептицький 17 грудня 1900 р. був номінований Галицьким митрополитом. Інтронізація відбулася 17 січня 1901 р. у соборі св. Юра у Львові. Шептицький створив апостольський вікаріат для вірних греко-католицької Церкви у Боснії, а в 1908 р. направив туди для місійної діяльності монахів-студитів. У 1910 р. митрополит брав участь у євхаристійному конгресі в Монреалі. А. Шептицький був ініціатором унійних Велеградських

конгресів (1907–1928 рр.), у Бельгії створив східну гілку ордену бенедиктинців. У 1901 р. заснував монастир Студійського Уставу, ігуменом якого був його рідний брат Казимир-Климентій. У 1913 р. запросив до Галичини чин Редемптористів (ЧНІ), які прийняли східний обряд. Опікувався жіночими згромадженнями: СНДМ, Пресвятої Родина, Студиток, Милосердя, свщм. Йосафата. Скликав Синоди та Собори УГКЦ (1905 р., 1940–1944 рр.). У вересні 1914 р., після захоплення Львова російськими військами, царський уряд ув'язнив та відправив митрополита на заслання до Суздальського Спасо-Євфиміївського монастиря, де він перебував до 1917 р.

Третій і четвертий розділи виставки висвітлюють міжвоєнний період діяльності Андрея Шептицького. Тут представлено матеріали, що стосуються церковної, суспільно-політичної, культурної і харитативної діяльності митрополита у 1918–1939 рр. З його ініціативи було засновано Львівську греко-католицьку богословську академію (1928 р., ректор о. Йосиф Сліпий), Богословське наукове товариство (1923 р.), Український католицький інститут церковного з'єднання ім. Йосифа-Веніамина Рутського (1939 р.). Шептицький відстоював необхідність створення українського університету у Львові, підтримував приватні народні школи ім. Б. Грінченка, князя Данила, єдину міську українську школу ім. М. Шашкевича, товариства “Просвіта”, “Рідна Школа”, Наукове Товариство ім. Шевченка, читальні, школи для ремісничої і гімназійної молоді, організації “Пласт”, “Луг”, “Сокіл-Батько”, “Українська Молодь Христові”, сприяв видавництву журналів для молоді “Наш Приятель”, “Поступ”, “Українське Юнацтво”. В його особі знайшли надійного покровителя і мецената молоді художники, музиканти. Дбаючи про фізичне здоров'я свого народу, відкриває Народну Лічницю (1903 р.), Порадню для матерів, дитячі садочки, сиротинці. Окреме місце на виставці, займають зворушливі листи і малюнки дітей-сиріт до митрополита Андрея, написані у 1924–1936 рр.

П'ятий розділ виставки присвячений останнім рокам життя митрополита. Унікальні фото та документи цього періоду показують трагічність ситуації, у якій опинився митрополит Андрей Шептицький та очолювана ним греко-католицька церква на Західній Україні. Передбачаючи наростання репресій проти УГКЦ, митрополит таємно 22 грудня 1939 р. висвятив на єпископа з правом успадкування о. Йосифа Сліпого. У жовтні 1939 р. призначив Екзархів для вірних візантійського обряду, що проживали на території Радянського Союзу: єпископа Николая Чарнецького для Волині та Полісся, о. Климентія Шептицького для Росії та Сибіру та ін. Під час Другої світової війни митрополит Шептицький ставив питання про об'єднання всіх християн України навколо Київського Патріархату у єдності з Римським престолом, але не знайшов

розуміння з боку окремих ієрархів Церкви та української інтелігенції. 30 червня 1941 р. митрополит благословляє проголошення відновлення Української Держави.

Ніхто з єпископів в усій Європі не виступав так відкрито й беззастережно проти нацизму та фашизму. Засуджуючи переслідування євреїв нацистським режимом, звернувся з протестом до Гімmlера проти нищення єврейського населення у Галичині. За згодою Шептицького значна кількість євреїв переховувалася у монастирях та митрополичій резиденції у Львові. Увагу відвідувачів виставки привернули опубліковані у 1942 р. пастирські послання “Не убий” й “Про милосердя”, у яких митрополит закликав до примирення політичних сил українського суспільства та засуджував політичні вбивства. Митрополит Андрей Шептицький помер 1 листопада 1944 р. у Львові.

Крім документів і фотографій, на виставці були представлені праці вітчизняних і зарубіжних дослідників, збірники документів, присвячені митрополиту А. Шептицькому. Серед них: український переклад спогадів К. Левіна “Мандрівка крізь ілюзії”, багатотомне видання “Пастирські послання” митрополита А. Шептицького, збірники документів ЦДІАЛ – “Церква і церковна єдність”, “Церква і суспільне питання”, “Митрополит Шептицький і греко-католики в Росії”.

Відкриття виставки висвітлювалося багатьма українськими і зарубіжними ЗМІ, зокрема журналістами телеканалів “Новий”, “Інтер”, “1+1”, “24” було знято низку телерепортажів за матеріалами виставки.

Р. І. МЕЛЬНИК*

ПЕРША КОНФЕРЕНЦІЯ АРХІВІВ СЛОВ'ЯНСЬКИХ КРАЇН

7–10 жовтня 2010 р. у Словенії, у туристичному центрі Ліпіца, що на кордоні з Італією, в готелі “Маестозо” відбулася Перша конференція архівів слов'янських країн. Усі питання, пов'язані з організацією і проведенням цього заходу, взяла на себе словенська сторона в особі таких інституцій, як Міжнародний інститут архівістики Університету в Мариборі (MIAZ), Форум слов'янських культур (FSK), Архів Республіки Словенія (ARS), Архівне товариство Словенії (ADS), Міністерство вищої освіти, науки й технологій Республіки Словенія (MVZT). До організації форуму долучилася також італійська сторона, яку представляв Державний архів міста Трієста. Дирекція державних архівів Міністерства культури Італії надала фінансову підтримку в проведенні конференції.

До складу організаційного комітету, який ініціював проведення, увійшло п'ять осіб (усі члени Міжнародного інституту архівістики у Мариборі), а саме: директор інституту із Словенії Петер Класінц, голова оргкомітету), директор Департаменту архівів і реєстрації Міністерства внутрішніх справ Словацької республіки Йозеф Ханус, директор ВНДІДАС (Росія) Михайло Ларін, директор БілНДІДАС Андрій Рибаків, директор Державного архіву у Кракові Магдалена Марош.

Метою конференції було ознайомлення її учасників з організацією і станом розвитку архівної справи в усіх країнах слов'янського регіону обговорення актуальних проблем архівного будівництва в цих країнах, а також можливих шляхів і перспектив їх розв'язання, зокрема вироблення спільних підходів до вирішення схожих завдань, розширення міжнародної співпраці в архівній сфері, створення умов для налагодження контактів й активного обміну досвідом архівістів слов'янських держав. Відповідно до цього було визначено й тему конференції – “Актуальні проблеми архівної теорії і практики”.

Своїх представників на конференцію делегували архівні служби усіх слов'янських країн (окрім Чехії) – Білорусі, Болгарії, Боснії та Герцоговини, Македонії, Польщі, Росії, Сербії, Словаччини, Словенії, України, Хорватії і Чорногорії. Окремого представника делегувала також Сербська республіка, яка є автономним утворенням у складі Бос-

---

* Мельник Ростислав Ігорович – кандидат історичних наук, завідувач сектору зберігання документиів давнього періоду Центрального державного історичного архіву України, м. Львів.

Організаційний комітет конференції (зліва направо): директор БілНДДАС Андрій Рибаків, директор ВНДДАС Михайло Ларін, голова оргкомітету Петер Класінц, директор Департаменту архівів і реєстрації Міністерства внутрішніх справ Словачької республіки Йозеф Ханус, директор Державного архіву у Кракові Магдалена Марош.

нії та Герцоговини. Делегація кожної країни-учасника складалася з 1–3 осіб. Ними були керівники національних державних архівних служб і їхніх структурних підрозділів, директори й працівники архівів. Україну представляли 2 особи. Загалом учасниками конференції були 26 осіб. Ще 6 осіб взяли у ній участь у якості спеціально запрошених гостей.

Формат конференції передбачав виголошення одним із представників кожної країни-учасниці доповіді тривалістю до 30 хвилин. На виступи програмою було відведено два повні дні – 8 і 9 жовтня. Кожне ранкове засідання розпочиналося зверненням до учасників конференції представників згаданих словенських інституцій, які були причетні до її організації.

9 жовтня працівники Російського архіву давніх актів у Москві та Архіву Республіки Словенія у Люблянці презентували результат спільної праці – збірник документів про російсько-словенські відносини з XII ст. по 1914 рр. Згідно з регламентом конференції, усі доповіді виголошувалися в алфавітному порядку країн-учасниць їхніми національними мовами. Так, першого дня, 8 жовтня, було заслухано сім доповідей. Їх виголосили представники Білорусі, Болгарії, Боснії та Герцоговини, Чорногорії, Хорватії, Македонії та Польщі. Наступного дня, 9 жовтня, було заслухано решту доповідей, авторами яких були делегати з Росії,

Сербії, Словаччини, Словенії й України. Після останньої доповіді кожному із присутніх було надано декілька хвилин для висловлення своїх думок і побажань з приводу організації конференції, заслуханих доповідей, а також перспектив проведення схожих заходів у майбутньому.

Тематика виступів на конференції була довільною, але не виходила за рамки загальної проблематики конференції. Більшість із них, як і слід було очікувати, стосувалася загальних питань організації архівної справи та діяльності архівів слов'янських країн. Водночас, розглянуті доповідачами проблеми чітко вказали на існування спільних точок дотику практично для всіх представлених на конференції національних архівних систем, що значно розширює й актуалізує потребу й перспективи їхньої співпраці та обміну досвідом у майбутньому. Серед дотичних проблем слід виділити насамперед такі: розробка й затвердження єдиного національного архівного законодавства; організація системи управління архівною справою країни; вибір оптимальної моделі взаємовідносин між органами державної архівної служби й недержавними інституціями; забезпечення збереженості архівних документів; організація роботи з електронними архівними документами та їх зберігання; підготовка кваліфікованих архівних кадрів; фінансування архівів.

Незважаючи на існування спільних проблем, для кожної національної архівної системи властиві певні особливості, які в результаті й визначають їх сучасний стан, а також пріоритети й перспективи розвитку у найближчі роки. Відповідно ці особливості знайшли своє відображення у доповідях учасників конференції. На їх підставі можна стверджувати, що найскладнішою є ситуація в архівній сфері в країнах, які раніше входили до складу соціалістичної Югославії, насамперед Боснії та Герцоговини, Македонії і Чорногорії. Поєднання історичних і політичних чинників створило несприятливі умови для повноцінного функціонування їхніх архівних систем. Підтвердженням цього може бути стан архівної справи в Боснії та Герцоговині. Внаслідок поділу країни за релігійною ознакою на три частини тут досі не вирішеною залишається проблема централізації архівної справи. У деяких регіонах Боснії та Герцоговини органів державної архівної служби. На ці проблеми важким тягарем накладається також брак належного фінансування архівної галузі з боку держави. Архіви Македонії і Чорногорії страдають через хронічну нестачу кваліфікованих архівних кадрів, що є наслідком відсутності відповідної системи підготовки архівістів вищими навчальними закладами. З представлених доповідей можна зробити висновок про значно краще становище архівної архівних систем Сербії, Словенії і Хорватії. В Словенії активно ведеться дискусія про реформування її архівної системи, згідно з якою передбачено створення єдиного центру управління архівами — центрального чи національного архіву, якому мають підпорядковуватися територіальні архіви.

Під час екскурсії учасників конференції до Шкоцьянських печер у Словенії.

Окрім території колишньої Югославії, реформи архівної сфери не минули й інші слов'янські країни. Так доповідь представника Болгарії було присвячено реформі архівної справи у цій країні, внаслідок якої поряд із центральним органом управління державними архівами було створено шість територіальних архівних служб з підпорядкованими їм архівами. За схожим принципом, зі слів доповідача, організовано систему державних архівів у Словаччині. Її детальному аналізу було присвячено окремий виступ. Триває розпочатий у середині 1990-х рр. процес формування національного архівного законодавства Білорусі. Як зазначено в доповіді, він супроводжується відповідними змінами в архівній системі країни. З комплексом невідкладних проблем зіткнулася в останні роки й польська архівістика, серед яких доповідач відзначила такі: застаріле архівне законодавство 1980-х рр.; нормативно-правове регулювання питань, пов'язаних з організацією доступу до архівних документів у державних архівах; забезпечення збереженості й захист державних архівних документів, які зберігаються у приватних архівах; обіг електронних документів у державних установах; інтегрована система архівної інформації. Водночас серед вагомих досягнень архівної системи Польщі, особливо на фоні інших країн-учасниць конференції, слід вважати повну відсутність проблем, пов'язаних із забезпеченням архівів кваліфікованими кадрами, що пояснюється функціонуванням

виробленої і випробуваної роками ефективної системи підготовки архівістів на базі вищих навчальних закладів. Учасі державної архівної служби Росії у формуванні й функціонуванні електронного уряду, забезпеченні потреб громадян і суспільства в архівній інформації шляхом використання сучасних інформаційних технологій було присвячено доповідь представника російської делегації.

Після закінчення конференції відбулися активне її обговорення і дискусія, за результатами яких кожна делегація отримала змогу подати організаційному комітету конференції у письмовій формі перелік власних пропозицій для підготовки її резолюції. Вони зводилися до таких основних пунктів: дати високу оцінку організації конференції; зробити міжнародні конференції архівів слов'янських країн щорічними; надати цим конференціям тематичного спрямування; публікувати результати конференцій в окремих збірниках; створити окремий сайт, присвячений конференціям архівів слов'янських країн; розглянути можливість створення міжнародної організації, яка б об'єднувала архівістів слов'янських країн та представляла їхні інтереси перед світовою громадськістю.

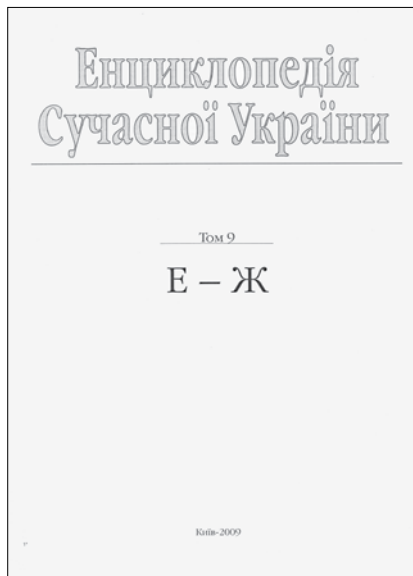
М. Г. ЖЕЛЕЗНЯК*

ВІД ЕУ – ДО ЕСУ

Черговий, дев'ятий том Енциклопедії Сучасної України, що охоплює статті на літери Е–Ж, надійшов до бібліотек країни. Серед розмаїття статей-персоналій, великого блоку статей економічного та екологічного спрямування, нарисів про наукові напрями, галузі народного господарства, адміністративні одиниці та значно менших – про об'єкти, інституції, видання, установи тощо том містить статтю “Енциклопедія”, що подає сконцентровану інформацію про історію енциклопедичної справи на українських землях і поза ними, про здобутки українських енциклопедистів. Уже десять років, з них останні п'ять у створеному в системі Національної академії наук України Інституті енциклопедичних досліджень, працюють над цим проектом науковці. Як же виникла ідея такої енциклопедії і які трансформації вона пройшла.

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України є спадкоємцем Координаційного бюро Енциклопедії Сучасної України, яке було створено у системі НАН України 1998 року саме з метою підготовки Енциклопедії Сучасної України (ЕСУ). Названа енциклопедія і є головним проектом, над яким працює Інститут. Якщо порівнювати її з попередніми енциклопедичними виданнями, то насамперед варто наголосити на двох принципових моментах – відсутність ідеологічних і партійних пріоритетів, особливо це стосується порівняння з Українською Радянською Енциклопедією (УРЕ), і широтою охоплення різних сфер буття в Україні. Друга особливість вирізняє ЕСУ як від УРЕ, так і від Енциклопедії Українознавства (ЕУ) та її англomовного варіанту.

До речі, ЕСУ замислювалася як ЕУ-3. Як відомо, Наукове товариство ім. Шевченка, що відновило свою діяльність по Другій світовій війні в Німеччині, у 1947 році прийняло рішення про створення Енциклопедії Українознавства. Планувалася вона, власне, й була реалізована як два окремі, однак взаємопов'язані й взаємодоповнюючі видання. Перша частина цієї праці дістала назву ЕУ-1. Вона складалася з 3-х

* Железняк Микола Григорович – кандидат філологічних наук, директор Інституту енциклопедичних досліджень НАН України.

томів, що охоплюють за тематичним принципом усі ділянки українознавства. На 1200 (нумерація всіх книжок наскрізна) сторінках у формі низки наукових статей подано загальні відомості про назву території та її народу; географічне положення України та межі її земель, адміністративний поділ, фізичну географію і природу, геологію, клімат, рослинний та тваринний світ, людність і демографію, економіку, народне господарство, юриспруденцію, етнографію, мову, історію, культуру, літературу, пресу, охорону здоров'я та спорт, військо. Словом, усі аспекти життя країни та етносу, ймення якого – українці. Редакційну колегію цього видання очолювали В. Кубійович та З. Кузеля, а серед авторів такі метри свого фаху, як: Н. Василенко-Полонська, І. Раковський, Ю. Блохін-Бойко, С. Гординский, В. Біднов, Д. Дорошенко, Ю. Шевельов, І. Зілинський, Г. Махів, І. Огієнко, О. Оглоблин, Я. Пастернак, В. Сімович, Р. та С. Смаль-Стоцькі, Д. Чижевський та десятки інших імен, що становлять славу української науки, які волею долі опинилися в еміграції. Друга частина – це гаслова чи словникова Енциклопедія (ЕУ-2), що складається з 10 томів та 11-го – доповнюючого. Принцип укладання цієї енциклопедії абетковий, статті значно коротші. Окрім того, ця частина детальніша, оскільки включає окремі статті-персоналії про визначних діячів з різних ділянок життя в Україні й почасти поза її межами, численні вузькі факти та події з різних ділянок українського життя. ЕУ-2 ніби доповнювала, конкретизувала ЕУ-1. Однак, як ЕУ-1, так і ЕУ-2 мали свої часові обмеження. Перша подавала стан української наукової думки в еміграції кінця 40-х – початку 50-х років ХХ ст. Друга охоплювала реалії та події до середини 80-х років цього ж століття. Звичайно, будь-яке енциклопедичне видання має пропуски. З різних причин, насамперед, через брак інформації. Не позбавлена цього недоліку й ЕУ-2. Саме тому професор А. Жуковський, який перебрав після смерті В. Кубійовича 1985 р. керівництво НТШ у Європі та головної редакції ЕУ-2, знаючи про такі пропуски, 1995 року звернувся до Національної академії наук України з пропозицією видати третю ЕУ-3. Ця Енциклопедія повинна була стати своєрідним продовженням ЕУ-2, оскільки у ній, на думку професора Аркадія Жуковського, мало бути відображено період після 1985 року по час її виходу — тобто кінець 1990-х років. Планувалося її видати до 1998 року – 80-річчя заснування Національної академії наук України.

Чому Жуковський звернувся з такою пропозицією до НАН України, а не до видавництва УРЕ чи відновленого у Львові НТШ? По-перше, у нього вже був досвід співпраці з установами НАН України: 1995 року Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського перевидав три томи ЕУ-1. По-друге, Український міжнародний комітет зв'язків з українцями за кордоном, створений 1990 року у системі НАН України, який очолював академік Ярослав Яцків, допомагав А. Жуковському з підготовкою 11-го (доповнюючого) тому ЕУ-2.

А. Жуковський добре орієнтувався в ситуації в Україні й наполіг на тому, аби проект ЕУ-3 виконувався науковцями НАН України, а координаційний центр знаходився не у Львові, як бажав того Голова НТШ у Львові професор Олег Романів, а у Києві. Все це й зумовило створення спочатку у рамках Українського міжнародного комітету, про який вже згадувалося, Координаційного бюро ЕСУ, яке 1998 року набуло статусу самостійної юридичної особи, а від 2004 року реформовано в Інститут енциклопедичних досліджень НАН України.

Доповнюючий характер ЕУ-3 на практиці виявив чимало проблем. А. Жуковський планував наповнити це видання не лише новими статтями про тих осіб, котрі з різних причин не потрапили до ЕУ-2, статтями про нові реалії останніх років існування СРСР, зокрема горбачовської перебудови, про нові інституції, події вже Незалежної України, а й доповнити статті, подані в різних (10) томах ЕУ-2 тією інформацією, якої бракувало у цих статтях. Це внесло плутанину, бо ЕУ-2 творилася протягом 30 років. Статті на перші літери абетки були написані у 50-ті роки, з того часу на момент започаткування ЕУ-3 минуло понад 45 років. Доповнювати ці статті було складно. Окрім того читачеві потрібно було мати комплект ЕУ-2, яку лишень тоді почало перевидавати НТШ у Львові. Саме це й викликало дискусію у членів ініціативної групи щодо статусу, структури та наповнення ЕУ-3. Головна редакційна колегія, очолювана трьома співголовами (І. Дзюба, А. Жуковський, О. Романів) провела підготовчу роботу зі створення словника чи реєстру Енциклопедії, було розіслано листи з анкетами, замовлено певну кількість статей. Аналізуючи наші дії, мушу зізнатися, що, на жаль, ніхто з нас, окрім професора А. Жуковського, не мав практичного досвіду такої роботи, тому й було чимало організаційних недоречностей і помилок.

Остаточо від доповнюючого характеру ЕУ-3 відмовилися, коли почали отримувати відповіді на розіслані листи та анкети. У той час e-mail ще був для нас недоступний, і листи надходили звичайною поштою. Були дні, коли ми їх отримували сотні. Тоді зрозуміли, що у 3 томи увібгати всю цю інформацію нереально, окрім того, виникло бажання мати продукт, в якому представлено цілісний образ України, принаймні, на столітньому часовому відрізку. Саме так редакція трактувала назву Сучасна Україна, тобто Україна ХХ століття, адже на початку століття були витoki нашої державності, тоді діяли найвизначніші наші політики, тоді було створено багато інституцій, у ті роки й світ дізнався про нашу націю та державу.

Головна редакційна колегія пристала на думку про необхідність видання окремої Енциклопедії, яка буде, звичайно, ґрунтуватися на попередніх енциклопедичних виданнях, однак стане самостійним енциклопедичним проектом. Критерій відбору та підготовки матеріалу, який було прийнято за базовий – об'єктивність, неупередженість і все-

бічність у висвітленні того чи іншого явища, події, особи. Критерій відбору особи – реальний внесок у сферу її професійної діяльності – чи то науку, чи то літературу, політику, спорт тощо. Звичайно, як і в будь-якій енциклопедії, є у нас і формальні критерії. Наприклад, для науковців – це наявність ступеня доктора наук. Чимало було дискусій з цього питання. Покійний Олег Романів особливо гостро виступав проти цього, однак, аби позбутися суб'єктивізму та й з огляду на те, що донині в Україні є лише одне узагальнене видання про науковців, а саме “Ученые Украинской СРСР”, видане у середині 70-х років ХХ ст., та відсутність Українського Біографічного словника переконали нас у правомірності антропологічного характеру ЕСУ.

Авторський колектив ЕСУ – наше найбільше багатство. Хоча ми маємо вже непоганий архів, електронну базу даних, формуємо бібліотеку, однак без автора доброї статті не підготуєш. Тим паче, що у нас усі статті – авторські. Неоціненну допомогу нам надають координатори ЕСУ. Це наші повпреди, якщо можна так сказати, в наукових установах, вишах, театрах, спілках. Їхня допомога є дуже важливою з огляду на антропологічний характер ЕСУ. Один том ЕСУ охоплює приблизно три тисячі статей, з них (залежно від літери, що потрапляє до цього тому) 50–70 відсотків – статті-персоналії. А це не лише люди, які нині працюють, а й ті, хто вже відійшов в інші світи, змінив місто, а то й країну проживання. На жаль, не в кожній установі є добрі архіви, ведеться історія вишу, театру чи спілки. Нині з цим питанням трохи легше, бо з'явилося багато публікацій на зразок “хто є хто” у тому чи іншому закладі, або “професори такого-то університету”. Та й сайтів останнім часом з'явилося багато. Думаю, що певною мірою таким виданням прислужилася й наша енциклопедія. У передмові до довідника “Професори Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького (1784–2006)”, виданого 2006 р. у Львові, першим чинником, що “заініціював” це видання зазначено: “...підготовка багатотомного видання Енциклопедії Сучасної України, до якого, за задумом його упорядників, мали б увійти наукові біографії більшості провідних науковців Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького (ЛНМУ)”. Характер нашої енциклопедії загальноукраїнський, бо творять її автори з різних регіонів України. ЕСУ об'єднала схід і захід, північ і південь. Не знаю, чи знайдеться в Україні, принаймні, хоч одне містечко, де б не жив хоч би один з наших авторів. Ми використовуємо знання й напрацювання наших краснавіців, хоча, звичайно, основними авторами наших статей є науковці інститутів НАН України, галузевих академій та університетів України. Треба сказати, що ці люди працюють за символічний гонорар, а іноді й за “спасибі”. Це ентузіасти, це наші вірні й надійні помічники. Сотні людей, я навіть не знаю, як бути, бо хотілося б їх назвати, щоб читачі знали їхні імена. Серед наших авторів – це і всесвітньовідомі науков-

ці – Б. Патон, Ю. Глеба, М. Гродзинський, який до речі, є не лише членом Головної редакційної колегії ЕСУ, а й відповідальним редактором відділу “Біологія. Екологія”. Членом редколегії й відповідальним редактором відділу “Астрономія. Космонавтика” є Я. Яцків; Л. Пиріг відповідає за медицину; М. Чумаченко – за економіку; на жаль, нас покинув Я. Ісаєвич, він не лише був відповідальним редактором відділу “Історія” разом з професором С. Кульчицьким, а й нашим найкращим порадиником і помічником в усіх справах – від авторства до сприяння наповненню нашої бібліотеки, поширенню примірників ЕСУ за кордоном, у наукових колах Західної Європи. Схиляючи голову перед світлим образом Ярослава Дмитровича, не можу не згадати ще кількох великих вчених та ентузіастів енциклопедичної справи, справжніх наших щирих друзів, які, на жаль, покинули цей світ. Це Валерій Буркат, фахівець-аграрій, Дмитро Макаренко, геолог, історик геології, завдяки йому редакція має не одну сотню статей про геологів України, зокрема про всіх репресованих науковців цього фаху, професор Олександр Маринич, під редакцією якого вийшла чи не найкраща галузева енциклопедія – “Географічна енциклопедія України”. Це наші автори й координатори: Сергій Фомін – росіянин з Сибіру, професор Національного університету фізичної культури й спорту України – так перейнявся справою творення ЕСУ, що весь свій вільний час віддавав їй. Повірте, підготувати статтю про спортсмена чи вид спорту дуже важко, бо це мобільна категорія людей, що часто змінює команди, місце проживання, тренерів тощо, а енциклопедична справа любить точність у датах, назвах, прізвищах. Хіба що ви маєте такий архів, як Василь Драга, що також не одну сотню статей підготував про важкоатлетів для ЕСУ, а ще “привів” до нашої редакції своїх друзів – істориків спорту в Україні – І. Лозовського з Вінниці, Ю. Грота з Харкова та інших, які стали нашими постійними і надійними авторами.

На жаль, від минулого року немає з нами Марії Миколаївни Хомляк. Її лозунг “ЕСУ понад УСЕ!” надихав нас. Ця дивовижна людина з величезною енергією й любов’ю до України мобілізувала на підготовку статей для ЕСУ найкращих фахівців-природничників (ботаніків, зоологів, біологів). Не шкодувала ані свого часу, ані своїх коштів, бо телефонувала, писала листи, консультувала, нагадувала, а іноді й “вистягувала” обіцяну статтю від автора. Багато для ЕСУ зробили К. Медведик з Тернопільщини, П. Ротач з Полтавщини, які, на жаль, також уже покинули цей світ. Нехай земля буде їм пухом, а кожен новий том ЕСУ – пам’ятником їхнього подвижницького життя.

Очевидно, варто починати писати історію ЕСУ, особливо про її авторів, бо не може бути ЕСУ без статей Г. Самойленка з Ніжина, Т. Сулятицького з Чернівців, Т. Пустовіта та В. Ханка з Полтави, Г. Зленка та Т. Басанець з Одеси, братів Б. та К. Хоменків і А. Подолинного з Вінниці, М. Костриці з Житомира, Ю. Бірюльова, Л. Зашкільняка,

М. Литвина та К. Науменка зі Львова, Л. Богданової, Л. Тверської та Т. Шпаковської з Дніпропетровська, О. Єпіфанової та О. Хорунжої з Луганська, Є. Мірошниченка з Миколаєва, В. Чирви з Сімферополя. А скільки киян! Не вистачить місця, щоб я назвав хоч би найактивніших наших авторів. Саме завдяки їхньому ентузіазмові, допомозі, жертвності ЕСУ існує й, певний, буде існувати до завершення цього проекту.

Якщо говорити про авторів з діаспори, то, правду кажучи, хотілося б їхньої більшої активності. Важко пояснити чому, але їх небагато. Можливо, це пояснюється тим, що ми не можемо платити гонорари, можливо, їхньою зайнятістю, чи нашими прорахунками в організації роботи з цими авторами. Але факт залишається фактом. З іншого боку, це, очевидно, й закономірно, бо все ж таки наша енциклопедія – це видання насамперед про материкову Україну, хоча ми намагаємося подавати статті про визначних діячів діаспори, їхні інституції, осередки, видання. Звичайно, є Енциклопедія діаспори, яка як спеціалізоване видання, повніше й ширше висвітлює життя української діаспори у тих чи інших країнах. Таке її завдання. Нині видано том, присвячений українцям Азії, Африки й Австралії, а минулого року видрукувано першу книгу тритомника, присвяченого українцям США. Та все ж хочу відзначити, що редакції й Інституту вдалося налагодити плідні зв'язки з декотрими науковцями українського зарубіжжя. Зрозуміло, що нам чимало писав, на жаль, нині стан здоров'я його не дозволяє це робити, професор А. Жуковський. Україністика Словаччини й Чехії дуже добре представлена старанням академіка М. Мушинки та частково професора М. Неврлого, Л. Баботи, В. Грешлика. Микола Мушинка безвідмовний, більше того, він слідкує, аби всі гідні особи й важливі інституції не лише названих країн потрапили до ЕСУ. Давні і плідні, ще від перших томів, маємо зв'язки з Михайлом Василюком з Аргентини. Професор Оксана Борушенко з Бразилії – наша незамінна помічниця у цій країні. Л. Жук, відома піаністка й педагог, та С. Ільницький – з Канади, а головне Р. Сенькусь – наш не лише автор, а й координатор разом з А. Макухом на північноамериканському континенті. Писали для нас і професор Л. Рудницький, і Р. Сербин, і В. Ревуцький, і М. Шафвал з УВУ. Багато допомагає А. Баб'як з Риму. У Польщі ми маємо наших надійних авторів – С. Заброварного, Ю. Гаврилюка, О. Колянчука. Східна діаспора у нас представлена В. Чумаченком з Краснодару, В. Чорномазом з Владивостока, Ю. Барабашом з Москви, Т. Лебединською з Санкт-Петербургу, О. Деко з Ізраїлю. Хотів би назвати й кількох неукраїнців, які дуже допомагають у справі підготовки ЕСУ. Це – керівник Грузинської енциклопедії З. Абашидзе, Молдовської енциклопедії – К. Манолаке, наша надійна авторка з Білорусі, викладач Гомельського університету Валентина Лебедева, польський славіст Богуслав Бакула та інші.

М. Г. ПАЛІЄНКО*

НОВЕ ВИДАННЯ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ

Українська політична еміграція 1919–1945 : документи і матеріали / Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, ЦДАГО України ; кол. упоряд.: В. С. Лозицький (кер.), О. В. Бажан, С. І. Власенко, А. В. Кентій. – К. : Парламент. вид-во, 2008. – 928 с., 16 с. іл.

Історія української політичної еміграції впродовж двох останніх десятиліть перебуває у центрі уваги багатьох українських та зарубіжних істориків, соціологів, політологів, культурологів. За цей період з'явилась низка ґрунтовних досліджень, присвячених характеристиці еміграції як соціального явища та фактору політичного життя, аналізу різних аспектів суспільно-політичної, військової, культурної, наукової та освітньої діяльності окремих політичних партій і течій, громадських організацій, наукових та освітніх установ, мистецьких об'єднань, а також окремих діячів (зокрема, В. Трошинського, В. Євтуха, С. Віднянського, В. Піскун, О. Вішки, В. Сергійчука, І. Срібняка та ін.). Значну увагу було приділено висвітленню проблем, пов'язаних із формуванням архівних, музейних та бібліотечних колекцій української еміграції, встановленням шляхів їх переміщення в роки Другої світової війни та місць сучасної локалізації (праці Л. Лозенко, М. Мушинки, П. К. Грімстед, М. Палієнко та ін.).

Значним внеском у розширення та збагачення джерельної бази вивчення української політичної еміграції став вихід у світ фундаментального збірника документів і матеріалів “Українська політична еміграція 1919–1945”, підготовленого Інститутом політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України та Центральним державним архівом громадських об'єднань України (упорядники: В. С. Лозицький (керівник), О. В. Бажан, С. І. Власенко, А. В. Кентій).

---

* Палієнко Марина Геннадіївна – доктор історичних наук, доцент кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

В основу збірника покладено матеріали фонду 269 – “Колекція документів “Український музей в Празі” Центрального державного архіву громадських об’єднань України, які представлені статутами і програмами політичних партій та громадських організацій, заявами, зверненнями, відозвами політичних проводів української еміграції, інформаційно-довідковими матеріалами, а також епістоляріями відомих громадсько-політичних та військових діячів (М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюри, М. Антоновича, І. Борщака, М. Галагана, Д. Донцова, Д. Дорошенка, А. Жука, Є. Коновальця, А. Ливицького, В. Липинського, Б. Мартоса, В. Прокоповича, В. Петріва, І. Рудичева, М. Садовського, В. Сальського, С. Смаль-Стоцького, В. Филоновича, О. Удовиченка, І. Феценка-Чопівського, М. Чеботаріва, Є. Чикаленка, О. Шаповала, С. Шемета та ін.). Опубліковані у збірнику документи розкривають державні, суспільно-політичні та військові аспекти діяльності української еміграції в Європі у міжвоєнний період та в роки Другої світової війни.

До збірника включено також документи з фондів ЦК Компартії України (ф. 1) та Компартії Західної України (ф. 6), які містять оцінку діяльності української політичної еміграції компартійним керівництвом, агентурні повідомлення про діяльність Державного центру УНР в екзилі, Української національної ради ЗУНР, становище української еміграції у Польщі, ЧСР, Франції (зокрема, док. №№ 26, 61, 128, 131, 152 та ін.).

Структурно видання включає всі компоненти, які притаманні збірникам документів наукового типу: передмову, тексти документів, текстуальні та змістові примітки, список скорочень, список рідковживаних слів, іменний покажчик, перелік документів і матеріалів. Документи подано у збірнику за хронологічним принципом (нижня хронологічна межа – грудень 1919 р., верхня – квітень 1945 р.). Кожен рік представлений у збірнику в середньому 12–17 документами, однак найменш репрезентативними є 1919 р. (2 док.) та 1945 р. (2 док.), а найбільш інформаційними є добірки публікацій за 1941 (68 док.), 1939 (37 док.), 1926 (28 док.) роки. Загалом у збірнику вміщено 515 документів.

Слід відзначити типологічну та видову різноманітність включених до збірника документів – це звернення, інформаційні повідомлення, маніфести, відозви, доповіді, заяви, резолюції, постанови, статuti, комунікати, програми, обіжники, а також численні листи відомих українських діячів.

Публікація кожного документа має заголовок, укладений упорядниками, який включає порядковий номер, тип, автора, адресанта та дату документа. Кожний документ супроводжується археографічною легендою, в якій зазначено місце його зберігання (скорочена назва архіву, номер фонду, опису, справи, аркушів), вказується автентичність

документів (оригінал, завірена копія, копія). Копітку роботу упорядників над коментуванням змісту документів засвідчують підготовлені на високому професійному рівні змістові та текстуальні примітки, в яких наведено додаткові відомості про осіб, політичні партії та рухи в еміграції, відтворено деякі маловідомі події і факти (загалом упорядниками складено 529 приміток до документів).

До рецензованого збірника внесено документи, які характеризують діяльність політичної еміграції у міжвоєнний період та в роки Другої світової війни. Зміст документів відбиває процеси, які відбувалися в еміграційному середовищі, погляди представників різних еміграційних кіл на перспективи розвитку національного-визвольного руху, дискусії і протиріччя, які існували між ними. Між іншим, збірник містить важливі матеріали щодо діяльності Державного центру УНР в екзилі, закордонних груп УПСР, УСДРП, УКП, інформацію про політичну ситуацію та становище української еміграції в різних країнах Європи, а також у США, Туреччині, на Далекому Сході тощо; у численних листах і зверненнях різних політичних сил йдеться про причини роз'єднання української політичної еміграції та про необхідність консолідації всіх національно-державницьких сил за кордоном. У низці опублікованих документів відображені заходи української еміграції, спрямовані на визнання Лігою Націй права українців вказувати в міжнародних паспортах свою національну приналежність. Значний відсоток документів характеризує діяльність української еміграції в роки Другої світової війни (у т. ч. Уряду УНР, гетьманського центру, проводу ОУН тощо), оцінку політичної ситуації, перспективи боротьби за українську державність.

У ґрунтовній вступній статті А. Кентія та В. Лозицького “Антибільшовицька позиція об'єднує всю українську еміграцію...” (стор. 5–57) подано, складене на основі вивчення комплексу документів, авторське бачення процесів, що відбувалися в еміграційному середовищі у міжвоєнний період та охарактеризовано діяльність різних політичних партій і рухів, зокрема представників Державного центру УНР в екзилі на чолі з С. Петлюрою, течій консервативно-гетьманського руху, очолюваних П. Скоропадським та В. Липинським, Української партії соціалістів-революціонерів на чолі з М. Шаповалом, ОУН(Б) та ОУН(М), Державного центру ЗУНР на чолі з Є. Петрушевичем. У статті неодноразово наголошується на “розпорошеності і роз'єднаності української політичної еміграції”, її “нездатності до консолідації”. “Опинившись за кордоном, – зазначають автори, – українські політичні сили виявилися роз'єднаними, озлобленими, нездатними до консолідації, і, найстрашніше, – налаштованими на компрометацію та дискредитацію одна одної, як в емігрантському середовищі, так і поміж чужинцями” (стор. 8). На нашу думку, вивчення української еміграції як політичного та соціокультурного явища потребує, поруч із оцінкою міжпартійних протиріч та особистих антипатій окремих її представників, більшого врахування

тої вагомій ролі, яку відіграла політична еміграція у боротьбі за українську державність, визнання її внеску у збереження української національної ідентичності, у заснування численних українознавчих наукових, освітніх, культурних, архівно-музейних центрів за кордоном.

Як зазначалось вище, основну частину збірника становлять документи і матеріали фонду 269 – “Колекція документів “Український музей в Празі”. У зв’язку з цим, на нашу думку, було б доцільно у передмові хоча б стисло зупинитись на історії цього фонду та в загальних рисах охарактеризувати діяльність Товариства “Музей визвольної боротьби України у Празі”, найвагомим результатом якої стало формування комплексу документальних колекцій, відомого в українській історіографії під умовною назвою “Празький український архів”.

Біля витоків Музею визвольної боротьби України стояли такі відомі українські вчені, громадські та військові діячі, як І. Горбачевський, Д. Антонович, генерал М. Омелянович-Павленко, В. Сімович, С. Смаль-Стоцький, О. Шульгин, Ф. Щербина та ін. Головами Товариства у різні роки були І. Горбачевський (1925–1935), С. Смаль-Стоцький (1935–1938), А. Яковлів (1939–1942), Д. Дорошенко (1943–1945), а незмінним директором музею впродовж двадцяти років був визначний організатор музейно-архівної справи в еміграції, вчений і громадсько-політичний діяч Дмитро Антонович. У зверненні, опублікованому у першому числі “Вістей Музею визвольної боротьби України”, зазначалося: “Часи, що недавно пережила і нині ще переживає Україна, – належать історії і напевне в історії України згодом представлятимуть одну з цікавіших сторінок. В нинішньому стані ми, як самі учасники цього історичного періоду, не можемо претендувати на потрібну історично об’єктивну оцінку доперва ще не пережитих подій, – це діло історика будучого; наш обов’язок обмежується тим, щоб зібрати як найдокладніше матеріал для наших будучих істориків нинішнього історичного часу; але цей обов’язок ми повинні виконати сумлінно”¹.

Важливим компонентом видання є яскраві фотододатки, які репрезентують фотогалерею діячів Центральної Ради, Української Народної Республіки, Західно-Української Народної Республіки, Української Держави і гетьманського руху, Організації українських націоналістів. Підготовка видання здійснена на високому науковому, археографічному і поліграфічному рівні.

Рецензована книга запроваджує до наукового обігу значний за обсягом та джерельно-інформаційним потенціалом комплекс документів, який, безсумнівно, сприятиме активізації досліджень не тільки з історії української політичної еміграції, але й з багатьох проблем суспільно-політичної історії ХХ ст.

¹ Вісті Музею визвольної боротьби України. – Прага, 1925. – Ч. 1 (Липень). – С. 1.

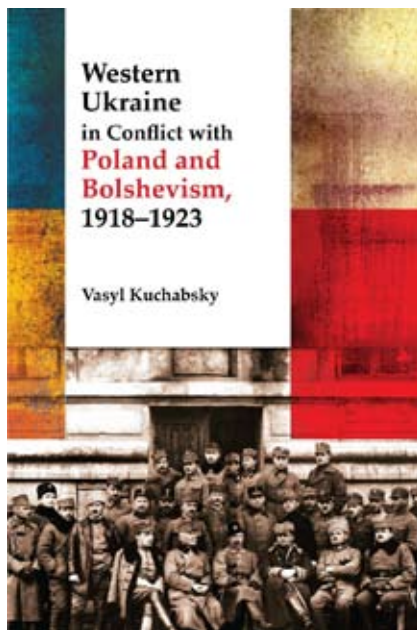
Г. О. КОРОЛЬОВ*

**НАУКОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
РЕВОЛЮЦІЙНИХ
ПРОЦЕСІВ У ЗАХІДНІЙ
УКРАЇНІ
В 1918–1923 рр.**

Kuchabsky V. Western Ukraine in Conflict with Poland and Bolshevism, 1918–1923 / Vasyl Kuchabsky ; Transl. from the German by Gus Fagan. – Edmonton ; Toronto : Canadian Institute of Ukrainian Studies, 2009. – 361 p.

У 2009 р. Канадський інститут українських студій опублікував фундаментальну працю Василя Кучабського “Західна Україна в конфлікті між Польщею і більшовизмом 1918–1923”. У сучасній Україні ця книга видатного політика, дипломата, військового діяча періоду української революції 1917–1921 рр. до цих пір залишається неопублікованою. Закономірно, що в наукових та громадських колах праця В. Кучабського є маловідомою, а головне – не дослідженою. Фахівці з Канадського інституту українських студій здійснили переклад книги з німецької мови, завдяки чому монографія вченого стала доступною для англomовного читача.

Історія української революції 1917–1921 рр. насичена безліччю неоднозначних подій, які тісно взаємопов'язані з трагізмом долі її сучасників і учасників. Політичні та громадські діячі, котрі брали активну участь у генезі української революції, форм національної державності, розвитку ідеї самостійної держави, створили величезний пласт джерел – спогадів, щоденників, мемуарів і статей, опублікованих на “злобу дня”. Одним з них був Василь Кучабський (1895–1971) – учасник революційних подій в Західній Україні. Сутність історичного шляху цих українських земель багатьма аспектами відрізняється від тенденцій політичного, соціально-економічного, культурного розвитку Наддніпрянської України або Великої України, як дуже вдало її назвав вітчизняний історик і політик М. Грушевський. Відомо, що величезний вплив центральноевропейських і східноєвропейських процесів на формування

* *Корольов Геннадій Олександрович* – кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії України НАН України.

суспільного устрою Галичини та політичної ідентичності її населення, яку той же М. Грушевський визначив як “галицький партикуляризм”, лягли в основу трансформацій, викликаних революційними подіями в Австро-Угорській та Російській імперіях. Парадокс полягає в тому, що західноукраїнські національні діячі постійно говорили про сепарацію історичного шляху Галичини і входження її до складу “нової”/неімперської Європи, при цьому ігноруючи соборницькі ідеали своїх побратимів з Великої України. Фактично спогади всіх учасників революції на західноукраїнських землях 1917–1921 рр. у тій чи іншій формі відтворюють цю ідейно-політичну позицію.

Аналіз дискурсивних практик та концептуальних основ праць, створених учасниками і сучасниками революції, дозволяє побачити внутрішнє протиріччя між реальною позицією і діяльністю автора, а також його викладом і оцінкою подій взагалі та своєї особистості зокрема. Василь Кучабський був “сином своєї епохи”, сформувавшись як революціонер, він планомірно утверджувався як консерватор і націоналіст. Такий процес ідеологічних трансформацій відображав зміни у сфері політичної ідентифікації діячів революційних подій у Західній Україні. Закономірною, що В. Кучабський разом з полковником Українських січових стрільців Є. Коновальцем стояв біля витоків Української Військової організації, яка в майбутньому стане материнською структурою Організації українських націоналістів.

Рецензована праця В. Кучабського є перекладом з німецькомовного варіанту фундаментальної наукової монографії “Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolchewismus in den Jahren 1918–1923” (Берлін, 1934), котра була опублікована як офіційне видання воєнно-історичного семінару Берлінського університету. Слід наголосити, що робота написана на основі широкої джерельної бази – це українські, польські, російські, німецькі, французькі та англійські документи і матеріали.

Монографія В. Кучабського “Західна Україна в боротьбі між Польщею і більшовизмом 1918–1923” є строго історичним дослідженням, яке водночас можна вважати і джерелом. Текст книги написаний науковою мовою, автор намагається відійти від оціночних і суб'єктивних характеристик, викладаючи матеріал відповідно до канонів історіографічної роботи. В українських еміграційних колах Західної Європи книга В. Кучабського вперше актуалізувала ряд питань періоду “визвольних змагань 1917–1921 рр..”. Важливо зазначити, що історичний дискурс розвитку Західної України в епоху революцій поданий із світоглядних та ідеологічних позицій автора, а також був свого роду виправдувальним маніфестом поразки західноукраїнських революційних діячів. Сам вчений в листі до українського історика С. Томашівського від 7 лютого 1929 р. так виклав головну ідею своєї праці: “Є це суто

історична робота, і має на меті описати справжній хід подій в Галичині, а ще порівняти становище Західної України зі становищем у Польщі і на Наддніпрянщині, висловити вирішальні моменти, поки галичани могли ще на цілу Галичину розраховувати, від якого моменту справу Львова було безнадійним, і з якого часу справа державності на Західній Україні було без ліку програно. Далі потрібно торкнутися політики антантівських держав у Східній Європі, справи російській контрреволюції і в кінці з'ясувати, яке значення мало б для європейської, зокрема східноєвропейської системи держав повстання західно-української держави...”

Дослідження В. Кучабського базується на “трьох китах”: консерватизм його політичних оцінок і суджень, в основі якого протикомуністичні принципи і заперечення ролі революцій в історії; антипольський контекст, що вміщує як етнічний, так і політичний чинники; різке неприйняття більшовизму як політичної сили та ідеології.

У передмові до монографії автор зазначав, що вона висвітлює внутрішнє становище України в період революції, зокрема її політичні та військові позиції, а також спроби встановлення міжнародних зв'язків, які надалі визначають вплив на заключному етапі української революції 1917–1921 рр. Предметом дослідження є Західна Україна, Польща і Росія, більшовизм і контрреволюція. Особливим ракурсом автор виділяє аналіз тенденцій до нового відродження Російської імперії і Польської республіки, ситуацію в Центральній Європі, яка викликана суперечливими рішеннями Версальського договору, а також східноєвропейську політику окремих західних держав, зокрема країн Антанти. Цікавою є аберация щодо належності Західної України до Центральної Європи як особливого регіону з прозахідними історичними традиціями, які були певним способом деформовані могутнім впливом Австро-Угорської та Османської імперій. Саме імперський контекст став індикатором обґрунтування закономірності розвитку ідеї самостійної держави у народів Центральної Європи, що їх західна політична і філософська думка визначала як “неісторичні” нації.

Книга В. Кучабського не просто історична нарація з описом подій в Західній Україні, а глибоке історіософське дослідження. Остання характеристика жанру роботи дозволяє усвідомити стрижневі наукові, політичні, ідеологічні мотиви її автора щодо реконструкції історичних подій і явищ епохи революції 1917–1923 рр., яка в західноукраїнській історіографії отримала таку періодизацію на основі рішення Паризької мирної конференції про передачу Східної Галичини Польщі. Не викликає сумніву, що праця В. Кучабського написана в ключі “української державницької історіографії” і під впливом консервативної концепції В. Липинського.

Дослідник аргументовано критикував процес відродження польської державності, яка була продуктом постімперських інтенцій політичної еліти та її догматичного мислення, замішаного на революційному соціалізмі та етнічному націоналізмі. Погляд вченого проникливим чином характеризував генезис Польської республіки, тим самим обґрунтувавши можливу перспективу анексії Східної Галичини її лідерами. Зрештою так і сталося. Автор резюмує, “що підкорення Східної Галичини Польщею не відноситься до її прогресивних завоювань, які відповідають новому характеру політичного і духовного існування, а відноситься до завоювань руйнівних, які в однаковій мірі є прокляттям для переможців і переможених”. Згідно своїм світоглядним засадам вчений вважав, що примирення в просторі Східної Європи в післявоєнний період можливо лише за умови дозволу “українського питання”.

Важливо відзначити, що на сторінках своєї роботи автор піддав аналізу існування форм національної державності на Наддніпрянській Україні. Осмислюючи генезис Гетьманату П. Скоропадського, В. Кучабський стверджував, що це не була природна влада для українців, а режим українських власницьких і російських постімперських сил. Це зробило внутрішнє життя Гетьманату своєрідним полем протистояння “всеросійської реакції та східноукраїнської революційної демократії”. Простежуючи історію Директорії Української народної республіки, автор тенденційно оцінює її успіхи. З одного боку, виправдовуючи боротьбу з більшовизмом, з іншого – виступаючи проти союзу з поляками після підписання Варшавського договору 22 квітня 1920 р. Досить стриманою є авторська характеристика Головного отамана С. Петлюри, генералів М. Омеляновича-Павленка і О. Грекова, а також диктатора ЗУНР (ЗО УНР) Є. Петрушевича.

Взаємовідносини між галицьким і наддніпрянським політичними проводами в монографії розглядаються в контексті об'єднавчого процесу після прийняття Акту Злуки 22 січня 1919 р. Вчений досить чітко визначив їх причини, проте однозначно оцінив їх наслідки. Непідготовленість українських еліт лежала в основі внутрішнього конфлікту в соборній українській державі. Фактично автор вперше з наукової точки зору зумів окреслити “лінії розколу” між галичанами і наддніпрянцями. Це – ідеологічне протистояння консервативно-націоналістичної і народно-соціалістичної ідеології в об'єднаному таборі українських сил; бачення різних моделей суспільного розвитку соборної України; наявність різних образів зовнішнього ворога, засновані на протилежних рецепціях “Іншого” у галицькому і підросійському соціумі.

Особливому аналітичному розгляду автор піддав осмислення сутності російської контрреволюції. Думки В. Кучабського з цього питання є прикладом історіософської інтерпретації. Він стверджував, що

розгляд лідерами й ідеологами Білого руху України як частини “нової” Росії повертало її до імперії і руйнування російського суспільного устрою. Лише відмова українців від національних сподівань дозволяла їм отримати підтримку від Антанти і Денікіна в боротьбі з більшовизмом і можливе збереження певного державного статусу. Передбачення В. Кучабського про те, що з Україною Росія завжди буде імперією, випередила свій час.

Головний висновок своєї книги В. Кучабський формулює в контексті історичних перспектив. Він приходить до думки, що Західна Україна як геополітична цілісність формуванням та розвитком Західно-Української Народної Республіки захистила нові державності Центральної Європи – Польщу і Чехословаччину – від більшовизму. В результаті автор стверджує, що саме Україна зупинила розповсюдження більшовицького впливу на Західну Європу.

Книгу В. Кучабського складно рецензувати, враховуючи його безпосередню участь в описуваних подіях. Через весь текст “червоною ниткою” проходить відчуття боротьби між авторськими ідейними принципами і постійними спробами викласти матеріал неупереджено і об’єктивно. Учений одним із перших в зарубіжній українській історіографії концептуалізував ідею державності в світлі нових тенденцій розвитку світу, а також по свіжих спогадах реконструював складний шлях Україні до самостійності. У листі до відомого історика І. Крип’якевича В. Кучабський писав: “Щоб ми колись створили свою державу, від нас залежить, доложимо чи усіх зусиль, щоб перемогти. Я особисто хочу ці зусилля класти, бо інакше не було б рації залишатися українцем...”.

Ю. А. ПРИЛЕПШЕВА*

**СПІЛЬНЕ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКЕ ВИДАННЯ
“АРХІВНА СПАДЩИНА
У СПІВПРАЦІ ПОЛЬЩІ
І УКРАЇНИ”**

Dziedzictwo archiwalne we współpracy Polski i Ukrainy : praca zbiorowa = Архівна спадщина у співпраці Польщі і України : збірна праця / Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Państwowy Komitet Archiwów Ukrainy = Генеральна дирекція державних архівів, Державний комітет архівів України ; pod red. W. Stepiaka = под ред. В. Степняка. – Warszawa = Варшава, 2009. – 239 с. – Укр. та пол. мовами.

Результати співпраці українських та польських архівістів у рамках роботи Міжурядової українсько-польської комісії у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей і реалізації українсько-польського проекту “Спільна архівна спадщина” знайшли своє відображення у спільному виданні “Архівна спадщина у співпраці Польщі і України”, упорядником якого є Владислав Степняк. Рішення про підготовку такого видання було прийнято керівниками Державного комітету архівів України та Генеральної дирекції державних архівів Республіки Польща у вересні 2005 р., під час консультацій у Варшаві.

Видання складається з двох частин. Перша містить Протоколи засідань Міжурядової українсько-польської комісії та засідань груп експертів з питань архівної спадщини цієї комісії, друга – матеріали семінару “Спільна польсько-українська архівна спадщина” (Варшава-Плоцк, 12–13 вересня 2005 р.).

Повертаючись до історії становлення та розвитку дружніх стосунків між державними архівними службами України та Польщі, слід згадати перші кроки Головархіву України (з 2000 р. – Держкомархіву) на шляху активізації у середині 1990-х – у 2000-х рр. міжнародної діяль-

---

* Прилепішева Юлія Анатоліївна – кандидат історичних наук, начальник управління інформації та міжнародного співробітництва Державного комітету архівів України.

ності. Саме у середині 1990-х років було укладено перші міжнародні договори міжвідомчого характеру у сфері архівної справи з державними архівними службами Австрії, Білорусії, Болгарії, Естонії, Казахстану, Латвії, Литви, Молдови, Польщі, Росії, Румунії. Сьогодні чинними є міжнародні договори міжвідомчого характеру, укладені з державними архівними службами 24 країн світу.

Вжиті заходи позитивно вплинули на зміцнення вже існуючих зв'язків з архівними установами іноземних держав та міжнародними організаціями в галузі архівної справи, сприяли розширенню кола інтересів українських архівістів за кордоном та налагодженню нових зв'язків із установами іноземних держав, зацікавленими у співпраці. Найбільш показовим у цьому контексті є співробітництво державних архівних служб України та Польщі, а також архівістів обох держав, основні моменти якого відображені у документах видання "Архівна спадщина у співпраці Польщі і України".

Найбільш плідною співпраця українських і польських архівістів була у напрямку реалізації спільних видавничих проєктів, побачили світ академічне видання "Руська (Волинська) Метрика. 1569–1673" (Київ, 2002), довідник "Волинь – Східна Галичина. 1943–1944. Путівник по архівних джерелах" (Варшава, Київ, 2003); проведенні спільних документальних виставок, наукових конференцій та семінарів, у рамках роботи Міжурядової українсько-польської комісії у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей та участі у міжнародному проєкті "Відновлення Пам'яті Польщі" міжнародної архівної програми "Пам'ять світу", що реалізується під егідою ЮНЕСКО і має на меті збереження найвизначніших культурних пам'яток людства.

Упродовж 1997–2008 рр. відбулось чотири засідання Міжурядової українсько-польської комісії з питань охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей та три засідання групи експертів з питань архівної спадщини Міжурядової українсько-польської комісії. До складу експертних груп увійшли представники Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України та державних архівних служб України й Польщі. За результатами робочих засідань підписано Протоколи між Державним комітетом архівів України та Генеральною дирекцією державних архівів Республіки Польща про взаємне передавання переміщених культурних цінностей від 16 лютого 2001 р. (м. Краків), 12 грудня 2001 р. (м. Красічин), 1 липня 2003 р. (м. Яремче). Останнім Протоколом декларується взаємна готовність передати один одному архівні документи, визнані переміщеними культурними цінностями. Перспективним напрямом цієї роботи сторони

визнали залучення до цього процесу колекцій архівних документів, що зберігаються в інших установах, за межами системи державних архівів України і Польщі, учасниками засідання було також обговорено концепцію Спільної архівної спадщини, запропоновану ЮНЕСКО.

Продовженням співпраці у цьому напрямку стало проведення у Варшаві у рамках Року України в Польщі міжнародного семінару “Польсько-українська спільна архівна спадщина” (12–13 вересня 2005 р.), на якому було підбито підсумки роботи груп експертів з питань архівної спадщини у 2001–2005 рр., та визнано за доцільне сконцентрувати зусилля обох сторін у напрямку реституції в здійсненні взаємного обміну копіями масивів документів, визнаних експертами незаконно переміщеними на територію іншої держави в роки Другої світової війни або внаслідок інших конфліктів та воєн. На семінарі сторони визнали, що найбільш перспективною у рамках двосторонніх українсько-польських відносин нині видається концепція спільної архівної спадщини.

16–18 березня 2006 р. у рамках семінару “Спільна польсько-українська історична спадщина” (м. Варшава, Республіка Польща) польську сторону було поінформовано про бачення українськими архівістами дефініції поняття “спільна архівна спадщина” та узгоджено з польськими колегами практичні кроки щодо виявлення та обліку об’єктів такої спадщини. Це знайшло своє відображення у 7-ій статті нової редакції Угоди про співробітництво між Державним комітетом архівів України і Генеральною Дирекцією державних архівів Республіки Польща в галузі архівної справи, підписаної у Варшаві 17 жовтня 2008 р. Статтею передбачено реалізацію українсько-польського проекту “Спільна польсько-українська архівна спадщина”, у рамках якого сторони здійснюють пошук, облік та дослідження документів, що стосуються історичного минулого України (“Україніка”) у польських архівах та що стосуються історичного минулого Польщі (“Полоніка”), в українських архівах. З цією метою сторони мають створити спільну експертну комісію.

З огляду на викладене цілком слушним є поновлення нині державними архівними службами України та Польщі консультацій щодо можливості здійснення взаємного обміну культурними цінностями, виявленими в архівах обох держав, що можуть бути віднесені до незаконно переміщених внаслідок історичних процесів і подій, зокрема під час Другої світової війни та доопрацювання сторонами переліків архівних документів і матеріалів, що можуть бути віднесені до об’єктів взаємної реституції, та узгодження позицій обох сторін з цих питань. Це й було відзначено у Протоколі четвертого засідання Міжурядової українсько-польської комісії, що відбувалось 17–18 червня 2008 р. у м. Варшаві.

Документальні матеріали спільного видання “Архівна спадщина у співпраці Польщі і України” дають можливість дослідити перебіг подій, пов’язаний зі становленням та розвитком взаємовигідного співробітництва між українськими та польськими архівістами, зокрема у площині спільної архівної спадщини, що передбачає не тільки узгодження сторонами визначення поняття “спільна архівна спадщина”, а й забезпечення максимального доступу до документів цієї категорії шляхом їх оприлюднення за взаємною згодою в електронній та паперовій формах.

Результати спільної роботи, проведеної українськими та польськими архівістами у 1996–2008 роках, що знайшли своє відображення у вищезгаданому виданні, мають важливе наукове значення і сприятимуть подальшому поглибленню конструктивної співпраці в дослідженні історії українсько-польських відносин, реалізації проекту “Спільна архівна спадщина”, що передбачатиме обмін копіями документів та підготовку довідково-інформаційних видань з цієї проблематики.

І. К. ПАТРИЛЯК*

ВІЙНА В ТИЛУ ВОРОГА ОЧИМА ПАРТИЗАНСЬКИХ КОМАНДИРІВ

Партизанская война на Украине: Дневники командиров партизанских отрядов и соединений. 1941–1944 / Сост. О. В. Бажан, С. И. Власенко, А. В. Кентий, Л. В. Легасова, В. С. Лозицкий (рук.). – М.: Центрполиграф, 2010. – 670 с.

Роздумуючи над проблемою джерел у праці сучасного історика, відомий кембриджський професор Пітер Берк відзначав: “Найбільшими проблемами для нових істориків зазвичай є проблеми джерел і методів.

... Коли історики починають ставити нові питання про минуле, обирати нові “об’єкти” дослідження, вони мусять шукати нові джерела на доповнення офіційних документів”¹. І тут для наших західних колег є певна складність, оскільки знайти нові джерела з історії цивілізованої Європи або Північної Америки із їхньою, безперечно, більшою доступністю архівів, із вищим ступенем документованості нарративних джерел надзвичайно складно. Натомість для історика із пострадянського простору далеко не вичерпана робота навіть із “офіційними документами”, які побачили світ мало не століття тому, але продовжують залишатися засекреченими або взагалі були знищеними під час різноманітних “зачисток” архівних фондів. Тому нам, вочевидь, часто доводиться “йти від протилежного”, тобто використовувати звітну документацію, а також джерела особистого походження, як основні, а не додаткові матеріали.

З огляду на окреслену вище ситуацію, цілком очевидно, що будь-яка некупюрована публікація джерел особистого походження стає цінним помічником для вченого-дослідника. Особливо, якщо така публікація здійснена на високому рівні, має належне оформлення нау-

* Патриляк Іван Казимирович – кандидат історичних наук, доцент історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ково-довідкового апарату, вагому вступну частину, примітки і коментарі.

Надзвичайно приємно відзначити появу на вітчизняному книжковому ринку підготовленого фахівцями із Центрального державного архіву громадських об'єднань України та Меморіального комплексу “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.” збірника щоденників командирів радянських партизанських з'єднань, які діяли в окупованій вермахтом Україні впродовж 1941–1944 рр.

До речі, це не перше видання з тематики партизанського руху опору в Україні в роки Другої світової війни, підготовлене працівниками Центрального державного архіву громадських об'єднань України. В їхньому доробку є унікальне науково-довідкове видання “Україна партизанська 1941–1945. Партизанське формування і органи керівництва ними” (К., 2001). Цю працю, що вміщує матеріали про формування та діяльність УШПР, обласних штабів партизанського руху, партизанських з'єднань і окремих загонів, сміливо можна назвати першим і єдиним узагальнюючим виданням, що розкриває боротьбу в тилу ворога на території України. Також важко оминати увагою монографію “Війна без пощади і милосердя: партизанський фронт в тилу вермахту в Україні (1941–1944 рр.)” (автори А. Кентій і В. Лозицький; К., 2005), збірник документів “Від Полісся до Карпат. Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака (червень-вересень 1943 р.): очима учасників, мовою документів” (К., 2005) тощо.

З одного боку, історія радянського партизанського руху в німецькому тилу – це тема, яку досліджують уже понад шістьдесят років, з іншого – вона завжди “нова”, завжди актуальна і цікава. Вивчення нових документальних пластів дозволяє свіжим поглядом подивитися на перебіг подій партизанської війни, звернутися до відтворення партизанського побуту, взаємин учасників партизанського руху, ставлення місцевого населення до партизанів тощо. Власне, щоденники командирів найбільших радянських партизанських з'єднань, що діяли на території України в роки Другої світової війни, є важливим джерелом з вивчення як макро-, так і мікроісторії партизанського руху. З їхніх сторінок постає складна, масштабна, почасти – жорстока картина становлення радянського Руху опору, формування перших партизанських груп, загонів і з'єднань; повсякденних боїв, рейдів, розвідувальних і диверсійних операцій, розстрілів; побутових проблем, взаємин із “центром”, нерідко внутрішніх конфліктів і суперечок.

Структура збірника включає кваліфіковану передмову, а також повні тексти щоденників С. А. Ковпака, С. В. Руднева, М. М. Попудренка, М. І. Наумова, М. І. Шукаєва, Г. В. Балицького, примітки-коментарі та список скорочень. Окремим блоком подані фотодокументи. Авторити-

упорядники усвідомлюють, що опубліковані ними документи носять “суб’єктивний характер”, проте слушно відзначають, що водночас вони “дають доволі реалістичне уявлення про багато епізодів бойової діяльності партизанів, часом містять неприємні та шокуючі для сучасного читача відомості про внутрішнє життя партизанських формувань, позастатутних стосунків партизанів, що, здебільшого, залишалось поза текстами офіційних документів або опублікованих спогадів”.

Цей збірник щоденників партизанських командирів дозволяє широкому колу читачів порівняти опубліковані в радянські часи їхні спогади з реальними записами, які робилися безпосередньо в період гарячої воєнної пори, не цензурувалися і не купюрувалися відповідними структурами.

До безперечних заслуг упорядників документального збірника, очолюваних відомим істориком-архівістом, директором Центрального державного архіву громадських об’єднань України, кандидатом історичних наук В. С. Лозицьким, слід віднести джерелознавчий аналіз щоденників, зроблений ними у передмові, а також подання детальних біографічних довідок не тільки про авторів щоденників, але й про більшість осіб, котрі згадуються в текстах документів.

На наше переконання, новоопубліковані партизанські щоденники стануть у нагоді не лише професійним історикам, які займаються вивченням Другої світової війни або історією партизанських рухів, але й широкому колу студентів, вчителів, учнів шкіл і гімназій, усім шанувальникам вітчизняної минувшини.

---

¹ Берк П. Нова історія: її минуле і майбутнє // Нові підходи до історіописання / За ред. П. Берка. – Друге укр. вид., уточнене і доповнене. – К.: Ніка-Центр, 2010. – С. 24.

НА ДОПОМОГУ МОЛОДИМ НАУКОВЦЯМ

Н. М. ХРИСТОВА*

АРХІВНА ЕВРИСТИКА: ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Для молодшої генерації сучасних дослідників здійснення ефективного пошуку інформації для вирішення конкретних завдань набуває надзвичайної ваги та актуальності. Вміння грамотно і професійно шукати достовірну та актуальну інформацію, робити висновки та приймати правильні рішення спонукає фахівця-інтелектуала опанувати спеціальні евристичні методи. Такий пошук в епоху глобальних комунікацій здебільшого пов'язують з Інтернет-технологіями, вважаючи архівну евристику чимось архаїчним і багатовитратним (за часом) способом досягнення мети. Але джерельна база сучасної історичної науки зосереджена переважно в архівних документах, що висвітлюють основні етапи та процеси розвитку суспільства. Окрім того, в читальному залі архіву справжній науковець може відчувати себе першопрохідцем, знайшовши невідоме раніше джерело, що аж ніяк не можна порівняти із враженням від зображення документа на екрані монітора.

Неодмінною умовою формування дослідницької культури науковця є оволодіння ним базовими принципами архівознавства та розуміння правових аспектів доступу до документів, наукових основ організації Національного архівного фонду, принципів комплектування архівів, системи довідкового апарату архіву тощо.

Правові аспекти доступу до документальної спадщини чітко окреслені та закріплені в Законі України “Про Національний архівний фонд та архівні установи”, який передбачає вільний доступ до відкритої інформації, довідкового апарату та баз даних архіву для громадян України, іноземців та осіб без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах. Обмеження у доступі до НАФ стосуються лише неповнолітніх, осіб, визнаних судом недієздатними, та осіб, які грубо порушували порядок користування архівними документами. Тимчасово обмежується доступ до документів також у зв'язку з їх науково-технічним опрацюванням, поганим фізичним станом, необхідністю

---

* *Христова Наталія Миколаївна* – кандидат історичних наук, професор кафедри соціальних комунікацій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

перевірки наявності, реставрацією. Обмеження стосуються інформації, віднесеної до комерційної або іншої, передбаченої законом, таємниці, а також персональних даних.

Знання наукових засад організації архівних документів допоможе досліднику зорієнтуватися в такій багаторівневій інформаційній системі, як Національний архівний фонд, основоположним принципом організації якого є збереження цілісності документальних комплексів, об'єднаних принципом походження. Порушення цілісності документальних комплексів призводить до втрати їх інформаційного потенціалу та зниження евристичних якостей.

Організація документів НАФ здійснюється послідовно:

- на міжархівному рівні шляхом розподілу документальних комплексів у межах системи архівних установ відповідно до їх правового статусу і профілю (нормативно визначеного основного складу документів). За профілем архіви поділяються на загальні (такі, що зберігають документи незалежно від часу їх створення, галузевої належності, виду носіїв інформації, способу і техніки закріплення інформації) та спеціалізовані, які зберігають документи, що обмежуються тематикою, належністю до певних галузей чи сфер діяльності, видами носіїв інформації, способом і технікою закріплення інформації. До спеціалізованих архівів в системі архівних установ належать: Центральний державний архів громадських об'єднань України, Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного, Центральний державний науково-технічний архів України, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, галузеві державні архіви.

Документальні комплекси загальнонаціонального значення зберігаються в 9 центральних державних архівах, 13 галузевих державних архівах та архівних підрозділах державних наукових установ, музеїв і бібліотек загальнодержавного рівня.

Документальні комплекси місцевого значення зберігаються в Державному архіві Автономної Республіки Крим, у 24 державних архівах областей, міст Києва і Севастополя, а також 488 архівних відділах райдержадміністрацій, 168 архівних відділах міських рад.

Надійним орієнтиром в системі архівних установ України є веб-портал Держкомархіву (<http://www.archives.gov.ua>), а також міжархівні довідники, що розкривають склад і зміст документів НАФ;

- на рівні архіву документи організовані шляхом формування цілісних документаційних комплексів – архівних фондів, які є основною класифікаційною одиницею НАФ і становлять собою нагромаджену за часи діяльності однієї чи декількох юридичних або фізичних осіб сукупність архівних документів, об'єднаних за ознакою генетичного, історичного або логічного зв'язку. Основоположний принцип архівістики – принцип неподільності архівного фонду – забезпечує його

повноту та цілісність і зумовлює пофондове зберігання документів в архівах (за винятком документів нефондової організації – аудіовізуальних, науково-технічних);

- **на рівні документаційних комплексів (архівних фондів)** документи організовані шляхом формування справ за авторською, кореспондентською, номінальною, предметною (тематичною), хронологічною, географічною та іншими ознаками.

На рівні справи (одиниці зберігання) неподільною структурною одиницею є окремий документ, що має самостійне значення і виступає як об'єкт пошуку.

Для пошуку архівної інформації необхідно знати також **основи комплектування архіву** (систематичне поповнення складу документів архіву відповідно до його профілю).

Більшість архівних джерел – це результат документування діяльності юридичних або фізичних осіб, які є фондоутворювачами, і документи яких на підставі відповідної експертизи цінності підлягають подальшому зберігання.

Приймання документів НАФ до архіву здійснюють лише після закінчення граничних строків їх зберігання в архівних підрозділах юридичних осіб – джерелах комплектування архів.

Відповідно до законодавства органи державної влади, органи місцевого самоврядування, державні і комунальні підприємства, установи та організації після закінчення тимчасових строків зберігання документів НАФ в їх архівних підрозділах зобов'язані передати їх на постійне зберігання до відповідного архіву. Приватні власники документів самостійно приймають рішення щодо передавання документів на зберігання до архівів.

Перед початком пошуку документів в архіві слід врахувати, що у фондоутворювачів зберігається

- *управлінська документація:*

центральної виконавчої влади та центральних установ і безпосередньо підпорядкованих їм установ та організацій, Національної та галузевих академій наук – 15 років;

Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських рад і державних адміністрацій та підпорядкованих їм організацій – 10 років;

районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування та підпорядкованих їм організацій, а також сільськогосподарських підприємств – 5 років;

- *записи актів цивільного стану, записи нотаріальних дій і судові справи, документи з особового складу, господарські книги, документи з приватизації житлового фонду* – 75 років;

науково-технічна документація – 25 років;
аудіовізуальні документи – 1 рік після закінчення їх виробництва або опублікування;

електронні документи – 3 роки.

Основне евристичне навантаження, безперечно, припадає на **архівні довідники**, що складають систему довідкового апарату НАФ і дають змогу здійснювати багатоаспектний пошук інформації на всіх організаційних рівнях сукупної архівної спадщини.

Міжархівні довідники (путівники по архівах, тематичні путівники, тематичні огляди) подають інформацію про документи кількох архівів та НАФ в цілому. Саме їх необхідно використовувати досліднику під час визначення архіву (архівів), де необхідно здійснювати пошук.

Міжфондові довідники (путівники по фондах архіву, анотовані реєстри описів, каталоги, тематичні огляди, покажчик фондів архіву) дають змогу отримати відомості про документи різних фондів у конкретному архіві.

Путівник по фондах архіву призначений для загального ознайомлення зі складом та змістом окремого фонду конкретного архіву. Путівники “нового покоління”, на відміну від створених за радянських часів, містять інформацію про всі документаційні комплекси НАФ, що зберігають, але на рівні архівного фонду, що зазвичай недостатньо для дослідника.

“Евристичним недоліком” традиційних архівних путівників є їх украй рідка оновлюваність. Вони містять статичну інформацію на момент видання і не відбивають останніх змін у складі фондів.

З путівниками більшості архівів України можна ознайомитися онлайн на сайті Держкомархіву.

У кожному архіві наявні різні за призначенням і структурою *каталоги* – довідники, які пов’язані між собою, доповнюють один одного та розкривають склад і зміст документів архіву у різних аспектах. Вторинна документна інформація в каталогах систематизується відповідно до обраної схеми класифікації незалежно від фондової належності документів. Відповідно до обраної схеми побудови архівні каталоги бувають систематичними, предметно-тематичними (різновиди: каталог з історії установ і каталог з історії адміністративно-територіального поділу), предметними (різновиди: іменний, географічний).

Але через незначну кількість опрацьованих для каталога документів, користування ними суттєво не впливає на результати пошуку. Окрім того, потенційно каталожні описання можуть містити помилки (як по суті, так і технічні).

Фондові довідники (архівний опис, покажчик до описів фонду, огляд фонду) забезпечують пошук документів у конкретному архівному фонді.

Основним евристичним елементом за “рейтингом” у дослідників залишається архівний опис, що є сукупністю описових статей справ і призначений для їхнього обліку та розкриття змісту.

Огляд – архівний довідник, що містить систематизовані відомості про склад і зміст окремих документальних комплексів з джерелознавчим аналізом документів.

Різновидами огляду є: огляд архівного фонду – з відомостями про склад і зміст документів одного архівного фонду; тематичний огляд – з відомостями про склад і зміст всіх або частини документів одного фонду, кількох фондів одного чи кількох архівів з певної теми.

У довідковому апараті архіву **покажчик** може виступати самостійним архівним довідником або довідковим елементом архівного довідника. Основні види покажчиків: тематичний, предметний, іменний, географічний, хронологічний.

Покажчик як самостійний довідник укладається до справ або документів одного або кількох фондів і є систематизованим за певною ознакою, переліком назв предметів чи явищ, що згадуються в архівних документах, із зазначенням пошукових даних цих документів. Але через незначну кількість покажчиків в архівах, вони суттєво не впливають на евристичну діяльність дослідника.

Зведеним довідником, що містить інформацію про всі фонди архіву, є **список фондів**, в якому за порядковими номерами представлені усі без винятку фонди.

Основні етапи пошуку документів в архіві

Ознайомлення з базовими принципами архівознавства надасть досліднику можливість правильно спланувати подальші пошукові процедури.

Для правильної організації процесу пошуку доцільно розділити його на такі етапи:

1) опрацювання опублікованих джерел та укладання вичерпної бібліографії за темою, оскільки шукати та використовувати друковані видання набагато простіше, ніж здійснювати пошук в архіві. Вихідними посібниками для цього етапу можуть бути бібліографічні, довідково-енциклопедичні видання, архівні довідники, за якими доцільно укласти список архівів, фондів, де може бути наявна інформація за темою;

2) виявлення за обліковими даними та довідниками конкретного архіву фондів, документи яких можуть містити джерела потрібної інформації, перегляд описів цих фондів, визначення за описами справ для поаркушного перегляду;

3) реалізація пошуку первинної документної інформації шляхом переглядання та прочитання архівних документів;

4) оформлення результатів пошуку.

У разі виявлення необхідної інформації в документах архіву, її можна занотувати, скопіювати власними технічними засобами або замовити виготовлення копії архіву (на платній основі). У будь-якому випадку, посилання на архівний шифр документа, який є вторинною архівною інформацією та способом емпіричного наукового доказу, є обов'язковим. Архівний шифр складається з назви архіву, номера архівного фонду, архівного опису, одиниці зберігання (наприклад, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 128, оп. 1, спр. 25, арк. 11). Правильно оформлене посилання на архівні документи дозволяє закріпити пріоритет науковця у залученні джерела до наукового обігу.

Зауважимо, що всі етапи, за винятком першого, проходять в архіві, де працівник читального залу виконує лише роль "інформаційного брокера", а пошук необхідно здійснювати самостійно, ознайомившись попередньо з правилами користування документами НАФ.

Пропонована автором схема пошуку є орієнтовною і не претендує на вичерпність, оскільки евристична діяльність, перш за все, є процесом творчим, який залежить від інтелектуального рівня дослідника.

Якщо говорити про перспективи розвитку архівної евристики, слід зауважити, що хоча комп'ютерні технології значною мірою полегшують традиційний архівний пошук, але відмовитися від нього буде неможливо доти, поки останній документ НАФ не буде описаний та представлений в електронній формі в Інтернет.

ВИМОГИ ДО ПІДГОТОВКИ ДОВІДКОВИХ АРХІВНО-АРХЕОГРАФІЧНИХ ВИДАНЬ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Укладачі: Р. В. РОМАНОВСЬКИЙ, С. Л. ЗВОРСЬКИЙ,
Л. П. ОДИНОКА*

Схвалено
Нормативно-методичною комісією
Держкомархіву України
Протокол № 5 від 22.12.2010 р.

1. Загальні положення

Одним із найважливіших завдань архівних установ України є забезпечення інтелектуального доступу користувачів до інформації про склад та зміст документів НАФ України. Від 2000 р. у рамках галузевої програми підготовки та видання архівних довідників “Архівні зібрання України” здійснюється підготовка довідкових видань у двох серіях: “Путівники” (довідники про склад та зміст фондів державних архівів) та “Спеціальні довідники” (архівні довідники інших типів, зокрема загальнонаціональні, тематичні анотовані реєстри описів фондів та ін.). З 2000 р. у рамках програми “Архівні зібрання України” вийшли друком понад 80 архівних довідкових видань. Актуальним завданням є уніфікація вимог до підготовки архівними установами України довідкових та археографічних видань.

Методичні рекомендації розроблені відповідно до ДСТУ 4861:2007 “Видання. Вихідні відомості”. Метою методичних рекомендацій є уніфікація вимог до видавничої підготовки архівними установами України довідкових (путівники по фондах архіву, анотовані реєстри описів, між-архівні, міжфондові, пофондові довідники) та археографічних видань. Завданням методичних рекомендацій є визначення вимог до оформлення вихідних відомостей видань (обкладинки, титульної сторінки, звороту титульного аркуша, останньої сторінки), додатків, довідкового апарату.

---

* Романовський Ростислав Володимирович – завідувач сектора науково-технічної інформації УНДІАСД.

Зворський Сергій Леонідович – кандидат історичних наук, завідувач сектора довідкового апарату та обліку документів відділу архівознавства УНДІАСД.

Одинока Ліліна Павлівна – кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник сектора науково-технічної інформації УНДІАСД.

У методичних рекомендаціях не розглядаються вимоги, що стосуються процесу власне підготовки та наповнення змісту довідкових і археографічних видань (відбір матеріалу, структура видання, схема описової статті, склад елементів описової статті тощо).

Вимоги щодо укладання та підготовки довідкових і археографічних видань є предметом окремих методичних розробок¹.

2. Терміни та визначення понять

Авантитул – сторінка видання, що передує титулу, на якій розташовують частину вихідних даних чи невеликий текст (гасло, посвяту тощо).

Алфавітний покажчик – складова довідкового апарату до видання, що містить в алфавітній послідовності іменні, предметні, тематичні та інші рубрики.

Анотований покажчик – покажчик, рубрики якого, крім заголовків і підзаголовків, містять додаткові та уточнюючі відомості у вигляді коротких анотацій, цитат, дат тощо.

Анотований реєстр описів фондів – архівний довідник, що містить систематизований перелік описів архівних фондів, їх основних характеристик із стислими анотаціями документів і призначений для розкриття їх змісту.

Археографічне видання – видання, що містить наукову публікацію документів та інформацію про них.

Архівний довідник – довідник, призначений для розкривання складу і змісту архівних документів та їх пошуку.

Багатотомне видання, багатотомник – неперіодичне видання, що складається з двох чи більше нумерованих томів і становить єдине ціле за змістом і оформленням.

Видання – розмножений у певній кількості ідентичних примірників одним із технічних способів (друкуванням, електронним записом на будь-якому носії) твір або комплекс творів писемності, живопису, музики, картографії, що призначений для розповсюдження відомостей чи образів користувачем, пройшов редакційно-видавничу підготовку та обробку, самостійно оформлений, має вихідні відомості.

Випускні дані – складова частина вихідних відомостей видання, що розміщується на останній сторінці.

Вихідні відомості – сукупність даних, які характеризують видання та призначені для інформування користувачів, бібліографічного описування і статистичного обліку.

---

¹ Пам'ятка щодо укладання анотованого реєстру описів фондів 1917–1991 рр. / Держкомархів України, УНДІАСД ; упоряд. І. М. Мага. – К., 2007. – 23 с. та ін.

Вихідні дані – складова частина вихідних відомостей видання, що розміщується в нижній частині титульної сторінки.

Географічний покажчик – складова довідкового апарату до видання, у якому подано в алфавітному порядку перелік назв географічних об'єктів і топонімів, що зустрічаються в тексті видання.

Довідкове видання – видання відомостей наукового чи прикладного характеру у стислій формі, розміщених у певному, систематизованому порядку, зручному для їх швидкого пошуку, адресоване певним категоріям користувачів.

Зворот титульного аркуша – зворотний бік титульного аркуша – сторінка, на якій розміщують елементи вихідних відомостей видання: шифр зберігання видання, макет анотованої каталожної картки чи реферат, знак охорони авторського права, ISBN тощо.

Іменний покажчик (покажчик імен) – складова довідкового апарату до видання, де в алфавітному порядку подано перелік прізвищ (псевдонімів, криптонімів) всіх авторів та персоналій, що згадуються в тексті видання.

Книжкове видання – видання у вигляді блока скріплених у корінці аркушів друкованого матеріалу будь-якого формату в обкладинці чи оправі.

Контритул – лівий бік подвійного титулу, на якому розташовуються вихідні дані серійного чи багатотомного видання чи титул мовою оригіналу перекладного видання, чи повторення титулу подарункового видання.

Міжархівний довідник – архівний довідник, що містить відомості про документи кількох архівів.

Міжфондовий довідник – архівний довідник, що містить відомості про документи кількох архівних фондів.

Надвипускні дані – складова частина вихідних відомостей видання, що розміщується безпосередньо над випускними даними.

Надзаголовкові дані – складова частина вихідних відомостей видання, розміщувана на титульній сторінці над іменем автора(-ів) і назвою.

Обкладинка – зовнішнє покриття видання, що з'єднується з блоком без форзаців.

Однотомне видання, однотомник – неперіодичне видання, випущене в одному томі.

Палітурка – зовнішнє покриття виробу, що з'єднується з блоком за допомогою двох форзаців і корінцевого матеріалу чи без нього.

Підзаголовкові дані – складова частина вихідних відомостей видання, розміщувана на титульній сторінці під його назвою.

Підсерія – частина серії, що має більш вузьке читацьке та цільове призначення або певну тематику, а також власну, відмінну від серійної, назву.

Предметний покажчик – складова довідкового апарату до видання, що розкриває найбільш суттєву інформацію з відповідного питання і містить розташовані за алфавітом предметні рубрики, сформульовані на основі згаданих у тексті фактів, явищ, об'єктів, понять та інших предметів.

Путівник по фондах архіву – архівний довідник, що містить короткі відомості про архівні фонди (колекції, комплекси) у систематизованому порядку.

Рубрика – слово чи символ (поняття, назва, ім'я) включене в покажчик, що передає в згорнутому вигляді характеристику того чи іншого фрагменту тексту видання і служить для його розпізнавання у процесі пошуку споживачем необхідної інформації.

Серійне видання – видання, що є частиною серії; її окремий випуск.

Серія – видання, однотипно оформлене, що включає сукупність томів, об'єднаних спільним задумом, тематикою, цільовим або читацьким призначенням.

Титульна сторінка – лицьовий бік титульного аркуша – сторінка, що є носієм основних вихідних відомостей видання: надзаголовкових даних, імені (імен) автора(-ів), назви, підзаголовкових даних, вихідних даних.

Титульний аркуш – початковий(-ові) книжковий/журнальний аркуш(і) видання, що містить вихідні відомості, які дозволяють ідентифікувати та відрізнити це видання від усіх інших.

Форзац – елемент видання з цупкого паперу, що з'єднує блок з палітуркою.

3. Оформлення вихідних відомостей видання

Вимоги до оформлення вихідних відомостей видання поширюються на всі види книжкових (неперіодичних) видань, зокрема на всі довідкові та археографічні видання.

- Вихідні відомості книжкового (неперіодичного) видання містять:
- надзаголовкові дані;
  - відомості про автора(-ів);
  - назву видання;
  - підзаголовкові дані;
  - вихідні дані;
  - шифр бібліотечного зберігання видання (класифікаційні індекси УДК, ББК і авторський знак);
  - макет анотованої каталожної картки; анотацію; реферат;
  - міжнародний стандартний номер книги (ISBN);

- знак охорони авторського права (копірайт);
- надвипускні дані;
- випускні дані.

Однакові за змістом відомості, розміщені в різних місцях видання, не повинні мати розбіжностей. Неприпустимі розбіжності між елементами вихідних відомостей, загальних для всіх або окремих томів (книг, частин, випусків, номерів) видання.

3.1. Оформлення обкладинки видання

Відомості, які розміщують на обкладинці, мають слугувати для чіткого ідентифікування видання та відповідати вихідним відомостям, котрі зазначають на титульному аркуші видання.

На першій сторінці обкладинки зазначають назву установи (установ), відповідальних за випуск видання, назву видання.

У багатотомних виданнях зазначають також номер та назву тому (після назви видання).

У серійному виданні зазначають назву та номер випуску серії.

Якщо товщина книжкового блоку більше 9 мм, на корінці обкладинки чи палітурки зазначають основні елементи вихідних відомостей:

- назву видання;
- номер та назву тому, випуску, частини (для багатотомних видань).

Назва, наведена в різних місцях видання (на титульній сторінці, в надвипускних даних, на обкладинці, палітурці, корінці обкладинки чи палітурки), не повинна містити розбіжностей.

Назву на корінці обкладинки чи палітурки дозволяється скорочувати (відсікати останні слова, вилучати слова із середини), за умови, що при цьому не спотворюється чи перекручується її значення.

На обкладинці рекомендується розміщувати емблему (емблеми) організацій, відповідальних за випуск видання. Емблеми також можуть бути розміщені на титульній сторінці видання.

3.2. Оформлення титульної сторінки видання (Додаток 1)

На титульній сторінці видання розміщують такі елементи вихідних відомостей в наступній послідовності:

3.2.1. Надзаголовкові дані

Надзаголовкові дані розміщують у верхній частині титульної сторінки (над назвою видання). Вони можуть бути перенесені на контртитул чи авантитул. Рекомендується застосовувати різні шрифти і кеглі.

Надзаголовкові дані містять назву організації (організацій), від імені чи за участю якої (яких) випускають видання; відомості про серію (у серійному виданні).

Назву організації (організацій) подають в офіційно встановленій формі, без скорочень, в послідовності, що відповідає їх відомчому підпорядкуванню (від вищого рівня до нижчого). Назви кількох установ одного рівня підпорядкування можуть бути подані в послідовності, що відповідає їх внеску у підготовку видання, або в алфавітному порядку.

Приклад:

Державний комітет архівів України

Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства

Відомості про серію (у серійному виданні)

У серійних виданнях розміщують відомості про серію: назву серії, номер випуску серії (якщо випусків кілька); підсерію: назву підсерії, номер випуску підсерії (якщо є). Також може бути зазначений рік заснування серії.

Назва серії (підсерії) має бути однаковою в усіх виданнях, які належать до цієї серії (підсерії).

Роком заснування серії вважається рік виходу першого видання цієї серії. Рік заснування серії вказують під назвою серії на титульній сторінці або на контртитুলі чи на авантитুলі. Дозволяється переносити рік заснування серії на зворот титульного аркуша.

Приклад:

Архівні зібрання України

Спеціальні довідники

3.2.2. Назва видання

Назва видання повинна бути максимально помітною серед інших вихідних відомостей, що досягається за допомогою засобів вирізнення (більшим шрифтом, фарбою тощо).

3.2.3. Підзаголовкові дані

Підзаголовкові дані, залежно від виду видання, містять відомості:

- такі, що пояснюють чи доповнюють назву;
- про вид видання;
- про повторюваність видання (перевидання), характер перевидання та особливості відтворення видання (“Факсимільне видання” чи “Репринтне видання”);
- про загальну кількість томів багатотомного видання і порядковий номер та назву тому (книги, частини).

Підзаголовкові дані розміщують на титульній сторінці лише під назвою.

3.2.4. Вихідні дані

Вихідні дані містять:

- місце випуску видання;
- найменування (ім'я) видавця;
- рік випуску видання.

Місцем випуску видання вважається місцезнаходження видавця.

Назву (ім'я) видавця наводять у формі, встановленій під час його реєстрування (у повній або скороченій формі).

Організаційно-правову форму (її аббревіатуру) видавця перед його назвою можна не наводити.

Приклад

Офіційна назва видавця:

ТОВ “Надстир’я”

На титульній сторінці:

Луцьк

“Надстир’я”

2006

або

Луцьк “Надстир’я” 2006

Дозволено подавати тільки власну назву видавця, що є складовою назви юридичної особи.

Якщо видавець – фізична особа (приватний підприємець), перед його ім'ям (ініціалами та прізвищем) наводять слово “Видавець”.

Найменування організації-видавця дозволяється не наводити, якщо воно збігається із зазначеною в надзаголовкових даних.

У виданні, яке випускають спільно кілька видавців, зазначають найменування (ім'я) кожного видавця після відомостей про їхнє місцезнаходження.

Рік випуску видання позначають арабськими цифрами без слова “рік” або його скорочення “р.”. Вихідні дані наводять у нижній частині титульної сторінки.

3.3. Оформлення звороту титульного аркуша видання (Додаток 2)

Зворот титульного аркуша включає елементи, розташовані у такій послідовності:

3.3.1. Шифр зберігання видання

Шифр бібліотечного зберігання видання складається з класифікаційних індексів Універсальної десятикової класифікації (УДК) і Бібліотечно-

бібліографічної класифікації (ББК) та авторського знака. Авторський знак подають під першою цифрою класифікаційного індексу ББК.

Приклад:

УДК 54(075.3)

ББК 24я721

X 46

Класифікаційні індекси УДК, ББК і авторський знак визначають за відповідними таблицями: “Універсальна десяткова класифікація : у 2 кн. – К., 2000. – Кн. 1 : Таблиці. – 930 с.; К., 2001. – Кн. 2 : Алфавітно-предметний покажчик. – 808 с.” та “Библиотечно-библиографическая классификация. Таблицы для массовых библиотек. – 2-е изд., испр. и доп. – М., 1984. – 536 с.; Библиотечно-библиографическая классификация. Рабочие таблицы для массовых библиотек. – М., 1999. – 688 с.”. Авторський знак визначають за виданням: “Хавкина Л. Б. Авторские таблицы: двузначные” (понад 20 видань різних років).

Шифр зберігання видання розміщують у верхньому лівому куті звороту титульного аркуша.

3.3.2. Відомості про редакційну колегію видання

Відомості про склад редакційної колегії видання наводять після шифру зберігання видання. У серійному виданні наводять склад редакційної колегії серії (перед редакційною колегією видання). У складі редакційної колегії зазначають голову, заступника голови, відповідального секретаря (у дужках, після прізвища).

3.3.3. Відомості про відповідального редактора, наукового редактора

Подають відомості про відповідального редактора, наукового редактора. Перед ім'ям² відповідального або наукового редактора наводять слова, які визначають характер виконаної роботи чи обов'язків: “відповідальний редактор” тощо. Відомості також можна зазначати на останній сторінці видання.

Приклад:

Відповідальний редактор

Дмитро Жмундуляк

---

² Ім'я особи – умовно вживане поняття, що включає прізвище, ініціали або власне ім'я та по батькові особи.

3.3.4. Відомості про укладачів (упорядників) видання

Відомості про укладачів (упорядників) видання наводять після відомостей про склад редакційної колегії видання та редакційної колегії серії. Перед ім'ям укладачів (упорядників) наводять слова, які визначають характер виконаної роботи: “укладач” (“укладачі”), “упорядник” (“упорядники”), “автор-упорядник” (“автори-упорядники”) тощо. Відомості про керівника колективу укладачів (упорядників), або відповідального упорядника, наводять на першому місці.

Приклад:

Упорядники:

Л. М. Казначевська (відп. упорядник), О. В. Десненко, О. М. Мащенко, Н. В. Миргород

3.3.5. Відомості про інших осіб, які брали участь у підготовці видання

Відомості про авторів передмови, вступної статті, коментарів, перекладачів, бібліографічних редакторів, наукових консультантів тощо зазначають після відомостей про укладачів (упорядників) видання. Перед ім'ям особи наводять слова, які визначають характер виконаної роботи: “науковий консультант” (“наукові консультанти”) тощо.

Приклад:

Наукові консультанти:

Радомир Білаш, Андрій Макух, Орест Мартинович, Мирон Момрик

3.3.6. Відомості про рецензентів

Подають відомості про рецензентів видання. Перед ім'ям особи наводять слова, які визначають характер виконаної роботи: “рецензент” (“рецензенти”).

Приклад:

Рецензенти:

д-р іст. наук, проф. Геннадій Боряк, д-р іст. наук, проф. Георгій Папакін

Ім'я (ініціали та прізвище чи ім'я та прізвище) членів редакційної колегії, укладачів (упорядників), рецензентів та інших осіб, зазначених на звороті титульного аркуша видання, наводять у називному відмінку. Рекомендується виокремлювати їх за допомогою засобів вирізнення (курсивом). Ініціали або ім'я особи рекомендується подавати перед прізвищем. Перед ім'ям особи можуть бути зазначені його науковий ступінь, наукове звання, посада.

3.3.7. Відомості про затвердження видання до друку

Наводять відомості про затвердження видання до друку відповідним колегіальним органом (наприклад, Науково-видавничою радою Держкомархіву України, Вченою радою УНДІАСД). Обов'язково зазначають номер протоколу та дату засідання, на якому видання було затверджено до друку.

Приклад:

Затверджено до друку рішенням Науково-видавничої ради Державного комітету архівів України (протокол № 1 від 27.12.2010 р.) та Вченої ради Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (протокол № 7 від 10.11.2010 р.).

3.3.8. Відомості про сприяння у підготовці видання

Подають відомості про установи та організації, які сприяли у підготовці видання

Приклад:

Виходить за сприяння Чернівецької обласної державної адміністрації

Оригінал-макет видання виготовлено за сприяння Фонду Катедр Українознавства (США)

3.3.9. Макет анотованої каталожної картки

Макет анотованої каталожної картки містить бібліографічний запис, який складається із бібліографічного опису, анотації, класифікаційних індексів УДК, ББК і авторського знака. Макет анотованої каталожної картки подають мовою тексту видання. Макет анотованої каталожної картки розміщують у нижній частині звороту титульного аркуша або на останній сторінці видання перед випускними даними. Про схему і розміри макету анотованої каталожної картки детальніше див. у ДСТУ 4861:2007 “Видання. Вихідні відомості”.

Бібліографічний опис складають згідно ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 “Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання”.

Міжнародний стандартний номер книги ISBN розміщують окремим рядком після бібліографічного опису.

Анотацію на видання наводять згідно з ГОСТ 7.9:2009 “Реферат и аннотация. Общие требования”. Анотація на видання включає коротку характеристику основної теми видання, формулювання його мети та цільового призначення.

Класифікаційні індекси УДК і ББК розміщують також після анотації окремим рядком, праворуч.

Авторський знак розміщують на рівні другого рядка бібліографічного опису, ліворуч.

3.3.10. Міжнародний стандартний номер книги

Міжнародний стандартний номер книги (ISBN) наводять згідно з ДСТУ 3814-98 “Інформація та документація. Видання. Міжнародна стандартна нумерація книг” і розміщують у лівому нижньому куті звороту титульного аркуша.

Приклад:

ISBN 966-8285-14-7

3.3.11. Знак охорони авторського права

Знак охорони авторського права містить латинську літеру “С”, у колі – ©, ім’я особи (осіб), назву установи, за якими встановлюється і рік першої публікації твору. Назву установи можна подавати в скороченій формі або у вигляді абревіатури. Якщо авторське право на видання мають чотири та більше осіб, можна позначити їх загальною назвою “упорядники”, “автори статей” тощо. Знак охорони авторського права розміщують у правому нижньому куті звороту титульного аркуша.

Приклад:

© Держкомархів України, 2010

© УНДІАСД, 2010

© Автори статей, 2010

© Упорядники, 2010

3.4. Оформлення останньої сторінки видання (Додаток 3)

На останній сторінці видання розміщують надвипускні та випускні дані.

3.4.1. Надвипускні дані

Надвипускні дані містять такі відомості:

- вид видання за цільовим призначенням;
- назву та номер випуску серії (підсерії);
- назву видання;
- підзаголовкові дані;
- мову тексту видання (крім видань українською мовою);
- наявність паралельного видання іншою мовою, окремо виданого додатка.

– ім’я укладачів (упорядників) видання;

– ім’я інших осіб, які брали участь у створенні видання;

Надвипускні дані розміщують у зазначеній вище послідовності перед випускними даними видання.

Вид видання за цільовим призначенням визначають згідно з ДСТУ 3017 “Видання. Основні види. Терміни та визначення”.

Приклад:

Науково-довідкове видання

У серійному виданні подають назву та номер випуску серії (підсерії).

Приклад:

Архівні зібрання України
Серія “Спеціальні довідники”

Назву видання подають у тій формі, що зазначена на титульному аркуші.

У підзаголовкових даних зазначають відомості, що уточнюють назву, у багатотомних виданнях подають номер та назву тому.

Подають повне ім’я та прізвище всіх укладачів (упорядників) видання.

Наводять повне ім’я (або ініціали) та прізвище інших осіб, які брали участь у створенні видання:

- науковий редактор;
- відповідальний редактор;
- редактор;
- автор вступної статті та коментарів;
- технічний редактор;
- бібліографічний редактор;
- художній редактор;
- коректор;
- автор оригінал-макету та верстки;
- оператор комп’ютерного набору тощо.

Прізвища осіб, наведених у підзаголовкових даних доцільно виокремлювати за допомогою засобів вирівнювання (наприклад, курсивом).

3.4.2. Випускні дані

Випускні дані мають містити такі відомості:

- дата підписання видання до друку;
- формат паперу та частку аркуша;
- обсяг видання в умовних друкованих аркушах;
- обсяг видання в умовних фарбо-відбитках;
- обсяг видання в обліково-видавничих аркушах;

- тираж;
- номер замовлення виготовлювача видавничої продукції;
- повне найменування (ім'я) та місцезнаходження видавця;
- серію, номер, дату видачі свідоцтва про внесення видавця до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції (далі – Державний реєстр);
- повне найменування (ім'я) та місцезнаходження виготовлювача видавничої продукції;
- серію, номер, дату видачі свідоцтва про внесення виготовлювача видавничої продукції до Державного реєстру.

У відомостях про тираж зазначають загальну кількість примірників видання, у випадку виготовлення тиражу запусками – загальну кількість примірників і кількість примірників (з першого до останнього) кожного запуску.

Приклад:

Тираж 5000 пр. (2-й запуск 3001–5000)

Якщо випускається додатковий тираж, перед словом “тираж” наводять слово “Додатковий”. Наприклад: “Додатковий тираж 1000 пр.”. Відомості про попередній тираж не подаються.

Кількість примірників видання зазначають арабськими цифрами.

Якщо видавець одночасно є й виготовлювачем видання, це треба зазначити (наприклад, “Видавець і виготовлювач...”).

Відомості про видачу видавцю та виготовлювачу видавничої продукції свідоцтва про внесення до Державного реєстру наводять окремим рядком у такому порядку: після слів “Свідоцтво суб’єкта видавничої справи” зазначають позначку серії, номер свідоцтва і дату його видачі. Рекомендується також додатково наводити номери телефону(ів), факсу, електронну адресу видавця.

4. Оформлення змісту видання

Зміст включає перелік основних структурних елементів видання: передмова, номери і назви всіх розділів та рубрик видання, додатків та складових частин довідкового апарату із зазначенням початкового номеру сторінки. Зміст повинен точно розкривати структуру видання. В анотованих реєстрах описів у змісті подають перелік номерів та назв архівних фондів, внесених до реєстру. У змісті до путівників по фондах архіву не обов’язково подавати назви фондів, описові статті про які включено до путівника. В археографічних виданнях зміст містить порядковий номер та заголовки всіх документів, опублікованих у виданні. У значних за обсягом археографічних виданнях за наявності переліку документів, що

публікуються, можна скласти стислий зміст, що містить перелік назв розділів і складових частин довідкового апарату. Зміст розміщується на початку видання після титульного аркуша.

5. Оформлення додатків

Склад додатків, які обов'язково вміщуються в кінці основного тексту видання, визначається типом видання, його тематикою, конкретними завданнями, що вирішують упорядники видання.

Довідкове та археографічне видання може включати такі додатки:

- бібліографія;
- історична довідка про зміни в адміністративно-територіальному поділі області (регіону);
- стисла анотація змісту видання англійською мовою.

Археографічне видання також може включати такі додатки:

- список архівних фондів, в яких зберігаються документи, опубліковані у виданні;
- таблиці, регести, довідки, схеми, діаграми, підготовлені археографами на підставі опублікованих у виданні документів;
- карти, плани, діаграми і схеми, що стосуються тематики видання;
- документи або переліки документів з інших фондів (у пофондових виданнях) тощо.

Бібліографія

Бібліографічний опис здійснюється згідно ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 “Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання”. Бібліографію рекомендовано розміщувати після основного тексту видання.

Путівник по фондах архіву – обов'язково включає бібліографію публікацій, що розкривають склад та зміст фондів архіву: довідкові видання (міжфондові та пофондові путівники, довідники, каталоги тощо); огляди архівних фондів; публікації документів з фондів архіву; публікації, що висвітлюють історію фондів архіву. Також може бути подано список методичних розробок архівної установи.

Міжархівний, пофондовий, міжфондовий довідник – рекомендується подавати бібліографію публікацій, що розкривають склад і зміст архівних документів, відомості про які містить довідник. Тематичні архівні довідники можуть включати бібліографію публікацій з тематики, якій присвячено довідник.

Археографічні видання – рекомендується подавати бібліографію публікацій документів, вміщених у виданні, бібліографію основних публікацій по темі видання.

Історична довідка про зміни в адміністративно-територіальному поділі області

Історичну довідку про зміни в адміністративно-територіальному поділі області укладають до путівників по фондах державних архівів областей. Історичну довідку бажано подавати з відповідними картами.

Стисла анотація змісту видання англійською мовою

Анотація включає коротку характеристику змісту видання, його структури, мети, цільове призначення. Обсяг анотації – 1–2 сторінки. Анотацію розміщують наприкінці видання, перед останньою сторінкою.

Ілюстрації

Довідкові та археографічні видання можуть супроводжуватись ілюстраціями. Ілюстрації в довідкових виданнях (путівниках, анотованих реєстрах описів) відображають унікальні, найбільш цінні та важливі документи, що зберігаються в архіві; також можуть бути подані фотографії архівної установи.

Ілюстрації в археографічних виданнях відображають документи, опубліковані у виданні. Ілюстрація повинна супроводжуватись легендою, яка включає назву документа, номер фонду, в якому зберігається документ, номер опису, справи, аркуш. Ілюстрації вміщуються наприкінці видання або окремим блоком всередині видання, якщо вони стосуються видання в цілому, в межах розділу, якщо стосуються розділу, поряд з тим документом, до якого відносяться (в археографічних виданнях).

Рекомендується подавати окремим списком ілюстрації, вміщені у виданні.

6. Оформлення довідкового апарату видання

Довідковий апарат видання – частина апарату видання, що полегшує пошук у виданні певних відомостей. Довідковий апарат включає як спільні для всіх довідкових та археографічних видань складові (іменний, географічний покажчики, список скорочень тощо), так і специфічні для окремих видів видань складові.

6.1. Путівник по фондах архіву

6.1.1. Список фондів архіву

подається перелік всіх фондів архіву (за наскрізною нумерацією фондів у порядку їх зростання). Фонди періоду до 1917 р. (1939–1940 рр.) позначаються літерою Ф., радянського періоду, періоду нацистської окупації та незалежної України – ф. Р.-, колишнього партійного архіву – П-. Перелік фондів містить відомості про всі фонди архіву: наявні (зазначається номер фонду, назва фонду, кількість одиниць зберігання, крайні

дати документів фонду), передані – з приміткою (*), приєднані – (**), втрачені – (***), утилізовані – (****), пропущені номери – (*****), частково втрачені – (*****). Зазначають також номер відповідної сторінки путівника, на якій розміщено описову статтю про фонд.

6.1.2. Довідковий апарат архіву

Подаються відомості про довідковий апарат архіву (картотеки, каталоги, описи, покажчики, огляди).

6.1.3. Перелік фондоутворювачів за алфавітом

Перелік включає назви (прізвища осіб) всіх фондоутворювачів архіву, розташований за алфавітом. Подається назва фондоутворювача, номер фонду, кількість одиниць зберігання, крайні дати документів фонду. Перелік фондоутворювачів є необов'язковим елементом довідкового апарату.

Приклад:

Канцелярія Катеринославського губернатора, м. Катеринослав, ф. 11, 1392 од. зб., 1871–1917 рр.

6.1.4. Покажчики

Якщо видання є багатотомним, покажчики укладаються окремо до кожного тому видання.

6.1.4.1. Іменний покажчик

До іменного покажчика вносять імена всіх осіб, які згадуються в основному тексті довідника (у т.ч. в примітках, посиланнях) з посиланнями на відповідну сторінку. Іменні рубрики в покажчику розташовують за абеткою. Спочатку подають імена, наведені кириличним алфавітом, потім – латинським. За структурою виділяють три види іменних покажчиків:

прості (“глухі”) – у рубриках вказують лише прізвища та ініціали чи повні імена, або інші визначення імен, наприклад, псевдоніми, криптоніми, прізвиська;

розгорнуті – у рубриках зазначають не лише власні імена, але й дати життя особи;

анотований – у рубриках, крім визначень розгорнутих рубрик, подають коротку характеристику діяльності особи або додаткові відомості до тексту видання.

Іменний покажчик до архівного путівника може бути простим. Відомості в іменних рубриках подають так, як вони подані в тексті (прізвище та ініціали, прізвище та повне ім'я, псевдонім, криптонім тощо), у називному відмінку. Ініціали або повні імена наводяться після прізвищ.

Приклад:

Гординський Святослав
Горникевич Т.
Горький Максим

Виняток становлять імена титулованих або духовних осіб, псевдоніми, біблійні, античні та інші історичні імена.

Приклад:

Андрій Первозванний
Гальшка Гулевичівна

Імена духовних осіб зазначають в покажчику за таким зразком:

Будка Никита, єпископ
Гундяк Іван, протоієрей
Іоан Павло II, Папа Римський

Прізвища родин, родів, династій, які наводяться в тексті у множині, подані у покажчику з відповідними поясненнями:

Приклад:

Іванчуки, родина
Любомирські, родина
Рюриковичі, династія

Якщо у довіднику згадується кілька імен (псевдонімів, криптонімів) однієї особи, то всі відомості про неї зосереджуються під одним іменем, решта імен подаються у відповідних місцях покажчика з посиланням на основне ім'я. Якщо у тексті згадуються імена однієї особи кириличним та латинським алфавітом, латинське ім'я подається у відповідному місці покажчика з посиланням на кириличне ім'я.

Приклад:

Стефанік Юрій (псевд.: Клиновий Юрій, Гаморак Юрій)
Гаморак Юрій див. Стефанік Юрій
Клиновий Юрій див. Стефанік Юрій
Казимира Богдан (Kazymyra Bohdan)
Kazymyra Bohdan див. Казимира Богдан

За наявності в покажчику різних осіб з одним і тим самим прізвищем і одними й тими ж ініціалами, імена (у разі необхідності й по батькові) цих осіб подаються повністю.

Приклад:

Іваненко Іван Петрович
Іваненко Іван Пилипович

6.1.4.2. Географічний покажчик

Географічний покажчик включає перелік назв географічних об'єктів, які згадуються в тексті довідника (країна, місто, село, селище, хутір, ріка тощо), адміністративно-територіальних одиниць (область, район, воєводство, губернія, повіт тощо). Назви подаються за абеткою у називному відмінку, у тому написанні, в якому вони зустрічаються в довіднику. Після назви через кому вказується визначення географічного об'єкта із застосуванням з загальноприйнятими скороченнями: м (місто), село (с.), селище (сел.), селище міського типу (смт), ріка (р.), гора (г.) тощо. Без уточнень вказуються назви сучасних держав, але для назв колишніх держав можливі уточнення. Рекомендується біля назв населених пунктів та адміністративних одиниць нижчого рівня зазначати їх адміністративно-територіальне підпорядкування, за винятком обласних центрів та столиць держав. Пояснення, що визначають адміністративний статус населеного пункту, пишуться після коми, в називному відмінку.

Приклад:

Бердянський пов., Таврійська губ.
Вітоніж, с., Рожищенський р-н, Волинська обл.
Глухів, м., Сумська обл.
Київ
Львів
Південний Буг, р.
Румунія, королівство
Сиваш, затока

За наявності в покажчику двох та більше назв географічних об'єктів, одну з них, найбільш відому (сучасну) приймають за основну, інші подають з посиланнями на основну назву.

Приклад:

Івано-Франківськ (Станіславів)
Станіславів див. Івано-Франківськ
Хмельницький (Проскурів)
Проскурів див. Хмельницький

У географічному покажчику спочатку подають за абеткою назви, вказані кириличним алфавітом, потім – латинським алфавітом.

6.1.4.3. Предметно-тематичний покажчик

Предметно-тематичний покажчик складається з предметних рубрик, поданих у алфавітному порядку. Предметні рубрики складають назви установ, підприємств, організацій, політичних партій, етнічних груп, конфесій, станів, галузей людської діяльності, понять, історичних подій, які згадуються в довіднику.

Рубрики предметного покажчика можуть бути простими та складними.

Проста рубрика складається тільки із заголовка, кількість слів в ньому не береться до уваги.

Приклад:

Канадський інститут українських студій
Львівський таємний український університет
Українське товариство “Просвіта”

Складна рубрика складається із заголовка та підзаголовка (підзаголовків). Підзаголовки складної рубрики використовують для деталізації зібраного в рубриці, а також для розкриття змісту складного поняття, закладеного в рубриці. У заголовках і підзаголовках предметно-тематичного покажчика часто застосовується інверсія (заміна прямого порядку слів зворотнім). Інверсія застосовується для того, щоб зібрати в рубриці відомості про близькі за змістом поняття.

Приклад:

Консисторії
греко-католицькі
Львівська митрополіча
Станіславська єпископська
римо-католицькі
митрополіча у Львові

6.1.5. Термінологічний словник спеціальних термінів та застарілих понять

Термінологічний словник пояснює спеціальні терміни та застарілі поняття, які згадуються в тексті видання. Терміни розташовуються за алфавітом. У поясненні вказується значення термінів, згаданих у виданні.

Приклад:

артикуль, артикул – стаття, частина офіційного документа, мирного договору тощо.

аршин – міра, довжини, у 18 ст. дорівнювала 71, 12 см

аудитор – чиновник у військовому суді, який поєднував функції прокурора, секретаря і діловода

6.1.6. Список скорочень

Список скорочень включає всі скорочено написані слова та подані за абеткою слова та аббревіатури, що зустрічаються в тексті видання, які супроводжуються їх повною назвою. Загальноприйняті скорочення (т. д., і т. п., див., та інші, що позначають назви мір ваги, часу, простору, стосуються цифр) до списку скорочень не включають. Скорочення слів не повинні викликати їх подвійного тлумачення. Повна назва скорочення слова або аббревіатури іншими мовами подається українською мовою

із зазначенням у дужках оригінальної назви. Список скорочень можна розмішувати на початку видання (після передмови), або наприкінці видання, після додатків та довідкового апарату.

Приклад:

ГПУ – Державне політичне управління (рос. – Государственное политическое управление)
губ. – губернія
ЄДАФ – Єдиний державний архівний фонд

6.2. Анотований реєстр описів фондів

Правила укладання іменного, географічного покажчиків, термінологічного словника спеціальних термінів та застарілих понять, списку скорочень див. у відповідних розділах методичних рекомендацій.

6.2.1. Іменний покажчик

Див. 6.1.4.1.

6.2.2. Географічний покажчик

Див. 6.1.4.2.

6.2.3. Покажчик фондів за алфавітом назв

Покажчик містить перелік всіх назв фондів, включених до анотованого реєстру описів фондів, поданих за алфавітом.

6.2.4. Покажчик фондів, укладений за галузевим принципом

До покажчика включено систематизовані за тематичними рубриками та підрубриками назви фондів, із зазначенням їх номерів. В середині рубрик назви фондів розташовано за алфавітом.

Приклад:

Семінарії

ф. 113. Кирилівська вчительська семінарія ім. Т. Г. Шевченка, с. Кирилівка Звенигородського повіту Київської губернії

ф. 114. Черкаська чоловіча вчительська семінарія, м. Черкаси Київської губернії

Установи та організації народної освіти

Шкільні ради

ф. 473. Золотоніська повітова училищна рада, м. Золотоноша Полтавської губернії

ф. 443. Чигиринська повітова шкільна рада, м. Чигирин Київської губернії

6.2.5. Показчик установ, що згадуються у довіднику

Показчик є різновидом предметно-тематичного показчика, включає алфавітний перелік назв установ, що згадуються в довіднику.

6.2.6. Зведений список об'єднаних, переміщених архівних фондів та вільних номерів

Зведений список включає номери пропущених в реєстрі фондів та відомості про їх об'єднання з іншими фондами архіву або переміщення.

Приклад:

Номери пропущених фондів	Відмітка про вибуття фонду
Ф. 310	Приєднаний до ф. 152
Ф. 319–321	Передані до ЦДІАК України
Ф. 323	Вільний номер

6.2.7. Термінологічний словник спеціальних термінів та застарілих понять

Див. 6.1.5.

6.2.8. Список скорочень

Див. 6.1.6.

Якщо описові статті в анотованому реєстрі описів мають суцільну нумерацію, посилання в показчиках може здійснюватись на відповідний номер описової статті, а не на сторінку.

6.3. Міжархівний, міжфондовий, пофондовий довідник

До міжархівного, міжфондового, пофондового довідника рекомендовано включати іменний, географічний, предметно-тематичний показчики, термінологічний словник спеціальних термінів та застарілих понять, список скорочень. Вимоги до їх укладання та оформлення див. у відповідних розділах методичних рекомендацій.

6.3.1. Іменний показчик

Див. 6.1.4.1.

6.3.2. Географічний показчик

Див. 6.1.4.2.

6.3.3. Предметно-тематичний показчик

Див. 6.1.4.3.

6.3.4. Термінологічний словник спеціальних термінів та застарілих понять

Див. 6.1.5.

6.3.5. Список скорочень

Див. 6.1.6.

Якщо описові статті в довіднику мають суцільну нумерацію, посилення в покажчиках може здійснюватись на відповідний номер описової статті, а не на сторінку.

6.4. Археографічне видання

6.4.1. Наукові коментарі

Наукові коментарі включають короткі біографічні довідки про осіб, які згадуються в текстах документів, історичні довідки про установи, організації, об'єднання, політичні партії, історичні події, пояснення спеціальних термінів, рідкісних, застарілих, незрозумілих слів, які зустрічаються в текстах опублікованих документів. Наукові коментарі рекомендується розміщувати наприкінці видання, перед покажчиками.

6.4.2. Перелік документів

Перелік документів, опублікованих у виданні, може бути складовою частиною змісту або окремим елементом видання. Стаття переліку містить порядковий номер, дату, заголовок документа та сторінки видання, на яких опубліковано документ. Статті в переліку можуть бути розміщені відповідно до структури видання або в хронологічному порядку.

До археографічного видання рекомендовано включати іменний, географічний, предметно-тематичний покажчики, термінологічний словник спеціальних термінів та застарілих понять, список скорочень. Вимоги до їх укладання та оформлення див. у відповідних розділах методичних рекомендацій

6.4.3. Іменний покажчик

Див. 6.1.4.1.

6.4.3. Географічний покажчик

Див. 6.1.4.2.

6.4.5. Предметно-тематичний покажчик

Див. 6.1.4.3.

6.4.6. Термінологічний словник спеціальних термінів та застарілих понять

Див. 6.1.5.

6.4.7. Список скорочень

Див. 6.1.6.

Додаток 1

Приклад оформлення титульної сторінки видання

Державний комітет архівів України
Державний архів Дніпропетровської області

Архівні зібрання України
Путівники

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ПУТІВНИК

У двох томах

Т. 1

Дніпропетровськ
“Герда”
2009

Додаток 2

Приклад оформлення звороту титульного аркуша видання

УДК 930.25

ББК 79.3

А 87

Головна редакційна колегія серії “Архівні зібрання України”:

Ольга Гінзбург (голова), Владислав Верстюк, Михайло Делеган, Іван Кісіль, Володимир Лозицький, Наталія Маковська, Ірина Матяш (заст. голови), Олена Мельниченко, Олексій Онищенко, Діана Пельц, Юлія Прилепішева, Леонід Скрипка, Валерій Смолій, Павло Сохань, Ніна Топішко, Наталія Христова

Редакційна колегія тому:

Ірина Матяш (голова), Олена Мельниченко, Юлія Прилепішева, Наталія Христова

Упорядники:

Світлана Артамонова, Анжела Майстренко, Ліліна Одинока, Ростислав Романовський

Затверджено до друку рішенням Редакційно-видавничої ради Державного комітету архівів України (протокол № 3 від 19.11.2010 р.) та Вченої ради Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (протокол № 7 від 10.11.2010 р.).

Архівні установи України : довідник. Т. 2 : Наукові установи, музеї, бібліотеки.
 А87 Кн. 1 : Національна академія наук України, Автономна Республіка Крим, Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Миколаївська, Луганська, Львівська, Одеська області / Держкомархів України, УНДІАСД ; упоряд.: С. Артамонова, А. Майстренко, Л. Одинока, Р. Романовський ; редкол. тому: І. Матяш (голова), О. Мельниченко, Ю. Прилепішева, Н. Христова. – К., 2010. – 625 с.

ISBN 966-8285-14-7

ISBN 966-8225-08-2 (Кн. 1)

Другий том довідника включає відомості про архівні документи у музеях, бібліотеках, наукових установах. Описові статті містять інформацію адміністративного характеру, відомості про історію архівної установи, дані про обсяг, склад та зміст фондів, довідковий апарат, бібліографію видань про склад та зміст фондів. У першій книзі подано відомості про установи НАН України, АР Крим, чотирнадцяти областей. Для архівістів, істориків, працівників культури і освіти, усіх, хто цікавиться історією України.

УДК 930.25

ББК 79.3

А 87

ISBN 966-8285-14-7
 ISBN 966-8225-08-2 (Кн. 1)

© Держкомархів України, 2010
 © УНДІАСД, 2010
 © Автори статей, 2010
 © Упорядники, 2010

Додаток 3

Приклад оформлення останньої сторінки видання

Науково-довідкове видання

Архівні зібрання України

Путівники

Державний архів
Дніпропетровської області
Путівник

У двох томах

Том 1

Редактор

Н. В. Киструська

Художньо-технічний редактор

М. Д. Кислов

Верстка

О. О. Волобуєва, К. Мелентєва

Підписано до друку 21.02.2009. Формат 60x90 ¹/₈.
Папір офсетний. Гарнітура Meta Roman. Друк офсетний.
Ум. друк.арк. 61,0. Ум. фарб. від. 61,0.
Обл.-вид. арк. 50,3. Тираж 200 пр. Зам. № 4.

ППКФ "Герда",
пр. К. Маркса, 60, м. Дніпропетровськ, 49000
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
серія ДК № 397 від 03.04.2001

Список джерел та літератури

Архівістика : термінолог. словник / Голов. архів. упр. при Кабінеті Міністрів України, УДНДІАСД ; авт.-упоряд.: К. Є. Новохатський (кер. авт. кол.) та ін. – К., 1998. – 106 с.

Видання. Вихідні відомості : ДСТУ 4861:2007. – чин. від 2009–01–01. – К. : Держспоживстандарт, 2009. – 46 с.

Видання. Основні види. Терміни та визначення : ДСТУ 3017–95. – чин. від 1996-01-01. – К. : Держстандарт України, 1996. – 47 с.

Видання. Поліграфічне виконання. Терміни та визначення : ДСТУ 3018–95. – чин. від 1996-01-01. – К. : Держстандарт України, 1995. – 24 с.

Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять : ДСТУ 2732:2004. – Чин. від 2005-07-01 / розробники: О. Загорецька, Л. Драгомірова, Л. Кузнецова, С. Кулешов (кер. розробки), С. Лозова, А. Маньковський, Н. Христова, А. Шурубуря. – К. : Держспоживстандарт України, 2005. – 32 с.

Методичні рекомендації щодо вибору, складання та редагування допоміжних покажчиків до видань / Держ. наук. установа “Книжкова палата України імені Івана Федорова” ; уклад.: П. М. Сенько, О. М. Устіннікова. – К., 2010. – 80 с.

Основні правила роботи державних архівів України / Держкомархів України, УДНДІАСД ; за заг. ред.: Л. О. Драгомірової, К. Є. Новохатського. – К., 2004. – С. 177–192.

Оформлення вихідних відомостей у виданнях : метод. рекомендації / Держ. наук. установа “Книжкова палата України імені Івана Федорова” ; уклад.: Г. М. Плиса. – Вид. 2-ге, змін. та доповн. – К., 2008. – 52 с.

Правила видання історичних документів в СРСР. – К. : Наук. думка, 1972. – 122 с.

Правила издания исторических документов в СССР / Глав. архив. упр. при СМ СССР, ВНИИДАД и др. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1990. – 186 с.

Про Національний архівний фонд і архівні установи : Закон України від 24 груд. 1993 р. № 3814 – XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 15. – Ст. 86. [Зміни внесено Законом України: Про внесення змін до Закону України “Про Національний архівний фонд і архівні установи” від 13 грудня 2001 р. № 2888 – III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 11. – Ст. 81].

УДК 930.25(092)(477.46)

Г. О. МЕЛЬНИК*

ЗИМОВИЙ БАЛ ТЕТЯНИ КЛИМЕНКО

Висвітлено трудовий шлях директора Державного архіву Черкаської області Тетяни Анатоліївни Клименко, яка понад двадцять років працює в архіві.

Ключові слова: Державний архів Черкаської області; дослідницька робота; управління.

У перший день зими свій славний ювілей відзначає Тетяна Анатоліївна Клименко, директор Державного архіву Черкаської області. Понад 20 років напруженої праці вона віддала архівній справі. Висока освіченість, наукова принциповість, цілеспрямованість, надзвичайна працездатність та вимогливість до себе й колег, відкритість до інновацій у сфері архівної справи викликають захоплення та повагу.

Народилася Тетяна Анатоліївна у 1960 р. у славному та одному з найстародавніх міст України – Володимир-Волинському, що на Волині. Народження її в цьому мальовничому краї зумовлено специфікою професії батька – військовослужбовця армії колишнього СРСР. Відзначаючись у дитинстві дисциплінованістю (в переважній більшості інтелігентних офіцерських родин це було одним із пріоритетів у вихованні дітей), сумлінністю у навчанні в шкільні роки (невипадковим було отримання нею свідоцтва про закінчення музичної школи по класу фортепіано з Відзнакою та загальноосвітньої середньої школи із Золотою медаллю). Ще під час навчання викладачі музичної школи оцінили старанність та обдарованість учениці, і вже у 16 років Тетяна

---

* Мельник Ганна Олексіївна – головний спеціаліст з питань кадрової роботи Державного архіву Черкаської області.

працювала концертмейстером дитячої музичної школи м. Володимир-Волинського.

Одразу після закінчення середньої школи у 1978 р. вона вступила на факультет іноземних мов Івано-Франківського державного педагогічного інституту ім. В. Стефаника. Закінчивши у 1983 р. інститут та отримавши кваліфікацію учителя англійської і німецької мов, декілька років працювала вчителем іноземних мов у Володимир-Волинській середній школі, де була відзначена подякою керівництва школи за високоякісну підготовку учнів до міської олімпіади з іноземних мов. Ще під час навчання в інституті вона познайомилася із студентом Івано-Франківського державного інституту нафти і газу. І, як це призначено долею, незабаром вийшла за нього заміж та переїхала у незнайоме для неї, але рідне для її чоловіка місто в центральній Україні – Черкаси.

Іноді випадок і удача відіграють в житті людини визначальну роль. Так сталося і в житті Тетяни Анатоліївни. У 1987 р. вона була прийнята на роботу в Державний архів Черкаської області на тимчасову посаду архівіста I категорії відділу забезпечення збереженості документів і залишилася працювати в цій установі на довгі роки. Комунікабельна, здатна легко пізнавати цікаве і невідоме, вона швидко осягнула сутність професії архівіста як Хранителя історичної пам'яті. Тому архів незабаром став для неї другою домівкою, а робота – частиною душі та життям.

Протягом 1980-х – 2000 рр. Т. А. Клименко оволоділа знаннями та навиками практично з усіх напрямів роботи архіву, швидко підвищуючи свій фаховий рівень. У 1988 р. їй було призначено на посаду інспектора архівного відділу Черкаського облвиконкому та, у зв'язку з ліквідацією архівного відділу, переведено на роботу в Державний архів Черкаської області: з кінця 1988 р. по 1990 р. вона працювала старшим археографом відділу інформації та використання документів, з 1991 р. по 1995 р. – провідним методистом організаційно-планового відділу, з 1995 р. по 1996 р. – завідувачем архівосховища I категорії (колишній партійний архів), з 1996 р. по 1997 р. – завідувачем відділу громадських організацій та об'єднань, з 1997 р. по 2000 р. – головним спеціалістом з питань кадрової роботи. Її життєва активність та лідерські якості були сповна оцінені колективом, тривалий час вона обиралася головою профспілкового комітету архіву. Легко поєднуючи професійну і громадську діяльність, вона була ініціатором численних культурно-масових заходів, з розумінням ставилася до всіх проблем членів колективу; прагнула допомогти, вирішувала багато побутових проблем колег, розраджувала добрим словом. Цього неписаного правила Тетяна Анатоліївна дотримується за будь-яких обставин і зараз, адже дружній колектив – це незламна сила. Тому призначення її у квітні

2000 р. директором Державного архіву Черкаської області було схвалено сприйнято в колективі.

Саме в цей час, на зламі ХХ–ХХІ століть, відбуваються зміни в суспільстві, насамперед його стрімка інформатизація (блискавичне розповсюдження Інтернету, електронних документів) та демократизація, які безпосередньо впливають на архівну справу, модернізуючи її.

Із призначенням Т. А. Клименко на посаду директора архіву розпочався новий етап її трудового й життєвого шляху. Вона починає активно займатися науково-дослідною та організаційною роботою. Результатом наполегливої дослідницької праці стало прийняття у 2004 р. Спеціалізованою вченою радою Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, на підставі прилюдного захисту дисертації, рішення про присудження Т. А. Клименко наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.

Оскільки розвиток архівної справи на Черкащині залишався невивченим у багатьох аспектах, вибір нею теми кандидатської дисертації – “Розвиток архівної справи на Черкащині. 1919–2000 рр.” був визначений бажанням не лише пізнати історію розвитку архівної справи на прикладі Черкаської області – унікальної історичної території України, з якою пов’язано багато ключових подій вітчизняної історії, але й прагненням глибше та різнобічніше ознайомити широкі наукові кола та громадськість з наймолодшою серед усіх регіонів України – Черкаською областю.

З того часу наукові розвідки з історії краю і держави стали для неї покликом душі. Т. А. Клименко є автором понад 40 наукових праць, статей, співавтором та співупорядником численних науково-популярних та краєзнавчих видань, в яких простежуються притаманні їй неординарність мислення, інтуїтивне відчуття нового, наукова етика. Вона регулярно виступає на сторінках місцевої та республіканської преси, бере участь у тематичних передачах, прямих ефірах Черкаського обласного радіо і телебачення.

Однією з яскравих сторінок трудової та громадської діяльності Т. А. Клименко є обрання її в 2000 р. до складу Комітету з архівного будівництва та обладнання у зоні поміркованого клімату Міжнародної Ради Архівів, який своєю діяльністю сприяє створенню, розвитку та використанню світової архівної спадщини. Участь у роботі комітету МРА є дуже відповідальним обов’язком, оскільки директор Державного архіву Черкаської області представляє в ньому Україну, активно залучається до наукових розробок з питань архівного будівництва та оснащення, є експертом з цих питань. Стала в нагоді й отримана вища освіта, а саме, знання іноземних мов, які Т. А. Клименко застосовує при спілкуванні із закордонними колегами та вивченні іноземної

фахової літератури. Як член Міжнародної Ради Архівів Тетяна Анатоліївна налагоджує, підтримує й зміцнює зв'язки з архівістами інших країн; бере участь у вирішенні питань щодо збереження, охорони і захисту документальної пам'яті людства. Маючи досвід участі в роботі МРА, у міжнародних конференціях архівістів, Т. А. Клименко приймає управлінські рішення щодо поступової інтеграції архівної системи області, як частини архівної системи України, до європейської системи. Від цього життя директора архіву стає більш насиченим, різноманітним. Адже це дає змогу подорожувати і пізнавати світ, знайомитись з культурою народів, обмінюватись інформацією і досвідом з колегами із інших країн.

Тетяна Анатоліївна Клименко бере активну участь у вирішенні проблем соціально-культурного розвитку Черкаського регіону. Вона входить до складу лекторської групи при облдержадміністрації; обласної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей; обласної комісії щодо розгляду питань, пов'язаних із встановленням статусу учасника війни; комісії обласної ради з питань поновлення прав реабілітованих; численних координаційних рад та організаційних комітетів з організації свят державного і регіонального значення; редакційної колегії з видання тематичної серії книг "Реабілітовані історією. Черкаська область". Із 2009 р. Т. А. Клименко є головою обласного осередку Спілки архівістів України.

У 2005 р. рішенням Черкаської обласної ради Тетяну Анатоліївну було затверджено заступником голови конкурсної комісії з присудження обласної красзнавчої премії ім. Михайла Максимовича.

Як член обласної редакційної колегії з підготовки та випуску видань серії "Книга Пам'яті України" директор архіву наполегливо працювала над здійсненням пошукових заходів щодо виявлення та узагальнення матеріалів про громадян області, які воювали на фронтах і проходили військову службу протягом 1939–1945 рр., відбудовували населені пункти черкащини, за що була нагороджена Почесними грамотами Головної редакційної колегії Книги Пам'яті України та Почесною грамотою Черкаської обласної ради. За вагомий особистий внесок у справу здійснення компенсаційних виплат громадянам України – жертвам нацистських переслідувань – її нагороджено Почесною грамотою Черкаського обласного відділення Українського національного Фонду "Взаєморозуміння і примирення" при Кабінеті Міністрів України, а за високу громадянську позицію в справі реалізації соціальних державних програм, поширення принципів добра і гуманізму – Почесною грамотою Президії обласної організації товариства Червоного Хреста.

Директор державного архіву області багато уваги приділяє залученню молоді до державної служби, створює належні умови для професійного росту та підвищення кваліфікації молодих державних службовців,

тому не випадково наказами Головдержслужби України вона неодноразово включалася до складу організаційного комітету з проведення щорічного Всеукраїнського конкурсу “Кращий державний службовець” у Черкаській області.

Тетяна Анатоліївна активний учасник краєзнавчого руху. Вона є членом правління Черкаської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, досвід якої схвалений і запозичується іншими регіональними організаціями. Спільно з науково-навчальним інститутом історії і філософії Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, обласним краєзнавчим музеєм та обласною організацією Національної спілки письменників Т. А. Клименко наприкінці 2009 р. організувала проведення круглого столу “Використання архівних документів в історико-краєзнавчих дослідженнях”, присвяченого 90-річчю створення першої державної архівної установи в Черкаській області та 20-річчю обласної організації Національної спілки краєзнавців України. З метою активізації краєзнавчого руху та наукового узагальнення дослідницьких напрацювань з історії краю періодично в Черкасах проводяться науково-краєзнавчі конференції “Черкащина в контексті історії України”, в яких Тетяна Анатоліївна бере активну участь.

Т. А. Клименко користується великим авторитетом і повагою серед студентів споріднених архівній справі спеціальностей вищих навчальних закладів області, викладає профільні архівні дисципліни на посаді доцента в Черкаському національному університеті ім. Б. Хмельницького та у Східно-європейському університеті економіки і менеджменту, керує архівною практикою студентів науково-навчального інституту історії і філософії Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. На базі вищезгаданого інституту за її участю в 2010 р. створена кафедра архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, де бакалаври та спеціалісти з напрямом підготовки “Історія” мають можливість за освітньо-кваліфікаційним рівнем “магістр” отримати кваліфікацію – викладач вищого навчального закладу, науковий співробітник (архівна справа), архівіст. Така широка освітня діяльність директора держархіву області характеризує її як активного популяризатора архівної справи.

Протягом десяти років роботи на посаді керівника архіву Тетяна Анатоліївна Клименко зарекомендувала себе умілим та досвідченим управлінцем. Під її керівництвом, багато в чому завдячуючи її наполегливості, енергійності та системності у роботі, ефективно вирішено низку визначально важливих адміністративно-господарських питань: успішно реалізовано завдання обласної цільової програми розвитку архівної справи на 2007–2010 роки, зокрема проведено комплексні ремонтні роботи в приміщеннях архіву, придбано та встановлено нову

систему вентиляції і кондиціонування повітря в архівосховищах, сучасне обладнання для мікрофільмування документів та ін. За десять останніх років замінено приміщення п'яти архівних відділів райдержадміністрацій та трьох архівних відділів міських рад, семи архівним відділам надано додаткові приміщення. Площа архівосховищ архівних відділів зросла за десятиріччя майже в 1,8 разів, протяжність стелажного обладнання – на 46 відсотків. Дуже вагомим є особистий внесок Т. А. Клименко у створення на Черкащині мережі трудових архівів, наразі в області функціонує 14 районних, 2 міських в містах обласного значення, 2 міських в районних центрах, 1 селищний та 27 сільських трудових архівів.

Багаторічна діяльність Т. А. Клименко у сфері архівної справи одержала високу оцінку з боку держави та наукової громадськості. Її високий професіоналізм відзначено нагородами Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України, обласної державної адміністрації, обласної ради. За вагомий особистий внесок у забезпечення розвитку архівної справи, високий професіоналізм та багаторічну сумлінну працю в 2006 р. її нагороджено Почесною грамотою Кабінету Міністрів України. У 2008 р. Указом Президента України за вагомий особистий внесок у справу єднання українського народу, розбудову демократичної, соціальної і правової держави Т. А. Клименко нагороджено Орденом княгині Ольги III ступеня.

Тетяна Анатоліївна Клименко – яскрава й різнобічна особистість, котра гармонійно поєднала професіоналізм і високі моральні чесноти людини. Вона гарна дружина, має двох дочок – Людмилу та Інну. Її найближчим і найвірнішим другом та порадиником є коханий чоловік.

Свій ювілей Тетяна Анатоліївна зустрічає у розквіті сил, у доброму фізичному та духовному здоров'ї, сповнена оптимізму, цікавих планів і творчих задумів.

Освещён трудовой путь директора Государственного архива Черкасской области Татьяны Анатольевны Клименко, которая более двадцати лет своей жизни посвятила архивному делу.

Ключевые слова: Государственный архив Черкасской области; исследовательская работа; управление.

The article was written on the occasion of fiftieth birthday of the director of The State Archives of Cherkassy region Klymenko Tetyana, whose twenty years seniority is connected with Cherkassy Archives.

Keywords: The State Archives of Cherkassy region; research work; management.

УДК 930.25(092)(477)

О. Б. ВОВК*

**ПОКЛИКАННЯ І ПРИСТРАСТЬ
ВІКТОРА СТРАШКА**

Присвячено 70-річному ювілею одного з найстарших і найдосвідченіших співробітників ЦДІАК України, м. Київ Віктора Васильовича Страшка.

Ключові слова: В. В. Страшко; 70-річний ювілей; архівіст.

Віктор Васильович Страшко уособлює цілу епоху в житті Центрального державного історичного архіву України, м. Київ, а найбільше – відділу давніх актів. Робота в архіві – його покликання, його пристрасть, велика частина його життя.

Народився у 1940 р. в місті Києві, в роки Другої світової війни пережив окупацію рідного міста фашистськими загарбниками, пізніше – закінчив середню школу і здобув середню медичну освіту. Вже працюючи за фахом впродовж 1962–1969 років, не полишав мрії стати істориком і весь свій вільний час присвячував навчанням на вечірньому відділенні історичного факультету Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. Одразу після отримання диплому історика з 3 липня 1969 р. він перейшов на роботу в архівну систему. Із 3 січня 1972 р. і до сьогодні В. В. Страшко працює у відділі давніх актів Центрального державного історичного архіву України у м. Київ. Так на архівному небосхилі тихо зійшла і згодом яскраво засяяла нова зірка. І всі ці роки і ми, його колеги, і історики-науковці, і дослідники-краєзнавці, а також відвідувачі нашого архіву не перестають дивуватися різнобічності та глибині енциклопедичних знань корифея архівної справи.

За час роботи в архіві В. В. Страшко багато працював над описанням документів фондів (це і робота з документами ф. 51, Генеральна військова канцелярія, і, передусім, складання внутрішніх описів до актових книг ф. 25, Луцького гродського суду – більше десяти тисяч анотацій!), брав участь в упорядкуванні документів, підготовці виставок за документами архіву, був співупорядником багатьох видань збірок до-

* *Вовк Оксана Борисівна* – начальник відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ.

кументів: “Селянський рух на Україні. Середина XVIII – перша чверть XIX ст.” (К., 1978), “Селянський рух на Україні: 1569–1647” (К., 1993), “Книга Київського підкоморського суду (1588–1644)” (К., 1991), “Регистр Війська Запорозького 1649 р.” (К., 1995), “Київський центральний архів давніх актів. 1852–1921. Збірник документів в двох томах. – Т. 1: 1852–1921” (К., 2002), “Національно-визвольна війна в Україні 1648–1657: Збірник за документами актових книг” (К., 2008).

Його перу належить низка методичних розробок в галузі археографії, зокрема він є автором “Методичних вказівок по підготовці збірника “Селянський рух на Україні (1569–1647 рр.)” (К., 1982), “Методичних рекомендацій по складанню заголовків документів та позицій хроніки при підготовці збірника документів “Селянський рух на Україні 1569–1647 рр.” Додаток до методичних вказівок” (К., 1986), “Методичних рекомендацій по передачі текстів документів XVI–XVIII ст.” (Київ–Львів, 1987), “Правил передачі тексту кирилических документів XVI–XVIII ст. дипломатичним і популярним методами та Рекомендації для застосування цих правил у виданнях наукового і науково-популярного типів” (К., 1992), “Методичних рекомендацій для складання подокументних описів до актових книг Правобережної України XVI–XVIII ст.” (К., 2002).

В. В. Страшко для багатьох архівістів є Вчителем. Саме так – Вчителем з великої літери, людиною, яка свій досвід, свої знання і свою насагу до роботи, все, що мала найкращого, передавала іншим, вимагаючи у відповідь лише одного – відданості у служінні архівній справі. Своім учителем в архівній справі його вважають І. Б. Гирич, В. М. Кравченко, Л. Я. Демченко, К. А. Віслобоков та ще багато інших архівістів. Він і нині передає свій досвід новому поколінню архівістів і, будемо сподіватись, ще численна плеяда працівників архівів буде вихована нашим Вчителем.

Активну участь бере Віктор Васильович і в громадському житті архіву – жодна подія в колективі (веселе святкування чи тривіальне прибирання території) не залишається без його участі. Працюючи в архівній системі понад 40 років, він не втратив юнацького ентузіазму, а лише додав до нього життєвої мудрості і, притаманного лише йому, іронічного гумору.

Посвящено 70-летнему юбилею одного из старейших и наиболее опытных сотрудников ЦДИАК Украины Виктора Васильевича Страшко.

Ключевые слова: В. В. Страшко; 70-летний юбилей; архивист.

The article dedicated to the 70-th anniversary of birthday of Viktor Vasylyovych Strashko, one of oldest and most experienced employee of Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv City.

Keywords: V. V. Strashko; the 70-th anniversary; archivist.